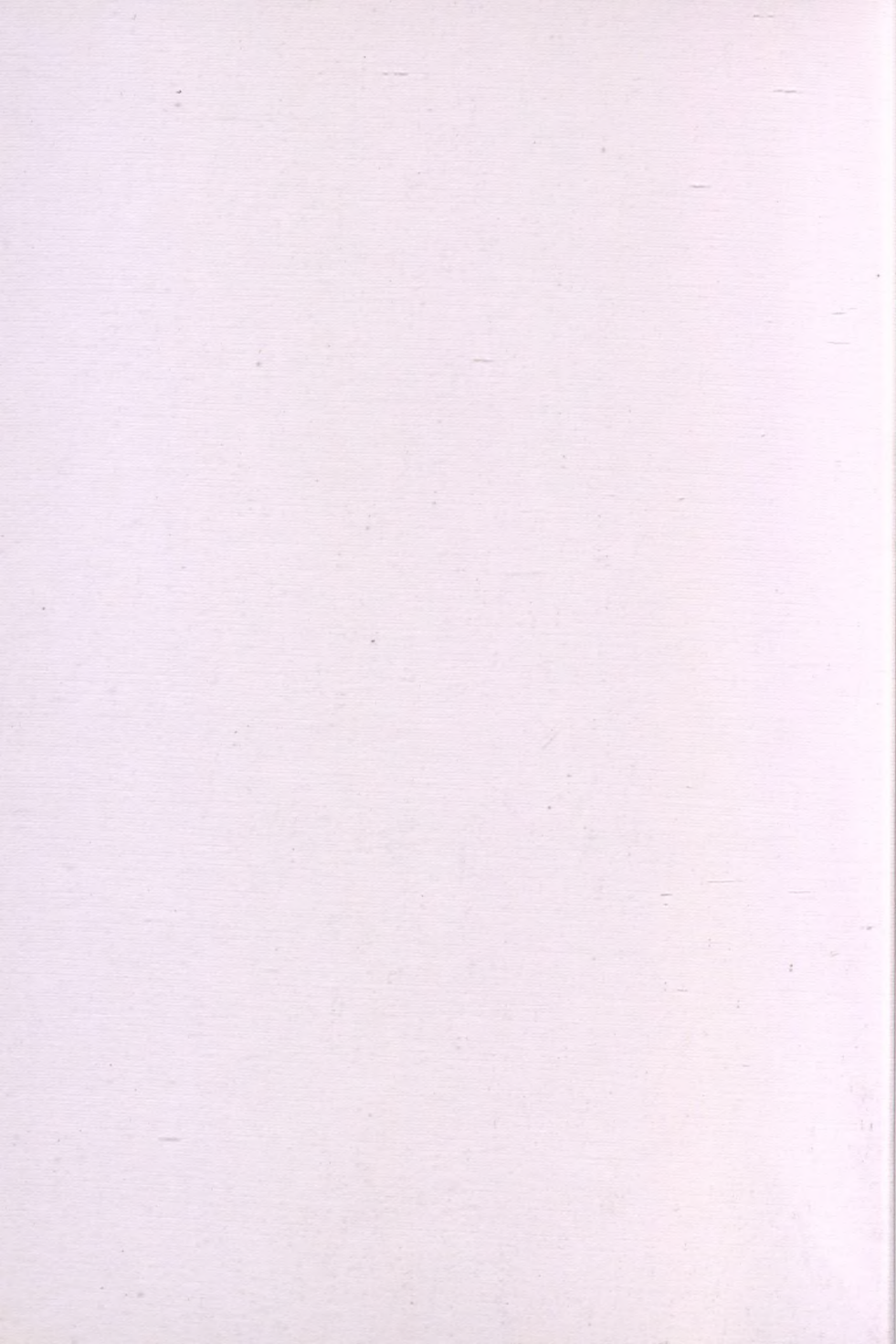

TOKAJ ÉS HEGYALJA
XVII.

TANULMÁNYOK
TOKAJ-HEGYALJA
MŰLTJÁBÓL
XVII.

NYOMDAELŐZET
ALNYÓR-MAKOT
GERE KÁLMÁN
IVK

Az 1994. szeptember 22-én a Tokaj-Hegyalja konferencián elhangzott
előadások

Felelős kiadó: Dr. Bencsik János

Szerkesztette:

Dr. Bencsik János—Antal Csábor

Borítóterv: Kulcsár Géza

Megjelent a Tokaji Önkormányzat támogatásával

ISSN 0865-2252

ISBN 963 7221 35 2

Készült a Mozgáskorlátozottak PIREMON

Kisvállalatának nyomdaüzemében

Debrecen, 1997

Felelős vezető: Dr. Gere Kálmán vezérigazgató

A TOKAJI VÁROSVÉDŐK ÉS SZÉPÍTŐK EGYESÜLETÉNEK
KIADVÁNYA

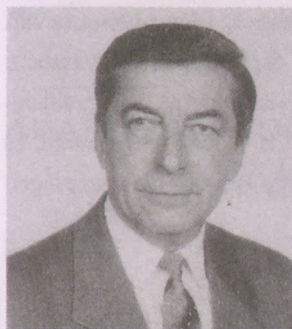
**TOKAJ ÉS HEGYALJA
XVII.**

E KÖTETTEL A HATVAN ÉVES DR. BOROS LÁSZLÓT
KÖSZÖNTI VÁROSA, TOKAJ ÉS MUNKATÁRSAI

TOKAJ, 1996

Köszöntő!

Tokaj, ez a büszke és rátarti, kétségtelenül gazdag múlttal bíró Alsó-zempléni város és közössége joggal neveli lokálpatriótának gyermekeit (sőt lakóit is). Ezért tapasztalhatni itt oly erős kötődést a szülőföldhöz, a felnevelő

avagy a kenyeret adó otthonhoz. Itt mindig sokan voltak beszármazottak, akik legalább annyira helyszeretők lettek, mint saját gyermekei. Csoda-e hát, ha valaki közülünk annyira szereti a Bodrog–Tisza táji poliszt, hogy születésétől élete alkonyáig kitar szeretett szülőföldje mellett? Nos Tokajnak Boros László ilyen gyermeke, aki városunkban végig járta az élet megannyi állomását s vallomásaiból tudjuk, hogy vihette bárhová jó szerencséje vagy kényszerű sorsa, soha nem fordult meg fejében, hogy akár kecségtetőbb ajánlatért is, odahagyja szülőföldjét, mert hogy itt született, itt nevelkedett. Bár apja „beköltözött” mester volt, anyja azonban régi tokaji (Lucskai) család gyermeke.

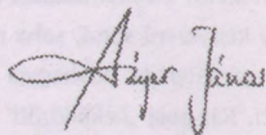
Tokaj, ahol a fény és árnyék játéka felejthetetlen, ahol megejtően és mélabúsan sétál a Bodrog és lágyan elkeveredik a Tisza vizével, ahol a Tisza, a Kárpátok szilaj patakja, megszelídülve ringatja a hátán úszó csónakokat. És a hegyoldalak! Ősszel vöröslő vadszőlők fojtogatta fák megannyi felkiáltójelek, figyelmeztetnek, itt a szüret ideje. Aranyló, mézédés must csordul ki a sajtóból, megajándékozván a szorgos embert munkájáért. S ki ismerné jobban e tájat Boros László tanár úrnál? A lelkes fiúnál, a fáradhatatlan kutatónál? Igen, a felejthetetlen Tokajnak és az örökké kíváncsi kutatónak a kapcsolata csupa titok. E lelkes kutató, akit a tudásszomj űz,

hajt egyre tovább, így kötődik Tokajhoz, városához, Hegyaljához, a tájhoz és a közösséghez. Ez jellemzi őt, akár az őszben, akár a tavaszban, akár a télben, akár a nyárban kell dolgoznia. Megmászni a hegyoldalaikat. Bújni az erdőket. Figyelnie a föld lélegzését is. Ő pedig hív marad, és mindig tud gyönyörködni szülőföldje rejtett vagy épp oly nyílt szépségeiben.

KÖSZÖNTJÜK E KÖTETTEL A 60 ÉVES TANÁRT,
A BARÁTOT, A KUTATÓT, A MUNKATÁRSATI!

Tokaj, 1995 télén

a képviselőtestület nevében:

polgármester

ADALÉKOK A TOKAJI SZŐLŐ- ÉS BORGAZDASÁG XIX. SZÁZADI FÖLDRAJZÁHOZ

Bevezetés

Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdasága a XIX. században leszállóágban volt. Lengyelország háromszori felosztását követően elvesztette legjelentősebb piacát, s a cári udvar sem tekintette már Tokajt egyedüli borvásárló helynek, figyelme egyre inkább a francia borok felé fordult. A kiviteli vámok csak tovább sújtották borexportunkat, s Hegyalja népét, gazdaságát.

Ennek ellenére a hegyaljai mezővárosok lakossága 1787 és 1850 között 5632 fővel növekedett, s meghaladta a 38 ezer főt (38 381). A század közepén, 1850 és 1870 között további közel 11 ezres népességyaradást könyvelhettek el a hegyaljai oppidumok (1870-ben a lakosság száma 49 349). 20 év alatt Tokaj népessége is szépen gyaragodott. Amíg 1850-ben 2886 főt, addig 1870-ben már 5012 főt számláltak össze a Kopasz-hegy, valamint a Bodrog és Tisza között meghúzóódó kistérségben.

KELETI Károly statisztikája szerint 1873-ban 6333 (más adatok szerint 6494) hektár szőlőültetvény díszlett Tokaj-Hegyalján, amelyből Tokajban 447 hektár (Hegyalja szőlőterületének 7,0%-a) volt fellelhető. A legnagyobb szőlőültetvények ekkor Tállya (922 ha, Hegyalja ültetvényeinek 14,7%-a), Tolcsva (550 ha, 8,5%), Sárospatak (549 ha, 8,7%), Tarcal (518 ha, 8,0%) határában teremték. Tokaj a rangsorban a hatodik helyet foglalta el.

Tokaj gazdasága a XIX. század közepén

Tokajban, 1873-ban a rendelkezésre álló *földalap* 16,8%-át (más források szerint 20,3%-át) foglalta el a *szőlő*, s csupán 1%-ot a *szántó*. A Bodrog két partján nagy kiterjedésű, vízjárta rétek és legelők biztosították az állattartás takarmánybázisát. A gyepek igen magas értéket mutatott akkor (58,1%).

1873-ban — amint azt *Keleti Károly* egykori statisztikájából kiderül — 502 szőlőbirtokos élt Tokajban, amely a hegyaljai birtokosság (10 028) 5,0%-át jelentette. A legtöbb szőlőbirtokos ekkor Sárospatakon (1549), Tállyán (1200), Sátoraljaújhelyen (1093), Tarcalon (640), Olaszliszkán (600) és Mádon (550) élt.

Tokajban 1873-ban a 447,1 hektár szőlőterületen 2200 akó fehér bor termett, amely Hegyalja termelésének (67398 akó) 3,3%-a. A legtöbbet Sárospatakon (9770 akó), Tolcsván (7500 akó), Tállyán (7000 akó) és Mádon (6250 akó) szüretelték.

Tokaj „Fölvételi ív”-je

A Zemplén vármegyei „Fölvételi ív”-eket — így a tokajit is — a Zemplén Megyei Levéltárban, Sátoraljaújhelyen őrzik. Az összeírás az 1869. évi december 31-i állapotokat tükrözi. Sok mindent elárul. Megtudhatjuk belőle a népesség számát, a lakosok nevét, születési évét, foglalkozását, vallását, a családtagok számát, továbbá azt, hogy név szerint mely utcában lakik az összeírt család (személy), van-e s hány gazdasági épülete (szín, istálló), pincéje és azt mire használják.

A szőlőborvidékek egyik legfontosabb építményei a *pincék*. Számuk az 1869-es Fölvételi ív (népszámlálás) adatai szerint Tokajban 178 volt. Átmentem néhány Trianon által elcsatolt település összeírását is, amelyből kiderül, hogy Szőlőskén 5, Nagykövesden 95, Királyhelmecezen 163 pince volt fellelhető. Ez utóbbi helyen az összeírók 116 portán egy, 19 portán 2, 3 portán 3 pincét találtak.

Pap Miklós számításai szerint a 178 tokaji pincéből az óvár utcában 32 (a pincék 18,9%-a), a Pap, a mai Dózsa Gy. utcában 23 (12,9%), a Dancka (ma Bem) utcában 13 (7,7%), az Orosz (ma Vasvári) utcában 6 (3,3%), a Nagy (ma Bethlen Gy. és Rákóczi) utcában 11 (6,2%), a Bodnár utcában 3 (1,7%), a Serház utcában 3, a Vasút utcában 4 pince volt. A Váradi u. 11 és Cjulai utca 2 pincéjét lakásként is használták (pincelakás). *Pap M.* szerint további 17 pince pusztá telekről nyílik.

A népszámlálás nagyszerű és pontos keresztmetszetet nyújt Tokaj korabeli társadalmáról. Levéltári kutatásaim során nem végeztem teljes körű felmérést a lakosság életkorára, foglalkozási összetételére, családi állapotára vonatkozóan, csak a pincével rendelkezőket vizsgáltam meg. E szerint 1869. december 31-én a 178 pincetulajdonos közül 25 (15,2%) volt kereskedő, 15 (8,2%) birtokos, 14 kézimunkás, 12 gazdálkodó, 11 hivatalnok, 10 korcsmáros, 8 ácsmester, 7 napszámos, 6 háztartásbeli nő, 5 bodnár, 5 ügyvéd, 3 cipésmester, 3 tanító, 3 házi szolgálatú, 3 csizmadiamester, 2-2 kerékgyártó mester, föld haszonbérlet, nyugdíjas, lelkész, asztalos mester, kéményseprő, fuvaros, építőmester, vízimunkás, piaci árus, 1-1 lakatos, fehérneművarró, vattakészítő, üveges, pénztárnok, *esperes-plébános*, nyugalmazott kapitány, sírásó, *folyammémők*, szőlő mesterségbeli kereskedő, szatócs, fa-kereskedő, megyei hivatalnok, pincér, sapkás, szűcs mester, sebész orvos, orvos, gyógyszerész, aranyműves, vendégfogadás, mészáros, szabó, mézeskalácsos, pénzügyi szemlész, pénzügyi fővigyázó, molnár, kerítő, kéjhölgy és halász. A legtöbb

pincével (53) izraelita vallásúak rendelkeztek (a pincék 29,8%-a volt a tulajdonukban). A római katolikusok 37 (20,8%), a reformátusok 30 (16,8%), a görög katolikusok 15 (8,4%), az evangélikusok 18 (10,1%). 14,1% görögkeleti, ill. más felekezetű, vagy nem lehetett kideríteni vallási hovatartozását (pl. az ív olvashatatlansága miatt).

Az összeírásból kiderül, hogy a Vasút utcát leszámítva pincék csak „Nagytokajban”-ban voltak, „Kistokaj”-ban a domborzati adottságok (sík terület) miatt nem építhettek.

Tokajban az összeírás szerint 1869. december 31-én 706 lakóház volt, melyből 490 (69,4%) „Nagytokajban”-ban, 216 (30,6%) „Kistokaj”-ban emelkedett. Az összeírás délről észak felé haladva utca és házszám szerint írta össze a lakosokat és a házakat. E szerint az Óvár utcában 47 lakóház (az összes tokaji lakóház 6,6%-a), a Pap (Templom) utcában 23 (3,3%), a Dancka utcában 14 (2,0%), a Kispiac utcában 45 (6,4%), a Nagy utcában 313 (44,3%), az Orosz utcában 14 (2,0%), a Bodnár utcában 4, a Váradí utcában 29 (4,1%) lakóház lehetett. A Nagy utca a mai körüli hídfőtől délre tovább vezetett. A kistokaji részen 21 lakóház állott az utca két oldalán. Kistokajban a következő utcák voltak ekkor: *Vásártér u.* (6 lakóházzal), *Tiszaparti sor* (35 lakás), *Töltés-sor* (3 ház), *Tiszára vezető köz* (19), *Kis utca* (80), *Tiszaszél* (12), *Cyepszél* (11), *Új utca* (30), *Vasút utca* (4).

A gazdasági, kereskedelmi, kulturális, vallási központ Nagytokaj volt. Ami többek között abból is kiderül, hogy a templomok, parókiák, boltok az északi városrészben helyezkedtek el. A boltok zömmel a Nagy (Fő) utcán voltak, ott szám szerint 47 (!), ami egy alig ötezer lakosú településen soknak is tűnnék, ha nem vennénk figyelembe, hogy Tokaj jelentős kiskereskedelmi vonással, vonzás körrel rendelkezett, mint tiszai átkelőhely. Kistokajban nem volt bolt, legalábbis az összeírás nem tesz róla említést, miként a felső (hegyoldalban) és az alsó (a Bodrog partján) lévő utcákban sem. Érdekes, hogy a halászok a Bodrog közelében, a szőlőmunkások (később a kőbányászok) a felső (Váradí, Cyulai, Dancka) utcákban laktak.

A vasúttól délre teljesen agrár jellegű településrész helyezkedett el, amely a gazdasági épületek, épületrészek (istálló, szín) viszonylagos magas száma is igazol.

Szín (fészter) a Nagy utcában 36, a Kis utcában 8, a Tiszaparti soron 6, a Kispiac-on 3, a Serház- és Vásártér utcában 1-1 lett összeírva.

Az istállók száma a Nagy utcában 76, a Nagy utca kistokaji részében 31, a Kis utcában 68, a Tiszaparti soron 22, a Cyepszelen 8, az Új utcában 9, a Vásártér utcában 3, a Tiszaszelen 2, a Váradí és a Serház utcában, valamint a határban 1-1. Pajta (csűr) csupán egy volt fellelhető (Nagy utcában).

Az istállók magas száma virágzó állattartásra utal Nagytokajban, melyet a kiváló bodrogközi rétek és legelők magasfokú kihasználtsága tett lehetővé.

Tokaj társadalma

Amint az előzőekből kiderült, Tokajban különböző foglalkozású, a társadalom különböző fokán álló személyek rendelkeztek borpincével, s ebből következően szőlővel is. A szőlőpince tulajdonosok között nagy számban lehet találni értelmiségieket, iparosokat. A teljesség igénye nélkül a következőkben megnevezünk értelmiségi foglalkozású tokaji lakosokat: Szabó Károly ügyvéd és vízszabályozási pénztárnok (1869-ben 51 éves), Bergler Gyula esperes-plébános (48 éves), Honétzy Miksa evangélikus lelkész (32), Leborszky István nyugdíjas kapitány (74), Horkai János evangélikus lelkész (36), Buzsánszky József rk. elemi tanító (32), Likay László református elemi tanító (52), Márczy Károly magy. kir. folyammérnök (54), Tek. Kardos Imre ügyvéd (52), Királyfalvi Gábor ügyvéd (44), Tek. Azary Mihály ügyvéd (57), Dranjanovics József g. kat. egyházi hivatalnok (64), Szikorszky Dániel megyei hivatalnok (38), Morgenster Ábrahám izr. egyházi hivatalnok (67), Lieber Herman izr. tanító (44), Brezányi Ernő gyógyszerész (26), Vajthó László hivatalnok (53), Schwarz József sebész orvos (66), Székely József orvos (51), Zarsza Miklós hivatalnok (32), Strausz Antal ügyvéd (57), Nagy Miklós hivatalnok (51), Olcsváry Bertalan ügyvéd (35), Besztercey István pénzügyi szemlész (26), Kotics Győző pénzügyi fővigyázó (43), Rosenberg Ábrahám izr. egyházi hivatalnok (40), Mangerbauer József hivatalnok (47), Kraicsár Vilhelm hivatalnok (34), Block Ignác hivatalnok (40), Hánszgyer Henrik hivatalnok (45), Krötczér Ágoston orvos.

Iparosok voltak pl. Nagy Mihály ács (36), Oravec József bodnár mester (34), Tink Leopold vatta készítő izr. (37), Ujfalussy Károly üveges mester (45), Szénégető János csizmadia mester (30), Velborszky Mihály ács mester (46), Valkó Jánosné kenyérsütő (31), Schwartz János építőmester (43), Korbella József kőművesmester (41), Molnár József halász (56), Nagy Sándor bodnár (67), Bartha Péter ács (35), Túrós György csizmadiamester (55), Goldstein Vilmos izr. sapkás (54), Deutsch Márton pék (48), Gallik Ferenc bodnár (45), Braun Merkas aranyműves (25), Weisz József mészáros (46), Lux András mézeskalácsos (51), Springer József szabó (30), Szolner József asztalos (30), Kis Mihály molnár (29), Keresztúri Sámuel halász (44) és Szalai András ács mester (56).

A földbirtokosokat Vecsey Oláh Károly (37), Radványi Károly (61), özv. Oláh Miklósné (61) és Fischer Erzsébet (51) képviselte.

A kereskedők nevei között találjuk Heyduk András (36), Czinner Hermann (51), Zákó Soma (38) és Czlück Sámuel (52) nevét.

Irodalom

Boros László 1977: Adatok Tokaj település és népesség földrajzához. Acta Acad. Ped. Nyíregyháziensis. Tom. 7. pp. 53–72.

Frisnyák Sándor 1993: Adalékok a hegyaljai mezővárosi agglomeráció történeti földrajzához. Földr. Köz. CXVII. 1993. 1. pp. 1–13.

Pap Miklós 1992: Tokaji pincék In: Tokaji tanulmányok pp. 81–144.

A TOKAJ-HEGYALJAI MEZŐVÁROSOK FEJLŐDÉSE A XIX. SZÁZADBAN

Tokaj-Hegyalja 28 települése közül a mezővárosok fejlődésének vizsgálatával foglalkozom, azzal a 12 mezővárossal, amelyek az áruterelésben (a Hegyalján érlelt bor 85–90%-a e mezővárosokból került piacra) a piacszervezésben (valamennyi országos vásárokkal rendelkezett, s ezzel a forgalom nagy részének gyűjtő és elosztó központjai) és a településszerkezetben (az oppidumok olyan kis területen összpontosultak, hogy kezdődő település agglomerációt hoztak létre) olyan domináns szerepre tettek szert, s ezzel párhuzamosan olyan gazdasági egység alakult ki a XVIII. sz. végére, amelynek XIX. századi továbbfejlődése a városi funkciók (pl. igazgatás, művelődési funkciók, szőlészethez borászathoz kapcsolódó ún. háttér-iparágak stb.) további gyarapodását a mezővárosi lét továbblépését hordozta magában. Esetleg úgy, hogy a fejlettebb városi funkciók decentralizáltan jelennek meg 1-2 centrum (pl. Tokaj és Sátoraljaújhely) vezető szerepének megmaradásával. Sajnos a XVIII–XIX. század fordulójának ismert tényei miatt (Lengyelország felosztása, osztrák vámpolitika stb.) mindez nem következett be, sőt a XIX. század folyamán a Tokaj-hegyaljai mezővárosi agglomeráció nagymértékben differenciálódott, mind a városi funkciók (hierarchia) mind a vonzáskörzeteik viszonylatában, mely a közlekedés-földrajzi helyzet változásából is fakad.

1. A tokaj-hegyaljai mezővárosok közlekedés-földrajzi helyzete

A mezővárosok közlekedés-földrajzi helyzetét (postautak, kereskedelmi utak alapján) vizsgálva az 1. sz. térkép a XIX. század markánsabb változásait mutatja. Jól látható, hogy az 1804-ben Bécsben kiadott postaúttérkép alapvetően két főpostautat jelöl, melyek kereszteződésében az egyik legkedvezőbb helyzetben Tállya mezőváros található. Kerésztül halad a városon a Debrecen–Kassa és a Miskolc–Sátoraljaújhely postaútvonal is, amelyek a vasút megépítéséig (1859) megőrzik fontosságukat. A korábbiakhoz képest fontos változás, hogy 1823-tól a Tokaj–Bodrogkeresztúr–Olaszliszka útvonal is bekapcsolódik a postautak rendszerébe, s ettől az időponttól mint nem postaút megjelenik a térképen a Bodrogkisfalud–Mezőzombor–Szerencs útvonal is. Az 1831. évben kiadott Schmidtfeld-féle térképen már rangsorolás is megfigyelhető a postautak között, így főpostaut indult ki Sátor-

aljaújhelyből Nagymihály felé. A többi eddig említett postaút csak másodrendű. Mayer Alexander által 1840-ben szerkesztett térkép az eddigi 4 postával rendelkező település (Tokaj, Tállya, Olaszliszka, Sátoraljaújhely) mellett Sárospatakon is jelöl postai alkalmazottat, amely levélkézbesítést végez, azonban postaállomás lóváltással csak a fenti négy mezővárosban van. Szintén ezen a térképen látjuk, hogy Szerencs is bekapcsolódik (Mádon, ill. Rátkán keresztül) a tállyai postahivatalhoz. Az 1847. évi térkép postautak tekintetében az egyik legrészletesebb, így háromféle postautat különít el, úgy mint:

- elsőrendű út (gyorsposta)
- másodrendű út (postakocsi és lovasposta)
- harmadrendű út (csak levélposta)

A Hegyalja mezővárosain ekkor már csak harmadrendű postautak vezetnek keresztül, így sok egyéb mellett ez is mutatja forgalmi helyzetük megváltozását, amelyben az 1859-ben megérkező vasútvonal döntő változást eredményez, egyrészt úgy, hogy a postautak elvesztik jelentőségüket, másrészt úgy, hogy a vasútmentes mezővárosok fejlődése teljesen más irányúvá válik.

A közlekedési utak mellett a kereskedelmi utak is igen fontos tényezőt jelentenek egy adott település forgalmi helyzetének megítélésében. Az első pontos információkkal az 1830-ban Lipszky J. nyomán kiadott térkép lát el bennünket. A térkép készítője négyféle kereskedelmi utat különít el:

1. főkereskedelmi út (ilyen nincs a Hegyalján)
2. főút (ilyen a Tokaj–Bodrogkeresztúr–Mezőzombor–Tállya útvonal)
3. harmadrendű út (Commerziellstraße) (ilyen a Tállya–Abaúj-szántó–Vizsoly, ill. Mezőzombor–Szerencs–Muhi útvonal)
4. negyedrendű út (Commerziellweg) (ilyen a Bodrogkeresztúr–Sátoraljaújhely, ill. Balsa–Kenézlő–Sárospatak útvonal).

Az 1848-ban kiadott posta és kereskedelmi út térképen már olyan jelentősebb (eddig nem szereplő) utak is megjelölésre kerültek, amelyek a kereskedelmi úthálózat továbbfejlődését bizonyítják. (pl. Tarcál–Tiszadada, Tokaj–Tiszaladány–Tiszatardos és a Tokaj–Csobaj–Tiszatardos–Tiszalök–Hajdúdorog útvonalak).

Összegezve a mezővárosok közlekedés-földrajzi helyzetét a XIX. sz. első felében akár a postautak, akár a kereskedelmi utak alapján látható, hogy elég jelentős differenciák alakultak ki a tokaj-hegyaljai mezővárosok helyzetében. Tokaj, Tállya, Olaszliszka, Bodrogkeresztúr és Sátoraljaújhely kedvező közlekedés-földrajzi fekvésű, míg Mád, Szerencs, Tarcál, Sárospatak és Abaújszántó kedvezőtlenebb fekvésű, de a legkedvezőtlenebb helyzetben Erdőbénye és Tolcsva került. A vasút megérkezése (1859, 1871) tovább differenciálta a hegyaljai mezővárosokat. Különösen

kedvező helyzetbe került Sátoraljaújhely és Szerencs valamint Tokaj, bár ezen két utóbbi is csak áteresztette a forgalmat. A leghetetlenebb helyzetbe Tállya, Mád és Abaújszántó került (csak 1909-ben kaptak vasutat) illetve Erdőbénye és Tolcsva, amelyek csak több kilométerre lévő vasútállomást tudhattak magukénak. Hiába fűzte fel az 1871-ben megépült vasút a többi hegyaljai mezővárost, igazán kedvező forgalmi csomóponttá csak Sátoraljaújhely és Szerencs vált a XIX. század második felében.

A közlekedés-földrajzi helyzet változása (differenciálódása) maga után vonta a városi funkciók (hierarchikus hely) és vonzaskörzetek változását is.

2. Tokaj-Hegyalja központjai a városi funkciók fejlettsége alapján

A mezővárosok városi funkcióinak gyarapodása (pl. vásártartási jog, szőlőtermesztéshez kapcsolódó háttérpar, stb.) a XVIII. század végére fejlett mezővárosi agglomerációt hozott létre a Hegyalján (Frisnyák S. 1993). A XIX. század folyamán a városi funkciók gyarapodása folyamatosan történt, azonban a nagymértékű differenciálódás következtében az egységes agglomeráció részeire hullott szét. A XVIII. század végére valamennyi mezőváros rendelkezett vásártartási joggal, mind a heti, mind az országos vásárok viszonylatában.

Minimálisan 2 maximálisan 6 országos vásárt tartottak évente a tokaj-hegyaljai mezővárosokban. (Fényes Elek 1840.) Az 1828-as Ludovicus-Nagy féle összeírásban ill. ennek feldolgozásában (Bácskai V.–Nagy L. 1984.) piacos helyként csak 7 mezőváros szerepel. Természetesen a fennmaradó 5 mezőváros is rendelkezett országos vásárral, azonban jelentőségében a 2 piacközpont és 5 alközpont emelkedett ki, tehát 7, igazán központi szerepkörű mezőváros.

A) Piacközpontok

1. *Sátoraljaújhely* belső fejlettség tekintetében az 52. a magyarországi városok rangsorában (megelőzve pl. Nagykárolyt, Gyulát, stb.) és ezzel közepes fejlettségű piacközpont. Tiszta vonzaskörzet nagysága szerint a 47. (24 ezer fő élt tiszta vonzaskörzetében). Ezzel megelőzte a korabeli Székesfehérvárt, Nagykárolyt, Gyulát, Nagybecskerekét, stb. Megosztott vonzaskörzet nagysága szerint a 30. (56 ezer fő). Hét központtal és három alközponttal együtt osztozott vonzaskörzetén, így elég kicsi vonzásintenzitással rendelkezett. A harmadik hely azt jelentette, hogy ezzel megelőzte Nagybányát és Nagykanizsát is. Az ipar tekintetében gyengén fejlett központ, mivel az iparosok száma 180 fő (az összlakosság 2,7%-a), azonban ezzel a %-os értékkel is megelőzte a korabeli

Miskolc, Kassa, Nyíregyháza, Ungvár iparosodottságát. Az összesített rangsor szerint a 38. a Magyar Királyság városainak rangsorában, s ezzel, olyan városokat előzött meg (pl. Nagybánya, Makó, Gyula, Komárom, Érsekújvár, Lugos, Kecskemét, stb.), amelyek fejlettségi szintjével ma is szívesen vetekedne a város. 1828-ban tehát Sátoraljaújhely kettős szerepkörű (regionális ill. a régió túlnyúló) piacközpont (Bácskai Vera–Nagy Lajos 1984.). A magyar városok sorában másodrendű központok között foglalt helyet, ahol a központi (városi) funkciók érvényesülése rendkívül erős.

2. *Tállya* belső fejlettség tekintetében 99. magyar város, igen gyengén fejlett, de megelőzte a korabeli Marcalit és Paksot. Tiszta vonzáskörzet nagysága szerint 110. (2 ezer fő élt tiszta vonzáskörzetében), ezzel megelőzte Kalocsát, Paksot, Nagybecskereket. Megosztott vonzáskörzet nagysága szerint 74. (25 ezer fő). Két piacközpontnak és öt alközpontnak volt hatása megosztott vonzáskörzetére, ezzel megelőzte Kiskőröst, Jánoshalmát és Marcalit. Az ipar vonatkozásában igen gyengén fejlett, a megtalálható 38 iparos a lakosság 0,2%-át jelentette mindössze, s ezzel az utolsó helyek egyikén kullogott a rangsorban. Az összesített rangsor szerint a 126. helyet foglalja el, megelőzve Marcalit. A magyar városok sorában az ötödrendű központok között helyezkedik el, ahol a központi funkciók érvényesülése gyenge.

B) Alközpontok

- *Bodrogkeresztúr*: 23 település lakóit vonzotta (összesen 41 ezer fő). Az alközpontok esetén már tiszta vonzáskörzet megállapítása nem lehetséges, hiszen egymás piacait is látogatták, így a bodrogkeresztúri piacon a tállyai, mádi, tarcali és tokaji vásárlók (kereskedők) is megjelentek.
- *Mád*: 4 település lakóit vonzotta (össz. kb. 8 ezer fő). A mádi lakosok a tállyai és bodrogkeresztúri piacokra is jártak vásárolni.
- *Sárospatak*: 1 település lakóit vonzotta (össz. 4660 fő). A sárospataki lakosok a tokaji és újhelyi piacra is jártak vásárolni.
- *Tarcal*: 7 település lakóit vonzotta (össz. 26 ezer fő). A tarcali lakosok a tokaji és bodrogkeresztúri piacot is látogatták.
- *Tokaj*: 40 település lakóit vonzotta (össz. 80 ezer fő), melyek egy része Szabolcs és Hajdú megye 4-5 mérföld távolságra lévő településeire is kiterjedt. A tokaji lakosok az újhelyi és a nyíregyházi piacot is látogatták.
- *Szerencs, Tolcsva, Olaszliszka, Erdőbénye* és *Abaújszántó* piacai (országos vásárai) már nem tudtak jelentős vonzáskörzetet kialakítani, így vásáraik üzlet-

forgalmának pangásáról panaszkodnak. A korábbi külföldi kereskedők elmaradását és a terhek növekedését állandóan emlegetik.

A gondok, problémák meglétét támasztja alá Fényes Elek 1851-ben kiadott munkája is, mely szerint:

Erdőbénye heti vásárait még megtartja, négy országos vásárát viszont nem. Sőt egy korábbi forrás (Molnár András 1799.) már faluként említi. Persze ez lehet a szerző hibája is, mivel Mezőzombort ugyanakkor mezővárosnak írja, igaz ezt egy 1848-ban kiadott posta és kereskedelmi úthálózati térkép is megerősíti, mivel Zombort piacos helyként jelöli, Erdőbényét viszont nem!!!

Abaújszántó 4 országos vásárát, melynek tartási jogával rendelkezett, meg sem említi Fényes Elek, heti vásárát igen, ezt pénteki napon tartották, ami azt mutatja, hogy a régióban csak másodrendű hetivásáros hely.

Mád 4 országos vásárát meg sem említi a forrás, a heti vásárt csütörtökön tartották. Ami a korabeli vásármaptárak alapján azt mutatja, hogy a régióban csak harmadrendű hetivásáros hely.

Szerencs vásárait egyáltalán nem említi Fényes Elek.

Bodrogkeresztúr és *Tarcal* 4-4 országos vására említést érdemlő, viszont a heti vásárokat nem tartják meg.

Tehát a hegyaljai mezővárosok hanyatlása tovább folytatódott, hiszen az 1828-ban még alközpontként nyilvántartott Mád és Tarcal jelentősége is csökkent. Így teljesen érthető, hogy Fényes Elek által az 1840-es években jelentősebb vásárt tartó 143 magyarországi város között már csak öt hegyaljai található, nevezetesen:

Bodrogkeresztúr (több árura forgalmas vásárai)

Sátoraljaújhely (gabona vásárai)

Tállya (hordó vásárai)

Tokaj (bor vásárai)

Olaszliszka (bor és gabona vásárai) érdemelnek említést.

A hegyaljai mezővárosok hanyatlását a posta-vonzáskörzete megléte és kiterjedése is mutatja (2. sz. térkép). A posta vonzáskörzeti térkép úgy készült, hogy Fényes Elek (1851) megadja a települések „utolsó postáját”, így megállapítható és térképre rajzolható, hogy mely települések, melyik postaállomáshoz (Tokaj, Tállya, Sátoraljaújhely, Olaszliszka) kapcsolódtak. A legnagyobb posta-vonzáskörzettel Tokaj és Sátoraljaújhely rendelkezik. Tokaj 25 település (ebből 5 hegyaljai település) 54 500 lakójára terjesztette ki vonzáskörzetét, míg Sátoraljaújhely 29 település (ebből 6 hegyaljai település) kb. 60 ezer lakójára terjesztette ki vonzáskörzetét. Tállya igen jól tartotta magát, hiszen 11 település 18 906 lakosát, míg Olaszliszka 8 település 8856 lakosát kapcsolta magához. Bodrogkeresztúr nem rendelkezett postával, így posta vonzáskörzete sem volt, miként a többi hegyaljai mezővárosnak sem.

Az 1850-es éveket vizsgálva is alapvetően csak 4 mezőváros tudott lépést tartani a fejlődéssel, ahol a városi funkciók megerősödtek, ezek:

Szerencs: csendőrségi központ és járásszékhely, (3. sz. térkép) később ide települ a járásbíróóság és a telekkönyvi hatóság. Igen meglepő Szerencs városfunkcióinak gyarapodása, hiszen 1799-ben még Megyaszó volt a járásközpont, más városi funkciókat (pl. posta) pedig Tállya látott el a körzetben, amelynek sorsát az 1859-ben érkező vasút végleg megpecsételte, Szerencs javára.

Sárospatak: évszázados művelődési központ, katonai (vár) és csendőrségi központ, lassan kiépülő postaszolgáltatással.

Tokaj: főcsendőrségi központ, járásszékhely (már 1799-ben is az volt) ide települő járásbíróósággal és telekkönyvi hatósággal. Forgalmi szerepköre a legfontosabb a hegyaljai mezővárosok közül. Egyház igazgatási központ, (4. és 5. sz. térkép), mert alesperesi központ és a hegyaljai görög katolikus kerület központja. Tokaj ipara is jelentős (ó ecet és 1 sörgyár). Sóhivatala regionális jellegű.

Sátoraljaújhely: megyeszékhely, járásszékhely (már 1799-ben is az volt), főcsendőrségi központ és egyház-igazgatási központ. (Újhelyi alesperesi kerület központja és az újhelyi görög kat. kerület központja). Oktatási központ (piarista főgimnázium), egészségügyi központ (kórház, gyógyszerárak, stb.). A társas élet (1831-től itt működik a Zemplén megyei kaszinó) és a pénzügyi élet (1866. Takarékpénztár) központja. A város a XIX. század közepétől, még inkább 1867-től a Hegyalja leggyorsabban fejlődő mezővárosa.

Sajnos a többi mezőváros stagnálása egyre kézzel foghatóbb, sőt azzal, hogy a tokaji bor előállításának megszűnik minőségi és tömegáru-termelő célzata, elveszti városfenntartó funkcióját, ezzel a régió virágzásának, a hegyaljai mezővárosok több évszázados rangjának is vége, csak azok a városok tudnak együtt lépni a fejlődéssel, amelyek más városfejlesztő funkciókhoz jutnak. A grundolás, a vasútépítési láz és a tömegtermelés világában a tokaji bor nem alkalmas a tömegtermelésre, s így a városok fenntartására sem. (Pap M. 1991.) Az elszegényedést leginkább az uzorás zsidók megjelenése mutatja. A Galíciából egyre nagyobb mértékben bevándorló uzorás zsidók főfészke Magyarországon Zemplén megye, különösen a Hegyalja vidéke (Szalipszki P. 1991.). Természetes, hogy az uzorakölcson felvevője nem vállalkozásba fekteti a pénzt, hanem a pusztá megélhetésre, az uzorakölcson adója pedig természetéből fakadóan feléli a hasznot vagy korrupcióra fordítja. Mindez tovább mélyíti a Hegyalja válságát, hiszen nincs olyan a kor színvonalán álló ipari tevékenység, amely szinten tarthatta volna a régió gazdasági potenciálját és népesség-megtartó képességét, ezért erősödhet fel a XIX. század

utolsó harmadában a kivándorlás és a hegyaljai szegényebb néprétegek munkavállalása Észak-Szabolcsban. A differenciált fejlődés, stagnálás, hanyatlás és elszegényedés ellenére is meglepő, hogy Keleti Károly (1871) akadémiai nagydíjjal kitüntetett munkájában (I-lazánk és népe) a magyar városok (131 db) hierarchikus rangsorában egyetlen tokaj-hegyaljai mezőváros sem szerepel. Nem magyarázza ezt az sem, hogy 1871-ben adják át a Tokaj-Újhely vasútvonalat, amely 6 mezővárost érint és az sem, hogy az 1871. évi XVIII. törvénycikk megváltoztatja a magyarországi városok jogállását. Az első paragrafus törvényhatósági és rendezett tanácsú városokat, nagyközségeket (ide sorolja a mezővárosokat is) és községeket különít el. A Tokaj-hegyaljai mezővárosok gazdasági erejének hiányát mutatja, hogy egy sem képes a rendezett tanácsú város előírt hivatalnokgárdáját saját polgárainak adójából fizetni (majd csak 1902-ben Újhely nyeri el ezt a státuszt), így valamilyen a nagyközségek közé kerül. Az eddig elmondottak alapján egyáltalán nem meglepő, hogy 1871-ben egyetlen hegyaljai mezőváros sem kérvényezi a rendezett tanácsú státuszt. Keleti könyve viszont hamarabb született, mint a törvény, így számomra is érthetetlen és további kutatás tárgyát képezné a hegyaljai mezővárosok hiányának oka.

A kiegyezés utáni három évtized gondjait csak fokozta az 1885-ben bekövetkező filoxéra-vész, amely sorscsapást a századfordulói már nem képesek kiheverni a tokaj-hegyaljai mezővárosok, úgy hogy az 1900-as évek kezdetére (Beluszky P. 1992.) csak három volt mezőváros marad talpon, az országban lévő 245 városi funkciójú település között.

1. Sátoraljaújhely

Ekkor teljes értékű megyeszékhely, hiányos központi szerepkörrel. Lakóinak (16 712 fő) 4,1%-a kereskedelemről élő kereső, míg 3,09%-a közszolgáltatásból élő kereső. A következő fontosabb városi funkciót megtestesítő létesítményei vannak: tőzsde, takarékpénztár, kórház, főgimnázium, dohánygyár, több szálló (pl. Vadászkiirt), folyammérnöki hivatal, kultúrmérnöki hivatal, törvényszéki palota, adóhivatal, tanfelügyelőség, államépítészeti hivatal, kerületi börtön, tűzoltóaktanya, erdészeti felügyelőség, gőzmalom, gőzfürdő, bőrgyár, közbiztonsági hid, 2 téglagyár, villanytelep, három bank, szegényház, árvaház, 2 óvoda, színház (1900-ban épült), stb. Ezzel a 28. helyet foglalta el a magyar városok rangsorában, de megelőzte Veszprémet, Kaposvárt, Ungvárt, Szekszárdot, Szabadkát, Szolnokot, Esztergomot, Gyulát, Kecskemétet, Hódmezővásárhelyt és Békéscsabát, hogy csak a nagyobbakat említsem. Úgy gondolom ma is szívesen megelőznék ezeket a városokat fejlettségben!

2. Sárospatak

Kisváros, a speciális városok körébe tartozik oktatási funkciói miatt. Lakóinak (7911 fő) 1,4%-a kereskedelemből élő kereső, míg 1,9%-a közszolgáltatból élő kereső. A következő fontosabb városi funkciót megtestesítő létesítményei vannak: gőzmalom, téglagyár, kályhagyár, takarékpénztár, bank, református főiskola, hitelszövetkezet, vöröskereszt egyesület, stb. Ezzel a 180. helyet foglalta el a magyar városok rangsorában.

4. Tokaj

Kisváros, a tradicionális kisvárosok körébe tartozik. Lakóinak (5110 fő) 3,3%-a kereskedelemből élő kereső, míg 2,4%-a közszolgáltatból élő kereső. Fontosabb városi funkciót jelentő létesítményei: járásbíróház, adóhivatal, sóhivatal, 2 pénzügyintézet, konyak, ecet és gyufagyár, olvasókörök, állami kosárfonó, stb. Ezzel a 194. helyet foglalta el a magyar városok rangsorában. A többi hegyaljai volt mezővárosban csak hitelszövetkezet (Tarcal, Olaszliszka, Tolcsva), takarékpénztár (Mád), népbank (Tállya), gőzmalom (Olaszliszka) és olvasókör működött, ezek is jórészt csak fiókintézmények voltak. A városi funkciók sorvadása a népességmegtartó képesség csökkenését is eredményezte, mely jól nyomon követhető a népességszám XIX. századi változását mutató 1. sz. táblázat alapján.

3. A tokaj-hegyaljai mezővárosok népességszámának változásai a XIX. század folyamán

A népességszám alakulása hűen tükrözi azokat a gazdasági folyamatokat, amelyek meghatározták a városi funkciók differenciált fejlődését, s ezzel a hegyaljai mezővárosok nagy részének hanyatlását (1. sz. táblázat).

A hegyaljai mikrokörzet lakossága a történelem során gyakran ingadozott, így volt ez a XIX. század folyamán is. Okai között találjuk az 1848/49-es szabadságharcot, az 1873-as kolerajárványt, a filoxéra-vész következtében megnövekedett kivándorlást, stb. Az első hiteles és pontos adatok 1787-ből valók, amikor is a Hegyalja legnépesebb mezővárosa Tállya (4388 fő), megelőzve Sátoraljaújhelyt (4023 fő), Sárospatakat (3752 fő) és Mádot (3475 fő). A többi mezőváros lakossá-

ga 2942 fő (Tokaj) és 1571 fő (Szerencs) között váltakozott. Megfigyelhető, hogy 1847-48-ig Tarcál kivételével valamennyi mezőváros népessége növekedett. A legnagyobb mértékben Sátoraljaújhelyé (2287 fővel), a legkisebb mértékben Bodrogkeresztúré (68 fővel). Így jelentősebb rangsorbeli változás következett be, hiszen a Hegyalja legnépesebb mezővárosa Sátoraljaújhely lett (6310 fő) és maradt napjainkig, majd Tállya (5240 fő), Mád (4600 fő), Sárospatak (4110 fő) és Tokaj (3500 fő) következett. Az 1850. évi adatok a szabadságharc leverése után Sátoraljaújhely és Sárospatak kivételével mindenütt csökkenést mutattak, ami lehet a hiányos összeírás és a háborús veszteségek miatt is. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy 1850 és 1870 között mind a 12 mezőváros népességszáma növekedett, összességében 10968 fővel, a legnagyobb arányban a XIX. század folyamán. A népesség gyarapodás még akkor is több mint 7300 fő, ha a Fényes Elek által megadott értékeket fogadjuk el. Ezt a nagyarányú népességnövekedést a gazdasági potenciál nem indokolja, főként a természetes szaporodás és a zsidók bevándorlása (1847-48-ban már 6 hegyaljai mezővárosban volt zsinagógájuk) magyarázhatja.

Az 1870 és 1880 közötti népességcsökkenés a kolerajárvány miatt van, míg az 1880-tól a századfordulóig (ekkorra a mezővárosok lakossága eléri ill. túllépi az 1870. évi maximumokat) terjedő időszakban a három legdinamikusabban fejlődő város (Szerencs, Újhely, Sárospatak) adja az 1870-1900 közötti növekedés (12.800 fő) 89%-át (11 680 főt). A népességszám változása alapján 4 típusba sorolhatók a hegyaljai mezővárosok:

1. dinamikusán növekvő népességű város (Ide tartozik Sátoraljaújhely.)
2. dinamikusán növekvő népességű város egy visszaeséssel (Ide tartozik Szerencs és Sárospatak.)
3. közepesen növekvő népességű városok 1870-ig, majd stagnálás, visszaesés a századfordulóig (Ide tartozik Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Mád, Olaszliszka, Tarcál, Tokaj, Tolcsva.)
4. közepesen növekvő népességű város 1848-ig, majd csökkenő népességszám (Ide tartozik Tállya.)

Összegezve megállapítható: A XIX. század során a tokaj-hegyaljai mezővárosi agglomeráció nem volt képes lépést tartani a fejlődéssel. A városi funkciók gyara-

podása helyett sorvadásuk következett be, amely megmutatkozott hierarchikus helyzetükben és a demográfiai változásokban. A vizsgálatok alapján a XIX. századi változások nagy vesztese Tállya mezőváros, vesztesei: Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Abaújszántó, Tarcal, Olaszliszka, Tolcsva, Tokaj és Mád, míg nyertesei: Szerencs és Sárospatak, nagy nyertese Sátoraljaújhely, hogy sajnos a XX. század nagy vesztese is Újhely legyen a trianoni határ meghúzásával.

Irodalom

- Bácskai Vera–Nagy Lajos*: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp. 1984.
- Beluszky Pál*: Magyarország városhálózata 1900-ban. Enyedi Gy. emlékkötet. Bp. 1992.
- Fényes Elek*: Magyarország leírása. pest. 1840.
- Fényes Elek*: Magyarország geográfiai szótára. Pest. 1851.
- Frisnyák Sándor*: Magyarország történeti földrajza. Bp. 1990.
- Frisnyák Sándor*: Adalékok a hegyaljai mezővárosi agglomeráció történeti földrajzához a 16–19. sz. Földrajzi Közlemények 1993. 1. szám.
- Hajdú Zoltán*: A Hegyalja városi jellegű településeink funkcionális és hierarchikus rendszerű vizsgálata különös tekintettel a vonzásterületek elhatárolására. Studio Geographia I. Debrecen. 1977.
- Keleti Károly*: Hazánk és népe. Bp. 1871.
- Molnár András*: Zemplén vármegye leírása. Országos Széchenyi Könyvtár. 1799.
- Szalipszki Péter*: Tokaj–Hegyalja mezővárosainak állapota a mezővárosi jogállás felszámolásakor. Tanulmányok Tokaj–Hegyalja múltjából V. 1991.
- Pap Miklós*: A tokaji. Bp. 1985.
- Zemplén vármegye városai és falvai (vármegye monográfia. Szerk.: Borovszky S. 1909.)

Térképek

- Kipferling, Karl Joseph*: Az Osztrák Monarchia postaúttérképe. Bécs. 1804. Osztrák Monarchia posta- és kereskedelmi úttérképei. (Had. tört. Int. Térképtára. Bp.) (1823, 1830, 1840, 1847, 1848, 1860)

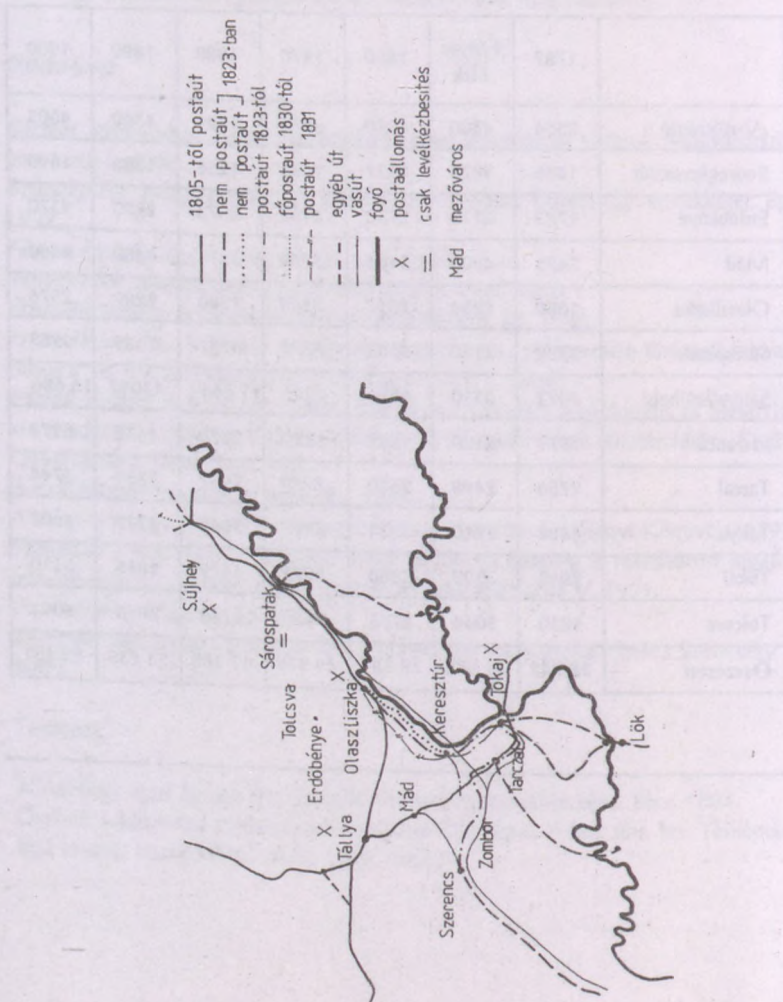
A tokaj-hegyaljai mezővárosok lakossága a 18–19. században

	1787	Fényes Elek	1850	1870	1880	1890	1900
Abaújszántó	2354	4300	4220	4589	4499	4360	4603
Bodrogkeresztúr	1805	1873	1377	1535	1256	1386	1896
Erdőbénye	1783	2115	2130	2484	2073	2250	2370
Mád	3475	4600	3154	3779	3471	3480	3680
Olaszliszka	1680	2234	2017	2368	1886	2280	2576
Sárospatak	3752	4110	5682	7770	6737	7639	9267
Sátoraljaújhely	4023	6310	6526	9946	11 264	13017	16 686
Szerencs	1571	2129	1532	1829	2370	4339	5272
Tarcal	2756	2498	2370	2920	2937	3359	3794
Tállya	4388	5240	3734	3997	3668	3497	3603
Tokaj	2942	3500	2886	5012	4479	4815	5110
Toicsva	2210	3064	2753	3120	2748	2813	3094
Összesen	32 749	41 973	38 381	49 349	47 388	53 235	62 151

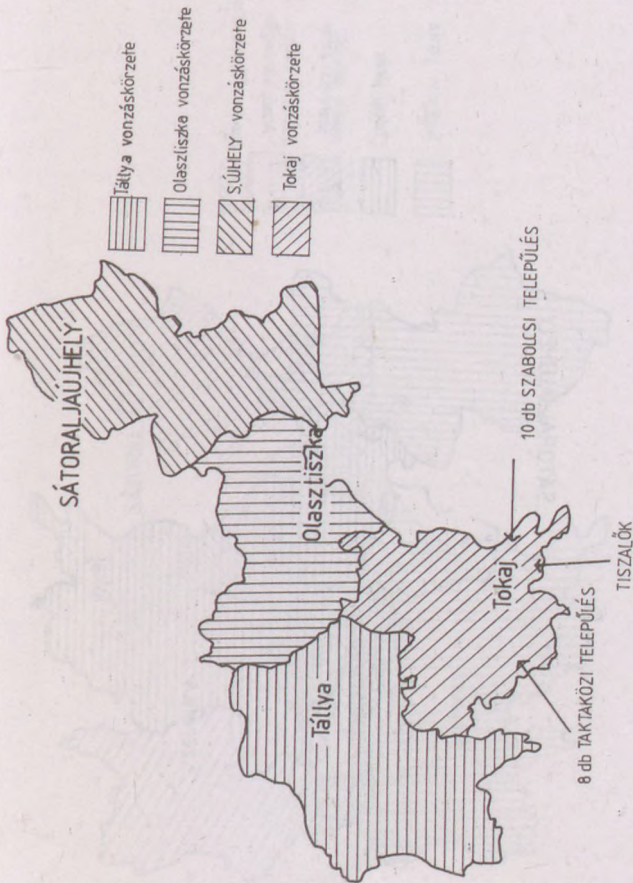
1. sz. térkép

Tokaj-Hegyalja közlekedés-földrajzi helyzete a XIX. században

A tokaj-hegyaljai mezővárosok postafunkció szerinti vizsgálata
(postavonzáskörzetek)

1848–51

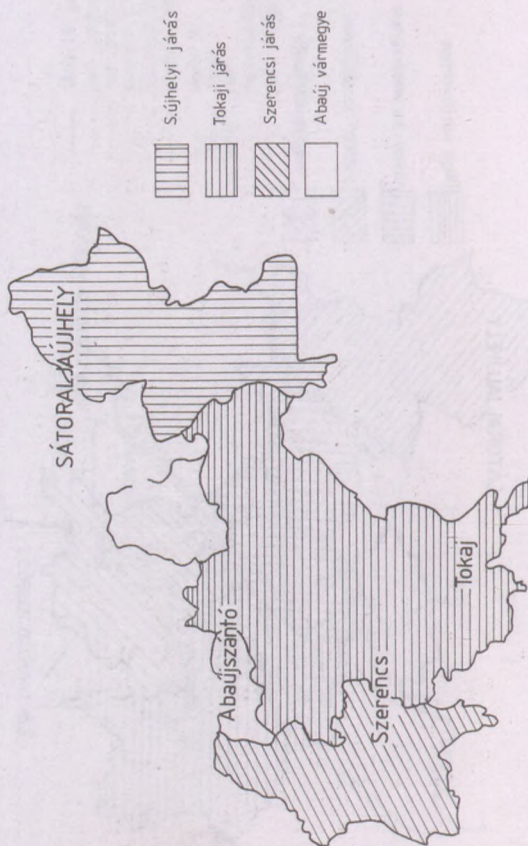

A tokaj-hegylajai mezővárosok közigazgatási funkció

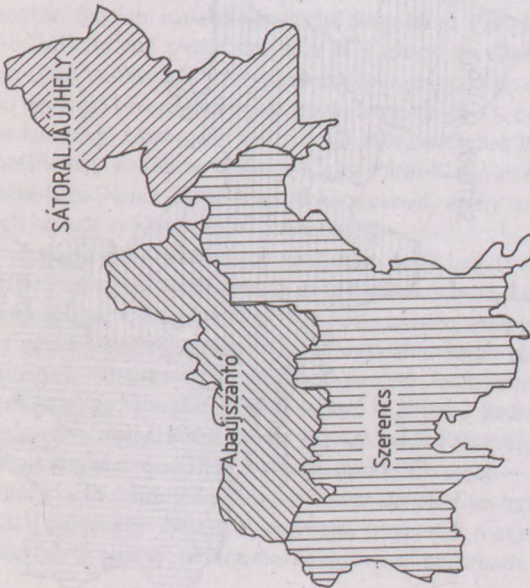
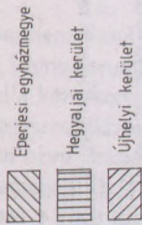
szerinti vizsgálata (szolgabírói járások)

1856

A tokaj-hegyljai települések egyház-igazgatási funkciók szerinti besorolása (görög katolikus egyház)

1900

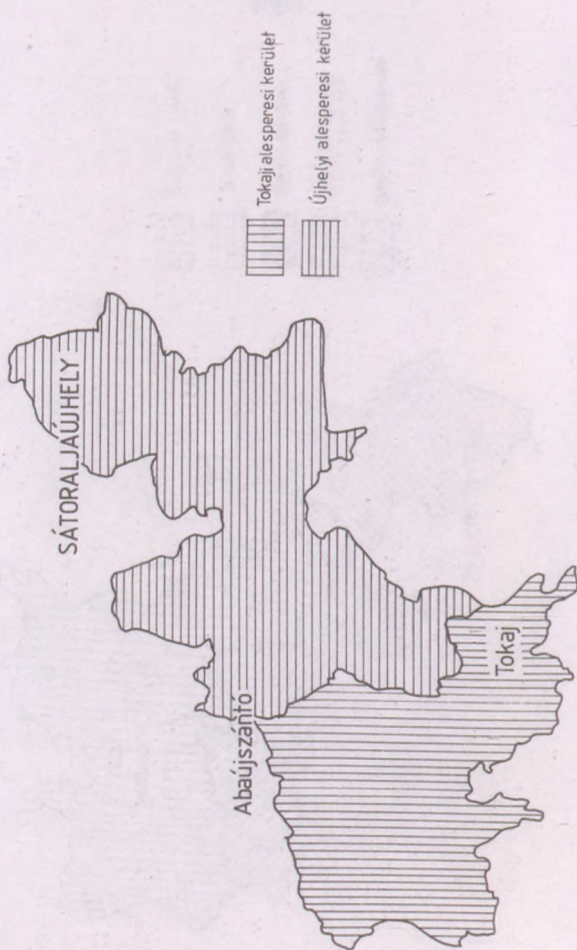

5. sz. térkép

**A tokaj-hegyaljai települések egyház-igazgatási funkciók
szerinti besorolása (római katolikus egyház)**

1900

FELSŐ-BODROGKÖZ JELLEMZÉSE

Alapvető kötelessége a szerzőnek, hogy a címben foglalt fogalmat — mi esetünkben a „Felső-Bodrogköz” földrajzi tájegység megnevezést — pontosan körülírja és behatárolja. Előljáróban elmondható, hogy bár részben mesterségesen kialakított területi egységről van szó, mégsem csökken ez által létének jelentősége és máig tartó hatása.

Maga a „Bodrogköz” fogalom nem szorul különösebb magyarázatra, hisz említésével már Anonymus „Gesta Hungarorum” művében is találkozhatunk — „terra inter Tisiam et Budrug”, majd a középkorban mint „Thiszabodrogkezi” megnevezésként bukkan fel és később egyszerűsödve „Bodrogköz” földrajzi fogalomként, sőt a XVIII. század vége felé ilyen nevű járásként is megjelenik. A lényegyet tekintve arról a tájegységről van szó, amely a Tisza-Latorca-Bodrog folyók között terül el, szigetként, hisz Csap térségében a Tisza és a Latorca annyira megközelítette egymást, hogy a szabályozások előtt gyakran egybefolyt és ma is csatornák sora köti össze a két közeli folyót.

A „Felső-Bodrogköz” fogalom kialakulásának első állomása az 1920-ban megkötött trianoni békediktátum, ami szerint, mivel az új Csehszlovák állam magának igényelte a Kassa-Csap vasútvonalat, Magyarországtól elcsatolták az eddig történelmi és földrajzi egységet képező Bodrogköz északi harmadával 31, csaknem teljesen színmagyar lakosságú községgel a Csehszlovák Köztársaságnak ítélte. Létrejött tehát egy határvonal, Felsőberecki-Karos-Karcsa-Pácín-Nagyrozvággy-Kisrozvággy-Semjén-Cséke-Lács-Dámóc-Zemplénagárd községeknél, amely az új területi egység déli határát képezte és képezi, mind a mai napig.

A frissen berendezkedő államhatalom egy ideig érintetlenül hagyta a hagyományos megyerendszer szerkezetét, természetesen az új határokon belül. Lényegesebb változások történtek viszont a járások területein, a határ mentén, amit indokoltnak tekinthetünk. Az egykori bodrogközi járás Csehszlovákiához került részéből, Királyhelmeck székkel, létrehozzák a kibővített területű királyhelmecki járást, amelyhez kerülnek az eddig Sátoraljaújhelyhez tartozó községek a Bodrogköz nyugati peremén (Bodrogszerdahely, Bodrogszög, Nagykövesd és Kiskövesd). Ezzel az eljárással a kialakult királyhelmecki járás (okres Královsk Chlumec — új néven) lényegében „kitöltötte” a földrajzi Bodrogköz felső harmadának teljes területét, azaz csupán délen voltak mesterséges határai (államhatár), északon és nyugaton a Latorca, illetve Bodrog folyók alkották természetes és egyben adminisztratív határait.

A Felső-Bodroghköz mai fogalmának és területének kialakulásában fontos állomás volt az 1927-es év. Ekkor történt ugyanis az, hogy a megszűnt gálszécsi (Seèovce) járás helyett létrehozták a tőketerebesit (Trebi ov), ámde Zemplén, Ladmóc, Csarnahó, Kisbári, Nagybári és Szőlöske községek előjárósága élt az átszervezés adta lehetőséggel és követelték az ugyancsak magyar többségű királyhelmei járáshoz történő csatolást. Az állami szervek népszavazást rendeltek el és ennek eredményeként az említett hat község, ez évtől számítva, a királyhelmei járáshoz került. Ennek a demokratikus és példaértékű döntésnek sokáig, lényegében máig ható következményei voltak és vannak, ami a későbbi fejleményekből kiderül.

Az első bécsi döntés az egész Felső Bodroghközt átmenetileg (1938-1944) visszajuttatta Magyarországnak, de a járások átszervezése a Felső-Bodroghköz kialakulásának folyamatát csak epizódszerűen lassította.

A második világháború után, mivel a párizsi béke értelmében vissza lett állítva a trianoni határ, legalábbis a Bodroghköz területén következetesen, az 1949-es területi átszervezés érintetlenül hagyta az 1927-1938 között létezett királyhelmei járás területét. Ez az állapot egészen 1960-ig tartott, amikor az új területi beosztás megszüntette — többek között — a királyhelmei járást is, és létrehozott egy mesterséges alakulatot, amelynek semmilyen történelmi előzménye és hagyománya nem volt — a tőketerebesi „óriásjárást”. Ez magába foglalta az egykori gálszécsi, tőketerebesi és királyhelmei járások egész területét és a nagykapocsi járás déli, zömmel magyarok lakta felét. A hatalmi döntés kedvezőtlenül érintette a felső-bodroghközi, már kialakult hagyománykör és lokálpatriotizmus fejlődését és megszilárdulását, de teljesen nem állította le. Köszönhető ez annak, hogy egyrészt Királyhelmei mint kisváros, megőrizte sajátos központi helyzetét, amit az állami szervek nem tudtak mellőzni, másrészt az összetartozás tudata, a nyelvi egység megmaradása nem engedte a felbomlást. Csak példaképpen említem meg, az elmúlt rendszerben egyedül engedélyezett és megtűrt magyar kulturális szervezet — a CSEMADOK — szervezeteinek területi kiterjedését. Lényegében magukba foglalták a megszüntetett királyhelmei járás minden községét, és egy kivételével (a színszlovák Feketevező) a volt nagykapocsi járás tőketerebesihez csatolt déli felének minden községét. A CSEMADOK még a nagymihályi járásban, két magyarlakta községben (Kisráska és Hegyi) is létre tudta hozni alapszervezeteit, amelyek a mai napig tevékenyek. Ez az időszak, amely 1960 és 1991 közé tehető, eredményezte azt is, hogy a Felső-Bodroghköz és az ugyancsak új tájegységnek tekinthető Ung-vidék (A volt nagykapocsi járás egykor Ung megyéhez tartozó községei és ide sorolhatók még azok a volt Zemplén-megyei községek, amelyek a Latorcától északra fekszenek, a Laborc mentén — Deregyő, Nagyráska és Abara.) összefonódása, ami sokszor oda vezet, hogy a beavatatlan publicista hajlamos e két területet egybeemlíteni, vagy felcserélni.

Hogy a felső-bodrogi közti identitástudat mennyire erős és túlélő, azt az utóbbi évek eseményei bizonyították meggyőzően. Az 1989-es rendszerváltás után azonnali követelményként jelent meg úgy Királyhelmeccen mind Nagykapocson az egykori járások visszaállításának igénye. Ez nem csak a szűk politikai elit követelménye, mind a mai napig, hanem a lakosság érdekeivel is egybevágh, amit többek között bizonyít az 1990-ben végzett petíciós aláírásgyűjtő mozgalom meglepő sikere. A bukdácsoló, de lényegében mégis működő polgári demokratikus elv részleges érvényesüléseként, 1991. január 1-én létrejönnek az ún. „körzetek”. A királyhelmecci körzet területileg azonos az 1927-ben létrejött és csak 1960-ban megszüntetett járásával, azonos székhellyel, és az Ung-vidék területi kiterjedése is kis eltéréssel (az említett nagymihályi járáshoz tartozó Kistráska és Hegyi) egybeesik a nagykapocsi körzettel. Az említett körzetek korlátozott jogkörű adminisztratív egységek is, tehát részben sikerült az eddig túlzottan centralizált közigazgatás közelebb vitele a lakossághoz.

Összefoglalva — a felső-Bodrogköz létező, hagyományokkal és jelenleg közigazgatási határokkal is bíró, földrajzi — etnikai — kulturális egység. Déli és keleti határai egybeesnek az államhatárral, északon a mindig is komoly közlekedési akadályt jelentő (ma is csak egy közúti híd van az Ung-vidék felé!) Latorca széles árterre határolja be. Északnyugaton viszont mai kiterjedése átlépi a meredekpartú Bodrog-folyót, és magába olvasztja a Bodrog jobbpartján elterülő hat, többségében magyarlakta községet, amelyekben immár 67 éve, csaknem töretlenül kifejlődött a felső-bodrogi közti identitástudat.

A bőségesre sikerült, de véleményem szerint szükséges, bevezető után következzen a felső Bodrogköz természeti képének jellemzése.

Ez a tájegység az Alföld szerves része, annak északkeleti nyúlványa, úgy geomorphológiai, mint növény- és állatföldrajzi szempontokból. Felszíne bár síkság, mégsem egyenes, mint az asztal lapja, mivel több, markáns alakulat tarkítja és ebben is különbözik, a szomszédos Magyarországhoz tartozó, Alsó-Bodrogköztől. „Bodrogköz szigetén, hegy emelkedik a hideg éjnek tája felé, egyedül, erdővel övezve derékon, zölden alul, pusztán s szirteknek hagyva fölülről. Kis Tice, a Tisza habjaiból lesietve aláfolyt balja felől, jobbán Bodrog fut csendes özönnel, összekeverülnek utóbb keskeny szegletre, s zuhogva hagyják el gyönyörű táját a délre mosolygó szép hegynek, zengő ligetit s vízlepte lapályát...” Tudom, hogy sokan elcsépeltnek tartják Vörösmarty sorainak idézését a Zalán futásából, mégis mint felső-bodrogi közti szülött, aki a „szép hegy” tövében láttam meg a napvilágot és hála istennek ma is ott élek, szüleim sírhantja közelében, rámutassak arra, hogy a költői tájleírás a mai „Felső-Bodrogköz”-re vonatkozik! Szülővárosom, Királyhelmeccen határában emelkedik ki a Nagyhegy és Kishegy egykori vulkánok kúpja, amelyek andezitláva-tömege 13 millió éve már megszilárdult. Ugyancsak a Thetis-belten-

ger visszavonulása előtt aludt ki a Tarbucka-csoport habot köpködő vulkánja is, de a Bodrog közelében meredező riolit-kúpmaradvány ma is az egész Bodrogköz legmagasabb földrajzi pontja — 277 méter a tenger szintje fölött. E két magaslat mellett ugyan eltörpül a Szomotori-domb a maga szerény alig másfélszáz méteres magasságával, de akárcsak az előbbiekről erről is páratlan látványban gyönyörködhet az, aki fáradságot nem sajnálva felkapaszkodik a csúcsokra. A homokbuckák sorai, amelyek még a legutóbbi jégkorszak szárazabb időszakaiiban jöttek létre, öszszehasonlítva az Alsó-Bodrogközzel vagy a Nyírséggel, kisebb kiterjedésűek, mégis hozzájárulnak ahhoz, hogy némileg tarkítani tudják a síksági táj egyhangúságát. A Bodrog jobbpartján fekvő községek határa magába foglalja a Zempléni-sziget-hegység délkeleti szakaszát. Itt a magasságok is tekintélyesebbek, mivel például Csamahó határában megközelítik a 400 métert. Ez a kis hegység egyébként nagyon régi eredetű, kőzetei már a perm és karbon korban létrejöttek és Ladmóc határában triász-kori mészköves üledék árulkodik arról, hogy hajdanán, több száz millió éve, meleg tenger is volt ezen a tájon.

A vidék vízrajzát már lényegében körülírtam, de azért említést kell tenni a Vörösmartynál is idézett Ticéről. A felső-bodrogközi ember következetesen „Ticcé”-nek ejti annak az érnek a nevét, amelyet „sáros vizű Tice”-ként már az 1211–1214 közé datált leleszi alapítólevélben is olvashatunk, és amely a XVIII. század vége felé, ahogy az a Felső-Bodrogköz földjében porladó szép emlékezetű Szirmay Antal írta egykor, „inkább már csak mászva, mintsem folyva” igyekezett a Bodrog felé. Az egykori Tisza meder, a Tice, ugyanis annyira tipikus és sajátos felső-bodrogközi jellegzetesség, hogy még a helyi képzőművészeti klub is felvette a nevét. Bár ma már csaknem teljesen kiszáradt, a lecsapolások következtében, de a partjain gyöngysorszerűen sorakozó községek bizonyítják, hogy a „Ticemellék” nem véletlenszerűen alakult ki, hanem a folyóhát biztos védelmet nyújtott az árvíz ellen, ugyanakkor ott volt a biztonságos vízi út, amelyen egykor vízimalmok is álltak és napjában csurogtak le a sószállító tutajok, ladikok.

Növényföldrajzi szempontból a Felső-Bodrogköz egyértelműen a pannon-flóra tartományhoz sorolható. Itt éri el északi elterjedési határát néhány bennszülött pannon növényritkaság, mint a magyar- és Zimmermann-körörcsin, a hernyópázsit, bánsági borgyökér, magyar borgyökér, kései szegfű, sikárfű és még sok más. Egyedül itt él az egész Alföldön egy ritka hűsevő parány — az aldrovanda.

Az állatvilágot is inkább a pannon elemek itt léte jellemzi. Csak példaként említtem a magyar sáskát, ájtatos manót, mocsári teknőt, rézsiklót, stb.

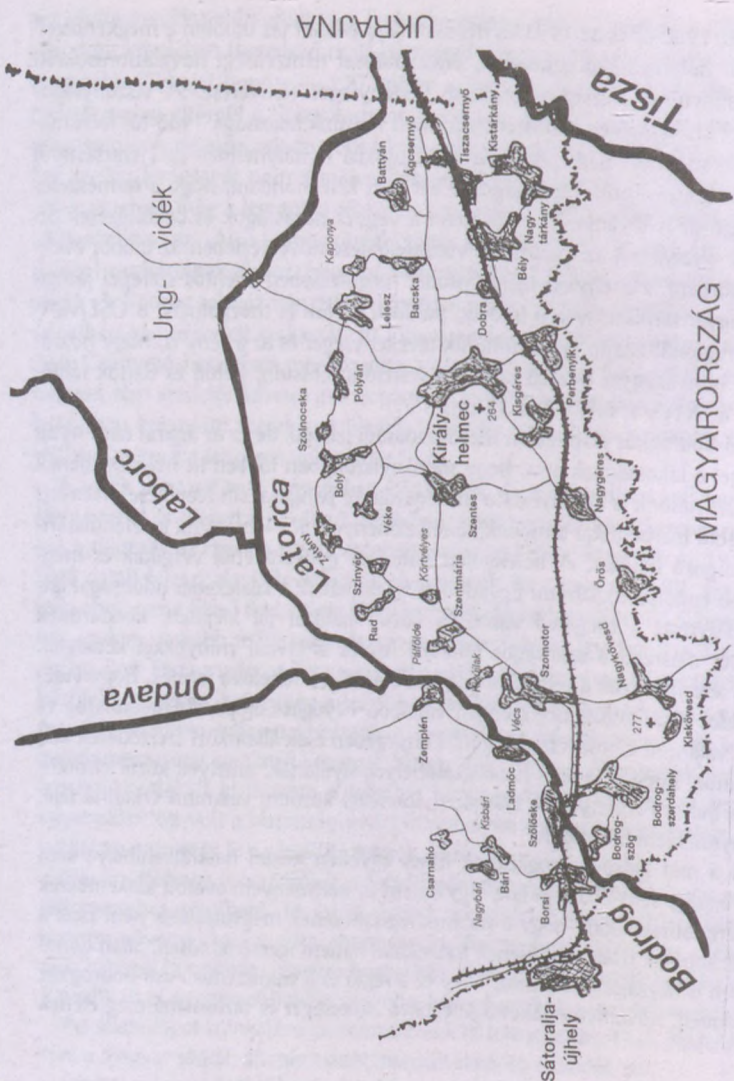
Etnikai szempontból Felső-Bodrogköz ma is egységesen magyar. Nincs egyetlen olyan község sem, ahol a magát magyarnak valló lakosok száma kevesebb lenne mint 50%, sőt mindenütt meghaladja a 60%-ot és a falvak zömében 85-95% körül mozog, már ami a legutóbbi, 1991-es népszámlálás adatait illeti. Ha összeha-

sonlítottuk az 1980-as és az 1991-es népszámlálás adatait (az utóbbin a megkérdezettek először határozhattak szabadon, önbevallással nemzetiségi hovatartozásukról) akkor szembetűnik a magyar etnikum viszonylagos térnyerése. A viszonylagos szót itt egy kis keserűséggel húzom alá, mert falvaink lakossága 1960-tól folyamatosan csökken és ezt nem pótolja a kisvárosokba (Királyhelmece és Tiszacsérnyő) történő beköltözés sem. Tárgyilagosan azt is el kell mondani, hogy a természetes asszimiláció itt is érvényesül, elsősorban a vegyes házasságok és beköltözések útján, de ez a folyamat az iparosodás visszafejlődése következtében az utóbbi években megtorpant. Az etnikai identitástudat megőrzésében jelentős szerepet játszanak a magyar tanítási nyelvű iskolák, politikai pártok és mozgalmak, a CSEMA-DOK, a regionális sajtó, a kultúrházak tevékenységei és az a tény is, hogy hozzáférhető a honi magyar nyelvű sajtó, jól vehető a Kossuth, Petőfi és Bartók rádió, valamint az MTV1, MTV2 és a Duna TV.

A Felső-Bodroghköz alapvetően mezőgazdasági jellegű, de ez az ágazat nem nyújt lehetőséget a lakosoknak arra, hogy munkaviszonyban többen itt helyezkedjenek el. Egyrészt nálunk is érvényesül a mezőgazdaság pangása, sőt leépülése, másrészt — a korábbi iparpolitikai döntések következményeként — hiányzik az élelmiszeripari feldolgozó hálózat. A betelepített bútortipar gyökeretlenül vergődik és megszűnt több építőipari kisüzem. Egyedüli perspektívának a közlekedés adottságai látszanak. Egyrészt a meglévő vasúti és közúti hálózat jól kiépített, korszerűnek mondható, másrészt a sajtóságos földrajzi fekvés is távlati előnyökkel kecsegtet. Ugyanis léteznek azok a technikai feltételek, amelyek lehetővé tennék, hogy vidékünk fontos összekötőkapocs szerepet vállaljon Nyugat-Európa, Magyarország és Ukrajna valamint Oroszország között. Lényegében csak államközi szerződések keltenek ahhoz, hogy új közúti határátkelőhelyek nyíljanak, amelyek közül elsőrendűnek tartjuk a Perbenyik — Dámóc (Lácacséke) közöttit, valamint Ukrajna felé, Ágcsernyőnél létrehozandót.

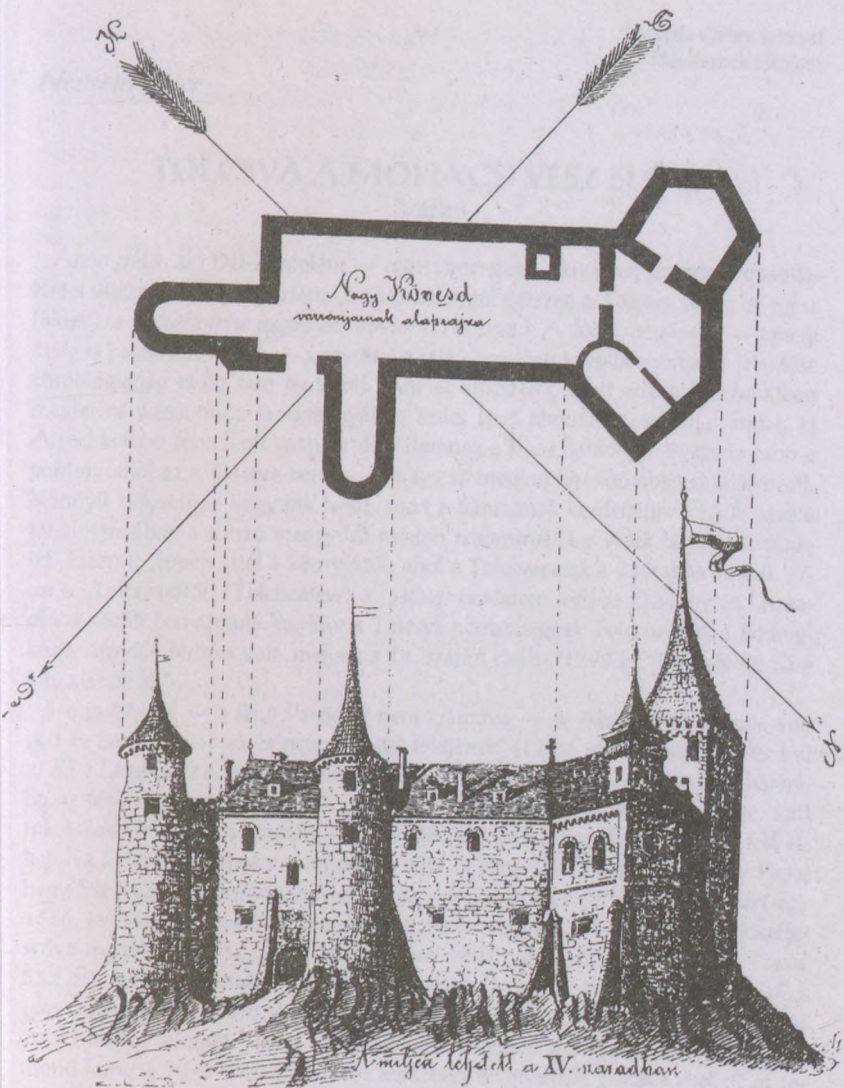
Mivel a mai Felső-Bodroghköznek nincs egyetlen közúti határátkelőhelye sem Magyarországon, sem Ukrajna felé, úgy vélem és véleményem avatott szakemberek elemzésére támaszkodik, hogy a határok légiesítésének megvalósítása nem csak a kulturális kapcsolatok felelevenítésének használna, hanem igen jelentősen, talán döntő mértékben is hozzájárulna ahhoz, hogy ez a régió és a szomszédos Alsó-Bodroghköz nemkülönben, növelhetné lakosságmegeőrző képességét és biztosítaná meglétének zálogát.

Felső-Bodrogköz térképe

(Bogoly János 1994)

A nagykövesdi vár rekonstruált rajza – Soós Elemér ny. honvédezedestől
(Borovszki S. után)

Németh Péter

TOLCSVA A MOHÁCSI VÉSZ ELŐTT

(Vázlat)

Anonymus, aki Dél-Zemplént — mint ismeretes — kiválóan ismerte, Árpáddal Ketel vitéznek adományoztatta „a Sátorhalomtól egészen a Tolcsva vizéig az egész földet” (*la Satorholmu usque ad fluvium Tulsua*).¹ A folyó nevének, — amely máig is patakként létezik — s egyúttal a róla elnevezett településnévnek a jelentése etimológiailag máig sem tisztázott. Ám az elbeszélés, mint erre a közelmúltban megjelent posztumusz tanulmányában Szűcs Jenő rámutatott, egyúttal annak az Árpád-korban fennállott pataki erdőuralomnak a Ny-i határát is rögzítette azon a ponton, ahol az a Tolcsva-nemzetség nagy kiterjedésű birtoktömbjével találkozott. Könnyű helyzetben vagyunk tehát, mert a Sárospatak kezdeteihez készült kiváló tanulmányában a szerző meggyőző módon rekonstruálta e vidék birtoklástörténetét. Eszerint „éppen attól a környéktől, ahol a Tolcsvapatak a Bodrogba ömlött, azaz: a „Tolcsvatőtől” (Tolchoatew) a (pataki) uradalom testébe Zsadány és Liszkaolasi között benyomuló korrridor a Tolcsva nemzetségnek Tolcsva felől a Bodrogközbe átnyúló birtoka volt, melyen a 14. század elején (1299 és 1322 között) Sára falu alakult ki.”

S míg Ny-on — a fenti korridort nem számítva — az Abák birtok tömbje volt „Uz és Langeus fiainak és nemzetségük földjének” (1299: *et ibi separat a filiis Wz et filiis Langjus et eorundem generationibus*) határosa, addig D-en Zsadány határáig, az újabb korban Rudnának nevezett Zsadányhegyig (mons Zodanhege, 220 m), északabbra Olaszi határáig — a Zsadánypatakról a Borz hegy (314 m) felé elhajolva a darnói monostor homlokzata előtt és temetőjén áthaladva a Nagy Papaj hegy felé vezető „Hosszú völgyig” (*vallis Hozywelg*) jelölte ki a keleti határt egy 1336. évi bejárás. Továbbá: „észak felé a nemzetségi birtok legyezőszerűen kiszélesedve magába foglalta a mai Komlóskától keletre a Papaj hegyet (*mons Popol*, 532 m), valamint északabbra a Nagysomhegy (494 m) alatti erdőséget is (*silva que vulgariter Nogsum vocatur*), ameddig tudniillik Makramál (Makkoshotyka) északi határa felnyúlt.” Ezen az összefüggő területen, a „Tolcsva földön” a Zsigmond korig a XIII. századnál jóval korábban megtelepült Tolcsva mellett öt további falu alakult ki: a már említett Sára mellett a 14. század elején Vámos/Újfalu, az erdőségben pedig (Erdő) Horváti, Komlóstelek és egy harmadik, Kútataka.

A Tolcsva-nemzetségnek azonban nem csak itt, hanem a pataki erdőuralalom északkeleti szegletében is volt egy kisebb birtoktömbje: Újhelytől északra Nagytoronya a nyugatról szomszédos Csergővel és az északról határos Csercsely falvakkal zárta le az uradalom kiterjedését.²

Míg a településen átfolyó patak neve már a XIII. század elejétől ismert, s végpontját Liszkaolasi 1248-as határainál is említik, maga a településnév 1255 óta követhető nyomon, elsősorban birtokosai származási helyeként. Mindjárt az említett évben kétszer is: amikor Meszes (elpusztult falu) határjárásakor a birtokszomszédokat felsorolják, tűnik elénk Langeus tolcsvai *nemes* (*Langius nobilis de Tolchwa*), de magát a királyi parancsot is *Tolchua*-i István ispánnal, Cadar fiával hajtatták végre.³ Ezzel az elsőként említett személlyel veszi kezdetét a Tolcsvaiak nemzedékrendje. Ugyancsak ebben az évben került sor az 1255 előtt elhunyt nemzetségtag, Cseb pap Čaradna, másképp Petri nevű, hernádmelléki birtokrészének az eladására 8 M-ért, azonban Karácsonyi ide vonatkoztatott adatának a Tolcsva-nembeliekkel való egybeillesztését Györfly György történeti földrajzában mellőzi.⁴ Most nem kívánunk belebonyolódni a Tolcsva-nembeliek XV. század elejéig tartó nemzedékrendjébe, az ismert, s az általunk felkutatott adatokból azokat szeretnénk csak kiemelni, amelyek sorsdöntők voltak. Így — bár jó néhány, a nemzedékrendbe be nem illeszthető családtagról van tudomásunk a XIV. század első feléből —, két vonalról kell szót ejtenünk: az egyik a Langeus-, a másik az Úz-leszármazottaké. Ez utóbbi egyik tagja, Uza 1312-ben oly jó időben állt Károly Róbert mellé, hogy az elvállalta fia, Jakab bérmakeresztapaságát, s egyúttal a Tolcsvához közeli, tiszajobbparti, de Szabolcs megyei Kenézlő faluval is jutalmazta.⁵ Ebben sem voltak igazán szerencsések, mert alig tíz évvel később Lampert fia, Mihály mester, füzéri várnagy is királyi adományt nyert, akit 1321-ben iktattak be.⁶ Akkor a település már Kétkenézlő (*p. Kethkeylyzneu-Kethkylyzneu*) néven is ismert, míg 1349-től Felkenézlő néven ismét kettőzve említik. A család eme két ága, a Langeus-ág és az Uza-ág 1345-ben véglegesen osztállyal különíti el birtokait, sőt az előbbi ág utolsó felnőtt tagja, Pál (1386-+1416) át is költözik a kisebb birtoktömb központjába, Toronyára, amelyről azután magát nevezette.⁷ A Tolcsván maradtak legnagyobb gondja az erdőbirtok benépesítése volt. Ennek nyomán született meg talán a XIV. század első felében (Erdő)Horvát (1299-ben még nem említik, első előfordulása: 1395), a XIV. század második felében pedig Komlóstelek, a mai Komlóska (1336-ban még csak a névadó Komlóspatak szerepel a határjárásban) és az 1398-ban feltűnő Kútpataka.⁸ Ez utóbbi nem érte meg a középkor végét: 1430-ban már mint Tolcsvához tartozó szőlőhegyről tesznek róla említést, 1446-ban pedig mint földrész a szepesi káptalannal szemben képezte vita tárgyát. Egyébként az 1680-83 közötti örökvallás levelekből tudjuk, hogy helye Bénye felé keresendő, akkor is szőlőhegy volt.⁹ A Tolcsvaiak nemcsak a lakatlan,

nagykiterjedésű erdőseget igyekeztek új falvak telepítésével értékesebbé tenni, de megpróbálták csekély anyagi lehetőségeik birtokában azt váuradalommá is szervezni, a korszak nagybirtokosaihoz hasonlóan. Amikor 1398-ban Toronyai Langeus fia Pál és Debrői István között megosztásra került sor, Kútputaka és Komlós-telek között sorolják fel *Solymos* várát, mely a Perényi család egy 1404-es oklevele szerint már pusztá volt (*castrum desolatum Solmus*).¹⁰ Építésére nem sokkal korábban kerülhetett sor, különben a XIV. század első feléből származó oklevelekben helye lenne. Vagy mégsem? Talán éppen a bérmakeresztapa, Károly Róbert adott volna engedélyt az építésére! Ezt majd csak a régészeti feltárás döntheti el az Erdőhorváti és Komlóska közötti út D-i oldalán emelkedő csúcson található *Pusztaváron* (435 m), amely Solymossal azonosítható. A Tolcsvától északkeletre emelkedő *Várhegy* (384 m) tudtommal őskori, oklevélben 1495-ben tűnik fel (*mons Várhegy*) szőlőhegyként.¹¹

A Tolcsvaiak végét, a nemzetség mindkét ágának a kihalását a fiúgyermek hiánya mellett a nikápolyi ütközet tetőzte be, ahol is a Langeus-ágból ketten maradtak a csatatéren: Tolcsvai Egyed fia János és sógora, Zegnyei Pisztrángnak mondott Egyed.¹² Ezen az ágon még élt a már többször említett Toronyai Pál, a fenti János unokatestvére, aki 1410-ben a leleszi konvent előtt birtokait Perényi Péter volt székely ispánra ruházza, „utódot nem remélhetvén”. De ugyanakkor mégis reménykedik, mert kijelenti, hogy „intézkedése érvénytelen, ha netán utóda születik”. Ez Csebi Annával való házasságában meg is történt, azonban a dédnagypa nevét viselő László még ifjan elhunyt.¹³ A másik ág sem volt szerencsésebb: Uza ágán végső soron csak Margit maradt életben, aki a pataki Szent Anna kolostor klarissza apácájaként Debrői Istvánra hagyta a tolcsvai uradalom falvaiban lévő részbirtokait, csak Toronyán kapva lehetőséget arra, hogy azt akár az apácáknak is ajándékozhatja.¹⁴ S ez az eset is rávilágít arra, hogy okleveleink mily hiányosak! A magukat osztályos atyafiaknak tudó, leányági rokonok is számontartották a Tolcsvaiak kihalásának lehetőségét. Egymás után jelentkeztek a Regetei vagy Idai Csirkék, a Bődiek, a Csicséri Ormosok, az Újfaluiak, s még ki tudja hányan, ám a Debrőiekkel és a Perényiekkal nem húzhattak ujjat. Ez utóbbiak is Margit asszony révén tartottak igényt az uradalomra, ugyanis ő férje, Perényi Illés halála után lépett csak be a klarisszák közé. Az uradalomért folytatott küzdelem első lépését a Debrőiek nyerték¹⁵ (ők voltak egyébként Tolcsva nyugati szomszédosai is az Abák révén). Ám alighogy birtokon belül érezhették magukat, a Zsigmond-ellenes fegyveres fellépésükért birtokaikat elkobozták, így jutott ideig-óráig Kér-i Pál fia Miklós és János fia László Tolcsva, Újfalú és Horváti birtokába. Ekkor ismételtelen akcióba lépett a rokonság, azt bizonygatva, hogy a hűtlenség miatt a király kezére került birtokrészek őket, így Zbugya-i Lukácsot, Kükemezei Istvánt, s a többieket illetik Ida-i Csirke Pongrác felesége jogán.¹⁶ Ám 1410-ben érdekes módon a Lan-

geus-ági Toronya-i Pállal kötnek a Perényiek szerződést, melyet Zsigmond azzal erősített meg hozzájárulásaként, hogy átadja e birtokon a királyi jogokat is, mivel az adományozott, Perényi Péter a lengyelek támadásának minden erejével ellent állt. Mégsem a Perényieké lett a tolcsvai uradalom. 1419-ben ugyanis a Zempléni birtokos Upori család szerezte meg István erdélyi püspök, ugyanazon évben elhunyt családtagjuk révén, egyidőben a Szentemágócs nembeli Szabolcsi, ill. Olaszi családok szabolcsi ill. zempléni birtokaival együtt. Ekkor megkapták Tolcsvát teljes lakosságával, nemkülönben Vámosújfalú felét a vámmal, Toronyát és Csergőt, ugyancsak Csercselyt lakosaival és Felkenézlőt, amely ez időben lakatlan volt.¹⁷

A tolcsvai uradalom egy 1430-as oklevél szerint erre az időre végképp megkisebbedett: hasonlóképpen Tolcsva mellett Vámosújfalú felét a vámmal, Toronyát és Csergőt sorolják fel, úgy tűnik, Sára végképp a Perényiek kezére került (az Úz-ágiak 1380-ban zálogosították el a felét 450 Ft-ért Perényi Péternek), Komlóstelke és Horváti mind 1419-ben, mind pedig ekkorra már teljesen elnéptelenedett.¹⁸

Mint egy korábbi, az Uporok nemzedékrendjét is feldolgozó tanulmányomban leírtam, Mátyás uralkodása végére, a 16. század elejére az Uporok fiágon kihaltak.¹⁹ Leányágon a Cékiek, a Nyársapátiak, s végül a Ruzskai Dobók lettek Tolcsva urai, de többen mások is szereztek részbirtokot a településen. Így például Pesti Bálinté lett egy szőlő a tolcsvai promontoriumon 1474-ben, tolcsvai Tólas Gergely egy kúria fundusa és bortized tulajdonosa 1477-ben, Cecey (Cékei!) Mátyás két szőlőt mondhatott magáénak a szőlőhegyen (1488), 1492-ben Butykai András és fiai ragadtak magukhoz kilenc szőlőt, amiért Cékei János tiltakozott.²⁰ 1495-ben a Polyánban lakó Szabó Mátyás özvegye, Erzsébet asszony ajándékozta a Várhegyen lévő szőlőjét a darnói Szűz Mária egyház prépostjának, Ferenc fráternek.²¹ A Mohács előtti évtizedben azonban ismét a nagybirtok kerekedett felül. Mire az Upor unokák férjei kiharcolták maguknak az Upor vagyona való beiktatásukat, máris megjelentek a komoly ellenfelek Perényi Imre nádor, majd halála után fia, Péter, Perényi Gábor és tarkói Tárczay János személyében, akik szintén igényt formáltak az Upor-jussra, különféle módokon háborgatva és erőszakot téve azokban (*variis modis turbantem et damnificatem*).²²

Magáról Tolcsváról, az ott lakókról, a település szerkezetéről vajmi keveset tudunk. A legfontosabb emlékünkből egy 1398-as oklevél. Eszerint a település ekkor két részre oszlott a birtokosok, a már megismert Toronyai-Tolcsvai Pál, ill. Margit asszony révén. Ám nem a Tolcsva patak két oldala mentén osztották meg a falut, hanem a Szűz Mária egyház és a már elhunyt Dak fia János kúriája voltak a határpontok. Az egyházon belül a patakig, illetve azon túl a Horváti és Patak felé eső telkek a kúriával az előbbié, míg a templomon felüli Horváti felé eső telkek azokkal a porciókkal, amelyek Dak fia Jánosé voltak, az utóbbié, ill. Debrői Istváné

lettek.²³ A kúriatulajdonos Dak-ot — *Dok*-ot, pontosabban idősebb fiát, Pétert 1336-ban említi egy oklevél, ki ekkor esküt tett Tolcsva és Liszkaolvaszi északkeleti határára.²⁴ Maga a tolcsvai egyház eredete az Árpád-korra vezethető vissza: a pápai tizedlajstromban többször is szerepel Níger nevű papja X. garast fizetett, ami Zemplén megye települései között az átlagnál valamivel nagyobb. Feltűnőbb azonban a település neve: *Lagatolchoya*, amelyben — talán közel járva az igazsághoz — Langeus nevét kell látnunk, azaz 1332-ben Langeustolcsvája néven ismerték.

1333-ban papja Tamás (*Thomas de Tolchwa*), aki 3 garast fizetett, míg Liszka és Tolcsvató, azaz Újfalu papjai 8, illetve 6 garast. Az 1334. évi I. részlet fizetője ismét Níger (*Niger de Thilthia*) 10 pénzzel (garast kértek, de dénárral számoltak az adószedők, amiatt nem tüntették fel a beszedett pénznemet), míg Liszka 12-t, Újfalut és Bénye 8-at fizetett. Az ugyanaz évi II. részlet így oszlik meg: *Tolcsva (de Thotna)* 3, Liszka és Újfalut szintén 3-3, míg Erdőbénye 4 pénzt, végül az 1335. évi I. részlet fejében Tolcsva (*de Tolchua*) 9, Liszka 5, Újfalut 6, Erdőbénye pedig 2 pénzt adott a pápai tizedbe.²⁵

Tolcsva birtokosai a lehetőségekhez képest mindent megtettek, hogy az uradalom bevételeit növeljék. 1340-ben Langeus unokája, László Károly Róberttől engedélyt kapott arany- és ezüstbánya nyitására, ám ez — ma már tudjuk — geológiai okokból nem is járhatott sikerrel.²⁶ Maradt tehát az egyetlen lehetőség, a szőlőtermesztés, s vele együtt a bortermelés felfuttatása. Ez utóbbira az első adatot Tolcsváról 1398-ban találtam, amikor bizonyos szényi nemesek (Zeen-i Lóránd fia István, János, Tekes és István) ellen vizsgálatot indítottak, mert a Szárhegyen (*mons Zarhegh*) 24 tunella bort beszedtek. A kérdés az volt, hogy eme szőlőhegy vajon Tolcsva, Horváti, Újfalut területén fekszik-e, avagy éppenséggel a szényi nemeseké. Két évvel később megszületett ítéletről tudjuk, hogy Debrői István a fenti hegyet magáénak vallotta, a fenti bormennyiség az ott termett nedű kilencede vagy hegyvámja volt, a Zsadányban lakó szényi nemesek pedig azzal védekeztek, hogy mind a kilenced, mind pedig a szőlőhegy őket illeti.²⁷ Úgy tűnik tehát, hogy a mennyiségi bortermelés sem sokkal korábban, a 14. század második felében vett nagyobb lendületet, s ezt bizonyítanak az oklevelek is. Ugyanis a hatalmaskodások során korábban nem történik a borrhól említés. Pl. amikor Perényi Illés familiárisai 1379-ben javaikkal együtt jobbágyokat hurcolnak át Újfaluba, vagy még korábban, 1369-ben, amikor Langeus fia László szemben Uza fia Imre újfalusi jobbágyai erőszakoskodtak.²⁸

A tolcsvai szőlők értéke a 15. században ugrik meg, ezért kerülnek tételesen okleveleinkbe. 1434-ben például Péter tolcsvai presbíter (*pro honorabile Petro presbíter de Tolcsva*) iktatják be egy jobbágytelek, a hozzátartozó vízimalom (*cum uno molendino aquatico*) és két tolcsvai szőlő birtokába.²⁹ 1446-ban az Uporiak a

Liszkaolaszit már 1248 óta birtokló szepesi prépostsággal kerültek összetűzésbe, mert az utóbbi Kútpataka szőlőhegyére tette rá a kezét. Két évvel később viszont a prépostság emelt panaszt amiatt, hogy Liszkának az Újfaluvál és Tolcsvával érintkező részén az Uporiak ragadtak el szántóföldeket és szőlőhegyet, sőt jobbágyaik egy váza — 16 aranyforint értékű — borát is magukhoz vették. A per még 1450-ben is tartott, eredményét sajnos nem ismerjük.³⁰ Az utolsó Uporok egyike, Tamás azért emelt panaszt 1501-ben rokona, Ruzskai Domonkos özvegye, Veronika ellen, mert az tolcsvai szőlejét elvette, használta, sőt elidegenítését is kilátásba helyezte.³¹

A XV. Század második felétől az egyháziak és Eperjes város polgárai is megjelentek tolcsvai birtokosként. 1470-1511 között jutott egy malom birtokába a tokaji pálosok Szent Anna tiszteletére szentelt monostora,³² 1506-ban pedig Butykai Mihály adott két szőlőt a terebesi — szintén pálos rendi — Szűz Mária kolostornak. A két szőlő közül az egyik nemesi jogú, korábban Upor-i Pongrác volt, kinek özvegye kapta hitbér és jegyajándék fejében Upor-i Lászlótól. Mindkettő az Előhegy, másképpen Várhegy (Elewhegh al. Nom. Warhegh) nevű szőlőhegyen feküdt, az első Olaszi irányába, míg a másik Tolcsva felől délre, s Szennyesi Tamás szőlőjével volt határos.³³

Eperjes városa — ahogy Bártfa Tállyán — Tolcsvára összpontosította szőlőgazdaságát, mint ezt Gecsényi Lajos kutatásaiból tudjuk. 1505. májusában *Bartalyus* Barnabás tolcsvai jobbágy adta el a Kútpataka promontóriumon fekvő szőlejét a városnak, s ugyanakkor vették meg Nemes György tolcsvai bíró telkét a hozzátartozó földekkel együtt. 1515-ben Swetlig Benedek bártfai (!) polgár vásárolt tolcsvai szőlőt Varga János és Makranczy András vámosújfalui lakosoktól. 1517-ben Eperjes városa Benedek rektor, 1520-ban pedig Mihály presbiter *Cyopáros-hegyi* szőlőjét szerezte meg, ez utóbbit 180 Ft-ért. A város azt is elérte, hogy 1511-ben Bánffy László és Cserendy Péter, 1513-ban pedig Perényi Imre, Abaúj megye főispánja és az országnádora mentesítette az eperjesiek szőlőit minden teher, így a kilenced alól is.³⁴

E szőlők keletkezésére nézve igen fontos adatunk van 1506-ból. Bondor Lukács jobbágy — aki több alkalommal volt a község bírása — az általa irtott prédiúra (vulgariter theelek dicitur) és a hozzá vásárolt földre földesurától, Czéke-i Mártontól minden teher alóli felmentést kapott, sőt azt örökös joggal Bondomak és utódaiknak is átengedte.³⁵ A tolcsvaiak hasonlóképpen szereztek szőlőt a szomszédos Liszkán (vagy mint láttuk fentebb, a vámosújfaluiak Tolcsván): 1489-ben a tolcsvai Oroszlán Balázs a liszkai Előhegyen lévő szőlejét bocsátotta áruba Szebeni András szepesi kanonoknak.³⁶

Az egyháziilag az egrí püspökséghez tartozó Tolcsva bortermelésének a nagyságát és jelentőségét a tizedbérleti összegek is bizonyítják. Zemplén megyében (a to-

kaji uradalmat leszámítva, mert adatait nem ismerjük (1493–1503 között Gál-szécs–Homonna (Bodrog-)Szerdahely bérlete 25-25-25, illetve 28-26-27 forintokat, míg Tolcsváé 210-225 arany Ft-ot jelentett a püspökségnek, s ez Liszka mellett (260-300 Ft) a megyében a második legnagyobb összeg! Összehasonlításképp a püspökség egész területén (Zemplént leszámítva) az abaúji Szikszóért (210 Ft) és a borsodi Varbóvölgyért (225-240 Ft) fizettek még ehhez hasonló összegű bortized-bérleti díjat.³⁷ A tizedbérleők állandó változó személyére lásd az egri számadáskönyvek adatait, akik közül az 1507-ben feltűnő vállalkozó, Eperjesi Benedek érdemel figyelmet.³⁸

A szőlőbirtokosok maguk is részt vettek a bortermelés ellenőrzésében, ezért a település belterületén igyekeztek nemesi kúriával rendelkezni. 1439-ben a Gelénes egyharmadát bíró (Upori) Istvánt Tolcsvainak nevezik (*Stephanus de Tolchwa*), akinek részei unokaöccse, Upori Balázs kezén vannak. Ez utóbbi viszont éppen Tolcsván, minden bizonnyal nagybátyja, s az Uporiak örökölt kúriájában fogadott peres feleket.³⁹ Tolcsvai Tólas Gergely már említett kúriája mellett ismerjük még Nyársapáti György felesége, (Upor) Jusztina nemesi kúriáját 1475-ből (*curia nobilitari in possessione Tolcsva*).⁴⁰ Ezek berendezése egy részéről képet kaphatunk Upori Lászlónak (1462-ben Ung megye alispánja) a leleszi konventnél letétbe helyezett ingóságain át. Eszerint familiárisa, Macska Péter (*Petrus de Moscha—Mascha*) három kupát, három ezüst serleget, hat, szintén ezüst kanalat, három kárpitot (*tres stragulas*), egy subát és két szőnyeget, valamint egy aprósággal tele ládácskát (*unam ladulam cum rebus*) adott át megörözsére.⁴¹

***

Végül szólunk kell arról, vajon milyen társadalmi helyet foglaltak el a Tolcsva nemzetség tagjai? Az egyik első nemzetségtag, Tolcsvai István mint királyi kiküldött az oklevél szerint ispáni rangot viselt. Hogy ez korábban — netán éppen a pataki erdőuradalomban — betöltött tényleges állására vonatkozott-e, vagy csak a tisztelet okán nevezték így, ma már eldönthetetlen. Rokonának, Uzának serviense is volt, aki éppen István feleségét megsebesítette, és egyúttal megverte a feleség nővérét és leányát (1275–85 között).⁴² A nemzetség ekkor még tekintélynek örvendhetett a környék birtokosai között, hiszen Langeus fia János Karászi Sándor bán leányát vette feleségül a XIII. század utolsó harmadában. Sándor bán egykoron országbíró volt, s gyermekei révén a Tolcsvaiak így a tekintélyes Aba nemzetség kompolti ágával, a Katapán nemzetséggel is rokoni kapcsolatba kerültek. Így az sem tekinthető véletlennek, hogy halála után egy oklevélben (1358) János fiát, Lászlót mesternek titulálják. Sőt — mint már említettem — a másik ágán a familiának magát a királyt tekinthették Jakab gyermek bérmaakeresztapjának.⁴³

Ám Nagy Lajos trónralépésétől megkezdődik mindkét ág leépülése, ami megmutatkozik mind a leányok kiházásításában, mind pedig a feleségek választásában Zemplén megye vagy éppen alig távolabb környék kismanesi családjaiból. Az előbbire említhetjük a Langeus ágból Újfalusi Jánost, Bódi Andrást vagy Zegnyei Pisztráng Egyedet, az utóbbira ugyanitt Csebi Annát, vagy Dorottyát, aki a Lapis-patakiakkal volt rokonságban.⁴⁴ Az Úza-ág valamivel talán igényesebb lehetett: Uza fia Imre felesége a Szentemágócs nemből való Olaszi Katalin (de már ők is igencsak lecsúszófélben voltak), míg Margit lányukat Perényi Illés vette el, a család talán legjelentéktelenebb tagja, s ennek korai halála után másodjára a Regetei vagy Idai Csírke Pongráccal kötött házasság bizonyítja, hogy ily módon sem biztosítható a felemelkedés útja.⁴⁵ Amikor pl. 1399-ben Egyed özvegye panaszt emelt, hogy familiárisa megsebzés miatt elhunyt, annak nevét sem tartották fontosnak megemlíteni, valószínűleg paraszti származása miatt.⁴⁶ Az utolsó felnőtt Tolcsvai, a Toronyán élő Langos (!) Pál halála előtt néhány évvel (1412) Dobó Lászlóval együtt kénytelen volt a mazóviai herceg szolgálatában állva, Tályavára vármagyi és officíálisti állását felvállalni, ami ismerve a vár nagyságát és jelentőségét, bizonyára nem számított komoly megtiszteltetésnek.⁴⁷

***

Íme, ez Tolcsva Mohács előtti történetének rövid vázlata. Szólhattunk volna még a rokonágak közötti, vagy az atyafiságos rokonsággal, a környező nagybirtokosokkal való ellenségeskedés számos és a korra jellemző eseményéről, a leánynegyed, a hozomány és a hitbér körüli belső vitákról és megegyezésekről, ám ez legyen majd egy eljövendő Tolcsva monográfia kidolgozandó része. Így csak most azt köszönöm meg, hogy részt vehettem a X. Hegyaljai és Tokaji Napok tudományos ülészakán, mint vendégelődő.

Jegyzetek

1. *Anonymus. Gesta Hungarorum.* Pais Dezső fordítása. Magyar Helikon, Bp. 1975. 93–4, SRH. I. 55.
2. *Szűcs Jenő.* Sárospatak kezdetei és a pataki erdőuralom. *Történelmi Szemle* XXXV. (1993) 26–7, 30–1.
3. *Reg. Arp. I/2.* 1045. reg.

4. *Kar*: MNemz. III/1. 102.
5. A. I. 266.
6. AnjouOklt. VII. 17. reg.
7. 1336: A. III. 264 (Dl. 2996), A. III. 283, 1345: A. IV. 491.
8. *Szűcs J.*: i.m. 30., 169. jegyzet.
9. 1430: in monte Kuthpathaka LO Acta Bercsényiana, fasc. 5, nro. 24, 1446: terra kuthpathaka voc. ad possessinem Tolcsva spectantem LO AA. 19, AZT 1902. 96.
10. LO Statutoriae 1398 C–58, 1404: Cs. I. 335, v.ö. *Fügedi Erik*. Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp. 1977. 189. (Értekezések a történeti tudományok köréből 82.)
11. Zempléni hegység. Turistakalauz. Szerk.: *Frisnyák Sándor*. Miskolc, 1978. 174, LO AA. 1495. 22.
12. *Kárfy Ödön*. A Csicsery család levéltára. TT. 1901. 55. (Dl. 31.345), Zs. II/1. 22. reg.
13. Zs. II/2. 7565. reg. (Dl. 9651), Zs. III. 56. reg. (Dl. 9734), Zs. IV. 1584. reg. (Dl. 71.948), LO AA. 1416. 63.
14. Zs. I. 4296. reg., LO 1399. 22, LO AA. absque anno 13 (T 68).
15. *Újfaluiak*: LO AA. 1386. 3, Ildai vagy *Regetei csirkék*: LO AA. 1390. 31, LO Statutoriae 1395. C–46, Zs. II/1. 4261. reg., *Csicseri Ormosok*: LO Statutoriae 1414. O–4, LO AA. 1416. 63, *Bődiek*: LO AA. 1418. 54, *Csicseri Fodorok*: LO Statutoriae 1418. F–57.
16. Zs. II/1. 3547., 4261. reg.
17. Zichy VI. 534–6, LO AA. 1425. 48.
18. LO AA. 1430. 69, 1380: Zichy IV. 157.
19. *Németh Péter*: Szabolcs helység birtokosai a kései középkorban. Emlékkönyv Hársfalvi Péter születésének 60. évfordulójára. Szerk.: *Cserenyák László*. Nyíregyháza, 1989. 10–4.
20. *Cékeiek*: *Csánki Dezső*. Zemplén vármegye történelmi földrajza. AZT 1899. 225 (Dl 18.525), LO Statutoriae 1488. *Nyársapátiak*: LO Statutoriae 1475 N–57, *Ruszkai Dobók*: LO AA. 1501 18, ld. még LO Statutoriae 1510. C–209, — LO Statutoriae 1474. P–128, Uo. 1477. T–64, Uo. 1488. C–17, LO AA. 1492. 6.

21. LO AA. 1495. 32.
22. LO Proth. parvum 1512. C-202, Uo. 1516. D-265, LO AA. 1523. 23, Uo. 1524. 16.
23. Zs. I. 5467. reg.
24. A. III. 240.
25. Mon. Vat. I/1. 250, 324, 340, 344, 361.
26. A. IV. 9
27. Zs. I. 5615., 5692. reg., Zs. II/1. 106. reg.
28. LO AA. 1369. 26., uo. 1379. 36.
29. LO Statutoriae 1434. T-128.
30. LO AA. 1446. 19, Uo. AA. 1448. 27, Uo. Acta Bercsényiana 1450. fasc. 6., nro 33.
31. LO AA. 1501. 18.
32. Documenta Artis Paulinorum. 3. füzet. A magyar rendtartomány kolostorai. TZs. A MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai. XIV. Bp. 1978. 27.
33. Dl. 21.594., *Bándi Zsuzsa*: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (Regeszták). Borsodi Levéltári Évkönyv V (1985) 31., 15. reg., 684., 678., *Çecsényi Lajos*. Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a XV-XVI. században. Agrártörténeti Szemle XIV (1972) 343., 25. jegyzet.
34. *Çecsényi L.*: i.m. 346., 344., 348.
35. Dl. 72.105., idézi: *Çecsényi L.*: i.m. 343., 24. jegyzet.
36. Dl. 63.870., idézi: *Çecsényi L.*: i.m. 342.
37. *Fügedi Erik*: Magyarország külkereskedelme a XVI. század elején. Agrártörténeti Szemle XI (1969) 11.
38. Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500-1508. Közzéteszi *E. Kovács Péter*. Eger, 1992. 72., 158., 228., 296., 337.
39. Zichy VIII. 662 és IX. 149.
40. LO Statutoriae 1475. N-57.
41. LO Acta Bercsényiana é.n. fasc. 22., nro. 42. A kivonatban hibásan tria peccatoria argenteria áll, helyesen peccaria olvasandó Kovács Béla ny. levéltár igazgató úr szíves közlése szerint.

42. Zichy I. 38.
43. *Kar.*: MNemz. III/1. 101-4.
44. LO AA. 1386. 3; Uo. AA. 1418. 54; Kármay Ö.: i.m. 55; Zs. II/1. 22.,
1259. reg.
45. Zichy IV. 157; LO AA. 1390. 31., lo. Statutoriae 1395. C-46.
46. LO AA. 1399. 8.
47. Zs. III. 2878. reg., vö. Tállya. Szerk.: *Frisnyák Sándor*. Tállya, 1994. 78-82.,
89-91.

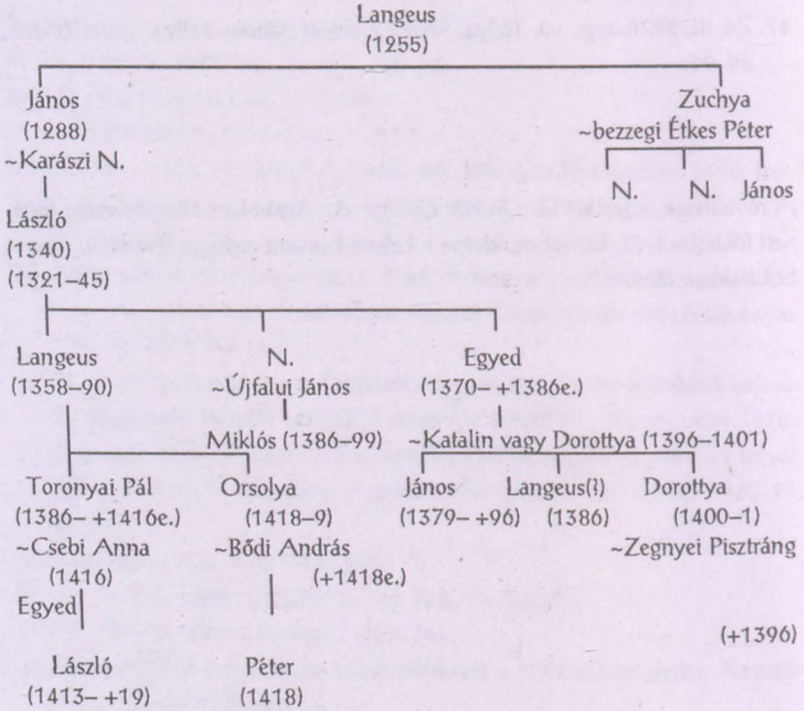
***

A rövidítések jegyzékét ld. *Cyörffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-III. kötetében, kivéve a Leleszi konvent országos levéltárát, melyet LO alakban idézünk.

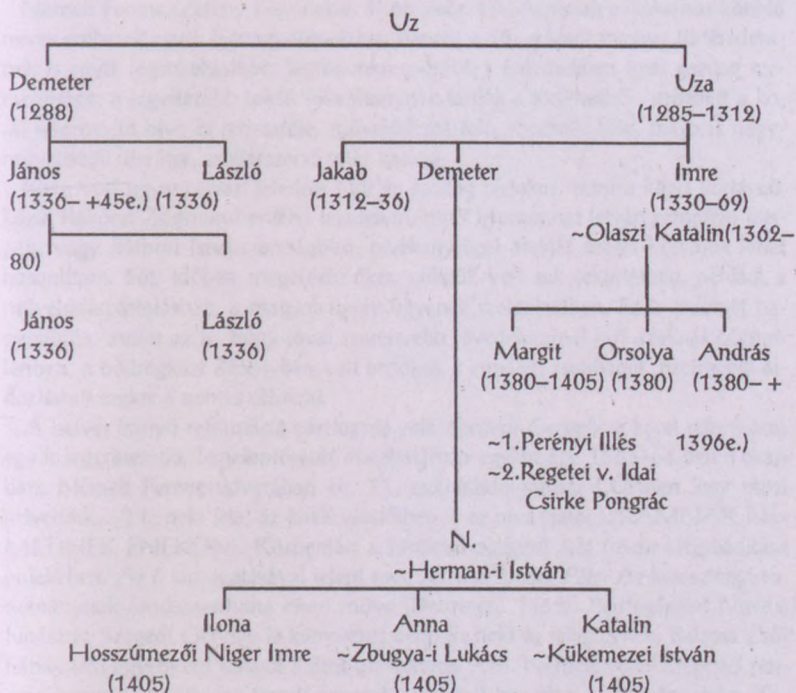
Függelék

A Tolcsva nemzetség ún. Langeus-ága

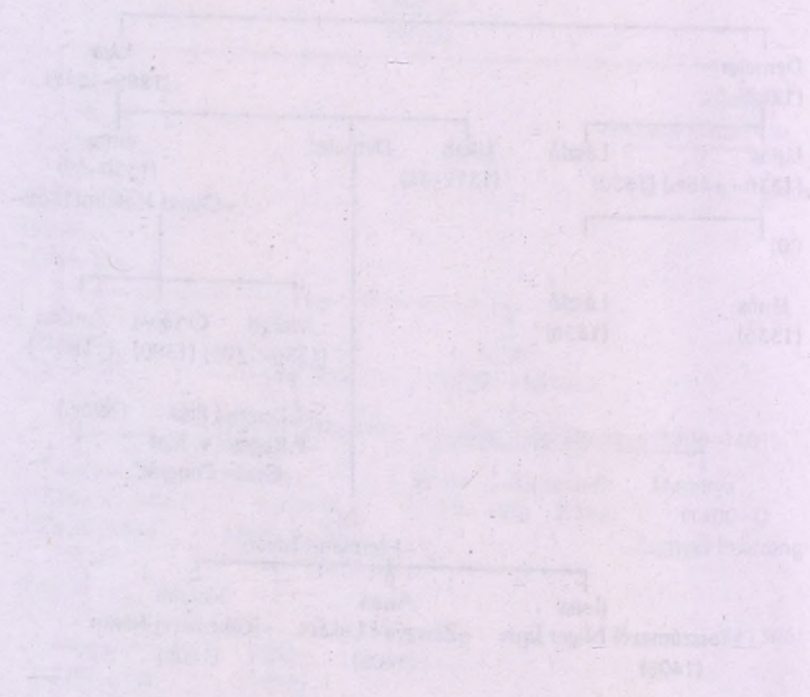
Függelék

A Tolcsva nemzetség ún. Úz-ága

A history of the ...

NÉMETI FERENC TOKAJI VÁRKAPITÁNY ALAKJA

Németi Ferenc (Zétény;¹) — Tokaj, 1565. febr. 10.) nemcsak a Tokajhoz kötődő neves emberek egyik legnagyobb alakja, hanem a 16. századi magyar történelemnek is egyik legsokoldalúbb, legrokonszenvesebb s érdemekben igen gazdag személyisége: a legvitézebb tokaji főkapitánynak tartják a történetírók, amellet a korai reformáció híve és terjesztője, művelődéspártoló, mecénás főúr, maga is nagy műveltségű literátor, zsoldárszerző vitéz katona.

Nem volt ugyan olyan jelentős főúr és gazdag birtokos, mint a közel kortársak közül Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem, mint Homonnai István zempléni főispán, vagy Báthori István országbíró, tevékenységét alakját mégis hozzájuk lehet hasonlítani. Sőt, időben megelőzte őket, elődjük volt sok tekintetben, például a művelődéspártolásban, a magyar nyelv ügyének szolgálatában. Ez is érdemét nagyobbítja, amint az is, hogy jóval szerényebb jövedelemmel bírt azoknál (Zemplénben, a bodrogközi Zétényben volt birtokos, s emellett zsoldjából, fizetéséből áldozhatott ezekre a nemes célokra).

A helvét irányú reformáció pártfogója volt. *Szegedi Gergely*, a korai reformáció egyik legszínesebb, legjelentősebb, meghatározó egyénisége 1563–64-ben Tokajban, Németi Ferenc udvarában élt, 71. zsoldárátdolgozását („Úristen légy most mivelünk...”) is neki írta, az ének versfőiben is ez olvasható: URAMNAK NÉMETINEK ÉNEKÖM. Közbenjárt a töröknél *Szegedi Kis István* kiszabadítása érdekében. Az ő támogatásával jelent meg *Mélius Juhász Péter* Az keresztényi tudományok fundamentuma című műve (Debrecen, 1562). Pártfogásáért Melius Juhász is, Szegedi Gergely is könyveket dedikált neki és feleségének, Balassa Zsófiának (aki egyébként Balassi Bálint unokahúga volt). Németi védnökségével rendezték meg az 1562–évi tarcali zsinatot, amelynek az volt a jelentősége, hogy Tokaj, Tarcal, Mád, Tállya, Szerencs, Ond elfogadta a kálvini első magyar hitvallást. Németi Ferenc pártfogásával és anyagi támogatásával jelent meg az első magyar nyelvű nyomtatott világkrónika, *Bencédi Székely István: Krónika ez világnak jeles dolgairól* című műve. Székely István író, protestáns prédikátor Szikszón, Olaszliszván, majd 1550–1560 között Göncön tevékenykedett. Itt Károlyi Gáspár elődje, majd lelkésztestvére (sőt veje) volt. Itt keltezte 1558-ban eme legjelentősebb művét, mely 1559-ben Krakkóban jelent meg nyomtatásban. Az első magyar nyelvű történeti munkát nem szükséges itt méltatnunk, jelentőségéről sokat írtak történészek, irodalomtörténészek. Székely István Krónikáját „Németi Ferencnek,

vitézlő nemes férfinak, Tokaj tisztartójának” ajánlotta. (Szükséges itt megjegyeznünk, hogy a Krónika 1526–1558 közötti részeit faksimilében és mai átirásban is a Kazinczy Ferenc Társaság és a Megyei Levéltár 1992-ben megjelentette egy tartalmas kísérő tanulmánnyal, így tehát ma is könnyen hozzáférhető. Németi Ferenc címerét és a szerző hozzá szóló ajánlását e kis kötetből közöljük.) Bencédi Székely István az 1558. évi történesek között Németi Ferencről és Tokajról is megemlékezik:

1558

...

Németi Ferenc, a János király fia híve, szent Jakab havának (júliusnak) huszadik napján Tokajból ötszázad magával megveré a németeket Szerencs alatt, holott mind a két felől sok jámbor vitézlő népek hullanak el.

...

Rettenetes és mennybe kiáltó dülást tőnek a Ferdinánd császár vitézi Tokaj környül való szegénységen, kiknek nem csak barmokat és jószágukat rablák el, hanem ennek felette hegyeket is mind megszedeték, és a hallatlan pusztaságot tőnek rajta, kit az Úristen acél pennával adamaskőbe (gyémántkőbe) ír be, hogy annak emlékezete ő előtte örökké bosszúállásra megmaradjon.

...

(Itt jegyzem meg, hogy több mint valószínű, hogy a két esemény egyikével volt kapcsolatban a Bodrogolasziban 1990-ben megtalált aranykincs elrejtése, melynek előkerülése körülményeiről 1993-ban előadás hangzott el a tokaji konferencián.)

Németi Ferenc biztatására és anyagi támogatásával *Weres Balázs* és a nyomdász *Hoffhalter Rafael* 1565-ben kinyomtatta az első magyar nyelvű törvénykönyvet, *Werbőczy István Tripartitumának* fordítását. Csorba Csaba a mű hasonmás kiadásában¹ így méltatja e tettet: „A Debrecenben 1565-ben Hoffhalter Rafael által nyomtatott Magyar decretum, amelynek szövegét Weres Balázs váradi főbíró, Bihar vármegye íródeákja állította össze és fordította latinból magyarra, a XVI. századi magyar művelődéstörténet különleges értéke. Korszakos jelentősége elvitatlan, akár a magyar nyomdásztörténet, akár a jogtörténet, akár a nyelvészet szempontjából vesszük figyelembe.” Weres Balázs második János királynak, János Zsigmondnak frott ajánlásából egyértelműen kiderül Németi Ferenc érdeme: „Nyilván vagyon pedig ez, Kegyelmes uram, hogy ez mi nemzetségünk között, az felséged országában, mind az régi Királyoktul fogva az felséged idejéig, mennyi Decretumok voltak (kik most is vadnak) nem találtatott oly fejedelem, vagy házájának szeretője, kinek erre gongya lőtt volna, hogy mindazokból egyet jót állhatott volna, és magyarul szerezhetett volna, ez fellyül meg nevezett okért, (ti. az igazságos jogszolgáltatásért — F. J.) és egyéb okokért. Kikre való tekintetiben, az

felsőged jámbor híve (az keresztyén emlékezetre, és dicsőretre méltó, Isten felő úr) az Nagyságos NÉMETY FERENC, ez munkát indítá, szerezteteté, és gongyával, kölcségével segíté. Ki ezen dolognak indításakoron az felsőged hűsége mellett halált szenvedé, az ő urának, SERÉDI JÁNOSnak házában, Tokaj várában, az németek által, puska lövés miatt, Bőjelő hónap 10. napján, Anno a natiuitate CHRISTI IESV M.D.LXV." (Jézus Krisztus születésétől az 1565. évben).

Az ajánlásból az is kiderül, hogy nemcsak egyfajta igazságszolgáltatást célzott meg e törvénykönyv magyar nyelvre való fordítása, hanem benne van már az a bizonyos anyanyelv-féltő érzés is, amit, jóval később, Bessenyei György úgy fogalmazott meg nevezetes röpiratában, hogy „minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, idegenen sohasem”. De megszólal még benne a hazáját szerető ember is: „Gondolám, hogy nem csak magunknak születünk, mert életünknek egyik részét elveszi hazánk, másikat barátunk.” Aki ilyen eszméket valló emberrel egyetért s támogat, az maga is hasonlóképpen gondolkodhatott.

Hasonlóképpen magyar (nemzeti) érzelemről vall Németi Ferencnek egy levele is²: „Nagyságodnak is bizony jó volna meggondolni és az magyar nemzettől el nem szakadni, hanem együtt vele megmaradni, mert azt Nagyságod meglátta immár, hogy az idegen nemzetnek mind Magyarországot s mind Erdélyt kezibe adták, de mind veszten vesztette...”

Németi Ferenc maga is bibliás ember, buzgó református, tollforgató katona volt. A Balassi Bálint — A 16. század költői I. című kötet³ közli *Az úristent magasztalom...* kezdetű 77. zsoltárát. Nyomtatásban először az 1566. évi Váradi énekeskönyvben jelent meg, de 1563 előtt keletkezett. Szerzőségéhez nem fér kétség, hiszen a versfőkébe beleszötte nevét: AS NEMETI FERENC ENEKE. A zsoltárparafázis a korabeli egyházi énekmotívumokat vonultatja fel: Isten bűneinkért megérdemelten büntet bennünket és bűnös nemzetünket, nyomorúságunkban fordulunk hozzá, aki irtalmasságában „elfordítja haragját” tőlünk. megtalálható benne a zsidó, magyar párhuzam, a feltétlen hit és „bizodalom” Isten mindenhatóságában. is-tennek mindenre gondja van:

„Az híveknek számok vagyon,
Nevek nálad írva vagyon,
Hajok szála számán vagyon,
Rájok oly nagy gondod vagyon.”

A zsoldár ihletője, inspirálója a Biblia egyik szakasza (Zsoltárok könyve, 77. zsoldár):

„Az szent Dávid zsoldárkönyvben,
Hetvenhetedik részében,
Híveket keserűségben
Így vigasztal ez igékben.”

A 77. zsoldár mellett, mely igen jó verselésű és tartalmú, s ma is szerepel a reformátusok énekeskönyvében, még két zsoldárparafraíz őrzi nevét: „Nagy keserves szívvel könyörgének...” (43.), és „Nagy hálaadással magasztallak téged, én Istenem...” (145.) kezdetű zsoldárfordításai.

Németi Ferenc magyar érzelmű egész életében, következetesen kitarzott az erdélyi párton. 1556-ban Izabella királyné és fia, János Zsigmond az erdélyi rendek hívására visszatértek Magyarországra. A két király közti harcok a rövid, viszonylagos béke után ismét kiújultak; fellángolt a magyarok közötti testvérháború, egyik oldalon a Habsburg-uralom szolgálatában, másik oldalon török támogatással.

A Szapolyai-párton négy erősebb vár: Szepes, Tokaj, Pápa és Trencsén, s mögöttük a többenél gazdagabb vártartomány állott a mohácsi csata utáni utáni trónküzdelmekben. Ezek közül is kiemelkedett Tokaj vára és vártartománya, mely időközben ugyan Habsburg-uralom alá került, de Németi Ferenc várkapitánnyal az élen 1556-ban az elsőként állt át az erdélyi, az ún. magyar pártra. Ezzel a döntésével János Zsigmond kezére került az akkor szinte hasonlíthatatlan fontosságú tokaji hídfő, s vele együtt az ő oldalára az időszak egyik legvitézebb kapitánya: Németi Ferenc. János Zsigmond órá és Somlyai Báthori Istvánra bízta az ország kormányzását. Tokajjal együtt a stratégiaileg igen fontos Szerencs vára és katonasága is a Szapolyai-pártot erősítette. Erről Siska József így ír⁴: „A XIII. századi eredetű bencés apátság közelében, annak maradványát építőanyagként felhasználva alakította a mai épületegyüttes magját 1557–58-ban Németi Ferenc, tokaji várkapitány. Az erősség megépítését a három részre szakadt országban az Erdélyt a Felvidékkel összekötő, kereskedelmileg és stratégiaileg egyaránt fontos útvonal ellenőrzése tette szükségessé. Itt húzódott ezen túlmenően a török birodalom, a királyi Magyarország és Erdély ütköző zónája, és ez is növelte a mezővárosunk kulcsfontosságát.” (A szerencsi várat Rákóczi Zsigmond ezután következő, mintegy 15 esztendeig tartó nagyarányú építkezés-sorozata tette teljessé. De a vár helyének kijelölése és stratégiai fontosságának felismerése Németi Ferenc érdeme.)

Az igazi háború 1564-ben, Ferdinánd király halálakor, Miksa trónra lépésével vette kezdetét. Miksa császár 1565 elején hatalmas seregeket vont össze, mintegy kétezer német lovas és ötezer gyalogost. Innen idézzük Forgách Ferenc emlékirat-

tát⁶, mely elsőrangú forrás Tokaj várának leírására, az ostrom menetére és Németi Ferenc halálára vonatkozóan:

„A hadjárat élére Báthori Andrást és az Elzászból Svendi Lázárt állították. Kemény tél volt, amikor a katonák, vezérek és hadiszekerek Kassára gyűltek. Ezt a helyet szemelték ki hadműveleti központnak, és itt tanácskoztak a háború megindításáról. Báthori úgy vélte, hogy Tokajt, amíg a Tisza és a Bodrog be van fagyva, könnyen meg lehetne közelíteni, később viszont megvívhatatlan lenne, a város befogadhatná a gyalogságot, ezért először is ezt kellene elfoglalni, a szabad ég alatt a gyalogság a kegyetlen telet nem tudná átvészelni. Svendi szerint a kisebbekkel volna ajánlatos próbálkozni. Báthori véleménye győzedelmeskedett. Így február ötödikén Tokaj alá vonultak.

Tokaj vára a Tisza és a Bodrog folyó találkozásánál, egy félszigeten épült, egy oldala felől mély árokkal, bástyákkal, töltésekkel és egyéb védőművekkel úgy meg van erősítve, hogy hosszú ostromot is kiállt volna, ha a szerencse kedvez. A várost egy árkon és sövényfalon kívül semmi sem védte. Az ezeröttszáz főnyi válogatott őrség feje Némethy Ferenc volt.

Svendi négyszáz német és ugyanennyi magyar lovassal előrevonult, hogy a helyzetet felderítse, ezeket Némethy heves rajtaütéssel fogadta és megfutamodásra kényszerítette, majd amikor egyre újabb csapatok érkeztek, veszteség nélkül visszavonult, míg a mieink közül néhányan elesetek. Az összecsapás után, az ostrom második napján a várost elfoglalták, nagy hasznára a német gyalogságnak. Az előke-lő származású Perényi Gábor a saját költségén tartott négyszáz lovassal és nyolc-száz gyalogossal, valamint négy hatalmas rézágyúval idejében ott volt. Báthori Miklós Ecsedről kétszáz lovas-t és két ágyút küldött, Kassáról két ágyút és három csataágyút kaptak, Bécsből tizenkét kisebb ágyút hoztak.

Báthori — Svendivel egyetértésben — az ostromot a következő módon szervezte meg: Balassa Menyhártot a magyar csapatok egy részével, két ágyúval és néhány kisebb tűzfegyverrel átküldték a Tisza jegén, hogy onnan támadjanak, négy ágyút a Bodrog, kettőt a szárazföld felől állítanak fel, a három csataágyút a négyszáz lépésnyire emelkedő domb-ra, hogy onnan lőjék a vár belsejét. A negyedik napon, miután a falak ledőltek, kivezetik a csapatokat és csatát kezdenek: az ostromlók felhág-nak a falakra, és igyekeznek lezavarni onnan az ellenséget, amazok viszont védekeznek, aprítják a támadókat, versengve hordják és zúdítyják rájuk a lövedékeket és a kén-es égő anyagot. Az ostrom meghiúsultával a katonákat visszaszólították. A császáriak közül hatszáz-an estek el, még többen megsebesültek.

Volt egy kőből épített, erős bástya, ennek tövébe ásókat küldenek, miután a földet kihordták, a sziklaköveket kötelekkel és láncokkal körül-fogják, amint ezeket nagy erővel sikerült kirángatni, az egész építmény összerogyott, ezután kezdődött déltájban a második roham. A császáriak dolgát nagy mértékben segítette a jég,

mert biztonságosan át tudtak kelni a folyón, és mindig újabbak vonulhattak harcba, egy helyen azonban beszakadt, és a víz sok katonát elnyelt. A népes védőörtségnek, amelyet két hatalmas folyó is védett, a kedvezőtlen időjárás igen sokat ártott, ráadásul az ostromlók számbeli fölényben is voltak, így nem tudták tartani magukat sokáig, hanem sötétedéskor a belső várba vonultak vissza, mely árokkal és fallal meg volt erősítve, mégsem állhatta sokáig a súlyos ágyúgolyókat; és a hidegben a várárok vize is befagyott. Néhány napon át többször támadtak, a védők pedig védekeztek, amíg Némethy életben volt. De miután golyó találta, fegyverszünetet kértek, egy napra kaptak is, majd a várat a megállapodás szerint átadták. Késett ugyanis a segítség, és vezérük elesésével nem mertek reménykedni abban, hogy tudják tartani magukat. A császáriak is kockázatosnak vélték minden késedelmet. A kikötés az volt, hogy biztonságban, fegyvereikkel és ruházatukkal elvonulhassanak és Némethy holttestét magukkal vihessék, továbbá, hogy védő kísérettel biztos helyre mehessenek. *Négyszázan voltak mindössze, jórészt sebesültek, úgy vitték egy szőnyegekkel borított kereveten Némethy testét, mintegy gyászmenetben.* (Kiemelés tőlem — F. J.) Arcuk inkább elszántságot és fenyegetést, nem szomorúságot tükrözött. Bent négyezer hordót találtak, tele a legnemesebb borral, továbbá tízezer aranyat.

Tokaj elfoglalása után (hamarabb, mint akár maguk, akár mások gondolták volna) a Némethy őrségétől megszállt Szerencs várát sem hagyhatták a hátuk mögött. Kiküldték tehát Balassát és könnyű fegyverzetű embereit. Azok értesülvén vezérük haláláról, ostrom helyett inkább a megadást választották, ami bizony csúfos, szégyenletes összehasonlításra adhat alkalmat.

Így esett el Tokaj vára, s ezzel, és a kitűnő vezér, Németi Ferenc halálával „szakada el Tokaj Erdélytől” — ahogyan Szepsi Laczkó Máté feljegyzi Krónikájában⁶.

Az idézett részből kiténik, hogy Németi Ferencet nemcsak mint katonát és hadvezért becsülték katonái, hanem mint embert is tisztelték és szerették. A tokaji vár feladásánál a legfőbb kikötésük az volt, hogy Németi holttestét magukkal vihessék. (Ezt más források is megerősítik.) Szerencs vára is azért adta meg oly könnyen magát, mert az ottani védősereg Németi nélkül nem bízott a sikeres harcban, vele együtt biztosan ők is több áldozatot hoztak volna.

Az idézett rész szerzőjét, Forgách Ferenc korabeli történetíróját a következőképpen jellemzi emlékiratának jegyzetírója⁷: „Munkája a legátfogóbb, mindenre kiterjedő, megbízható, elsőrendűen forrásértékű földolgozás a XVI. század második felének magyar és erdélyi történetéről. De emlékirat, s mint ilyen nem használható főnntartás nélkül: adatai kétségbevonhatatlanok ugyan, de kritikája éles és rosszindulatú, látásmódja sötét, mélységesen kiábrándult, keserű. Szinte egyetlen becsületes alak sincs művében, nincs egyetlen tiszta folt a magyar történelem vásznán.”

Tegyük hozzá: talán az „egyetlen becsületes alak” Németi Ferenc, akiről a rá jellemző rosszindulatú megközelítés ellenére bizonyos rokonszenvvel ír.

Igen rossz véleménnyel van Németi Ferencről egy későbbi történetíró, Spech Lajos (1802–1869) „Tisza Tokaj Várossának rövid leírása” című munkájában.⁸ Ebből idézünk:

„1556-ban, meghalálózván Serédy Benedek, Gáspár testvére, fíjának gondviselőjévé, és a Tokaji várnak Elöljárójává Zétényi Némethy Ferencet tette, Ferdinánd helyben hagyásával. De Némethy uralkodásra termett ember lévén, e mellett jószágá kevés, sőt a zétényi birtokát is elpredálta. Hogy Tokajt teljes hatalommal bírhasa, Izabellához, Zápolya János feleségéhez pártolt. Ezután kedvére garbocászkodhatott, kóborlott, pusztított, de leginkább a szomszéd lakosokat nyomorgatta. Sőt Zemplén és Szabolcs vármegyéknek, hogy néki adót fizessenek, megparancsolni el nem mulatta. 1558-ban Dersfy István, kassai kormányzó, setét éjjel, seregével a várhoz száguldott, Némethyt megrettentette, aki álmos katonáival ellenségnek ellent nem állhatván, Dersfy prédált és pusztított. Maga Némethy is Dersfynek Fekete Bertók nevű huszárjától homlokba sebet kapott, azután a várba visszavonult. Dersfy pedig útjában semmit nem kímélt az emésztéstől. Szerencsésebb volt Némethy a szerencsiek ellen, azért is oly vakmerőségre vetemedett, hogy selyem zsinórt hordozott zsebében, melyre Ferdinánd király vezéreit felfüggetni készült, de vakmerőségének árát Hadadnál megadta. Kilenc egész esztendeig sanyargatta így Némethy pártoskodása az egész országot, de leginkább Tokajt, és sok hazafivér kiontását eszközölte...”

A fenti idézet többek között úgy jellemzi Németit, hogy vakmerő volt. Itt térünk ki röviden Németinek egyik fő taktikai-harci fegyverére, a váratlan rajtaütés alkalmazására, amellyel annyi sok kárt okozott több csatában is az ellenség táborának. A sok eset közül csak egyet idézünk fel⁹:

„1559 őszén nem nyugodtak a fegyverek a Hegyalján sem. Forgách Ferenc Emlékiratából kiderül: szokásos volt akkor már, hogy „egyetlen szüretet sem hagytak érintetlenül” a kassaiak, erőszakkal is kivették részüket a hegyaljai borból, ami külföldre szállítva a kapitányoknak nagy nyereséget jelentett. Pethő János kassai kapitány Bebek Györgyöt megnyerve az ügynök, Szerencs várát vette ostrom alá. A várakkal aztán keveset törődnek, szokás szerint késő éjszakáig nyakalják a bort, mitől sem tartanak, mintha játék volna, úgy katonáskodnak. Tudomást szerezvén erről Némethy Ferenc, maga mellé veszi válogatott katonáit, lovasokat és gyalogosokat, akik jó részét szintén lóra szállatja, és napfelkeltével váratlanul reá megy ellenségeire, akik mind aludtak. Voltak, akiket levágtak, másokat foglyul ejtettek, németek és magyarok együtt futottak, kevesen, akik lóra tudtak szállni, védekeztek, végül is megpróbálták volna rézágyúikat is elvontatni — miközben Bebek a homlokán megsebesült, Petheő János pedig fogságba esett —, ha a Sennyey Zsigmond

vezette Sáros megyei segélycsapatok bátran szembe nem szegülnek, és a megsebesült Petheő Jánost hátulról ki nem szabadítják... De az ágyúkat — súlyuk miatt — közbelépésükkel sem tudták elvontatni.”

A váratlan rajtaütés, mint harcmodor alkalmazása mellett az is jellemző Némethre, hogy mindig válogatott katonákkal vette magát körül, ha csatába indult.

De térjünk vissza még Spech Lajos történétíró idézett véleményére. Az ő munkája korántsem tekinthető olyan klasszikusan értékes forrásnak, mint a Forgách Ferencé (fenti értekezését jórészt összemásolta, s nem is a leghitelesebb helyekről), azonban ő sem mulasztja el megjegyezni¹⁰:

„Mindazonáltal Némethy, a tudósoknak és tudományoknak nem hideg barátja volt, ő maga is írt, néki pedig többen ajánlották munkáikat, így p.o. Székely István Magyar Krónikájának kinyomtatását néki kell köszönnünk, mely Literatúránkban legnagyobb figyelmet érdemel. Címe ez: **CHRONIKA EZ VILÁGNAK JELES DOLGAIRÓL. SZÉKEL ISTVÁN CRACCÓBA MDLIX:**”

Némethi Ferenc halálának körülményeiről némi eltéréssel írnak a történeti források. Abban megegyeznek, hogy halálának időpontja 1565. február 10. Forgách Ferenc szerint golyó találta. Szepsi Laczkó Máté azt írja¹¹: „Némethi Ferencet a várban meglövék puskával — egy corivalisa, azután úgy vevék meg.” Egy másik forrás szerint, melyet Détshy Mihály idéz¹²: „Némethit egy leomlott faldarab halálra zúzta”. Egy másik könyv Istvánffy Miklós történétíróra hivatkozik: „Némethi mindenütt ott volt a veszélyeztetett helyeken, szóval és személyes példájával bátorította harcosait, akik a rohamozókra szurokkal bevont égő rőzsekévéket dobáltak. Az első sorokban harcoló Némethit azonban homlokán puskalövés érte: holtan rogyott le, vére és szétfreccsenő agyveleje a füstös falra loccsant. De a védők még így is kitartottak, a kapitány halála nem jutott a királyi sereg tudtára.

A holttestet — mint Istvánffy írja — egy boltozat alá helyezték, ahol a belövésektől biztonságban volt.”¹³

Akárhogyan is történt: az bizonyos, hogy Némethi Ferenc nem akármilyen vitéz katona s vezér volt. Jellemét, bátorságát bizvást hasonlíthatjuk a nála jobban ismert egri Dobó Istvánéhoz, a Temesvárt védő Losontzy Istvánéhoz, vagy Szondi Györgyéhez, Drégely hőséhez.

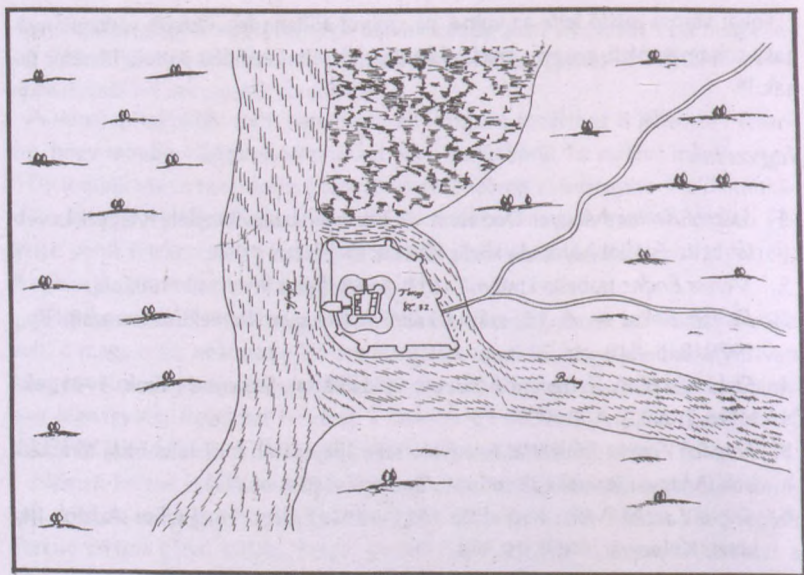
Sorsa és halála azért tragikusabb azokénál, mert őt a két király közötti testvérháborúk véres harcaiban, magyar vérei ellen is harcolva érte a halál.

Tokaj városa méltó tette az volna, ha szobrot állítana legvitézebb várkapitányának, a magyar párti, magyar érzelmű katonának, a művelődést pártoló literátor úrnak.¹⁴

Jegyzetek

1. *Weres Balázs*: Magyar Decretum. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár és az Alföldi Nyomda közös kiadása. Debrecen, 1991.
2. *Veress Endre*: Izabella királyné 1519–1559. Bp., 1901. 449–450. old.
3. *Balassi Bálint* — A 16. század költői I. (Magyar Remekírók sorozat). Bp., 1979. 845–848. old.
4. *Siska József*: A Zempléni Múzeum új kiállításai. Szerencsi Hírek, 1991. október, 7. old.
5. *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról. In: Humanista történetírók (Magyar Remekírók sorozat). Bp., 567–1039. old.
6. *Szepsi Laczkó Máté*: Krónikája 1521–1624. Erdélyi Történelmi Adatok III. kötet, Kolozsvár, 1858. 19. old.
7. *Forgách Ferenc*: i.m. 1129. old.
8. *Spech Lajos*: Tisza Tokaj Várossának rövid leírása. In: Tudományos Gyűjtemény, 1823. IV. kötet 1–32. old.
9. *Csorba Csaba*: Várak a Hegyalján. Bp., 1980. 55–56. old.
10. *Spech Lajos*: i.m. 18. old.
11. *Szepsi Laczkó Máté*: i.m. 19. old.
12. *Détshy Mihály*: Sárospatak vára és urai 1526–1616. Sárospatak, 1989. 39. old.
13. *Csorba Csaba*: i.m. 62. old.
14. Itt jegyezzük meg: neve helyesen Németi Ferenc, így írta ő maga, ez olvasható zsoldárainak versőiben is.

Tokaj alaprajza a XVI. század közepén

(Dr. Balla György gyűjtéséből)

NÉMETI FERENCNEK, VITÉZLŐ NEMES FÉRFIÚNAK, TOKAJ TISZTTARTÓJÁNAK,

MINT NEMES URÁNAK
SZÉKELY ISTVÁN ISTENTŐL
MINDEN JÓT KÍVÁN
ÉS SZOLGÁLATJÁT AJÁNLIJA

isztelendő nemes uram, tanulásom között magamnak csináltam
vala egy Kronológiúmot, kivel az én elmémet az írás-olvasás
közben segíteném, kit mikort egynéhány barátim az én kezeim
között megláttak volna, kérték kezdének engemet arra, hogy azt el
ne veszteném, hanem mindeneknek tudására adnám, kiknek

mikor én sokat ellenkeztem volna, végre osztán meggyőzének, és arra törem
magamat, hogy azt magyar nyelven kinyomtatnám. Ennek okáért én azt tanulá-
som közben meemendálám [megjavítám] és azt a nyomtatósajtó alá küldém. Kít
én most tekegyelmednek oltalma alá ajánlok, mint vitézlő nemes uramé alá, hogy
ennek tekegyelmed lenne tutora [gyámolítója], patrónusa [pártfogója] és oltalmazó-
ja. Kiből nem csak tekegyelmed, hanem mindenek, kik magyarul tudnának ol-
vasni, megtudhatnák teremféstől fogva mind ez mostani ideig minemű jeles sze-
mélyek következtenek ez világon, jelesben az Isten népe között. Továbbá minemű
változások lettenek nem csak a hatalmas birodalmakban, hanem ennek felette or-
szágokban, tartományokban és városokban, és mineműokokért és bűnökért az
mennyei Isten ez birodalmakat egyik nemzetségről a másikra forgatta volna, kiből
nyilván megérthetjük, hogy az világ nem szerencséből bíratik, hanem az egy Is-
tennek gondviselésétől, rendelésétől és birodalmától. Befoglaltam ennek felette a
pápákat minden szerzésivel öszve, ki az én ítéletem szerint méltó, hogy mindennek
kezeben forogjon: Ennek okáért ha tekegyelmed ezt az oltalma alá veendi, tehát
rövid napon ennél hasznosbakat ha az Isten akarandja, ez mellé bocsátandó leszek.
Isten tartsa meg tekegyelmedet mint nemes uramat. Czőncön kelt, Szent Jakab ha-
vának [júliusnak] huszadik napján.

ANNO DOMINI

1558.

A NAGYMÉLTÓSÁGÚ VITÉZ
NÉMETHI FERENC
CÍMERE

Nagyságos Némethy Ferenc címere

TOKAJ-HEGYALJAI FÉRFI KERESZTNEVEK MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN (1772–74)

A régi Zemplén tanulmányozása gazdasági, társadalmi, nemzetiségi, néprajzi szempontból — éppen adottságainál fogva — eddig alig hangsúlyozott jellemzők hordozója. Népek, régiók, gazdálkodási formák, vallások, különböző életmódok és település-típusok, névrendszerek keveredtek a megyében.

Közleményemben Dél-Zemplén, hazánk egyik legjellegzetesebb tájegysége, Tokaj-Hegyalja, XVIII. századi névdivatjának kérdéséhez kívánok adatokkal szolgálni. Az úrbérendezés során készült Zemplén vármegyei névösszeírások alapján egyébként egy és ugyanazon időpontban négy — a szlovák, a ruszin, a magyar és a német — névadási rendszer is összevethető. Hogy a vizsgált korban világosabban lássuk Zemplén jellemzőit, s a megyén belül a hegyaljai települések helyét, érdemes idéznünk a Lexicon locorum megyei összesítőjét, szembesítve a hegyaljai településekre vonatkozó adatokkal.

Szabó József — Török István munkájából kiindulva a pontosabb összevethetőség kedvéért, csak Zemplén megyei, s a XVIII. században is Hegyaljához tartozó helységek adatait¹ gyűjtöttem ki.

	A Lexicon Zemplén vármegyére vonatkozó összesítő adatai	A Lexicon Hegyaljára vonatkozó adatai
A megye területe:	3601,58 km ²	
Helységek száma:	410	19
Községek száma:	388	11
Mezővárosok száma:	22	8
Róm. kat. paroch. száma:	68	10
Cőr. kat. paroch. száma:	140	5
Evang. paroch. száma:	1	—
Ref. paroch. száma:	60	12
Tanítók száma:	85	26
Magyar nyelv használatos:	109 helységben	17 helységben
Német nyelv használatos:	3 helységben	2 helységben
Szlovák nyelv használatos:	151 helységben	—
Rutén nyelv használatos:	149 helységben	

Az összesítőből is kitűnik, hogy Hegyalja lakossága túlnyomó többségében magyar volt. Szembetűnően magas a mezővárosok és a tanítók arányszáma. Az úrbérrendezés idején Hegyalján Zemplén vármegye összes településének kb. 1/25-ében élt a népesség megközelítőleg 1/7 része. Zemplén vármegye népességszáma 1785-ben 209 861, Hegyalja népességszáma 1785-ben 30 782 volt.²

Hegyalja életében a szőlőművelés és bortermelés játszott fő szerepet. A csaknem monokultúráig fejlődő szőlő- és borgazdálkodás természetes következménye volt az óriási munkaerőigény. Így érthető, hogy a szőlőtermelésre specializálódott régióban már a XVI. századtól számolni kell a tömeges — idegen — idénymunkásokkal is. A szakirodalom jelzi is, hogy a szomszédos vármegyékből, sőt Galíciából jelentős számú ember vállalt a hegyaljai szőlőkben munkát.³

A férfi keresztnéveket 18 hegyaljai település úrbéri tabelláiból gyűjtöttem ki. A Magyar Országos Levéltár filmtárában Sárospatak Mária Terézia-korabeli tabelláit nem leltem fel, de Hegyalja, nagyobbik zempléni részének keresztnévanyagáról, névdivatjáról a sárospataki adatok hiányában is hiteles képet nyerhetünk. A hegyaljai családneveket Csige Katalin vizsgálta több dolgozatában.⁴

Az úrbéri tabellákban szereplő nevek túlnyomó többsége férfi háztartásfőkre vonatkozik. Az asszonyneveket a latin sorrendűnél a *relict* „özvegy”, *vidua* „özvegy” szavak jelzik úgy, hogy az elhunyt férfi keresztnéve genitívusba kerül. *r(elicta) Michalis Béres*, *r(elicta) Joannis Liptsei (Tarc)*, *relict* *Codefridi Krausz (Tállya)*, *vidua Pauli Zsoltsák*, *vidua Andreae Bartsay (Tállya)*, stb. A magyaros sorrendű nevekben a háztartásfővé vált özvegyasszonyok nevei általában így szerepelnek: a családnévhez -né képzővel ellátott férfi keresztnév, ritkábban az elhunyt férj családnévéhez -né képző járul. Török Andrásné, Turanszki Jánosné (Erdőbénye), Votskóné (Erdőbénye), Corelné (Tolcsva). A tabellákban feltüntetett nevek zöme kételemű név. A fentebb jelzett módon az asszonynevek egyeleműek olykor, valamint a zsidó nevek: pl. *Juda Zelman* (asszonynev, Mád); *judeus Litman* (Mád); *Leba sidó* (Erdőbénye) stb. Az elhunyt férfiak azonosítható keresztnéveit szintén feldolgoztam.

A tabellákban kanonizált, hivatalos latin keresztnévek gyakran rövidítve találhatók.⁵ A magyar keresztnévi formáknak az István-Istók párhuzamtól eltérő alakot váltó változatai nincsenek, elenyésző a hangtani változatok száma is. (pl.: István-Istvány, Mihály-Mihál) A magyar keresztnéveknek forrásunkban így lényegében csak helyesírási változatai figyelhetők meg. Önállósult változatnak tekinthetjük a ruszin Ivan becézett alakját, a Vasko keresztnévet, mely latin és magyar sorrendű összeírásokban egyaránt megjelenik.

Kételemű névelőfordulások száma:	2363
Latinos sorrendű névelőfordulások száma:	1731
Magyaros sorrendű névelőfordulások száma:	632
Nevek száma:	55
Egy névre eső átlagos előfordulás száma:	42,96%

A leggyakoribb tokaj-hegyaljai férfinév Mária Terézia úrbírendezése idején: a János, (a névelőfordulások 24,38%-a), ezt követi másodikként az István (a névelőfordulások 13,54%-a), harmadikként a Mihály (a névelőfordulások 13,16%-a), negyediként az András (11,09%), majd ötödikként a György (9,99%).

A János, István, Mihály, András és György keresztnéveket tekinthetjük tehát a legelterjedtebbeknek illetve a legdivatosabbaknak a vizsgált időszakban. A tágabb kitekintés végett a legelterjedtebb szepességi gorál (lengyel), német és zempléni ruszin valamint szlovák férfi keresztnéveket említem meg.

A legelterjedtebb Szepes vármegyei gorál (lengyel) férfi keresztnévek: János, Adalbert, Mátyás, Jakab, Mihály.

A legelterjedtebb Szepes vármegyei német férfi keresztnévek: János, Jakab, Mihály, György, András.

A legelterjedtebb Szepes vármegyei ruszin férfi keresztnévek: János, András, Bazil, Ferenc, Mihály.

A legelterjedtebb Szepes vármegyei szlovák férfi keresztnévek: György, János, András, Ferenc, Pál.

Izgalmas kutatói feladat lenne megvizsgálni a ma legelterjedtebb és legdivatosabb tokaj-hegyaljai keresztnéveket!

Település neve	Kételemű nevek száma Latinos szórendű nevek
Alsógolop	33
Bodrogkeresztúr	133
Kisfalud	120
Kistoronya	22
Mád	166

Ond	72
Tálya	289
Tarcal	266
Tokaj	215
Sátoraljaújhely	308
Vámosújfalú	37
Zombor	70
Összesen:	1731
Település neve	Magyaros szórendű nevek
Bodrogolaszi	42
Erdőbénye	197
Olaszliszka	181
Sára	26
Tolcsva	138
Zsadány	48
Összesen:	632
Summa summarum:	2363

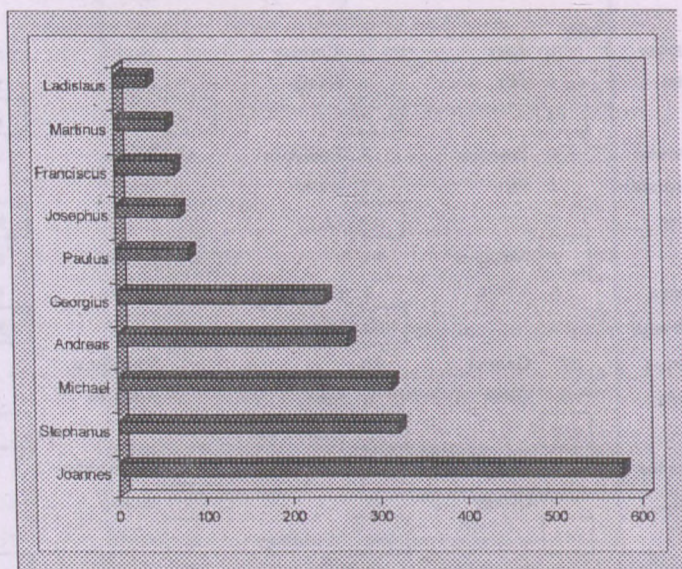
A hegyaljai települések tabelláiban a következő nevek szerepelnek

(A nevek után található adat a név előfordulásának számát jelzi.)

Adamus	18	Elias	1	Carolus		Paulus	53
Ádám	6	Illés	3	Károly	1	Pál	28
	24		4		1		81
Albertus	2	Emericus	7	Ladislaus	23	Petrus	25
Alexander	4	Imre	3	Vaskó	3	Péter	5
Sándor	3		10	László	11		30
	7	Nicolaus	11		37	Samuel	25
Alexius	5	Miklós	3	Laurentius	4	Sámuel	10
Ambosius	4		14	Lőrinc	3		35
Andreas	177	Gabriel	10		7	Sebastinus	5
András	85	Gábor	2	Lucas	7	Sebestyén	1
	262		12	Ludovicus			6
Antonius	9	Georgius	181	Lajos	1	Sigismundus	3
Antal	1	Cyörgy	55		1	Simeon	9
	10		256	Martinus	39	Simon	4
Bartholomeu s	3	Godefridus	2	Márton	20		13
Basilius	1	Gregorius	11		59	Stanislaus	2
Blasius	2	Gergely	5	Matheus	1	Stephanus	228
Casimirius	1		16	Mathias	28	István	61
Casparus	5	Ignatus	2	Mátyás	8	Istók	1
Gáspár	1	Joannes	420		36		320
	6	János	156	Melchior	1	Thobias	1
Christian	1		576	Michael	226	Thomas	16
Cristophorus	4	Jacobus	25	Mihály	85	Tamás	2
Constantinus	1	Jakab	4		311		18
Daniel	4		29	Fako	1	Valentinus	7
Demetrius	3	Joachim	1	Franciscus	52	Bálint	1
Demeter	1	Josephus	59	Ferenc	14		8
	4	József	12		66		
Venceslaus	1		71	Vincentinus		Vitus	1

A tíz legtöbb névelőfordulást felmutató tokaj-hegyaljai név

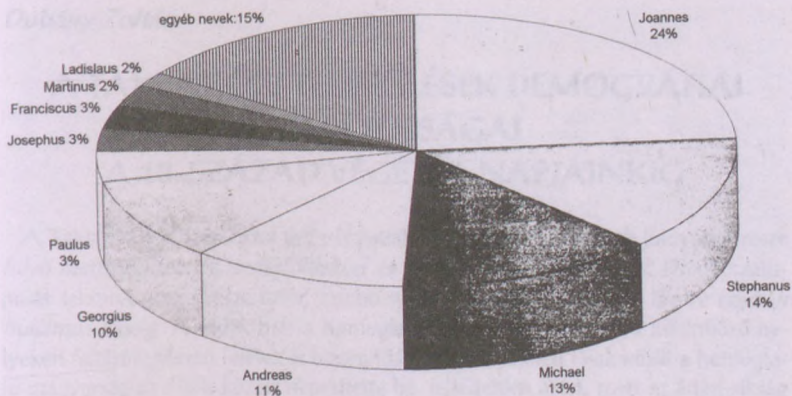

No	Nevek	Névelőfordulások száma	(%)	No	Nevek	Névelőfordulások száma	(%)
1	Adamus	24	1,02	1	Joannes	576	24,38
2	Albertus	2	0,08	2	Stephanus	320	13,54
3	Alexander	7	0,30	3	Michael	311	13,16
4	Alexius	5	0,21	4	Andreas	262	11,09
5	Amrosius	4	0,17	5	Georgius	236	9,99
6	Andreas	262	11,09	6	Paulus	81	3,43
7	Antonius	10	0,42	7	Josephus	71	3,00
8	Bartholomeus	3	0,13	8	Franciscus	66	2,79

9	Basilius	1	0,04	9	Martinus	59	2,50
10	Blasius	3	0,13	10	Ladislau	37	1,57
11	Casimirus	1	0,04	11	Mathias	36	1,52
12	Casparus	6	0,25	12	Samuel	35	1,48
13	Christian	1	0,04	13	Petrus	30	1,27
14	Christophorus	4	0,17	14	Jacobus	29	1,23
15	Constantinus	1	0,04	15	Adamus	24	1,02
16	Daniel	4	0,17	16	Thomas	18	0,76
17	Demetrius	4	0,17	17	Gregorius	16	0,68
18	Elias	4	0,17	18	Nicolau	14	0,59
19	Emericus	10	0,42	19	Simeon	13	0,55
20	Fako	1	0,04	20	Gabriel	12	0,51
21	Franciscus	66	2,79	21	Antonius	10	0,42
22	Gabriel	12	0,51	22	Emericus	10	0,42
23	Georgius	236	9,99	23	Valentinus	8	0,43
24	Godofridus	2	0,08	24	Alexander	7	0,30
25	Gregorius	16	0,68	25	Laurentius	7	0,30
26	Ignatus	2	0,08	26	Lucas	7	0,30
27	Joannes	576	24,38	27	Casparus	6	0,25
28	Jacobus	29	1,23	28	Sebastianus	6	0,25
29	Joachim	1	0,04	29	Alexius	5	0,21
30	Josephus	71	3,00	30	Ambrosius	4	0,17
31	Carolus	1	0,04	31	Christophorus	4	0,17
32	Ladislau	37	1,57	32	Daniel	4	0,17

33	Laurentius	7	0,30	33	Demetrius	4	0,17
34	Lucas	7	0,30	34	Elias	4	0,17
35	Ludovicus	1	0,04	35	Bartholomeus	3	0,13
36	Martinus	59	2,50	36	Blasius	3	0,13
37	Matheus	1	0,04	37	Sigismundus	3	0,13
38	Mathias	36	1,52	38	Albertus	2	0,08
39	Melchior	1	0,04	39	Codefridus	2	0,08
40	Michael	311	13,16	40	Ignatus	2	0,08
41	Nicolaus	14	0,59	41	Stanislaus	2	0,08
42	Paulus	81	3,43	42	Basilius	1	0,04
43	Petrus	30	1,27	43	Carolus	1	0,04
44	Samuel	35	1,48	44	Casimirus	1	0,04
45	Sebastianus	6	0,25	45	Christian	1	0,04
46	Sigismundus	3	0,13	46	Constantinus	1	0,04
47	Simeon	13	0,55	47	Fako	1	0,04
48	Stanislaus	2	0,08	48	Joachim	1	0,04
49	Stephanus	320	13,54	49	Ludovicus	1	0,04
50	Thobias	1	0,04	50	Matheus	1	0,04
51	Thomas	18	0,76	51	Melchior	1	0,04
52	Valentinus	8	0,34	52	Thobias	1	0,04
53	Venceslaus	1	0,04	53	Venceslaus	1	0,04
54	Vincentinus	1	0,04	54	Vincentinus	1	0,04
55	Vitus	1	0,04	55	Vitus	1	0,04
Összesen:		2363	100,00	Összesen:		2363	100,00

Joannes = János

Stephanus = István

Michael = Mihály

Andreas = András

Georgius = György

Paulus = Pál

Josephus = József

Franciscus = Ferenc

Martinus = Márton

Ladislaus = László

**A 10 legtöbb névelőfordulást felmutató név, s %-os aránya
a névelőfordulások összegéhez képest**

A TAKTAKÖZI TELEPÜLÉSEK DEMOGRÁFIAI SAJÁTOSSÁGAI A 18. SZÁZAD VÉGÉTŐL NAPJAINKIG

A Taktaköz a Közép-tiszai ártér legészakibb kistája. Területének túlnyomó része *folyó menti hullámtér, öntésföldekkel és ligeterdő-maradványokkal*. Domborzattípusát tekintve nagy része ártér, kisebb része alacsony, *ármentes-, illetve enyhén hullámos síkság*. A vidék már a honfoglalás előtt lakott volt, ezt a különböző helyeken feltárt régészeti leletek is bizonyítják. A környékbeli tájak közül a honfoglaló magyarság az elsők között népesítette be, feltehetően azért, mert az ártéri síkság bonyolult vízhálózata védelmet biztosított, másrészt az ártéri szintben lévő hordalékkúp-roncs-maradványok lehetővé tették az állandó szálláshelyek létrehozását. *A települések kialakulásában a földrajzi potenciálnak igen nagy szerepe lehetett.*

Ma meglévő települései Taktakenéz kivételével középkori eredetűek. Elzártágánál fogva a vidék nem tartozott a török hódoltság területéhez, így települései fennmaradtak. A csekély kiterjedésű, alig az árvízszint fölé magasodó homokos felszíneken *kis területű és alacsony népességszámú falvak alakultak ki*, melyeket a 18. század második felében máshol jelentőssé váló betelepítések, valamint a népesség belső migrációja alig érintettek.

A Taktaköz települései az ármentes térszínnek ártérrel határos peremlein jöttek létre. Az amfibikus ártér lehetőséget biztosított az *extenzív állattenyésztés* számára, az ármentes felszíneken pedig *szántóföldi növénytermesztést* folytathattak. Az évszázadok során egy állandóan tökéletesedő *racionális környezetgazdálkodás* alakult ki, amely egészen a 19. század közepéig meghatározó lett a taktaközi népesség ellátásában.

A 19. század közepétől a Taktaközt is érintő folyószabályozási — és ármentesítő munkálatok azonban — a közben bekövetkező társadalmi változásokkal együtt — viszonylag gyorsan átalakították ezt a gazdálkodási formát. Az ennek nyomán kialakuló s a korábbiaktól sok tekintetben eltérő viszonyok nem hagyták érintetlenül a vidék népességét sem. A demográfiai folyamatok változásai alapvetően ugyanazokat a főbb sajátosságokat mutatták, amelyek a hasonló adottságú és fejlettségű térségeken általánosan jellemzőek voltak.

Dolgozatomban e változásokat igyekeztem feltárni, elsősorban a települések népességszámának alakulása szempontjából. Mivel a taktaközi településeken végzett népesség- és település-földrajzi kutatásaim még korántsem teljeseek, dolgozatomban az eddig összegyűjtött adatok és belőlük levont következtetések vázlatos összegzésének tekinthető.

A népességszám és a népsűrűség-változása 1784/87 és 1992 között

A 18. század végi állapotokról szemléletes képet fest Takács Péter „A dadai járás parasztjainak vallomásai 1772”. című munkájában: + + „...Az osztatlan, közös használatú határok, az évenként újra osztott szántók, a szántóföldi termést fogyasztó városi, iparos és kereskedő lakosság teljes hiánya értelmetlenné tette az önellátáson túli termelést, egyúttal lehetetlenné is mind a paraszti, mind a nemesi felhalmozódást. Máról holnapra éltek itt az emberek. Bő termésű, jobb időjárású években dúskáltak a javakban. Szűkebb termés, nagy aszály vagy nagyobb árvíz idején pedig a kisebb birtokú nemesek is éheztek vagy legfeljebb halat, sulymot, csíkot, vadat ettek.” Az autarchiára berendezkedett vagy arra kényszerült gazdaságok a népesség ellátásához igyekeztek maximálisan kihasználni a földrajzi környezet nyújtotta lehetőségeket (DOBÁNY Z. 1985.). *A 18. század végén, 19. század elején azonban az akkori gazdasági-társadalmi viszonyok mellett a taktaközi települések már népességeltartó képességük felső határához közelítettek.*

Az 1784/87-es népszámlálás idején a hat településen mindössze 2520 fő élt, Szabolcs vármegye korabeli lakosságának 2,3%-a. 549 lakosával Prügy volt a legnépesebb település, míg Tiszatardoson kevesebb mint 300 fő lakott. A Taktaköz szempontjából fontos szerepet játszó peremi települések mindegyikében magasabb volt a népesség száma, mint a vizsgált településeken. Legnagyobb lélekszámmal Tokaj (2942 fő), Tarcál (2756 fő), Szerencs (1571 fő) és Tiszalúc (112 fő) rendelkezett.

A későbbiekben a népességszám alakulására csak következtetni tudunk, elsősorban egyházi adatokra támaszkodva. 1814-ben kb. 2850 fő, 1816-ban 2944 fő, 1818-ban 2802 fő, 1827-ben pedig 2935 fő élt a településeken. Négy évtized alatt a népesség mintegy 16%-kal növekedett, de még mindig nem érte el a 3000 főt. Az egyes települések népességszámára vonatkozóan 1850-től vannak pontos adataink. A vizsgált falvak mindegyikében gyarapodott a népesség, kezdetben kisebb mértékben, majd a 19. század végén már egyre nagyobb intenzitással. A növekedésben több tényező is szerepet játszott. A környezet-átalakító munkálatok következtében a *tájpotenciál jelentősen átalakult, s ez idővel a tájhasználat, valamint a gazdasági térszerkezet* megváltozását idézte elő. A századfordulóra a korábban ártéri gazdálkodással és rideg állattartással jellemzett taktaközi településeken a *szántóföldi növénytermesztés és az istállózó állattenyésztés lett a gazdasági élet meghatározója.* Az átalakítást gyorsította a századvég gazdasági konjunktúrája is, bár az igen tőkeszegény taktaközi gazdaságokban ez utóbbinak csak mérsékelt szerepe le-

---

+ A vizsgált hat település (Tiszaladány, Tiszatardos, Csobaj, Taktabáj, Prügy és Taktakenéz) a dadai alsó járáshoz tartozott.

hetett. A kereskedelembe való bekapcsolódás lehetőségét a Taktaköz peremén haladó vasútvonal megépítése biztosította (1859). Korábban csak a közeli hegyaljai mezővárosokkal és a Tiszántúl településeivel tarthattak fenn egymást kiegészítő, meglehetősen laza gazdasági kapcsolatokat.

A század végére a szomszédos települések közül Szerencs lett a legfontosabb partner a taktaközi települések számára. Korábban Tokaj töltötte be ezt a szerepet, ám a 19. századtól kezdődően egyre alacsonyabb szintre süllyedt a településhierarchiában (MÉSZÁROS J. 1978). Szerencs népessége 1870-ben még mindössze 1829 fő volt, de 1900-ra már 5289 főre növekedett, tehát csaknem megháromszorozódott. Fellendülő gazdasági tevékenysége következtében *vonzáskörzete egyre inkább kiterjedt a Taktaközre is.*

Összességében azonban mégis azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a taktaközi népesség 19. századi növekedésének *természeti erőforrását a környezet-átalakító munkálatok eredményeként megnövekedett szántóterület gazdasági alapját pedig az egyre számottevőbb mezőgazdasági termelés biztosította.* A népesség növekedése és annak településenkénti intenzitása elsősorban a mezőgazdasági termelés fejlesztési lehetőségeitől függött. A fejlesztés eszközei azonban az egyes települések között illetve azokon belül meglehetősen differenciáltan álltak rendelkezésre, s ez a népességszám alakulásában is megmutatkozott a későbbiekben.

A 19. század utolsó évtizedeinek dinamikus népességnövekedését az 1870-es évek elején pusztító kolerajárvány módosította. A járvány hatására Tiszatardoson és Csobajon csökkent a népesség, míg a többi településen csak a növekedés üteme lassult le. Az 1880-as évektől kezdődően a századfordulói ismét dinamikus volt a népességszám-változás. *A hat községben több mint 30%-kal nőtt a lakosság száma.* E nagymértékű növekedésben — a már említett tényezők mellett — szerepet játszott a közegészségügyi állapotok általános javulása, valamint a halálozások számának csökkenése is.

Az 1900-as évek elején a népesség gyarapodása lelassult, sőt pl. Taktakenézen (egészen 1920-ig) csökkenés állt be. Az I. világháború emberveszteségei, valamint a gazdasági élet válsága a *külső és belső vándormozgalom* felerősödését eredményezték. Mindezek az egyes településeken eltérő mértékű népességcsökkenést okoztak. Csak Taktabáj és Tiszatardos vészelt át ezt az időszakot jelentősebb népességvesztés nélkül.

Tiszaladány és Tiszatardos már 1930-ban elérte népességmaximumát majd a II. világháborút követően 1949-ben Taktabáj 1960-ban pedig Csobaj és Taktakenéz is. Prügy népessége az 1920-as évektől kezdve 1970-ig egyre gyarapodott, s egy átmeneti, kismértékű csökkenés után 1992-ben érte el eddigi legmagasabb népességszámát, 2367 fővel.

A 18. század végétől a népességmaximum bekövetkeztéig *lakossága megháromszorozódott*, de Taktakenézen is csaknem hasonló mértékű volt a változás. *Legkisebb arányú növekedés Taktabájon és Tiszatardoson mutatható ki.*

A népességmaximum éve óta Prügy kivételével mindenütt *fogyott a népesség*, pl. Tiszatardoson több mint 50%-kal, Tiszaladányban 46%-kal. *Tiszaladányban 1992-ben kevesebben laktak mint 1857-ben de Csobaj Taktabáj és Tiszatardos népességszáma is a 19. század végére jellemző értékhez lett hasonló.*

A 18. század végén a Taktaköz népsűrűsége alig volt alacsonyabb, mint az ország egészén (23,8 fő/km²). (A Taktaközzel határos Zemplén- és Borsod vármegye népsűrűsége akkor meghaladta a 30 fő/km²-t.) Később a népsűrűség a népességszámmal együtt változott, s egészen 1960-ig többé-kevésbé egyenletesen növekedett, de általában a mindenkori országos átlag alatt maradt. Legjobban 1890-ben közelítette meg a két érték egymást, akkor a Taktaköz népsűrűsége 53,3 fő/km² volt, míg az országos átlag 54,1 fő/km². Maximális népsűrűségét 1960-ban érte el a terület, később a népesség fogyása következtében a népsűrűség is erősen visszaesett. 1990-ben már nem érte el az országos átlag felét sem (51,4 fő/km²)

A települések népmozgalma

A települések népességszámának alakulását kizárólag két tényező alakítja: a *természetes szaporodás vagy fogyás* valamint a vándormozgalom. A taktaközi települések 19. század végi, 20. század eleji népességnövekedésében a természetes szaporodásnak volt meghatározó szerepe. A születések száma korábban is számottevő lehetett, ám a halálozások magas aránya, valamint egyéb, a népességnövekedés ellenében ható tényezők meglehetősen állandó szinten tartották a népesség számát. *A vidék kedvezőtlen ökológiai adottságai, elzártsága, a régi tradíciók továbbélése, az erős vallási kötöttségek stb. alapvetően befolyásolták a népesedési folyamatokat.* A vallásnak a hatását külön is meg kell említeni. A katolikus vallás szigorú elvei pl. azt eredményezték, hogy a római és görög katolikus vallású népesség természetes szaporodása meghaladta a más felekezetekhez tartozó népesség természetes szaporodását. A katolikus népesség aránya csak azért nem lett domináns a taktaközi településeken (Tiszatardos kivételével), mert e felekezet népességének zöme sokkal kedvezőtlenebb körülmények között élt, mint a módosabb és világiasabb gondolkodású protestáns népesség. Így a gyermekhalandóság is a katolikusokat sújtotta legnagyobb mértékben (ORSZÁG B. 1992).

A 18. század végétől a 19. század utolsó harmadáig az ország népessége számottevően növekedett. A lakosság gyarapodásának csaknem egyedüli forrása a kimagasló természetes szaporodás volt. Az 1880-as évekig maradt meg a termékenység

a hosszú évszázadok során kialakult természetes maximum szintjén (EKE P.-né, 1993). A Taktaközben a környezet-átalakító munkálatoknak köszönhetően a 19. század végére jelentősen megnőtt a terület népességeltartó képessége, s a már említett tényezők együttes hatásának eredményeként *a viszonylag magas természetes szaporodás még évtizedeken át biztosította a népesség lassú növekedését.*

Az 1930-as évektől kezdődően azonban csökkent, illetve meglehetősen ingadozóvá vált a természetes szaporodás. Ebben feltehetően a vidék *kedvezőtlen ökonomiai adottságai* is komoly szerepet játszottak (a Taktaköz minden ipari tevékenységet nélkülöző, a mezőgazdálkodást alacsony hatásfokkal megvalósító, nagyrészt autarchiára kényszerült perifériális terület maradt egészen az 1960-as évekig). A természetes szaporodás mértékének csökkenése, majd az 1960-as években felerősödő *belső vándormozgalom* végül is egyaránt a taktaközi népesség gyors ütemű fogyását eredményezték. Elvándorlás már korábban is folyt e területről, de a természetes szaporodás ellensúlyozta annak kedvezőtlen hatását. A Miskolc környéki erőteljes iparfejlesztés, a városokba koncentrálódó állami lakásépítés, a mostoha közlekedési viszonyok által nehezített napi ingázás stb. Jelentős számú népességet vonzott el a kedvezőtlen életfeltételeket biztosító, egyoldalú agrárfunkcióval rendelkező vidékekről. *Az elvándorlás elsősorban a fiatal produktív korú népességet érintette leginkább ami a természetes szaporodás további csökkenését és a helyben maradó népesség előregedési folyamatának megindulását vonta maga után.* Általában elmondható az, hogy a népesség számbeli csökkenésének hatására a természetes szaporodás is számottevően mérséklődött, ami viszont a népességszám további csökkenését eredményezte.

A 70-es években Prügy Taktabáj és Taktakenéz településeket a közepes méretű elvándorlás (15–25%) s az alacsony természetes szaporodás jellemezte. Az alacsony természetes szaporodás mellett igen magas vándorlás (25% felett) volt jellemző Tiszaladányra, míg Tiszatardoson az elvándorlás és az erőteljes előregedés hatására megindult a népesség természetes fogyása (MÉSZÁROS J. 1978).

1949 és 1960 között a taktaközi népesség természetes szaporodása még kétszeresen meghaladta az országos átlagot. 1960 után csökkent a születések száma, így 1970-ben a két érték már alig különbözött egymástól.

1980-ban Prügy természetes szaporodása duplája volt a megyei átlagnak (6,3%). Az 1970. évi népesség %-ban). Taktakenéz (6,5%) valamint Taktabáj (6,3%) népessége még éppen a megyei átlag körüli természetes szaporodást produkált, Csobajon pedig minimálisra csökkent értéke (1,6%). Az 1990-es népszámlálás idején csak Prügyön mutattak ki természetes szaporodást (6,8%), ami még mindig jelentősen meghaladta a megyei átlagot (1%). *A többi településen már a természetes fogyás lett a meghatározó.*

A népesség kormegoszlása

Egy terület népességének kormegoszlása alapvetően befolyásolja a demográfiai folyamatok többségét. Lényeges összefüggések tárhatók fel a korösszetétel és a térséget jellemző társadalmi-gazdasági viszonyok között is. Mindezek egyébként jól megfigyelhetők a vizsgált településeken is, különösen ha hosszabb időszak demográfiai adatbázisait elemezzük.

Az első népszámlálás (1784/87) adataiból csak az 1–12 éves és a 13–17 éves korosztályok összlakossághoz viszonyított arányát számíthatjuk ki. Az 1–12 éves korosztály egyik településén sem érte el a 20%-ot, a 13–17 évesek aránya pedig a 6%-ot. Ebből elsősorban arra lehet következtetni, hogy a rendkívül kedvezőtlen körülmények között élő lakosság körében — különösen gyermekkorban — igen magas volt a halálozási arány. Feltehetően még a 19. század első felében is hasonló lehetett a taktaközi népesség korösszetétele, hiszen az életkörülményekben bekövetkezett változások csak a század utolsó évtizedeiben éreztették hatásukat.

A századfordulóra a gyermekkorúak aránya a hat településen már meghaladta a 40%-ot. (E korcsoporton belül (0–14 év) a 6 éven aluliak száma viszonylag magas volt Csobajon, az össznépesség több mint 20%-át tette ki.)

Jelentősen gyarapodott a *fiatalabb produktív korcsoport* is (15–39 év), aránya megközelítette a 36%-ot. Ezen belül különösen kiemelkedő volt a 30–39 évesek részesedése (átlagosan 26,6%). E népesebb korosztály zömmel az 1870-es években született, akkor, amikor a társadalmi-gazdasági viszonyok a korábbi állapotokhoz képest némileg már kedvezőbbé váltak. Az életkörülményekben bekövetkezett javulás a természetes szaporodás növekedését eredményezte azáltal is, hogy a halálozások száma csökkent.

Abban az időben Tiszatardos lakosságának közel 1/3-a tartozott a 20–39 évesek korosztályába, ugyanakkor a 60 éven felüli népesség aránya nem érte el a 6%-ot sem. Ez utóbbi feltehetően összefüggött az akkor még lényegesen alacsonyabb átlagos életkorral is.

Az 1900-as népszámlálás idején mind a hat taktaközi település hasonló korösszetételű volt számottevő eltérés egyetlen korcsoport esetében sem mutatható ki.

A következő évtizedekben nem sok változás történt, bár az 1910-es évek közepétől kezdődően a természetes szaporodás csökkenése a 6 éven aluliak arányát némileg visszavetette. (1910-ben 16,2%, 1920-ban 11,6%, 1930-ban 16,4%). Az 1920-as alacsony érték nyilván a világháború következménye volt, amit az is alátámasztani látszik, hogy a gazdasági válság ellenére 1930-ra már újból nőtt a gyermekkorúak aránya.

A II. világháború idején ismét csökkent a gyermekek száma, s ez a tendencia a későbbiekben már nem is változott lényegesen (kivéve az 1953 utáni néhány évet).

1949-ben a taktaközi települések korösszetétele még kedvezőbb volt, mint az ország népességének átlagos korösszetétele. A gyermekkorúak aránya 2,2%-kal, a fiatalabb produktív korcsoporté pedig 1,4%-kal volt magasabb, mint az országos átlag. Az országos átlag alatt volt viszont a 60 éven felüliek aránya.

Lényegében az országos átlaghoz hasonló értékek jellemezték az 1960-as kor-megoszlást is. A 0–14 éves korcsoport taktaközi átlaga 4%-kal magasabb volt, mint az országos átlag, de lényegesen alacsonyabb, mint a megyei átlag (taktaközi átlag 29,4% megyei átlag 7,9%). A 15–39 éves korcsoport aránya közelítőleg megegyezett mind a megyei mind pedig az országos átlagával. A 60 éven felüliek aránya már meghaladta a megyei átlagot, és az országos átlag szintjéhez közelített.

Az egyes települések közötti különbségek az 1970-es népszámlálás adatai alapján mutathatók ki először. *A népesség kor- és nemmegoszlása tekintetében Prügy és Tiszatardos különbözött egymástól leginkább.* Prügyön a gyermekkorúak aránya 28,4%, Tiszatardoson 21,1% volt (az országos átlag 21,0%), a 60 éven felüliek aránya pedig 13,5% illetve 20,8% (az országos átlag 17,0%). A településeken általában csökkent a gyermekek, valamint a 15–39 éves korosztály aránya, nőtt viszont az idősebbek száma. A 60 éven felüliek országos aránya még nem különbözött lényegesen a vizsgált településektől (pl. Taktabáj 17,6%, Csobaj 17,1%, Taktakenéz 15,9%) de a megyei átlagot (14,3%) Prügy kivételével már meghaladták.

A 80-as években a különbségek egyrészt markánsabbá váltak, másrészt *Prügy egyre inkább elkülönült a többi településtől.* A 0–14 éves korcsoport aránya Prügyön 6%-kal volt magasabb 1990-ben, mint az országos átlag (21,9%). A többi korcsoport aránya közelítőleg az országos, illetve megyei átlagokkal egyezett meg. Prügyön a gyermekkorúak aránya kétszerese volt a tiszatardosiénak, míg a 60 éven felüliek esetében pontosan fordított helyzet állt elő. *Az öregkorúak aránya Tiszatardoson 1900-hoz viszonyítva hatszorosára növekedett.*

Az *500 főnél kisebb lélekszámú településeken* a 0–14 éves, valamint a 60–X éves korcsoportok arányai 1990-ben országosan a következőképpen alakultak: 17,7% illetve 22,3%. Lakosságát tekintve Tiszatardos tartozik, e kategóriába. Ott ugyanezek az értékek: 13,2% illetve 33,6%. Tiszaladány, Taktabáj és Csobaj az *500–999 fős települések* kategóriájában valamivel kedvezőbb helyzetben vannak: Tiszaladány (0–14 éves korcsoport) 19,7%, Taktabáj 18,2%, Csobaj 18,3%, míg az országos átlag 19,1%. A 60 éven felüliek esetében: 27,1%, 25,1%, 28,6%, az országos átlag 22,5%. A két legnépesebb település, Prügy és Taktakenéz az *1000 főt meghaladó népességszámú községek* kategóriájába tartozik. Taktakenéz adatai átlagosak (22,7%, illetve 21,7%) ám Prügy lényegesen kedvezőbb

helyzetben van, mint kategóriájának átlagos értékeit mutató települései. A 0–14 éves korcsoport aránya a 20,5%-os országos átlaggal szemben 27,9%, míg a 60 éven felüliek esetében az értékek: 19,6% illetve 16,1%.

Alig több mint húsz év alatt a taktaközi települések — Prügy kivételével — *kedvezőtlen korösszetételű településekké váltak*. Romlott a népesség korstruktúrája, elsősorban az alacsony természetes szaporodás és a fiatal korosztály elvándorlása következtében. A 10. ábrán látható korfák szemléletesen jelzik ezt a folyamatot. Míg 1949-ben viszonylag kedvező, „fiatalos” korstruktúra jellemezte a településeket, addig az 1990-es korfa „kvázi” stationer (= változatlan) korösszetételű népességet jelenít meg. (Szembetűnő az idősebb nők magasabb aránya, s az 1990-es korfán felismerhető az 1953–55 között érvényben levő szigorú abortusztörvény hatása is).

A népesség gazdasági aktivitása, foglalkozási átrétegződése

Az aktív és inaktív keresők valamint eltartottak számáról 1970 óta vannak adataink. Korábban csak keresőket és eltartottakat különítettek el, így az 1970 előtti adatokat nem lehet korrekt módon összevetni a későbbiekkel.

Az 1900-as évek elején a hat település összlakosságának 40,6%-a tartozott a keresők kategóriájába, s ennek több mint 60%-át férfiak alkották. A népesség túlnyomó hányada (86,2%) a mezőgazdaságból élt, mindössze 7,4%-a került kapcsolatba az iparral. Településenként néhányan házcselédként dolgoztak, a csekély számú népesség a kereskedelem és közlekedés területén talált megélhetést. A keresők aránya Tiszatardoson és Prügyön volt a legmagasabb (57% ill. 48%), míg Tiszaladányban a lakosság nagyobbik fele az eltartottak közé tartozott.

1930-ra összességében megnőtt a keresők száma s ezután hosszú időn át nem következett be lényeges változás. A keresők aránya valamivel 40% fölött állandósult (1941-ben pl. 41,6%, az 1960-as évek elején 47,6% volt az átlag). 1970-ben a férfi keresők aránya egyedül Tiszaladányban érte el az országos átlagot (48,3%), a települések átlaga 44,3% volt. Az aktív keresők 66,4%-át férfiak alkották és a 14 éven felüli férfiak 77%-a tartozott e kategóriába (a hasonló korú nők 37%-a volt aktív kereső). A 14 éven felüli népesség 56,4%-a az aktív, 13,4%-a az inaktív és 30,2%-a az eltartottak csoportját alkotta. *100 aktív keresőre 23 inaktív és 103 eltartott jutott.*

Tíz évvel később mindössze 0,8%-kal volt magasabb az aktív keresők aránya. Megváltozott viszont a férfiak és nők közötti arány. Míg 1970-ben az aktív keresők 33,6%-a volt nő, addig 1980-ban már 41%-a. Sokkal számottevőbb változás zajlott le az inaktív keresők és eltartottak kategóriájában. *A két népszámlálás között 10%-kal nőtt az inaktív keresők aránya s ugyanennyivel csökkent az eltartot-*

také. E változás elsősorban a nyugdíjasok számának növekedéséből és a 14 éven aluliak csökkenéséből adódott. Az utóbbi évtizedben ez a tendencia tovább erősödött, 1990-ben megközelítőleg egyharmados arány alakult ki.

A hagyományosan agrártermelést folytató népesség foglalkozási átrétegződése nagyon lassan és meglehetősen differenciáltan ment végbe. Az 1970-es évek végéig ipari jellegű tevékenységet egyáltalán nem folytattak a településeken (kivéve a háziipart, pl. Tiszaladányban), s akik az iparban találtak megélhetést azok vagy Szerencsen vagy a Borsodi Iparvidéken (esetleg még távolabb) dolgoztak. A termelőszövetkezetek melléküzemági tevékenységének megteremtése csak átmenetileg enyhített a foglalkoztatási gondokon. Sokkal nagyobb hatása volt a 70-es években Szerencs és Prügy között megépített közútnak, amely a közlekedési viszonyok lényeges javulását idézte elő, s ennek előnyeit Prügy és Taktakenéz élvezhette. A lakosság számára most már könnyen és gyorsan megközelíthetővé vált Szerencs, valamint a Miskolc–Nyíregyháza vasúti fővonal, s annak révén a megyeközpont. Prügy többi településhez viszonyított fejlettsége nem csekély mértékben ez utóbbi kapcsolatnak köszönhető. Közlekedési szempontból a másik négy település helyzete később sem javult lényegesen, aminek elsősorban a közlekedés szervezésének számukra kedvezőtlen gyakorlata volt az oka (pl. a napi kevés autóbusz járatpár). Hogy a közlekedésnek mennyire meghatározó szerepe van e vidéken azt eléggé meggyőző módon bizonyítja az ingázók magas száma. *1990-ben az aktív keresők közel 60%-a naponta ingázott a megye valamelyik települése és lakóhelye között.*

A századfordulón a túlnyomórészt agrártermelést folytató településeken a népesség 86%-a élt mezőgazdaságból. Ez a kiugróan magas arány később sem változott lényegesen, csak miután megindult a borsodi területek erőteljes iparfejlesztése. A mezőgazdasági keresők száma először a 60-as évek elején csökkent számottevően, ugyanakkor az ipari keresők aránya a korábbiakhoz képest megduplázódott. E változásokat elsősorban a Borsodi Iparvidék munkaerő-szükséglete eredményezte. Nőtt a közlekedésben, a kereskedelemben és az egyéb ágazatokban is a foglalkoztatottak aránya. Ám ezek az értékek az országos átlagokhoz képest még igen kedvezőtlen helyi viszonyokra utaltak (pl. míg az iparban foglalkoztatottak országos aránya 1960-ban 34,5% volt, addig a vizsgált települések átlaga csak 12,5%). *Helyi ipar híján, a szolgáltatások kiépíttelensége mellett a foglalkozási átrétegződés a későbbi évtizedekben is csak vontatottan haladt.*

Az 1980-as évek elején, a termelőszövetkezetek melléküzemági tevékenységének fénykorában az iparban dolgozók aránya már meghaladta a 20%-ot. Ugyancsak kedvező változás következett be a tercier ágazatok területén is. Mindezek a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának erőteljes csökkenését eredményezték. Az iparban foglalkoztatottak aránya Taktakenézen volt a legmagasabb már a 80-as népszámlálás idején is, s azóta ez az érték csak növekszik (1990-ben pl.

35,4%). 1990-ben az iparban dolgozók aránya Tiszaladányban volt a legkisebb, mindössze 10,5%.

A termelőszövetkezetek melléküzemági tevékenységének a megszűnése az iparban foglalkoztatottak számának csökkenését vonta maga után, s ezt a folyamatot csak erősítette a megye nehézipari körzetében kialakult válságos helyzet. *A Taktaközben számottevően megnőtt a munkanélküliek száma, s a problémát csak fokozza az agrárágazat jelenlegi távlattalansága is.* Egyedül a terciér ágazatban dolgozók helyzete tűnik némileg stabilnak.

1990-ben az iparban és építőiparban dolgozók aránya 20% körüli volt, mintegy 11%-kal alacsonyabb mint az országos átlag. Ha a megyei átlaghoz hasonlítjuk, akkor a különbség még nagyobb (19,4%). A mezőgazdaságban dolgozók aránya viszont még mindig több mint háromszorosa, a közlekedés, posta, távközlés valamint kereskedelem területén foglalkoztatottak aránya pedig csak fele az országosénak. A Taktaközben a foglalkoztatás terén jelentős szerepe van a vízgazdálkodásnak. 1990-ben az aktív keresők 8%-a dolgozott a vízgazdálkodás valamely területén (az országos átlag 1,7%).

A jövő rendkívül sok bizonytalanságot rejt, nehéz prognosztizálni hogyan alakul a későbbiekben a foglalkozási szerkezet. Az iparban feltehetően tovább nő a munkanélküliek száma, tehát a most még naponta ingázó dolgozók előbb-utóbb elvesztik munkahelyüket, s településükön rekednek. Az agrárágazatban is kedvezőtlen állapotok uralkodnak, ott legfeljebb abban lehet változás, hogy a Taktaközben újra uralkodóvá válik az autarchiára kényszerült egyéni gazdálkodás. Még ennek is gátat szabhat azonban a gazdálkodáshoz szükséges tőke hiánya. Jelenleg a terciér szektor fejlesztéséhez sem állnak rendelkezésre anyagi források, így ott sem lehet lényeges javulást remélni. A jelekből ítélve nincs túl messze azaz idő, amikor a taktaközi népesség visszasüllyed oda, ahonnan néhány évtizede a változás reményében elindult.

Irodalom

Danyi D. — Dávid Z. (Szerk.) 1960: Az első magyarországi népszámlálás (1784–87). Bp.

Dobány Z. 1985: Adalékok a Taktaköz történeti földrajzához (Néhány taktaközi település mezőgazdasági földhasznosításának vizsgálata a 18. század második felétől a 19. század végéig). A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 10/H. P. 73–89. Nyíregyháza.

Dobány Z. 1992. Adatok néhány taktaközi település 18–20. századi településföldrajzához. Borsodi Földrajzi Évkönyv. Miskolc.

Eke P-né. 1983. Szabolcs-Szatmár megye II. világháború utáni népesedésének és településhálózata strukturális átalakulásának fő vonásai. Alföldi tanulmányok VII. Békéscsaba.

Frisnyák S. 1990. Adalékok a Bodroghöz történeti földrajzához (18–19. század). A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 12/F. p. 73–81. Nyíregyháza.

Mészáros J. 1978: Tokaj és környéke demográfiai helyzete. Földrajzi Értesítő 2. p. 263–267.

Ország B. 1992: A népesség megoszlása Szabolcs vármegyében a vallásfelekezetek között (1867–1918). Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2. p. 149–166. Nyíregyháza.

Süli-Zakar I. 1980: A Hegyköz faluföldrajzi vizsgálata. Studia Geographica (A Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetének Kiadványa) Debrecen.

Takács P. 1987: A dadai járás parasztjainak vallomásai 1772. A Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár Kiadványai II/3. Nyíregyháza.

A Magyar Korona Országai 1900. évi népszámlálása főbb demográfiai eredményei. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1902.

A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása II. A népesség foglalkozása községenként. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest 1904.

A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása I. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912.

Az 1920. évi népszámlálás I. A népesség főbb demográfiai adatai. Magyar Statisztikai Közlemények 69. kötet. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1923.

Az 1930. évi népszámlálás I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 83. kötet Budapest, 1932.

Az 1941. évi népszámlálás 1. Foglalkozási adatok községek szerint. Budapest, 1975., 2. Demográfiai adatok községek szerint. KSH. Budapest, 1976.

Az 1949. évi népszámlálás 9. Demográfiai eredmények. Budapesti Központi Statisztikai Hivatal. 1950.

1960. évi népszámlálás 1. Előzetes adatok. KSH. Budapest, 1960.

1960. évi népszámlálás B.A.Z. megye személyi és családi adatai. Budapest, 1962.

Statisztikai Időszaki Közlemények 80. kötet. Községeink főbb adatai 1960–64. K.S.H. Budapest, 1966.

Helyzetkép az ország községeiről 1968. KSH. Budapest.

A népmozgalom főbb adatai községenként 1901–1968. KSH. Budapest, 1969.

1970. évi népszámlálás 11. B.A.Z. megye adatai I. KSH. Budapest, 1972.

1970. évi népszámlálás 11. a. B.A.Z. megye és Miskolc számlálókörzeti és külterületi adatai. KSH. Budapest, 1972.

B.A.Z. megye Statisztikai Évkönyvei. KSH. Miskolc, 1981.

1980. évi népszámlálás 29. A községek adatai. KSH. Budapest, 1982.

Magyarország községeinek és városainak népessége 1850. 1857. és 1870. években. KSH. Budapest, 1984.

B.A.Z. megye Statisztikai Évkönyve 1988. , 1990. KSH. Miskolc, 1990.

Magyar Statisztikai Évkönyv 1990. KSH. Budapest, 1991.

1990. évi népszámlálás 7. B.A.Z. megye adatai. KSH. Budapest, 1992.

**A vizsgált települések népességszámának alakulása +
1784/87 és 1992 között**

+ A népességadatok 1870–1970 között a jelenlévő népességre, 1980–1992 között a lakónépességre vonatkoznak.

	Csobaj	Prügy	Taktabáj	Taktakenéz	Tiszaladány	Tiszatardos	Össz.
1784/87	440	549	395	366	509	261	2580
1850	553	801	482	403	781	271	3291
1857	628	706	497	420	822	285	3358
1870	729	964	545	592	923	379	4132
1880	720	1008	606	641	994	356	4325
1890	862	1162	688	845	1142	423	5122
1900	1036	1560	829	999	1353	531	6308
1910	1120	1751	918	974	1477	572	6812
1920	1057	1654	932	901	1330	593	6467
1930	1308	1921	993	1210	1503	706	7641
1940	1195	1920	952	1277	1478	701	7523
1949	1317	2038	1009	1327	1448	658	7797
1960	1352	2293	999	1430	1415	633	8122
1970	1140	2327	870	1345	1090	558	7330
1980	988	2296	703	1236	900	419	6542
1990	818	2362	646	1114	808	325	6073
1992	821	2367	644	1113	808	324	6077

Népsűrűségi adatok

+ Az 1988-as közigazgatási határok alapján

	Csobjaj	Prügy	Taktabáj	Taktakenéz	Tiszaladány	Tiszatardos	Össz.
Terület* (km ²)	19,59	31,39	16,82	19,75	22,19	8,49	118,23
1784/87	22,5	17,5	23,5	25,8	22,9	30,7	23,8
1850	28,2	25,5	28,6	20,4	35,2	31,9	28,3
1857	32,0	22,5	29,5	21,3	37,0	33,6	29,3
1870	37,2	30,7	32,4	30,0	41,6	44,6	36,0
1880	36,7	32,1	36,0	32,4	44,8	41,9	37,3
1890	44,0	37,0	40,9	42,8	51,5	49,8	44,3
1900	52,8	49,7	49,3	50,6	61,0	62,5	54,3
1910	57,1	55,8	54,6	49,3	66,6	67,4	58,4
1920	54,0	52,7	55,4	46,6	59,9	69,8	56,4
1930	66,8	61,2	59,0	61,3	67,7	83,1	66,5
1940	61,0	61,2	56,6	64,6	66,6	82,5	65,4
1949	67,2	64,9	60,0	67,2	65,2	77,5	67,0
1960	69,0	73,0	59,4	72,4	63,8	74,5	68,7
1970	58,2	74,1	51,7	68,1	49,1	63,7	61,1
1980	50,4	73,1	41,7	62,6	40,5	49,3	52,9
1990	41,7	75,2	38,4	56,4	36,4	38,3	47,7

A természetes szaporodás, illetve fogyás alakulása
1930 és 1990 között a taktaközi településeken

	Csobaj	Prügy	Taktabáj	Taktakenéz	Tiszaladány	Tiszatardos
1930 (1921–1930)	237	355	181	222	306	116
Az 1920. évi népesség %-ban	22,4	21,5	19,4	24,6	23,0	19,6
1960 (1949–1959)	202	435	166	248	162	81
Az 1949. évi népesség %-ban	15,3	21,3	16,4	18,7	11,2	12,3
1970 (1960–1970)	51	238	41	97	46	-3
Az 1960. évi népesség %-ban	3,7	10,3	4,1	6,7	3,2	-0,5
1980 (1970–1979)	17	290	52	84	-31	-17
Az 1970. évi népesség %-ban	1,6	13,0	6,3	6,5	-3,1	-3,4
1990 (1980–1989)	-52	157	-13	-4	-33	-40
Az 1980. évi népesség %-ban	-5,3	6,8	-1,8	-0,3	-3,7	-9,5

4. táblázat

**A tényleges szaporodás, illetve fogyás alakulása
1870 és 1990 között (%)**

	Csobaj	Prügy	Taktabáj	Taktakenéz	Tiszaladány	Tiszatardos
1870	16,0	36,5	9,6	40,9	12,3	33,0
1880	-1,2	4,5	11,2	8,3	7,7	-6,0
1890	19,7	15,2	13,5	31,8	14,8	18,8
1900	20,2	34,2	20,5	17,1	18,5	25,5
1910	8,1	12,4	10,7	-2,5	9,2	7,7
1920	-5,6	-5,5	1,5	-7,5	-10,0	3,7
1930	23,7	16,1	6,5	34,3	13,0	19,0
1940	-8,6	-0,05	-4,1	5,5	-1,6	-0,7
1949	10,2	6,1	6,0	4,0	-2,0	-6,1
1960	2,6	12,5	-1,0	7,8	-2,8	-3,8
1970	-15,7	1,5	-13,0	-6,0	-23,0	-11,8
1980	-15,7	2,8	-13,8	-3,8	-10,2	-13,3
1990	-17,2	2,87	-8,1	-9,9	-10,2	-28,9

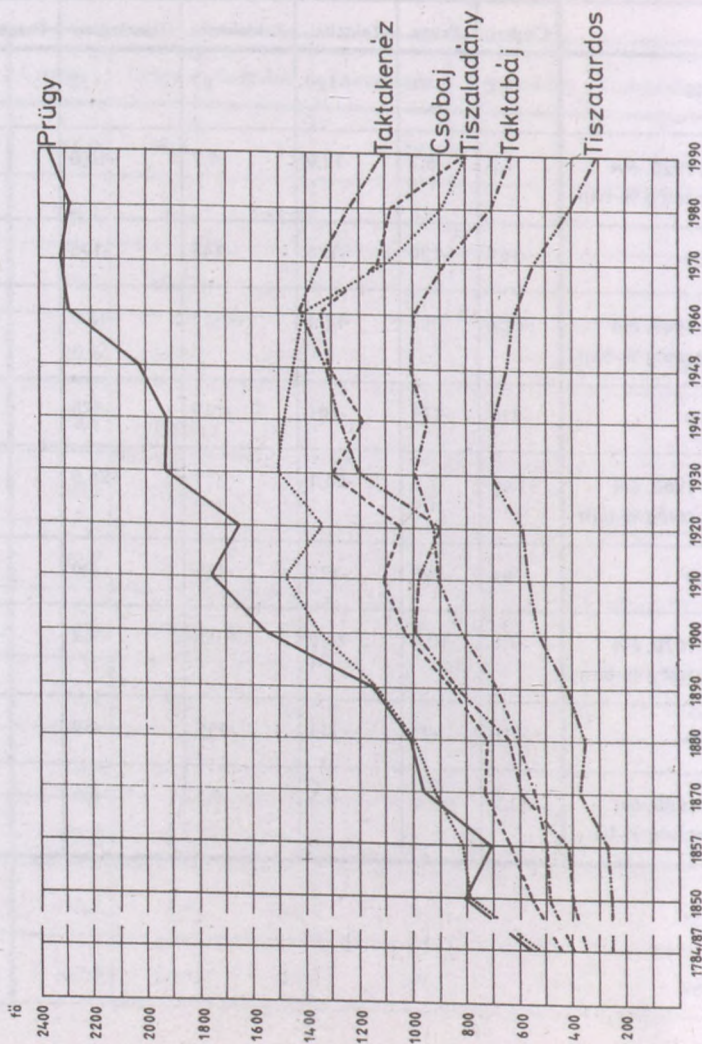
A vándorlási különbözet alakulása 1930 és 1990 között

	Csobáj	Prügy	Taktabáj	Taktakenéz	Tiszaladány	Tiszatardos
1930	4	-88	-120	87	-133	-3
Az 1920. évi népesség %-ban	1,3	-5,3	-12,9	9,7	-10,0	0,5
1960	-167	-180	-176	-145	-195	-106
Az 1949. évi népesség %-ban	-12,7	-8,8	-17,4	-10,9	-13,5	-16,1
1970	-210	-171	-261	-145	-375	-77
Az 1960. évi népesség %-ban	-15,5	-7,5	-26,1	-10,1	-26,5	-12,2
1980	-82	-225	-172	-135	-80	-57
Az 1970. évi népesség %-ban	-7,8	-10,1	-20,9	-10,5	-7,9	-11,6
1990	-118	-91	-44	-118	-59	-54
Az 1980. évi népesség %-ban	-11,9	-4,0	-6,3	-9,5	-6,6	-12,9

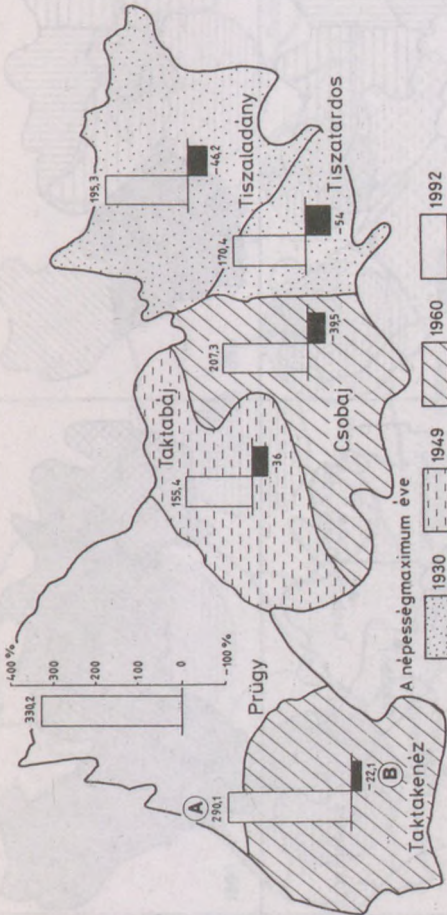

1. ábra

A taktaközi települések népességszám-változása a 18. század végétől 1990-ig

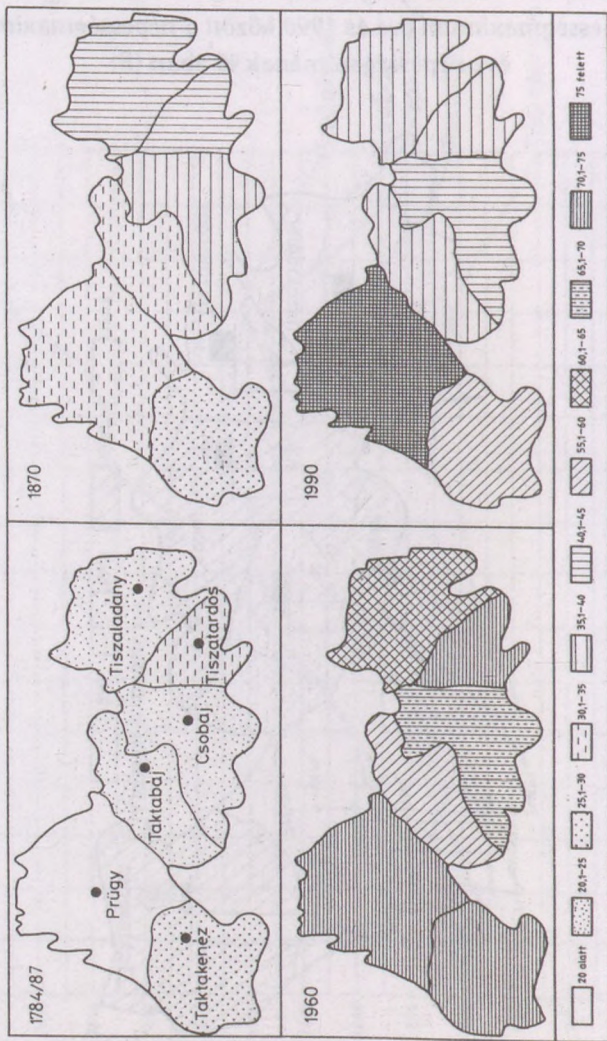

Tényleges szaporodás — illetve fogyás 1784/87 és a népesség maximum között az 1784/87 évi népességszám %-ában kifejezve (A), valamint tényleges szaporodás — illetve fogyás a népességmaximum éve és 1990 között a népességmaximum éve népességszámának %-ában (B)

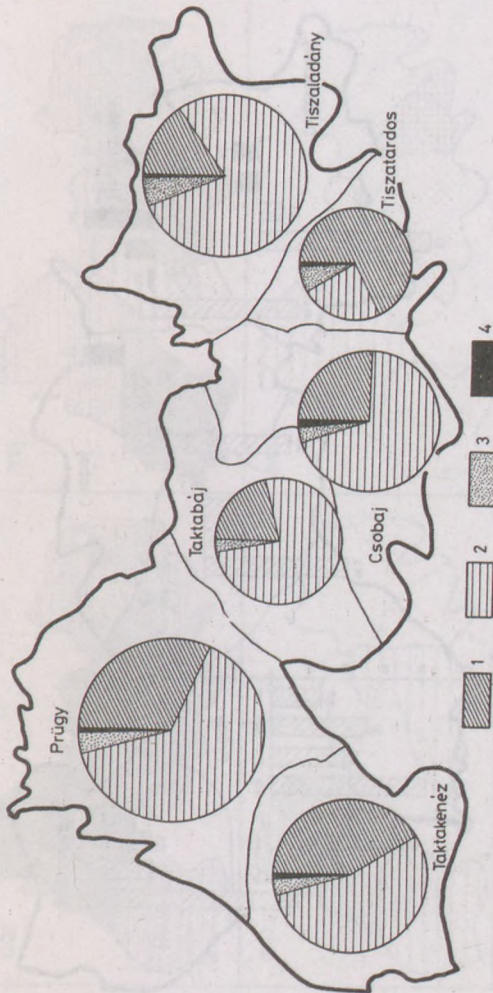

A taktaközi települések népsűrűségi térképei a jelzett időpontokban

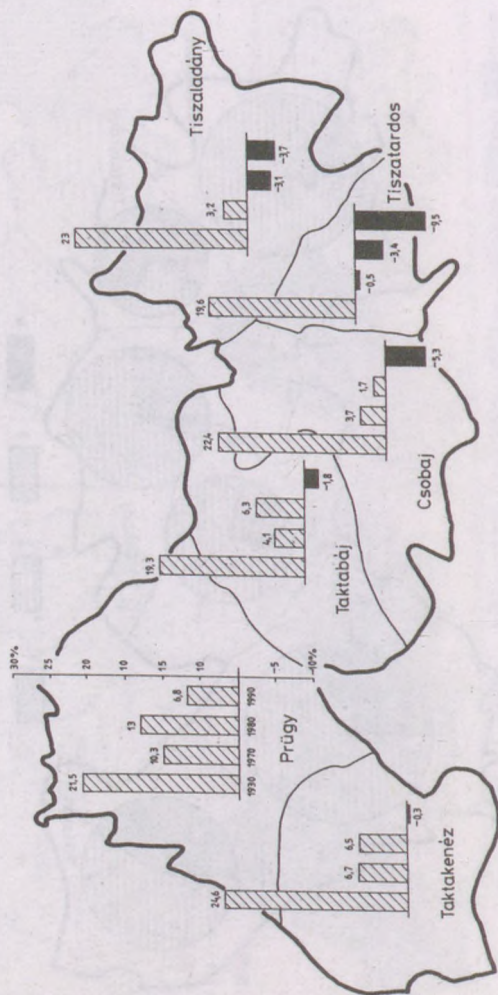
A népesség vallás szerinti megoszlása 1941-ben

1= római katolikus, 2= református, 3= görög katolikus, 4= egyéb

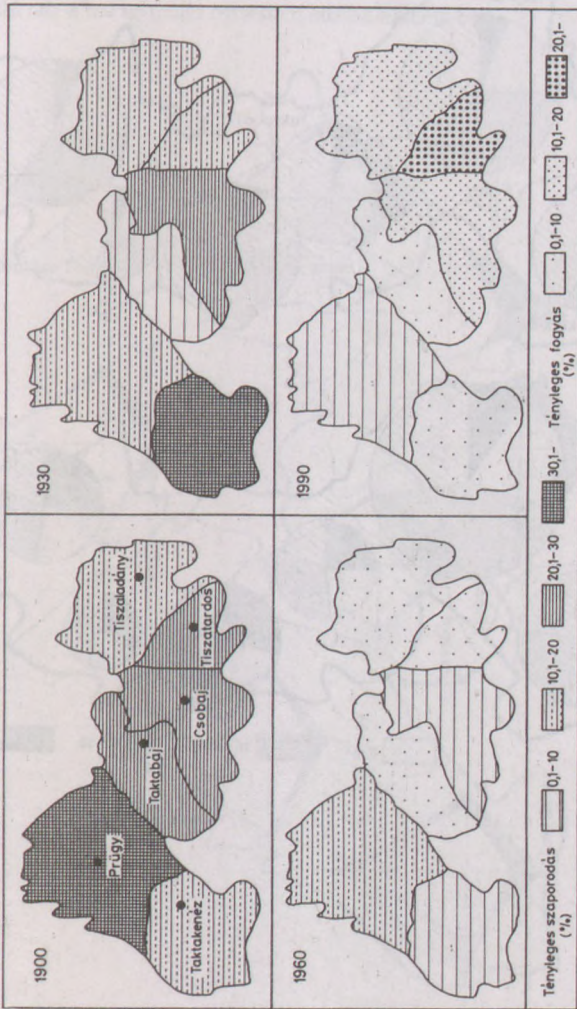

A népesség természetes szaporodása, illetve fogyása a jelzett időpontokban, a megelőző népszámlálás népességadatainak %-ában

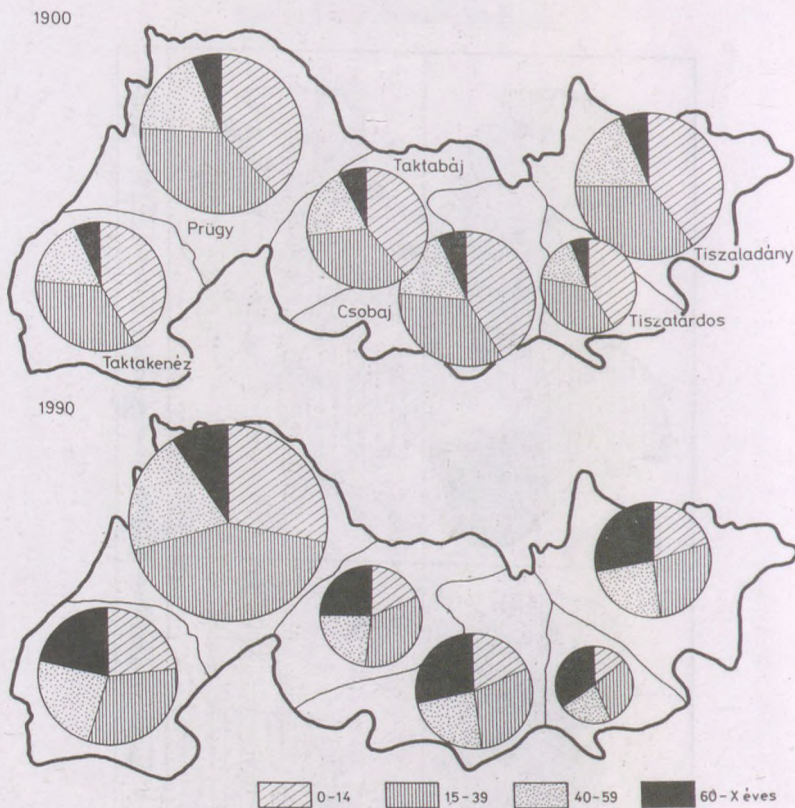
A tényleges szaporodás, illetve fogyás alakulása
1900 és 1990 között

7. ábra

A népesség főbb korcsoportonként a századfordulón és 1990-ben

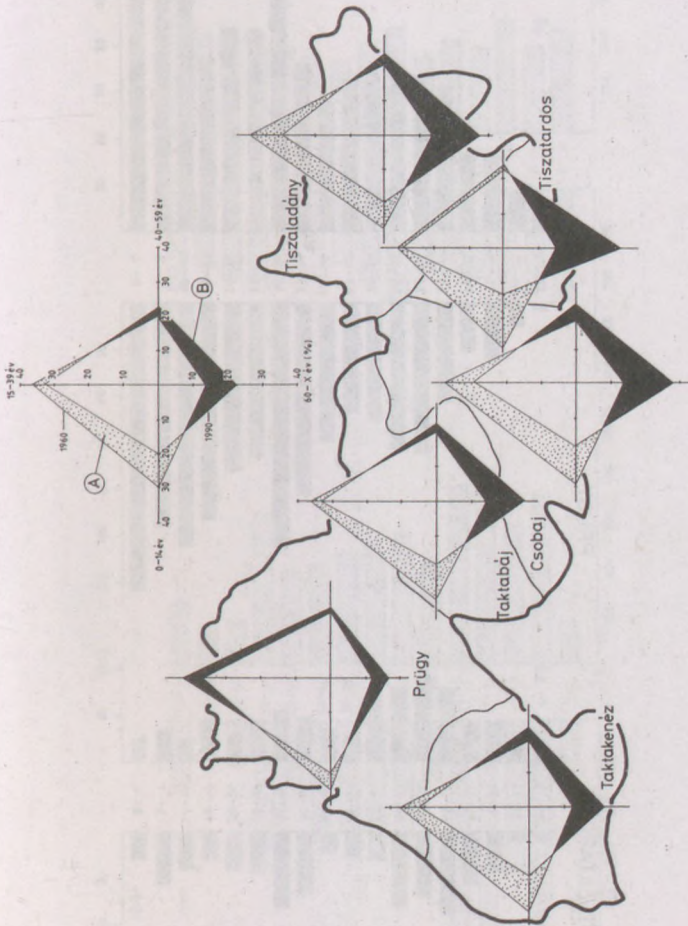

A taktaközi települések korösszetétele 1960-ban és 1990-ben

A = csökkenés 1960 és 1990 között

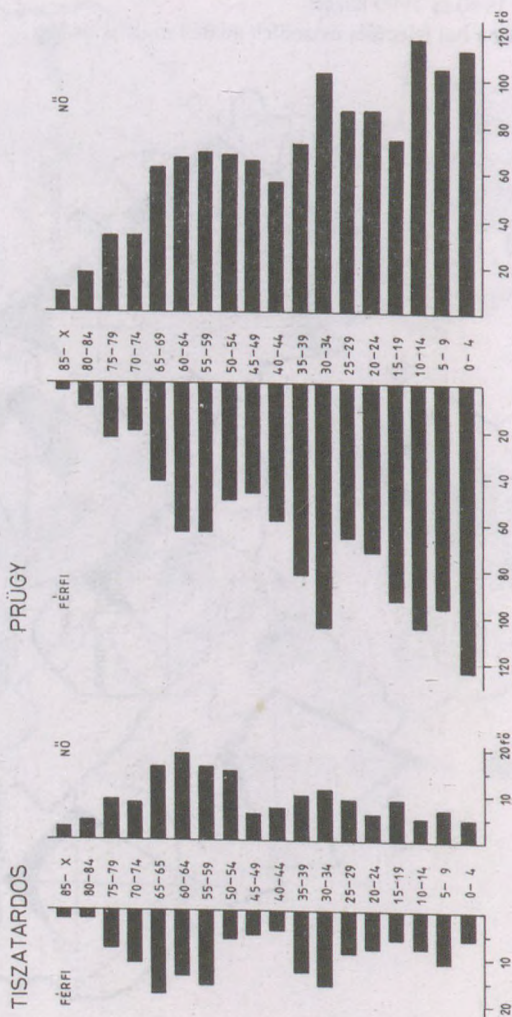
B = növekedés 1960 és 1990 között

(A különálló rajz a hat település összesített adatait mutatja be.)

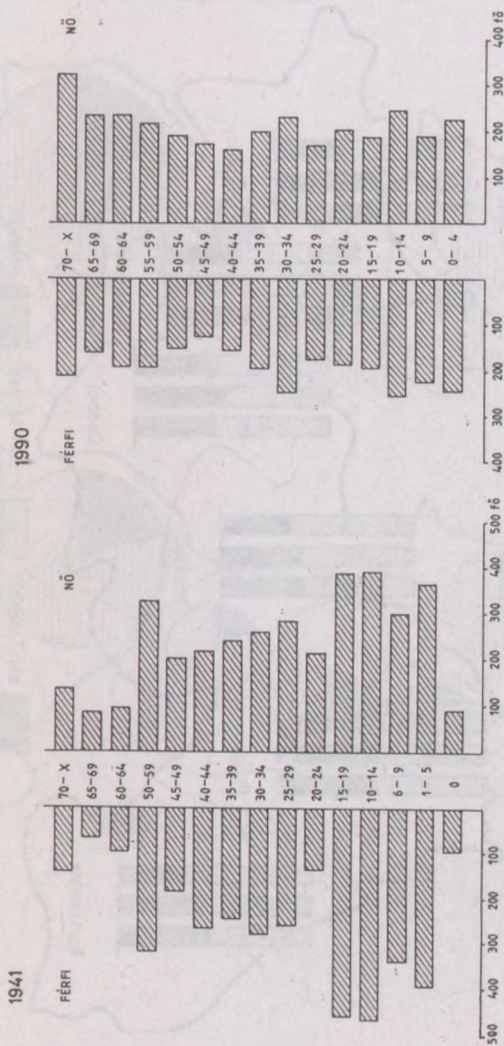

A korösszetétel tekintetében leginkább különböző települések 1990-es korfái

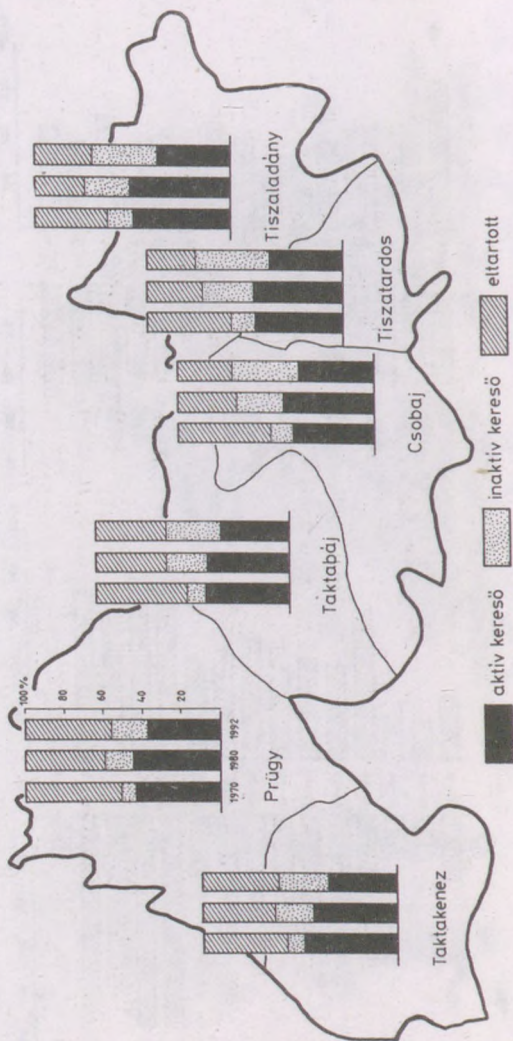

A települések népességének kormegoszlása a jelzett időpontokban

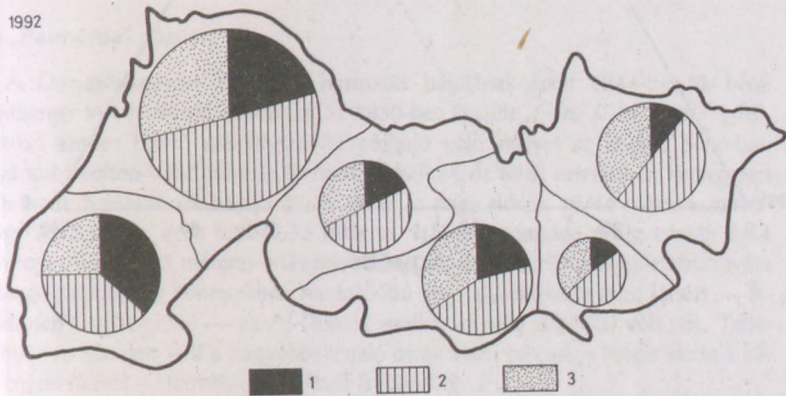
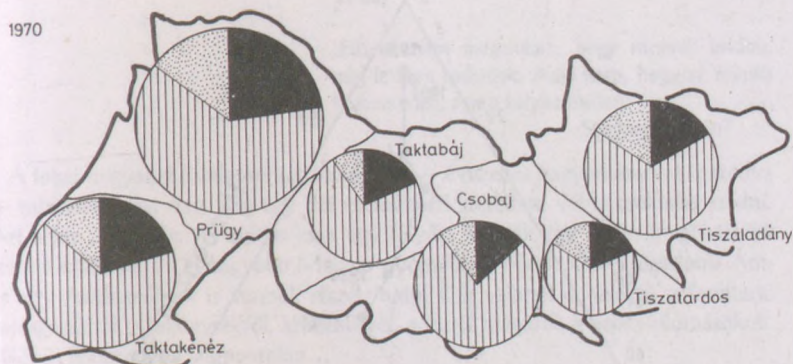

A népesség gazdasági aktivitásának változásai 1970 és 1990 között

Az aktív keresők megoszlása gazdasági áganként

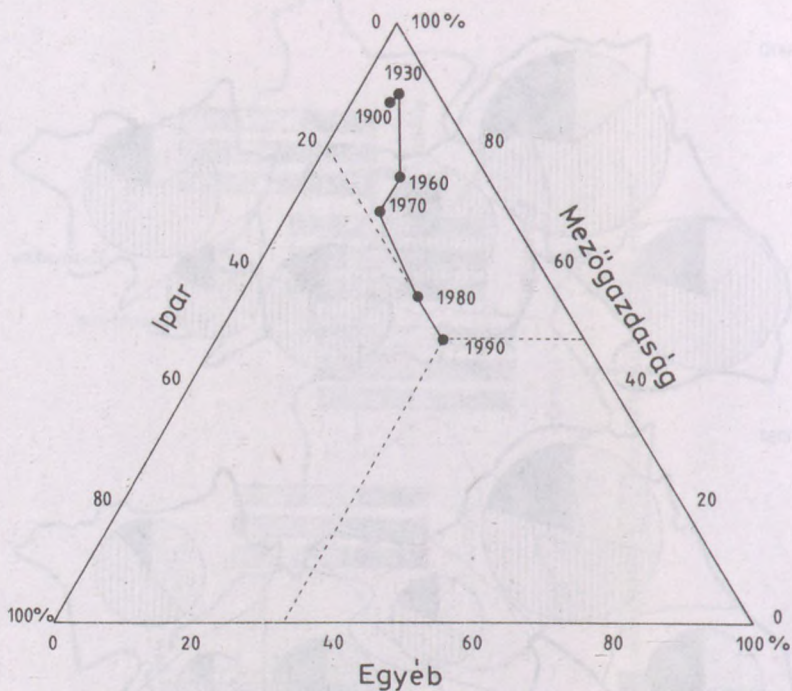
1= ipar, építőipar, 2= mezőgazdaság, 3= egyéb

13. ábra

A taktaközi települések aktív kereső népességének foglalkozási átrétegződése 1900 és 1990 között

A „PANNÓNIA” GŐZHAJÓ ELSŐ — KÉMÚTJA — SZEGEDTŐL TOKAJIG A TISZÁN (1846. JÚLIUS 18–23.)

„Elhatároztam magamban, hogy megyek tovább,
míg le nem roskadok. Adja isten, hogy ez munka
közben érjen, s ne a kályha mellett!”

Széchenyi István¹

A tokaj-hegyaljai jubileumi tanácskozásra — évtizedes hagyományhoz igazodva — mindössze hat nap, alig egy hét eseményeit szerettem volna csokorba szedni. Azt a kis „teremtésnyi” időt is csak egy folyón, és csak egy hajón megtörténtek szerint adatolva, a Legnagyobb Magyar nyomdokán NAPLÓBA foglalom. Ámde egy *hajónaplónak* is vannak részei: tudni illik valamit a hajóról, a fenntartó hajósgazdáról, a legénységről, az utasokról, a vízről magáról, a bejárt állomásokról, különös tekintettel a végpontokra...

A „Pannónia” gőzös:

A Dunagőzhajózási Társaság² harmadik hajójának épült 1834-ben, a bécsi Erdberger Werft cégnél. Elődeivel, az 1830-ban készült „*Franz I.*” és „*Duna*” gőzöskkel azonos típusú személyszállító gőzhajó volt, melyet az angliai Soho-ban gyártott Boulton-Watt hímás ikermasina hajtott, de tőlük méreteiben lényegesen elmaradt: hajótestének hossza 42,32 méter, a nagy elődök 48/46 méteres, szélessége 5,03 méter, azok 6,20/5,33 méteres, építési magassága pedig csupán 2,44 méter az ősök kb. 3 méteres óriás méreteihez képest. Ezzel összefüggően bizonyára mozgékonyabb, és könnyebben navigálható volt, így előzhette meg társait — féldélzetén Széchenyivel — az Al-Dunán, amikor az még zúgókkal volt tele. Teljesítménye fele sem volt a nagyobbakénak, de az utazó sebessége mégis elérte a kőszénfaló ősökét — természetesen fával is fűthették...³

József nádor főherceg az 1834. augusztus 1-jei avatásról ugyan lemaradt, így Karl Pidoll udvari haditanácsos, John Andrews hajóskapitány és Széchenyi István, aki akkor a Magyar Tudományos Akadémia igazgató másodelnöke volt, együtt hajóztak Waitzenba vele (MAJLÁTH 1899. I/450.). A felavató út azonban mégsem maradt el, és hogy Széchenyi mennyire beleszerelmesedett a Pannóniába, a titkárához és szellemi örököséhez TASNER Antalhoz írt nyúl farknyi üzenetéből következtethetünk (MAJLÁTH 1899. I/455.):

„Kedves barátom, tegnap érkeztem ide azon feltétellel,
hogy majd augusztus 3-án Pannóniával uszandom Pestre.”

Valóban „összenőtt” a hajóval, még akkor is, ha azt 1842-ben részlegesen szétszedték, hogy 1845-ben új vastestet, ahogy ma mondjuk — karosszériát — kapjon. Széchenyit a Pannónia 14 évvel élte túl, de osztozott az elvonult, elidegenedett sorsával: 1851-től „Belgrad”-ra keresztelték át...⁴

Amikor még Konstantinápolyig akar vele utazni, és oda-vissza is sok személyt szállítani, James Watth-tól, a feltaláló fiától kér szaktanácsot, hogy hány ággal, és milyen elrendezésben tehetné hosszú expedíciós utakra is lakályossá a Pannóniát. Érdekes véletlen, talán sorsszerű megérzés, hogy levelének záradékában *isteni tokaji borral* jövődöli megajándékozni Watthot:

„I found though with no little difficulty some good Tokay to pay off my debt, and shall send it on now by and by, as Tokay must travel in the earliest part of spring else it is sure to spoil.”

(MAJLÁTH 1899. I/543)

Az 1835/36-os országgyűlés időszakára a Pannónia a képviselők kedvence lett Pozsony és Pest, illetve Pest és Bécs között. Az ülések időszakára már készen volt a nagyobb teljesítményű „Zrínyi” gőzös is, majd 1836 tavaszán a hasonlóan kistestű „Nádor” gőzhajóval bonyolította a *Pannónia* a 4 naponta ismétlődő fordáit Pest és Pozsony között (MAJLÁTH 1899. I/616, 630, II/126, 158–159, 286–287). Valahol Komárom környékén találkoztak az egy napos pihenő utáni páros napokon, hol oda, hol visszamenetben. Még ezek az alacsony építésű, kis merülésű hajók is olykor-olykor megfeneklettek, de legnagyobb ellenségük a vihar, illetve a jég volt.⁵

A „Pannónia” személyzete

Adataink nincsenek, de tudjuk, hogy az 1835. júniusi viharban a felfelé tartó Pannónia a szembe fújó széllel és a Duna árrjával nem tudott megbirkózni, és ekkor a legénység fele (6 fő) partra szállt, hogy kötélen tartsa meg a hajót (MAJLÁTH 1899. I/636). Andrews kapitányt Rau követte, a gépész 1836-tól Robert Fowles volt, majd az új kapitány Karl Nose lett, akik annyira nem szenvedhették egymást, hogy Széchenyit nem egyszer az országgyűlés „berekészítésére” kapacitálták (MAJLÁTH 1899. II/140, 217, 246.). A személyzet viszálya feszélyezte Széchenyit, ennek ellenére a Pannóniát igyekezett a zsörtölődő parancsnokok *helyett* is finoman felügyelni. A hajó népszerűségének, vagy a személyzet laza higiéniájának

következtében a kabinokban elszaporodtak a poloskák. Az ügy megoldására Steinbach Ferencet, a királyi jogügyi igazgatóság ügyvédjét is megkonzultálták (MAJLÁTH 1890. II/268). Végül PEREGRINI vezérkapitány rázza gatyába a Pannónia equipage-zsát: Széchenyinek külön lakája, szakácsa és postása is volt közöttük.⁶

A „Pannónia” utasai:

Beszédes József vízépítő mérnökkel még a gőzhajózás kezdete előtt gályán jártak be a Dunát, később Vásárhelyi Pál lett Széchenyi mérnöke, akivel már 1833-ban felhajózott a Tiszán (OLTVÁNYI 1978. 748–749.). Az „Argó/Duna” gőzhajón szeptember 3-án, erős viharban Szeged alatt fennakadtak ugyan, de kárpótolta őket a városi nép ovációja, és a piaristák vendégszeretete. Vasárnap lévén, a kaszinóba is elvitték, és a hirtelen ötletként jött meghívást Pallavicini őrgróf algyői uradalmára hétfőn úgy teljesíti, hogy még 246 szegedi polgárt is felvesz a fedélzetre — lás-sanak csudát! Osztrovszkyval kölcsönösen megajándékozzák egymást, megismeri a legjobb szegedi hajóácsot, és a tegnap még „Füstkas”-nak becézett kaszinóban olyan emlékezetes vacsorán vesz részt, ahol százsor isznak rá, a „HALÁSZLÉ”-t csupa nagybetűvel írja naplójába...⁷ Az „Első Ferenc” és a „Duna” navigációs tapasztalatai alapján kifejezetten az alacsonyvízi magyar folyókra tervezték és építették a Pannóniát. Nevével is arra utaltak, hogy a császárnak és Bécs folyójának kijáró tisztelet után — harmadjára — már az egész Kárpát-medence víziútjainak „felderítésére”, a Dunagőzhajózási Társaság kereskedelmi hálózatának kiterjesztése volt a céljuk. Hogy mégis miért csak 12 év múlva, 1845-ben merült fel a Pannónia „*kémútjának*” ügye, azt éppen Kossuth Lajos pátriájában, itt Abaújban, Borsodban és Zemplénben nem kell pertraktálni. Széchenyi és Kossuth emberi nagysága, vasakarata egyszerre egy időben *túl sok volt* a Magyar Nemzetnek (VISZOTA 1927. 743–745).

Vásárhelyi Pál 1841. évi kinevezése központi hajózási felügyelővé, Széchenyi 1845-i legfelsőbb helyről jövő megbízatása a Helytartótanács Közlekedési Osztálya elnökévé, az akkori Felső-tiszai árvizek, majd Vásárhelyi 1846. április 8-i hirtelen halála katalizálták a történéseket Széchenyi mottóul választott felkorbácsolt akaratú vezérmondatáig. A Tiszavölgyi Társulat, és a szabolcsi, zempléni, szolnoki, csongrádi, stb. fióktársulatok megalakítása, Kovács Lajos politikai és publicista baráti, munkatársi kiállása szinte kikövetelték egy hatásos „*második Tiszai út*” propagandisztikus előrendezését.

Széchenyinek kockáztatni kellett, hogy Kossuth 1841-ben megindított Pesti Hírlap-béli támadásait, növekvő népszerűségét valamivel ellensúlyozza (MAJLÁTH 1891. III. 388–400. / RÓZSA 1991. 35–36.):

„Most jól ben vagyunk a ..., és én oly annyira elkedvetlenül érzem magam, hogy a Tisza ügye, melynek csak kevéssel előtte oly szép színekben néztem elébe, most (...) okvetlen mindig felzavarja epémet... Nem, nem, így nem megy. Ti engem, és az ügyet meggyilkoltátok! ... A Debreceni ülést Vásárhelyi szomorú vége miatt júniusban nem tartjuk. ... alkalmasint júliusban lesz ... És ha addig ki nem dülök, még mindig be szándékozom evezni gőzössel, és jámi kocsival a Tisza völgyét. De megvallom, ezentúl aus Ptlícht-Gefühl és oly érzettel, hogy majd ott fajtánk közepette leteszem örökre fejemet.”

— írja Kovács Lajosnak 1846. április 21-én. Ilyen körülmények között is könyvében dolgozik, és memorandumot intéz a kormányzathoz József nádor főherceg 50 éves munkássága megjutalmazásáért. Nyakába veszi a Burgot, és végigkilincseli a gazdag bécsi bankárokat: báró Rotschild, Arnstein Eskeles és Sina György és fia János görög fináncbáróktól 400 ezret, őfelsége sóári alapjából 100 ezret, és a királyi kincstárból 50 ezret biztosít 2 évre, 5%-os kamatra. A tőkealap biztosítása után — egy hónappal az eseményeket megelőzően — meghívja a csongrádi, szolnoki, hevesi, borsodi, szabolcsi és zempléni rendeket — úgy ahogy a Pannóniával felfelé haladva teheti — kockáztatva azt is, hogy felsül a hajóval. A Csongrád vármegye nemesi közgyűlésének elküldött leveléből idézünk (CsmL. Szentés V. 102 1520/jun. 13.):

„Tekintetes Rendek!

Ő' cs. kir. Felsége ép' olly szilárd akarat —, mint hő kívánattal viseltetvén a Tisza vidékét lakta honfiak boldogítása iránt, az érdekeltek vízszabályzási szándékát nem csak kegyelmesen méltánylani, sőt kegyes kiküldetésem mellett mielőbb óhajtott sikeresítéséhez anyagilag is járulni méltóztatván: im sietek ismét ..., hogy egy részről megvigyem, s tolmácsoljam a legjobb fejedelem magasztos eme királyi elhatározását, másrészről pedig személyesen is értekezve, közösen munkálkodhassunk a roppant fontosságú terhes feladat szerencsés megoldásán.

...

Én tehát ... a közelgő július hava 14-ikén Sz. kr: Szeged városában üdvözlendém Csongrád lelkes Rendeit, s meg vagyok győződve, mi-ként felkarolva ott az üdvös ügy iránti hajlamot és készséget, s haladva onnan fel a Tiszán, visszhangjával találkozandom mindenfelé azon édes reményeknek, melyek hiedelmében még ez év folyamán tetteleg megkezdjük a Tisza szabályozás óriási munkáját.

valódi hívük
gróf Széchenyi István”

Ugyancsak levélben értesítette Pietro Paleocapa velencei építési főigazgató mérnököt, akit a kormányzat az elhalt Vásárhelyi terveinek vizsgálatára kért föl. Paleocapának a Po folyó szabályozása körül ismertek voltak már érdemei. A Dunagőzhajózási Társulattól a kedvelt Pelegrini vezérkapitány válogatta a legénységgel már kora nyáron megkapta a Pannónia gőzöst, melyet épp a tavaszon újítottak föl az 1842-ben elkezdett átépítése után. Dunai próbautakon együtt vizsgálták a hajó partközeli navigálásának lehetőségeit, kormányosokról, szondírozó matrózokról, szakácsról, lakájról — és még a parton követő kocsisról is gondoskodtak. A tiszai központi választmány júliusi előkészítő ülésén meg nem jelent

Tisza-menti főuraknak, és a családjaiknak szóló Pannónia fedélzetére invitáló meghívókat küld, talán azzal a hátsó gondolattal, hogy így majd az éjszakai horgonyzások idejére viszonthívják kényelmesebb rezidenciájukba (MAJLÁTH 1891. III/415–417.):

- *Gróf Andrássy Gyula liberális politikushoz* (Pest, 1846. júl. 8.):
„Pannónia gőzösön Szegedről igen számos és mulatságos társaságban e.f. hó 17 vagy 18-án indulunk fölfelé. ... Ezt, midőn röviden jelentém, továbbá nekem annyira becses barátságodba ajánlom magam.”
- *Gróf Almásy Pál politikus, Heves megyei alispánhoz* (ua.):
„Sietve jelentem, hogy amennyire — miután a Tisza gőzhajózásra még nincs kikapogtatva, — valami bajunk nem lesz, e folyó hó 20, vagy legfeljebb 21-én szándékozunk Pannónia gőzössel Tisza — Bő tájékán megjelenni ... tisztelt Barátom Uramnál alkalmasint nem maradhatunk néhány percnél tovább. Ez esetben igen megtisztelve éreznők magunkat, ha lelkes neje, kinek kezeit csokolom, és Ön útunk legalább részét a hajón méltóztatnék tenni...”
- *Herceg Bretenheim Ferdinánd sárospataki várába*:
„Sietve jelentem, hogy ha Isten segít, és a Tisza meg Bodrog nem hátráltatja, e f. hó 23. vagy 24-én Tokajban, 24. vagy 25-én pedig Sárospatakon szándékozunk a Pannónia gőzösön megjelenni! ...”

Alig, hogy eloszlott a tiszavölgyiek választmányja, a Pannóniának indulni kellett, hogy le a Dunán és fel a Tiszán még időben odaérjen Szegedre. Kovács Lajos, a társulat jegyzője helyettesítette Széchenyit, akinek a Pest-Vác vasútvonal megnyitásán, július 15-én illett megjelenni. Titelnél, a Tisza torkolatánál szinte állt a folyó, olyan alacsony volt a vízállása, ezért egészen Szegedig nagyon óvatosan haladtak. Pelegrini az állványáról, magasból figyelte a vizet, és egy matróz a hajóorrában folyamatosan mérte a mélységet, és a szondérúdon leolvasott lábak számát fel-felkiáltotta az állványra. (KOVÁCS 1889.105.)

Széchenyi Vácról szinte nonstop indult Szegedre Illésy, Patay és gróf Szapáry választmányi tagokkal. Hajnal felé Kecskeméten reggeliztek, de alighogy lenyeltek, Csongrád megye határán a Bene József főispán helyettes által kiállított bandé-

rium Müller János alszolgabíró vezetésével már terelte is őket a kisteleki plébániára, ahol egy „bőségesebb” reggelire voltak el nem szökhetők. Ott, majd Dorozsmán lovát váltva reggel 7 felé tarackdurrogások közepette a szegedi Fekete Sas-ban nyújtóztathatták ki tagjaikat. A július 14-re összehívott megyei és nagybirtokos és bérlő urak akkor már három napja múlták magukat, de az első magyar vasút megnyitásának híre időben elérkezvén, Széchenyi késedelmét meg kellett bocsátaniuk.

Másnap, július 17-én, szerdán előbb a város küldöttségét fogadta Wöber György főbíró vezetésével, majd Csongrád megye tisztviselőit Bene Józseffel. A Városházára mentek, ahol az első ülésen sikerült az egybegyűttekkel megértetnie, hogy a folyószabályzás a kölcsönből megindítható, de azt vissza is kell fizetni, tehát az érdekelteknek bizony mélyen zsebbe is kell nyúlniuk.

Még ebéd előtt meg tudott mártózni a Tiszában (: — vajon ma melyik ország-nagy tenné ezt meg? :), ahová akkorra már az „Attila” gőzös is lehorgonyzott a Pannónia mellé. Az egymást üdvözlő gőzkürtök a partokra vonzották a bámészko-dó szegedieket. (JELENKOR 1846. júl. 23. 58/346. o.)

A polgárság városházi ebédje utáni toastok közben tűnt föl egyeseknek, hogy Szeged követe, Klauzál Gábor a távollétével tüntet. Talán még most sem tudott megbocsátani az 1824–25-ben történetekért... Ráadásul a trombitazene harsogó, a gróf a szomszéd szobában akar kicsit megpihenni, de ott meg Kossuth Lajos falra akasztott képe fogadja... Egyedül Baraczy Imre alispán tudja szórakoztatni, de bizony az ő két süldőlánya, Pepi és Gizella is férjhez mentek már — pedig még 1833-ból emlékezik rájuk... Este a faszínházat egy szemétdombon találja, madam Kiabainé „alakítása” nem valami vonzó.

„Minden nő az ellenzéknél. ...A fáklyásmenet egészen bágyadt. Kovács Lajos ... Somogyival ... elrejtőzne.

...MINDEN PÁRTSZELLEM NÉLKÜL. 'AZ EGÉSZ FOGADÁS HIDEG: ERŐLTETETT.'

— jegyzi naplójába a nagy nap előestéjén (OLTVÁNYI 1978.1116).

Első nap. 1846. július 18. csütörtök: Szeged — Alpár

„... 8 órakor indul a Pannónia fel a szőke Tiszán mindaddig, míg a hallatlan gyorsasággal apadó folyam miatt földre ülededni nem leend kénytelen: ' a magyarok Istene védje őt

Egy tiszavölgyi.”

Csak sejtjük, hogy a Jelenkort Kovács Lajos tudósította a hajón történekekről, mert stílusa az Erdélyi Híradó-ból megismert patetikus hangvételű, elkötelezetten pártos, aki a nyilvánosság előtt is próbálja az esetleges fiaskót, a hajó megfeneklését „előkészíteni”. Ne tűnjön majd akkora vereségnek!

Abban az időben szerencsére elég sokan voltak még a kovácslajosok. A tiszai kémút felindulásának időpontjára jelent meg a Budapesti Híradó-ban gróf Dessewffy Emil két részes nyílt levele gróf Széchenyi Istvánhoz (BUDAPESTI HÍRADÓ 1846. júl. 17/19. péntek–vasárnap 422/423. számok címloldalán):

„Majd ezer éve, hogy azon tájakon, hova most utad vezet Árpád megfuttatta Zsoltot, nyolcszáz éve, hogy a keresztény vallás polgárosító szelleme ide is elhatni kezdett, több háromszáz esztendejénél, hogy monarchiai kormányformánk a stabilitás alakját ölté magára, a török jármot százhatvan év előtt ráztuk le, a polgári háború hydrája több százharminc événél, hogy elfojtatott, 'shogy a belbéke helyreállott, harminc múlt el, mióta nem zaklatnak a külháborúk nyugtalanságai, 30 hogy a gőzhajózás Európában, 's 15 már, hogy honunkban lábra kapott, — és mégis csak tíz, sőt talán csak hat éve, hogy első törvényünket meghoztuk, mellyen észrevehető nyomain némi vízrendező akaratnak: és még csak egy esztendőt számolunk, mióta a Tiszavölgyünkről komolyabban kezdünk gondolkozni!

És egy gőzös, melly Szolnok alatt köt ki, egy vasút, mely Szolnokon rakja le utasait, 's ekép a lomha Tisza, nád- és sáslepte partvidékét érintkezésbe hozandja Pest, Bécs, Prága, Dresda, Lipcse, Boroszló, Krakkó, Varsó, Hamburg, Frankfurt, Brüssel, Antwerpia, Páris, Lyon, Bordeaux és számtalan fokhelyeivel egy fejlettebb polgárosodásnak, a Tiszavölgy fejletlenségével, hogy úgy mondjam, ős állapotjával szemben állítva, nem kisebb ellentét talán ma mint amilyen lesz vala ez, ha akkor vet gőzös ottan horgonyt, vagy akkor iramodik feléje a vasút, mikor még török basa székel a szolnoki várban, és onnét küldötte az egrinek ostromára csapatjait.”

A szegedi ülés valamennyi résztvevőjével a fedélzetén a Pannónia folytonos szondírozással 8 óra 20 perckor indult fel „kémútjára”. A községek határtól határig egy-egy halászt adtak a hajóra kísérőül, és így ugyanazok a vízenjárók mutathatták meg a sekélyes vagy fatuskós helyeket a kapitánynak, akik azt az előző napokban botokkal, úszókkal megjelölték. Délre feloldódott a feszült hangulat, ehhez jelentős részben hozzájárult a Széchenyi által adott fedélzeti ebéd, és italok. Szentes alatt a Csúcs-szigeti lejárónál lovasok, kocsikon kirándulók csatlakoztak, és a Böldi rév-helynél magyar hangász banda húzta a talpalávalót. Üstökben rotyogott a paprikás, a város elöljárósága, és szép asszonyaik, lányaik a megeredő eső elől sátrakat

verve szintén ebédre várták az utasokat. Széchenyi a hirtelen támadt nyári záporban mentőcsónakon evezett ki, hogy megköszönje a magyaros fogadtatást, és magával vitte a Pannónia fedélzetére Boros Sámuel főbírót, aki a többi megyebéliekkel egészen Csongrádig utazott a Pannónián.

A hajónaplóból:

„Indulás Szegedről reggel	8 óra 20 perckor
Algyő	9 óra 48 perckor
Ányás	12 óra 27 perckor
Csány	1 óra 42 perckor
Csongrád	3 óra 45 perckor”

Mindenki partra szállt, és amíg a kölcsönös üdvözlések tartottak, a kíváncsi nép csónakokon a hajóra tódult. Wöber, Bene, Boros, valamint a szabályzásban érdekelt földtulajdonosok és bérlők kocsikra szállva utaztak vissza Szentesre, Szegedre.

„Indulás Csongrádról

4 óra 51 perckor	
Alpár	8 óra 7 perckor

Tiszta menetidő az I. nap 11 óra 9 perc”

„Elhagyván Csongrád határát, az egy részről Pest, más oldalról pedig Heves határai közé szorított Tiszán feltűnő volt azon szabatos pontosság, melly Heves részéről a gőzösnek az ismeretlen vízmedrén lehető biztos haladására tétetett, nemzeti színekkel megkülönböztetett kis hajók, egymást érték, ⁹ mindannyi ügyes kormányosokkal ellátvák, 's habár rájuk szükség nem volt, még sem lehet nem méltánylani ezen előgondoskodást...”

(BUDAPESTI HÍRADÓ 1846. júl. 26.)

Az első nap tehát diadalmenet, és egyben lakodalom is volt, ami a parton állókat is lelkesíthette. Ezzel célján túl teljesített.

Második nap. 1846. július 19., péntek: Alpár — Tiszabő

„(Első gőzös a szűz Tiszán!) Tudni kell, hogy Csongrádon túl a Tisza hullámai gőzhajó alatt még nem habzottak, 's így a kandiság ez által is neveltetett ...

A Czibakházi híd keskeny kapuján Pelegrini vezérkapitány ismert ügyességgel csúsztatta át minden baj nélkül a nyílásnál alig egy lábbal keskenyebb gőzöst ...

Alpárról hevesi főbíró Okolicsányi Ágoston eskütt társával kíséri gróf öxcéját: a hevesiek úgymond szilárd akarattal ragaszkodnak e nagyszerű vállalatához, 's minél felebb, annál több buzgalom jelekkel találkozunk.”

(JELENKOR 1846. júl. 30.)

A Heves megyeiek kitüntető szorgalmának megvoltak az előzményei. Talán sehol nem vették olyan komolyan a Tisza folyam felmérésének Mária Terézia által szentesített parancsát, pedig az alföldi megyék közül Heves (Külső Szolnokkal) megyének jutott a leghosszabb, s talán a legkacsaringósabb folyószakasz. Litzner Keresztelő János 1790. évi, és Lányi Sámuel 1845-tel datált szelvényrendszerbe illesztett nagyméretarányú ábrázoláshoz választott részletes felmérései már Vásárhelyinek is módot adtak arra, hogy a folyószakasz felülvizsgálatát térképpel végezze. (SUGÁR 1989.82.) Markmüller Károly és fia József hevesi és külső szolnoki „rend szerént való” mérnökök speciális vízimérnöki jártasságának eredménye, szorgalmuk gyümölcse volt a tökéletes helyismeret, és a precíz kitűzés. Okolicsáyninak nem miért szégyenkeznie. Széchenyi viszont annál is jobban aggódott.

A hajónaplóból: „Egy rövid álmatlan éjszaka után:

Alpárról	3 óra 55 perckor
Kürt	6 óra 38 perckor
Cibak	8 óra körül

Cibakon a híd felszedése 39 percig, az átkelés 29 percig tart, — úgy másztunk át! —

Vezseny	9 óra 39 perckor
Várkony	9 óra 58 perckor
Szolnok	11 órakor

Tiszta menetidő: 8 óra 14 perc

Szolnokon első levelemet küldöm József nádor főhercegnek futárral.”

(VIZOTA 1939.128.)

A Pannónia szolnoki debütálását — helyi forrásból — a Historia Domusból idézhetjük (KAPOSVÁRI 1990.252.):

„... 11 órakor Széchenyi gróf őexcja a Buda¹⁰ nevű gőzhajóval Szolnokra érkezett, hogy ezt a területet megvizsgálja, mennyire alkalmas, vagy alkalmatlan a Tisza folyó gőzzel való hajózásra. A látványosságra, amely Szolnokon most először volt, a nép nagy sokasága gyűlt össze. A gőzhajó a kamarai sóházon felül a sóellenőr házánál állt meg, ahol a gróf kijött a szárazra, Péter Pap Melkizedek, a grammatika professzora, kinyomtatott magyar énekét neki több példányban átnyújtotta.”

Ugyanúgy, ahogy a Historia Domus tévedett a hajó nevében, a derék professzor is elhibázta a Pannóniát, és látatlanban, talán a téves újsághírek hatására, talán a szigorú időmértékes forma kedvéért — számunkra oly hízelgően — „Szeged” gőzöst strófál:¹¹

„E' Férfi! — kérded — Hunnia sarjadék,
Ős gróf családnak Magzata, SZÉCHENYI
ISTVÁN! kivel büszkén dicsekszik
Mindenüt' a' magyar ég szülöttje.

És méltán. Őtet nemzetek ismerik,
'S nagy tiszetelet közt emlegetik nevét
Mindenhol, illendő tehát, hogy
Szinte mi érdemeit becsüljük. —

A' hon javaiért mennyire fáradott!
Mit áldozott! és mit teve mint jeles
Polgár! — nem említem, mivel nincs,
Úgy hiszem, egy se, ki azt ne tudná.
De minthogy éppen mostani útja új
Vizsgálatot tész a' tiszta medrein
Csinos S z e g e d gőzös hajóval,
Érdemeit legalább csak egyben

Említenem kell. — Hosszas idő során
Kőszikla állott a' haza nagy vizén,
Gátló-hajózásunkat, és Ő
A' duna vaskapuján utat tört. —

Sok ez? — De ismét lelkes erővel olly
Szabályozáshoz kezd tiszta partjain,
Mellytől virágzását reménli
A' haza több helye. — A' miért vedd

Üdvözetünket hön szeretett honunk
Nagy grófjal! — Áldott légyen egész utad,
Környezze szép pályád az Isten
És örömünkre sokáig élj! élj!

Pap Melkizedek,
sz. Ferenc rendi oktató"

„Egy tiszavölgyi”, a Budapesti Híradó munkatársa, ezen a szolnoki állomáshe-
lyen számszaki elemzést is végez a Pannónia sebességéről (BUDAPESTI HÍR-
ADÓ 1846. júl. 26.):

„Egyébiránt Szeged és Szolnok a Tisza vidékén kereskedelmi tekintetben is nevezetesebb hely lévén, a két város közti — a Tisza tekervényessége szerint 30 mérföldnyi — távolság 16 meneti órába 's 8 perczbe került fölfelé, 's így a haladás középszámítás mellett egy percz alatt 13 lábnyi sebességgel vétethetik fel.”

Sajnálatos, hogy ezek a számítások nem a Széchenyi-naplóból nyerhető időadatokra támaszkodnak. Őszerinte 17 óra 16 perc lehetett a tiszta menetidő. Széchenyi azonban nem jegyezte sem a halászok községhatári ki-beszállásával, sem a Szentés-böldi megállással járó holt időket, ami valóban megfelelhet kb. egy órányi különbségnek az ismeretlen „tiszavölgyi” javára. Kovács Lajost stílusa okán gyanúsítottuk már azzal, hogy tudósított, de éppen Széchenyi naplójából tudjuk, hogy Kovács nem hordott magánál órát (ZICHY 1884.493.):

„... Kovács Lajos ... mostantól kezdve legkedvesebb embere lesz. Naplójában a leghízelgőbb megjegyzésekkel halmozza el közéletünk e derék munkását. Dicséri jó kedélyét, buzgalmát, megbecsülhetetlen szolgálatait, egész áldásnak mondja magára nézve, s olyannak, a ki nélkül semmire se menne. Csak egyszer szólja meg, s nevezi el igazi kurucznak, mikor — zsebóra nélkül találta.”

Egyébiránt nem tudni, hogy „tiszavölgyi honnan veszi a kerek 30 mérföldet, és milyet! Minden esetre a számítása egyik közismert mérföld/láb aránynak sem felel meg, így *amatőrre* utal: akár Kovács Lajos is lehet!

Minden esetre a gróf racionalitására jellemző, hogy még a híd alatt partra szállt, hogy a gőzösnek még alacsony víznél is akadályt jelentő „áthidalás” idejében a küldöttségeket fogadhatta. Az akkori szolnoki gerendavázás fahidat alig egy éve, 1845. évi jégtorlódás vitte el pillérestől mindenestől. Az új híddal Széchenyi „hivatalból” is foglalkozhatott, hiszen kamarai megbízás alapján Szvitek Márton ácsmester halála után Obermayer Lajos céhmagiszter úgy fejezte be, hogy az elsodort oszlopokból sokat felhasznált. Ezt a hidat ábrázolta 1847-ben a lipcsei *Illustrierte Zeitung*, valószínű, hogy onnan vette át a Délibáb Képes Naptára 1857-ben (BÁNDY-KAPOSVÁRI 1959/1.VI.t.).

„Mi alatt a kémény és árbócfák lehajtottak, s a hajó a szolnoki híd alatt átvezetettvén, ismét felszereltetett, ő nmltga a tisztelők roppant seregével társalgott, 's itt fogadván el a Jász- és Kun-kerület jeles küldöttségét is, ennek kíséretében ismét hajóra szállt, mely 12 1/2 órakerdekes útját folytatandó Szolnokot elhagyá. ...

Folyó hó 15-én költ jelentések szerint a hevesi Tisza legalsó mélysége két öl révén, noha végtelen az óránként észrevehető apadás, ez örvendetes hír folytán mindazonáltal alig hihettük azt, hogy Szolnoktól egy órányira Szajol helysége közelében zátonyra bukkanunk, mitől e gép

moraja után, ítélve néhány percczel előbb excja már előre tartott, de a bajon, mely az eleven folyam eltévesztéséből eredett, tíz perc alatt segítve lőn, és „Pannónia” Szapáry, Orczy 's Almácssy–Batthyány grófnóket Fegyvernek alatt fölvevén, esti 7 1/4 órakor a tisztelgés sokoldalú nemei közben Tisza-beő alá érkezett, vendégeit Heves erélyes első ispánja fogadván, kinek ezek kényelmes lakában töltendik az éjszákát.”

(BUDAPESTI HÍRADÓ 1846. júl. 26.)

A hajónaplóból: Szolnok déli	12 óra 27 perckor (parton 1 ^h 24')
Szajolban	2 óra 45 perckor
Kürü	6 óra 28 perckor
Fegyverneknél	6 óra 45 perckor
Tiszabő	7 óra 10 perckor
Menetidő:	7 óra 17 perc

Bőden Almácssy Pál igen szívélyesen fogadott. Nagyon-nagyon kedvesen. Kópóvadászatot akarnak rendezni! Reggelig kell itt maradnom. Hajnali 3-kor akarok elmenni... — végül engedek, és csak 8 óra után megyek el. Hajnalban Paleocapa Sarkuval 4-re érkeznek. Eltörött a kocsijuk. Lázásnak érzem magam. Második levelem József nádor főhercegnek — vagy majd Dobon! — Kémek a Tiszán! — Nincs mit tenni! — Ejnye! Amelie száll fel a hajóra. Szidják Dessewffy Emilt — ezt nem tűrhetem: alaposan leteremtem őket.

Paleocapa — és Kecskés nincs! Ez így meglehetősen nehéz — pedig minden világos! Paleo mindent Pesten akar! A bonyodalom mindig! Almácssy Pál: MINK MEGCSINÁLJUK!¹²

Harmadik nap, 1846. július 20. szombat: Tiszabő — Dorogma

„Ma reggel 8 órakor vevénk búcsút Tisza-beőtől, s a Pannónia, a vendégeit itt szívesen látó Almácssy Pál és számos hevesiek kíséretében ismét szeldelni kezdé a szűz Tisza játszó habjait. Az út jelentékenységet nevelte a várva várt Paleocapa, ki miután f. hó 18-kán Pestre megérkezvén nádor ő fenségénél szerencsés volt udvarlását megtenni, ma hajnalban sietve ide érkezett. E tudós férfiú komoly tekintete mely tudományt, 's dús tapasztalást árul el, használatlanul egy perczet sem engedett leperegni, a folyam kedvező benyomást tőn reá, de azért, mint okos emberhez illik, a tervek felett nem nyilatkozott, 's véleményét csak a körülmények teljes ismérte után mondja ki, társalgási módja szerény és kellemes, korára nézve — mint mondani szokás — jában van...”

(BUDAPESTI HÍRADÓ 1846. júl. 26. 58.)

Paleocapa Péter személyisége mindenkire nagy hatással volt. Kovács Lajos feljegyezte, hogy aszkéta alakja, az úti törődések, vagy csak a hajnali találkozás miatt egyszerre fordultak egymáshoz Széchenyivel: — *Mi alighanem bőrrel fogunk csak leszámolni utunk végén!* — így a gróf. De a júliusi páris hőséget, amitől a magyarok csak kókadoztak dél körül, *Paleocapa* a fedélzeten egyre frissebben egy *nagykabátban* sétálva, mint hal a vízben oly derekasan viselte a meleget. Kabinját is közvetlenül a gőzgép mellett kérte, és az asztalra készített tokaji borocskát okkal ok nélkül sűrűn meghúzogatta. Széchenyi el is akarta tétetni onnan, de Kovács nem engedte. Megkedvelte, megszerette az olasz mérnököt, s alkalmasint össze is költözött vele a hajóút hátralévő napjaira (KOVÁCS 1889.129.).

A hajónaplóból:

„Reggel Bő	8 óra 30 perckor
Roff	10 " 10 "
Bura	11 " 25 "
Szalók	1 " 35 "
Füred	5 " 16 "
Dorogma	8 " 45 "

Füreden Józsa Gyuri és Patay fogadott minket: SEHOL NEM TARTJUK MEG A TERMINUSOKAT!"

Pankotay alias Füredi Józsa György, Heves fenegyereke, a nagy tréfacsináló hogyan is maradhatott volna el egy ilyen mozgalmas eseményről? A kemény tréfáiról ismert dzsentri — bemutatkozáskor — *Paleocapát* azonnal elnevezte CALEOPÁPÁNAK, és kezet csókolt neki, s végig monsignorozta (FÜVESSY 1978.221–231). Széchenyit is meglepte néhány közkezen forgó információval, miszerint a Kerecsend–Komorói átvágást csak azért sűrgetik, mert a holtta váló morotváltól, vagy dögtiszáktól busás haszonbért remélnék a halászatból (ZICHY 1884.493.) Széchenyi kezdődő melankóliája most dühbe csap át, és fokról fokra betegszik, kedvetlenedik.

„Óexcljának szépszámú vendégei Füred alatt, hova a gőzös 5 1/2 óra-kor érkezett, kiszállván, mi alatt a hajóra egy pár öl fa szállítottott, a füredi közbirtokosság üdvezlé gróf önmltgát, 's egy kis óra múltával „Pannónia” Bábolna alatt elhagyván Heves határit, Borsod megyében kebelezett Dorogma helységénél éji állomást tartandó, esti 7 3/4-kor horgonyt vettek.” (BUDAPESTI HIRADÓ mf.)

Negyedik nap 1846. július 21. vasárnap: Dorogma — Dob

„Reggeli 4 óra után Borsod-megye főispáni helytartója, mélt. Szathmáry József, b.Bay Lajos, kir.tanácsnok Cencsy József, 's több érdemes

borsodiak ő excllját üdvözlendők hajónkra szálltak, mely legott tovább indított.

...

Kevésé ugyan meghökkenénk, midőn Kesznyéte táján a folyam fe-
neke kezd mutatkozni, azonban csakhamar észrevevén a tévedést,
ismét a jó útba igazodtunk. A Sajó torkolatánál roppant zápor ért utól,
melly félórányit tartván erős forgó széllal végződött."

(BUDAPESTI HIRADÓ mf.)

A hajónaplóból:	Dorogma	4 óra 15 perckor
	Csege	5 " 25 "
	Ároktő	6 " 45 "
	Keszi	7 " 35 "
	Tarján	8 " 40 "
	Kesznyéten	12 " — "
	Lutz	1 " 25 "
	Dob	3 " 30 "

Andrássy Gyula jön velünk szemben.¹³

„— Dorogmától Dobig 13 1/2 vízi mérföldet számítanak, 's e távolsá-
got 9 menetű óra alatt megtevéők. Ő nmltga a gőzös szolgálai személyze-
te pihenésének engedvén e nap hátralevő óráit, holnap Tokaj-felé
folytatandjuk érdekes utunkat, az alatt itt gróf Andrássy Gyulánál
időzgetvén "

(BUDAPESTI HIRADÓ mf.)

Tiszadob csodálatos kastélyával, Andrássy Gyula barátságával már az első tiszai útján is emolyan felsőtiszai centrummá lett Széchenyi szemében. Most is örült a megállásnak, de szolgálai közül egyedül Puskás Ferencet nem engedte pihenni, hiszen már két napja hogy megírta József nádornak a harmadik jelentését, csupán fel kellene adni. Puskásnak volt ez a dolga. Most azonban már határozottan jelezte a grófnak, hogy a másik levélre még úgysis várnia kell... — erre kitért a botrány. Széchenyi rájött, hogy Szentiványi Vince személyében nem is annyira segítséget, mint inkább spiont ültettek a nyakába, ui. nem bíznak meg őbenne. Hiába írálja a nádornak a jelentéseit¹⁴, azok csak a kontroll-jelentéssel mennek el, és ki tudja miket írkal ez az aranykulcsos tanácsnok... Rányított hát, és valóban szorgalmas írás közben találta. Dühödten felolvasta neki a nádornak írott levelét, és kérte, követelte, hogy a másik jelentés olyan legyen, hogy ennek a hitelét ne rontsa le

(KOVÁCS 1889.108.). A helytartótanácsos úr reakciója nem volt barátságos, se lovagias, inkább kitérő, és ettől Széchenyi ismét napokra depresszióba esett. Különösen a szívére vehette, hogy mindez a szerette Dobon, régi borsodi barátok körében esik meg vele, ahol ő már éppen tíz éve táblabíró is (KŐHEGYI 1991.67.).

Ötödik nap. 1846. július 22. hétfő: Dob–Tokaj–Bercel

A hajónaplóból:

Dob	7 óra	7 perckor
Dada	8 "	10 "
Lök	9 "	20 "
Tokaj	11 "	— "

Tovább megyünk..... 1 óra 30 perckor

Szabolcs	3 "	20 "
Bercel	6 "	— "

„Félelmetes szorongásaim vannak. Gyötörnek. Mindenütt csak botokat látok, mint valami sávokat egy (ember!)-en. Hirtelen határozok: — nem megyünk tovább! Kész forradalom ... no de végül is — mégsem fog ez másként menni, csak ahogy én kívánom. Paleocapa és a többiek is mind dühösek rám. Egy Molnár nevű jön Szabolcsból, hasznossá teszi magát. Breczenheim jön, és ... tájékozatlan.”

Egyedül a Wargha István szerkesztette lpartestületi HETILAP tudósított a tokaji eseményekről tisztességesen — igaz keveset:

„Mindenek előtt minden félreértés mellőzése okáért megjegyeztetik, hogy az érintett út-tervben kijelölt határ idők meg nem tartása egyedül azon örvendetes körülménynek tulajdonítható, minélfogva sokkal gyorsabban lehetvén a Tiszán haladni, semmint erre bizton előlegesen számítani lehetett, ő exclja a f. hó 27-re Újhelybe kitézött társulati ülés előtt még Tokajtól a Tiszát egész Újlakig megszemlélni reménylé, mit el is érheté, ha Heves példájára a lehető akadályok Szabolcsban is kijellettvén, a gőzöst tovább hajtani lehetett volna, ezen intézkedést azonban már Bercel alatt nélkülözvén, a lovagiasság is azt hozá magával, hogy a Dunagőzhajózási Társulatnak a Tiszavölgyi ügy iránt tanúsítandó rokonérzésénél fogva a gróf ő excja rendelkezése alá bocsájtott nagyobb értékű gőzös még csak a lehető veszélynek sem tétetvén ki, teljes épségben visszaadassék.” (HETILAP 1846. júl. 31.)

Széchenyinek Dobon kellett volna maradni, élvezni Andrássy kitűnő vendéglátását, és elegánsan hétfőn is pihentetni equipázsát. Így gyakorlatilag éppen egy, illetve két nappal hamarabb érkezett, mint ahogy Tokajban várták — nagy tisztelettel. A kikötőben még ácsolták a diadalkaput, a hegyre még szekerették a nagy tűzijátékhoz szükséges fákat, az ebédhez beszerzett élő állatok még bégettek, kotkodácsoltak — a tokajiakat váratlanul érte a Pannónia korai érkezése. Széchenyi és társai a helyzetet hamar felmérték, és percekben belül továbbmentek volna, ha Szentiványi Vince helytartó tanácsos úr, aki Zemplénben otthon érezhette magát, el nem tűnik valamelyik rokonánál. Széchenyi ott akarta hagyni, a többiek rimádkodtak neki, ne hozzon bajt a fejére — ne rombolja le a Pannónia útjának sikerét! A "tiszavölgyi" úr is zavarban lehetett, amikor ezt a nyúl farknyi közleményt küldte a fővárosba (BUDAPESTI HIRADÓ mf.):

„Tokaj július 22-kén reggeli 11 órakor. Közlésem ezúttal ép oly rövid, mint érdekes, a Tisza jelen alacsony vízállásában is Tokajtól Tittelig vagyis a Dunáig biztosan hajókázható! ez 107 mérföldnyi vonal. Sem időm, sem feladásom e tapasztalás jelentékenységét fejtegetni, de annyi minden esetre bizonyos, hogy a tiszavölgyi társulat erélyessége hatályos emeltyűjét teendi e fontos körülmény, s nem kétlem, leend közöttünk nem egy, ki magasb tekintetekből fogja immár fel a társulat magasztos célját... Pár óra Namény felé indulandók, rövid közléseinket időnk's a körülményekhez képest onnan is teendők, — a Tisza áradni kezd.

Egy tiszavölgyi."

Hatodik nap: 1846. július 23. kedd: Bercel–Tokaj.

A tokaji fogadtatás részletei víszont olyan érdekesek és ellentmondásosak, hogy habár a forrásaink mind igen elfogultak, Széchenyi naplója pedig már oly egzaltált, ...jobb is, ha ezzel kezdjük:

„23-án indulás	Bercelből	5 óra 30 perckor
	Vencsellő	6 " 45 "
	Tokaj	8 " 40 "

Határtalan lelkesedéssel fogadnak minket. — Weiter! Partra szálllok. Nagy lelkesedés. Dégenfeld Imre házába megyünk. Ez egy régi templom, amit Beckettől vásárolt meg. Úszás Andrássy Czulával és Szirmay Ödönnel. Pelegrininek egy bur-nószelencét, Pamphilinak egy gyűrűt ajándékozok. 50 forint! Ahogy összeszámolom az egészek az értéke úgy 250 forintra jön ki. És még 100 forint.

Hívnak ebédelni. K. 150-250 személyre készített ebéd. Karcsa Endre ügyvéd a népből — tósztot iszik. Bennem a vér megáll — a forradalom szelét érzem...

Tovább utazunk Sárospatakra, ahová mi (Paleocapával) 9 óra 45-kor érkeztünk.
— Sok ember. Caroline nagyon megöregedett.”

„Tiszavölgyi úr most szint váltott, és „Tokaji” néven Kovács Lajos ismert stílusában a „Jelenkor”-ban folytatta lírikus közleményeit (JELENKOR 1846. aug. 9. 63/375. o.):

„F. hó 22-én „Pannónia” gőzös a’ rajta utazó Széchenyi István gróf és társaságával szerencsésen megérkezett Tokajhoz, hanem rövid másfél órai pihenés után ismét elindult V. Namény felé, Berczeltől azonban tovább menni a’ ns’ gróf tanácsosnak nem tudván, minthogy ezen fölül a Tisza medrében sok tőkét mondanak lappangni, mellyek veszéllyel fenyegetnék a hajót...

...éppen ns Szabolcs megyével kelle a Tisza Jasonának, s argonautáinak találkozni, azon Szabolccsal, mellynek legalább félszázezer holdföldje hever mocsár alatt annyira használhatatlanul, hogy még teknők békákat sem kaphatnak az illető birtokosok praestátio vagy árenda fejében...

De dologra! Berczeltől másnap jó korán a gőzös visszafelé röpült Tokajhoz. Habzott haragjában a rakoncátlan Tisza, mint a puszták remondája, mellynek szűz hátára először pattan fel ügyes huszár, kit lehajítani nincs ereje, és a fenékre vonulának a’ halak, a’ milliók, melyekre szinte kimondatott a’ civilisatio ítélete stb.

...ezen kis gőzös, egy eleven-holt fa- és vastömeg, annak hátán mozgó néhány ember, ’s ezek fejei, és a tiszta főkben rejlő dicső ész, a keblekben dagadó tetterő, magasztos akarat, vajon mire mindezek itt a nádalyok honában hol veréb is... sírva fordul meg! — Hej uraim! — megfordult a világ! csak hogy ez egyszer szerencsésen fordult, nem látják önök ama pírt amott lobogó ing’ s gatyában a partokon, szemei a magától mozgó hajóra, mint soha nem látottra feszülvék... Reggel volt mintegy 6-7 óra közben, midőn gőzösünk Tokaj partinál megállapodott ’s kikötött. Figyeljete! — szolgálók egy képpel, mit nemfogtok mindennapinak találni...

„Midőn a boráról egykor híres város felé közelgünk, tarack- és ágyúdörgések moraja üté füleinket’, melly a dicső nedvet termő kopasz bérczről százsoros visszhangban gördüle végig a’ sok mérföldnyi hosszú hegyaljai hegylánczolon ’s hogy jó a’ férfiú, kinek nagyszerű vállalatoknál pusztá neve is biztosíték!”

„Zemplén, Szabolcs, Borsod, Abauj és Heves és Hajdu kerület itt jelen volt egy csomóban, és egy ajakkal dörgé el az üdvözlés és JÓ REGGELT azon hatalmas szavát, mire megrendült Tokaj' s az' ég mosolygott oda fen, hogy széles jó kedvéhen magyart is teremtett. — Hej uraim! Dicső nép ez a' magyar nép!”

„— Ott, hol a' két folyam (Tisza és Bodrog) párosul, állot a' néptömeg mind a' két parton, egymástól kérdegetve mellyik Széchenyi gróf! ki ingyenért (...) adja vissza víz-borítja földeinket! E közben csolnakok eveznek a' közelgő gőzshöz tömve daliás 's lelkes szabolcsi ifjakkal, és szívvidító húrokat pengető czigányokkal, ÜDVÖZLÉGY ISTENHOZOTT

JÓ REGGELT — harsogják csupa jószívűségből a' pozsgás ajkai, a túlpartról pedig a' sárospataki banda olly lélekhatólag rántá meg a RÁKÓCZY indulót, hogy a hisztóriai dicsőségű helyen hallva ezt olly fajú kegyelet szállotta meg lelkünket, mely pillanatokra megfedkezik a' jelen élvei 's munkáiról, 's csak a' múltnak édes-keserű emlékein csügg, végre a nemzeti lobogókkal díszített Pannonia a kanyarulatból kibontakozván megállott a' nép előtt. Dörgöttek az álgúók, morogtak a' porral hízlalt mozsarak, a' zene folyvást pengett és csengett — de mi volt e hang a' felmagasztosult nép hangjához hasonlítva! — semmi!...

Legalább öt ezer torok egyszerre harsant meg, minden tábornoki jeladás nélkül: ÉLJEN SZÉCHENYI 's e hang hosszú, légreszkettető 's őszinte volt, ugyan e' néphangzúgóharsogás 's közt lépett partra a nemes gróf...

Ezektől környezve, zene, dob, trombita, mozsár 's álgúórobaj kíséretében lépdelt a haza derék fia Beckné asszony háza felé feltartóztatlanul, míg a diadalívhez érkezett, melly tiszteletére emeltetett a hálás zemplényi nép által. Itt az örömtől hevült kedélyek féket vetének indulataiknak, 's meghallgatták a' szép szót, mellyel nevökben a' gróf üdvözöltetett. A diadalív készulte a mívelly csinos, épp oly jellemző 's jelentékes volt, tekintve a' körülményeket. Magában az ívben egy élethű szívárvány és diadalív felett a szavak: ÉS MONDÁ ISTEN: IME A FRIGY JELE — alatta pedig — HOGY VÍZÖZÖN NE PUSZTÍTSA TÖBBÉ A FÖLDET. Mintegy 20 tiszta fejeibe öltöztetett kis leányka, az ártatlanság és bizodalom élő jelképei megindítólag emelék a' jelenetet, végre a nemes gróf egész kíséretével eljutott a Beckné féle házba. ..., hol vidám és fesztelen társalgású ebéd fűszerezé a' nap tarka eseményeit. Estve mintegy 6 1/2 órakor a' társaság tagjai

tengelyre szállván még azon este Sáros-Patakra értek Breckenheim Ferdinánd hgnek várába szállván 's ugyanott tanácskozáán, pihenvén 's vendégeskedvén. ...

— Magyarok Istene vezérelje az Árpád hazája újratemetésén fáradozókat, egyébként mi is velök tartunk.

És még több kolumnás rovatában idézhetnénk a szimpatizáns sajtó tirádáit, de nem tesszük. Közlésük alapján csak feladatot látunk:

— vajon túlzás volt-e, hogy mindkét parton üdvözlők sokasága várta a Pannóniát! (HRENKÓ 1978. 368. 378.)

— vajon áll-e még ma is a régi templomra épített Degenfeld-ház, amit Becknétől vásárolt a derék gróf! (Á. KOROMPAY 1989)

Végezetül vessünk néhány pillantást az ellenzék oly tehetséges sajtójára is. Tudvalévő, Kossuth ekkor aratja sikereit az első nagy országos iparkiállítás megszervezésével, melynek hírei a fővárosi sajtóból, ami a vidéket is tudósította — nem lévén azidőtájt még vidéki újságírás — majdnem teljesen kiszorultak. Kossuth lapja mégis hidegen tárgyilagos (PESTI HÍRLAP Júl. 30.):

„Tiszavölgyi hírek: júl. 23. Tokaj

...Ma tehát 3 óra és 10 perc alatt szerencsésen leúsztuk, s a' tokajiak nagy lelkesedést tanúsítottak 's 24-én nagyszerű fogadtatást terveztek, mi azonban ezúttal el fog maradni, mert ő exclja gr. Degenfeld szíves ebédje után éjszaka tengelyen Patakra szándékozik, s onnan a Tisza nevezetesebb helyeit Paleocapa főmérnökkel megsemlélandő.”

A Pesti Hírlap tudósítója tehát úgy volt jelen az egész hajóúton, hogy csak a fiaskóra várt. Nem is közölt az ellenzéki sajtó a „kémútról” semmit, a fenti kis záró hírecskén kívül, és a tudósítója vissza is utazott, a gróftól és csapatától nem követte Szabolcsba, és az augusztus 3-i debreceni társulati ülésre sem. Feltehetően olvasói elégedetlenségre mégis kénytelen volt mentegedőzve ugyan, de gúnyos támadásba menni (PESTI HÍRLAP 1846. aug. 9.):

„Széchenyi Zemplénben:

... — Önnek kollégáját folyton boulettinek látják el tiszavölgyi hírekkel. Mi nem valánk olly háládatosok. Ablakunk alatt porzott el a búcsúmenők hosszú vonala a' loretói csoda — értsd a' Tokajban révezendő gőzöny, felé a' választmányos tisztelgés édenkapui felém is tárják... de rettentő meleg volt, s félttem, hogy a vézna lelkesület... lefőz.

S ekként csak a kósa hír értesíte a' diplomaticai apriljárásról, mint mutatá fel Tokajban a' hódolat-buzgalom ő excljának hogy kárba nem menjen, fényes nappal a transparenst, min képmásának estve kellett volna ragyognia, mint gyújtá fel a tokaji hegy tetejére czipelt máglya finemű vesztaszúze, ismét fényes délben tisztelet-örömünk eme jelképét, meghallván az ágyúk morgadalmas dörgedezését' stb, 'stb. Mind e gyászhiреkről, ismétlem, csak a vert had szomorú pofái értesítének — ...- én csak a főváros historiographja akarok lenni."

Kétségtelenül helytálló kritika, melynek alapvető okát, az egzaltált türelmetlenségével maga Széchenyi okozta. Sajnos ugyanúgy, mint minden kreatív egyéniségnek, nem volt érzéke a kényszerű pihenésre, a közvélemény nyomására az ünneplők kíváncsiságának kielégítésére. Nem is kapott elismerést az ellenzékétől soha, és a támogatására szerveződött sajtó is csak nagyritkán érvelt megfellebbezhetetlenül, most pl. az eseményeket követő két és fél hét múltán (JELENKOR Aug. 9.):

„...a' Tiszapart ...százados pusztító ostorátul, az árvizekétül alaposan reményli örökváltságát, e' fölött gőzhajó által nyílnak látja útját nemcsak a' Dunára, de a tengerre is és így Tokaj (Zemplén) a' szolnoki vasút létesülésével egynapi távolságra jut az ország szívéhez.
Tokaji"

Még a dicstelenül elkapkodott fogadtatás napján — talán már Sárospatak várában írhatott Széchenyi a Dunagőzhajózási Társulat igazgatóságához egy köszönő levelet, melyben az út tapasztalatait és eredményét összegzi (MAJIÁTH 1891. III/421-422.):¹⁵

„Meine Herr!

Tokay, 1846.júl.23.

Während ich Ihnen meinen aufrichtigsten Dank hiemit darbringe, dass Sie so gütig waren, UNSERE PANNONIA mir zur Disposition zu stellen, damit ich auf demselben die Theiss höher als es bis jetzt geschah, befahren könne, gereicht es mir zum besonderen Vergnügen, Ihnen melden zu können, dass wir trotz dem verhältnissmässig kleinen Wasserstande ohne den geringsten Anstand am 22-ten 1. M. Tokay, von wo ich Ihnen zu schreiben die Ehre habe, glücklich erreichten, und welche Stadt, die Krümmungen der Theiss mitberechnet, beiläufig 107 geographische Meilen von jenen Punkte entfernt liegt, wo die Theiss in die Donau einmündet."

Levelének tárgyaló részében részletesen kifejti, hogy a Tisza V. Naményig biztonságosan hajózható annak ellenére, hogy Bercelig volt csak módja bebizonyítani. A hátralévő 35 mérföldnyi távolság leküzdésével — a rendkívül alacsony vízállás miatt — sem a hajót, sem személyzetét, sem tiszai programját nem akarta veszélyeztetni, ezért visszacsorgott Tokajba, ahol Pellegrini kapitányt a hajóval elbocsátotta. Ugyanő viszi magával a részletes, dátumozott jelentést a kémútról, melynek lényege: újabb 140 mérföldnyi kényelmes utazó csatorna (a Tisza) áll a gőzhajózás és a kereskedelem rendelkezésére. Egyben olyan természeti kincs, melyhez képest a szabályzás nyűgei eltörpülnek.

Tokaj emléke Széchenyi hátralévő felívelő, majd fenékre szálló munkásságában nagyon érdekes. A zempléni és szabolcsi szemleútja után augusztus elején Debrecenben került sor a Tiszaszabályzó nagygyűlésre (JELENKOR 1846. aug. 12. 64/379–380.):

„...Helyet foglalván elnök gróf 's elhangozván a' férfiás éljen, megnyitattott a' gyűlés, és most már le a kalapokkal s el veled humor, TE TOKAJI JÓ HUMOR, 's ti olvasók figyelmezzetek, ha jórnak látjátok:”

„A tiszai gőzhajózás — Olly gyönyörű vízcsatornát mint a' millyet a' Tisza képez, gőzhajóval nem járn valódi nemzeti bűn. Mi alulírtak ehézképest TISZA GŐZHAJÓZÁSRA egyesülünk...”

Kovács Lajost is meglepte Tokajban a *Karcsa-féle* toast. Nem volt az spontán szónoklat, és épp akkor hangzott el az ünnepi etikett szerint, amikor „egy valaki a népből” is szót kaphatott. Széchenyi viszont megjegyezte, naplójában felírta, és még sokat emlegette Karsa Elek ügyvédet, akinek beszédéből „a forradalom szárnyasuhogását” érezte ki. Karsa ügyvéd beszéde nem maradt fenn, de feljegyezték, hogy nádornak, vagyis leendő császári helytartónak lenni kapacitálta a grófit az asztalnál ülő aranykulcsos helytartótanácsos előtt. Hirtelen nem tehettek mást, mint kikacagták harsányan, és úgy emlegették, mint valami borközi állapotban született tokaji jó humort. (ZICHY 1897. II/19. és KOVÁCS 1889. I/108–109.) Kovács Lajos írja visszaemlékezésében:

„Ha már most mindezen sületlenségek — mondá nekem (Sz. I.) a nádor tudomására jutnak, azt éppen legérzékenyebb oldalán érintik, s vége az anélkül is gyenge bizalomnak s én támasz nélkül maradok s felsülök tiszai kezdeményemmel. Mennyi anyagot talál most a rossz-akarát gyanu ébresztésére. Minden befolyásom tönkre lesz téve, s nem tehetek semmit.

E feletti levertsége annál inkább fokozódott, minél zajosabbak lettek a fogadásai ünnepségek.”¹⁰

Széchenyi a Helytartótanáctól osztályelnöki hivatala után illetményt, jutalmat nem élvezett. Az utiköltséget, a vendéglői számlákat mindenütt ő fizette, ő jutalmazta meg a Pannónia személyzetét, és ez az igen költséges „diadalút” Szegedről Tokajon keresztül Orsováig tartott. A zajos másfél hónap után Titelnél (1846. szeptember 6-án) írta meg egy másik gőzhajón „Politikai program” című röpiratát, miután már olvashatta Kossuth hírlapjában is tokaji fiaskóját (PESTI HÍRLAP 1846. aug. 9. 723/91.):

„— Tokajban sajátmagát látta vörös attilában, transzparensen, nappal nem éjjel (hangos kacaj). Talán meg is bántotta a jó hazafiakat, mert fáj a szívnek, ha mit teljességéből nyújt, hideg vízzel leöntik.”

De a piros nadrág és mente bizony valóság volt azon a tokaji diadalúton! Kossuth Lajos pátriájában annyira nem ismerték őt, hogy arról sem hallhattak, már húsz éve kiadta maga-magának az utolsó huszárcapitányi parancsot: „— Le a piros bugyogóval!” Később, Debrecenben, amikor nyilvános beszédben megkövette a cserbenhagyott tiszai ünneplőket, ez a Tokajban megsodált huszár-uniformis jól jött neki ahhoz, hogy az egész tokaji napját a „jó humor” kategóriájába terelje. Valójában nyomasztotta őt, hogy „...a többiek mind alusznak, ő egyedül van ébren (ZICHY 1884. 495.). A közelgő forradalom szárnya suhogását érzi majd mindenütt: ha a tiszaháti zugkávéházakban a marseillaisét húzzák, hogy egy ember a népből (Karsa ügyvéd) a nép nevében hangzatos frázisokban üdvözlí őt, ha még egy Kovács Lajos is minden egyébben ellenzéki, ..., ha végre lent Pesten jakobinus klubok alakulnak, ha ...”

„= MILY SÚLYOSAN NEHEZEDIK RÁM AZ ÉLET! = így kiált fel naplójában (Újhely július 27.) = SENKIT NEM TALÁLOK, KIVEL ROKONSZENVEZHETNÉK. C'est dans l'avenir que la Hongrie sera peut-être aimable. = ÉN A MAGYAROKAT BENSŐ KÉNYTELENSÉGBŐL SZERETEM, MERT HISZ' MAGAM IS AFFÉLE ZSÍROS MAGYAR VAGYOK. =” (uo. 496.)

Kézirat lezárva Szentesen, 1994. szeptember 21-én, Széchenyi István születésének 203. évnapján.¹⁷

Utóirat

Miközben mi néhányan a múlt értékeinek felmutatásával foglalkozunk, hogy követendő példát is állítsunk a pártoktól hasbadumált véreinknek, egy egész kormány azon fáradozik, hogy a néptől az önbecsülés oly kis szikráját is elvegye, mint a világhiálítással egybekötött honfoglalási Millecentenárium ... Eszembe jut, hogy Széchenyi István „kémútjának” a Pannónia gőzösön éppen 1996-ben lesz másfélszázadik éve, amikor itt nálunk Ópusztaszeren az Ányási és Kis-Tisza part-

ján, azután Szentesen, Csongrádon, Földváron, Szolnokon, Túrban és Füreden, Tokajban és Patakon egy nosztalgia-gőzösön ülhetné meg XII. Tudományos Tanácskozását Tokaj- és Hegyalja, együtt a Tisza folyásának lakosaival. Talán 1998-ra meg is érne a — tudományos — helyzet egy százszor elmaradt polgári forradalomra, ha már a lakiteleki nomád sátor nem vált be!

Jegyzetek

1. Az 1846. június 19-én megnyitott, és 1847. június 6-i eseményeket rögzítő naplója egyik mottójának szánta (ZICHY 1884.487.), (KÖRMENDY 1976. 211.).
2. A Dunagőzhajózási (I. cs. és kir. szab.) társaságot bécsi székhellyel Andrews, John kapitány és Prichard angol hajóépítők alapították. (PALLAS 1893. V/599.)
3. Tiszai útjukon rendszeresen ölfát vittek a hajóra, melyet a tervezett megállóhelyeken már jóelőre odakészítettek (BUDAPFSTI HÍRADÓ 1846. július 26. vasárnap 427/58.o: IV. Dorogma).
4. A dunai gőzhajókra vonatkozó precíz adatokért az Országos Közlekedési Múzeum könyvtárosának, BARKÓCZY Jolán kisasszonynak tartozom köszönettel: „Die mit Eigentrieb ausgestatteten Schiffe der DDSG“ c. tabella az Endrey-gyűjteményből.
5. A nemes gróf, mint gyermekét féltette a Pannoniát. Amikor 1835. novemberében a zord időjárás miatt Komárom partján lehorgonyzott, levélben fordult Komárom város tanácsához: „...Gőzhajósi vállalatunkat az időnek negédjei s makranczai valóban erős próbára teszik. Majd víz nincs, majd pedig a jég igen sok. ...kérem a T.Tanácsot: e hajót pártolása és védje alá venni. Mint minden újnak úgy a gőzhajóinknak is vannak számos ellenségei. (MAJLÁTH 1890. II/181.)
6. Széchenyi még akkor is négy nyelven ír, ha az magyarul olvasható. A hajó legénységére akár németül, akár magyarul fogalmaz, a francia le équipage (ekvipázs) szót használja. Más jelentései: 2. hintó, lovak, szolgaszemélyzet (együttesen), 3. fogat, 4. öltözködés, öltözet. — Vagyis a hóbelevanc... Széchenyi István viselt dolgairól — többek között naplói alapján is sokan és sokfélet írtak már. Étkezési szokásait illetően 1992-ben a Szegedi Móra Ferenc Múzeum ún. Tudományos Konferenciáján témavázlatot adtam elő, és adtam le írásban is. Sajnálatos, hogy a szerkesztői önkény eltörölte azt. De ha csak a borokról alkotott megfigyeléseit ollóznánk ki ebből, Tokaj bora éppen a Legnagyobb Magyartól lenne még nagyobb bor...

7. A hajót a tiszaparti községeken keresztül, hol a jobb, hol a balparton, de országúton haladva Széchenyi kocsija kísérte el Szegedtől egészen Tokajig. Hazátonyra futottak volra, szervező útját a saját kocsiján folytatta volna. Egy kocsis a hajón is tartózkodott.
8. Ezeknek egy része piros-fehér-zöldre festett bója lehetett, amivel Kovács Lajos eladdig nem találkozott sehol. A csónakosok a bóják őrzésére tartózkodtak a közelben, természetesen nem lehettek ott mindegyiknél.
9. A Historia Domus III. k. 25. folio-oldalán téves „Buda” hajónevet már Kaposvári Gyula is észrevette, és jegyzetelte: (KAPOSVÁRI 1990. 303/71. jegyzet)
10. Természetesen a „Szeged” hajónév is téves, de Pap Melkizedek téves hírre támaszkodván Széchenyinek már a kinyomtatott verset adta át. Teljes terjedelemben megjelent 1972-ben a Damjanich Múzeum Reprint sorozatában. (KAPOSVÁRI uo. 72. jegyzet)
11. Ezen a helyen is külön köszönetet kell mondanom Dr. DÓCZI Imre tanár úrnak, kedves múzeumbarátunknak, aki a Széchenyi-kéziratokkal a Vízota-féle naplómásolat ismerete nélkül úgy birkózott meg, hogy az ő fordításait az utóbbinak elébe is állíthattuk. Sajnos Vízota Gyulának nem voltak fontosak azok a naplójegyzetek, melyek az utazás részleteire vonatkoztak. Az OLT-VÁNYI szerkesztésében megjelent Széchenyi-naplókivonat ezzel még tovább megy, és sem az első, sem a második tiszai hajóútból egyetlen napot sem közöl. Különös véletlen!
12. Andrássy Gyula (1823–1890) gróf, liberálisnak indult politikus akkor, „huszónévesen” Széchenyit támogatta. E látogatása alkalmával is hintóval ment elé, amit maga hajtott.
13. Sajnos egyik közismert Széchenyi-monográfia sem tartalmazza a nádornak írt leveleket. Azok, ha meg is vannak, a Szentiványi-félékkel együtt Bécsben lehetnek a Staats-Archiv valamelyik zugában. A hajóút 150. éves fordulójára a millenniumára 1996. évre elő fogjuk keresni!
14. „Uram! Midőn Önt köszönetemről biztosítom, mert kegyes volt a MI PAN-NONIÁNKAT rendelkezésemre bocsájtani, amivel a Tiszát még feljebb beutazhattam mint eddig, számomra különösen nagy élvezetet jelentett. Jeleníthetem Önnek, hogy az alacsony vízállás dacára minden nehézség nélkül 22-én megérkeztünk Tokajba, ahonnan üdvözlétemet küldöm. Boldogan értünk el a városhoz, mely a Tisza kanyarulatában, 107 mérföldre van a folyó torkolatától.” — Természetesen Tokajban datálta ezt a fennmaradt eredeti fogalmazványát.
15. Felsőtiszai útja röviden: **Jú1. 24.** Patak, **25.** Terebesen Andrássynál, Ordova, Topla Kazinczyval, Szögyényivel, Lazony és Garany az Almássyakkal, a Ti-

szánál beregi bandérium, Leleszen a premontreieknél. **26.** Leleszen mise, levéltár, Prebenyikre Majláthoz, Szerdahelyre, majd Vécseyvel Sátoralja-Újhelyre. **27.** A Sátorhegy oldalában óriási fagerendákból eszkábált „SZ I” monogram ég, megyegyülés, Tiszagőzhajózási részvények jegyzése, lakoma. **28.** Helmeecz, Csap az ungi választmánnyal, ebéd Döröcskén Ivanovicsnál, Mándok Forgách Antallal. **29.** Kercsen–Komoró, Namény Kállayval, Gythyval és Eötvössel, ott vacsora, Lónyay megneheztel. **30.** Beregszászon Budai alispánnal, küldöttség és reggeli Péchy főbírónál, Újlakon Abonyival, vacsora Szapárynál. **31.** Bakta **Aug. 1–8.** Debrecenben, majd **Aug. 9.** Patakra Bretzenheimnél, **10–26-ig** Patakon összegzik terveiket, közben **19-én** Kolowrat ezredes katonai bandával köszönti névnapja előestéjén, és végre **27-én** a dobi kapavágással és fohással folytatódik második tiszai útja a torkolatig vissza: **Titel: Szept. 6.** Harmadik tiszai útján ismét a Pannóniával utazott felfelé **1847. szept, 1-jén** a Pest–Szolnok vasútvonal ünnepélyes megnyitását követően könyvekkel megrakottan szállt a Pannóniára. József nádor elhaltával fia István főherceg ugyancsak Szolnokról indul, és míg Széchenyi a Tiszán és a Bodrogon (először gőzhajóval), István főherceg Jászberény–Eger–Miskolc–Kassa–Terebes után **szeptember 6-án** érkeznek Sárospatakra.

16. A korabeli folyóiratok és ma már csak ritka helyeken tanulmányozható kötetek láthatásáért itt mondok köszönetet az Országos Közlekedési Múzeum, a Somogyi Könyvtár és a Horváth Mihály Gimnázium könyvtárai jeleseinek: Barkóczy Jolán kisasszonynak, Kabainé Tokácsli Boglárkának és Berkecz Pál úrnak.
17. A Pannónia gőzhajót Óbecse kikötőjében ábrázoló fényképet — stílusából ítélve korabeli levelezőlapon — a Széchenyi István emlékmúzeum kiállításában láttam. Feltűnően kis „szappantartó”-szerű hajócskának tűnt a hajó ismert adataihoz képest. Ha még azt is tudjuk, hogy a mi Pannóniánkat 1851-ben Belgrad-ra keresztelték, továbbá, hogy 1874-ig volt üzemben, akkor ennek a levelező lapnak 1874 előttinek kellene lennie.

Irodalom

BÁNDY — KAPOSVÁRI 1959

BÁNDY Iván — KAPOSVÁRI Gyula: Új híd a Tiszán. Megj.: Jászkunság 1959. III. 60–65. o.

BELLON 1987

BELLON Tibor: A gátépítés hatása a lakosság gazdálkodásának és életmódjának megváltozására. Kisújszállás, 1987. 113–130. Megj.: „Áldás és átok a víz!” Mírhógát bicentenáriumi előadása.

BERECZ 1979

BERECZ József: Perczel Mór kéziratos széljegyzétei Széchenyi Istvánról. Megj.: Borsódi Történelmi Emlékkönyv VI. k. 51–61. o. Miskolc 1979.

BOROVSZKY

BOROVSZKY Samu (Szerk.): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Megj.: A Magyarország vármegyéi és városai (Mo. monogr.) Bp. 567. o.

DOBÁNY 1993

DOBÁNY Zoltán: A környezet-átalakító munkálatok hatása a taktaközi települések 19. századi földhasznosítására. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXX–XXXI/395–414. o.

FODOR 1957

FODOR Ferenc: A magyar vízimérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei. Bp. 1957 247.o. Megj.: Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára műszaki tudománytörténeti kiadványok 8. számaként.

FÜVESSY 1978

FÜVESSY Anikó: Józsa Gyuri alakja a néphagyományban. Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv 1978. 221–232.

GONDA 1896

GONDA Béla: Vásárhelyi Pál élete és művei. Bp. 1896

HRENKÓ 1978

HRENKÓ Pál: Lucas Georg Ssicha hadmérnök tokaji várképei nyomában. Geodézia és Kartográfia 1978/5. 368–378.

KAPOSVÁRI 1990

KAPOSVÁRI Gyula: A szolnoki vár kialakulása és helye a város települési képeben. II. (Szolnok város térképes, rajzos ábrázolásai (1810–1910)). Megj.: Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve VII. 231–305. Szolnok, 1990.

KÁROLYI 1973

KÁROLYI Zsigmond: A magyar vízimunkálatok rövid története különös tekintettel a vizek szabályozására. Bp. 1973. Megj.: A magyar vízszabályozás története 21–147. o. Szerk.: IHRIG Dénes

KÁROLYI-NEMES 1975

KÁROLYI Zsigmond-NEMES Gézson: A Közép-Tiszavidék vízügyi múltja. I. Bp. 1975. 395. o.

Á. KOROMPAY 1989

ÁGHNÉ KOROMPAY Katalin: Tokaj a 18–19. század fordulóján. (Archív tervek üzenete a múltból a holnapot építő mának.) (Az 1988. okt. 20–21-i Tokajban rendezett tájkonferencia előadása.) Megj.: BENCSIK-SZAPPANOS (Szerk.): Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989. 162–173.

KOVÁCS 1889

KOVÁCS Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846–1848. I–II. Bp. 1889. 271, 371. o.

KŐHEGYI 1991

KŐHEGYI Mihály: Borsod vármegye táblabíróvá választja Széchenyi Istvánt (1836). Megj.: Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 27. 66–68. Miskolc 1991.

KÖRMENDY 1976

KÖRMENDY Kinga: A Széchenyi-gyűjtemény. K. 163 — K.311. Bp. MTA Könyvtár katalógusai 9. sz.

LÁSZLÓFFY 1982

LÁSZLÓFFY Woldenár: A Tisza. Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben. Bp. 1982. 610. o.

LAMM

LAMM Jakab: Néhány szó a Tisza-szabályozás érdekében. Ungvár 1846.

GALAMBOS

GALAMBOS Sámuel: Nyilatkozat a Tisza szabályozása iránt. Hetilap 1846. 122–28.

PALEOCAPA és VÁSÁRHELYI munkái uo. 249. o.

MAJLÁTH 1889

MAJLÁTH Béla: Gróf Széchenyi István levelei. I–II–III. Bp. 1889. I/644, II/729 és III/ o. Megj.: a Gróf Széchenyi István munkái III–IV–V. köteteként Bp. 1889.

OLTVÁNYI 1978

OLTVÁNYI Ambrus: Széchenyi István: Napló Bp. 1978. 1534. o.

REIZNER 1899

REIZNER János: Szeged története II. k: Szeged 1899. 367. o.

RÓZSA 1991

RÓZSA Gábor: Széchenyi István tiszavölgyi működésének hatása Szentes város geometráinak műveire. Szentes 1991. 67. o.

SUGÁR 1989

SUGÁR István: A Közép-tiszavidék két kéziratoss térképe (1790, 1845). Eger 1989. 160. o. két mappáció-reprodukció A „Tiszai Téka” 1. száma.

SZIKSZAI 1991

SZIKSZAI Mihály: A szolnoki közúti Tisza-híd szerepének változása napjainkig. Megj.: Zounuk Levéltári Évkönyv 7. 9–32. Szolnok, 1991. Szerk.: BOTKA János

VISZOTA 1927

VISZOTA Gyula: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Bp. 1927. K: Magyar Történelmi Társ. CLXXVIII+846. o. Megjelent a gróf Széchenyi István összes munkái (FONTES HISTORIAE HUNGARICAE AEVI RECENTIORIS) VI. kötet I. részeként Bp. 1927. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

ZICHY 1884

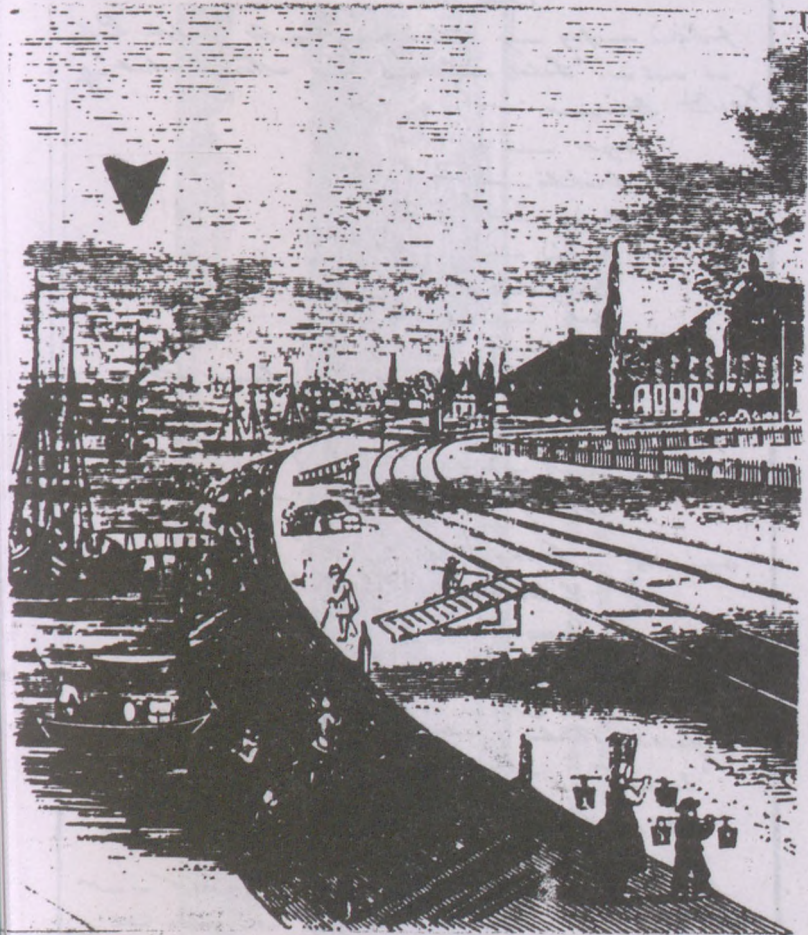
ZICHY Antal: Gróf Széchenyi István naplói. Adalék a nagy hazafi jellemrajzához. Bp. 1884. 670. o.

ZICHY 1887

ZICHY Antal: Gróf Széchenyi István beszédei. Athelenaem Bp. 1887. 634. o. Megj.: A gróf Széchenyi István munkái II. köteteként.

ZICHY 1897

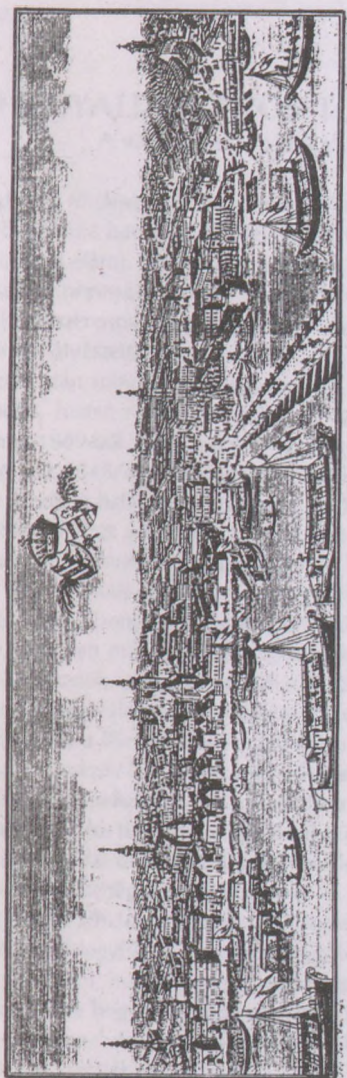
ZICHY Antal: Gróf Széchenyi István életrajza. I–II. Bp. 1897.

Az *Illustrierte Zeitung* acélmetszeteiből azt a részletet nagyítottuk ki, amelyen az 1847-ben felavatott vasúti „Tiszai pályaudvar” lépcsős rakodója előtt horgonyzó gőzös füstölög. (Széchenyinek a Pannóniával éppen két ilyen élménye volt, először 1846-ban, majd a vasút megnyitásának napján, 1847. szeptember 1-jén.)

„Nemes Szabad Királyi Szeged Várossának Banát felől való tekintete”
A régi iparoságédek vándorkönyvecskéjébe készült rézmetszet
az 1844. évi Tisza-parti állapotokat tükrözi.

EGY HEGYALJAI VÁROS, TOKAJ 1869-BEN

A város társadalmának elemzése

Akkor, amikor egy történeti forrással ismerkedünk, még nem igazán tudhatjuk, hogy adatait milyen célra használhatjuk fel, illetve milyen tudományos eredményt lehet felhasználásával elérni. Véleményem szerint (is) ilyen fontos történelmi forrásanyag az 1869-es népesség-összeírás egykori felvételi ívei. Nyugodtan állíthatjuk, hogy rendkívül szerencsés az a település, melyre vonatkozóan ilyen összeírás anyaga megmaradt, átvészelte a pusztításokat.

Ennyi bevezetés után mindjárt megjegyezhetem, hogy más települések mellett Tokaj is szerencsés, hiszen rendelkezésünkre áll egy teljes, avagy csaknem teljes népesség-összeírás 1869-ből. Nos, miért jó az, hogy éppen 1869-ből maradt meg egy teljes anyag? Az 1848/49-es társadalmat átalakító események után 2 évtizeddel, már erősen érezte hatását a polgári rend mind a termelésben, mind a társadalom felépítésében. Persze a folyamat lassú, de szemben a közeli és távoli falvakkal, itt mégis valaminő gyorsulással számolhatunk. Tehetjük ezt azért is, mert a város társadalma, már az 1848-as eseményeket megelőzően is erősen polgárosult állapotban volt. Emellett bizonyítanak azok a tényezők, miszerint Tokaj társadalmának vezetőereje, szemben más, úrbéres településekkel, nem a nemesség, hanem a kézművesek és kereskedők széles rétege. Miután azonban a kereskedők között ott szerepelnek a török (birodalom) alattvalóiként emlegetett és számon tartott görögök, majd ezt felváltva a lélekszámban egyre gyarapodó zsidóközösség, egyenlőre társadalmon kívüli tényezők határozzák meg a kereskedelem jellegét. Igaz azonban az is, hogy a felsoroltak mellett jelentős a szerepük a német kereskedő családoknak, közülük egyik-másik a város magisztrátusába is bekerült, sőt főbírói tisztet is betöltött.

Aztán 1848 szabad utat biztosított a polgárosulásnak olyan területeken is, melyeket eddig feudális kötöttségek gátoltak abban.

Külön vizsgálat témája lehetne az, hogy a volt taxás zsellérek és utódaik az ármentesített határrészekben (Nagyfűz, ...) megkezdett gazdálkodást milyen eredménnyel folytatták. Ez azt is jelenti, hogy milyen jellegű és mértékű szemtermelés folytatható a tokaji határban, illetve hogyan rendezkedett be a tokaji paraszti-polgári réteg annak hatására, hogy termelvényeik részben eltartották a háztartásaikat, részben főlegüket haszonnal vihették piacra.

Jó az 1869-es összeírás szempontunkból azért is, mert a szőlőültetvényeket csak másfél évtized múlva érte a nagy áldozatokot követelő filoxéravész. Az első filoxérára utaló híradás 1880-ban Tállyáról kelt, s a fővárosi lapokban jelent meg. Szem-

pontunkból kiegészítő értékű az a 2 előadás melyben a szerzők ilyen-olyan aspektusból vizsgálták a filoxéravészt, illetve annak hatását és a károsodás felszámolására tett erőfeszítéseket. Bennünket most csupán az érdekelhet, hogy lehet-e szó arról, hogy valamilyen természeti csapás, aminő a filoxéravész volt, mennyire befolyásolta a hegyaljai (tokaji) termelést, illetve ennek nyomán milyen mértékű kedvezőtlen hatást gyakorolt a társadalomra. Tokaj társadalmát tehát egy fejlődő, prosperáló szakaszában mutatja be az 1869-es összeírás. Erre utal az is, hogy ekkorra Tokaj lélekszáma elérte, sőt meghaladta az 5000-es lélekszámot.

A hegyaljai települések lélekszámának alakulása

Helység	1850	1869	eltérés %-ban	1880	eltérés %-ban
Tokaj	3500	5012	+43,20	4479	-10,64
Tarcal	2498	2920	+16,89	2937	+0,58
Tolcsva	3064	3201	+4,47	2820	-11,91
Olaszliszka	2252	2368	+6,09	1886	-20,36
Bodrogolaszi	756	754	-0,27	711	-5,71
Abaújszántó	4467	4378	-2,00	4279	-2,27
Erdőbénye	2860	2484	-13,50	2073	-16,55
Mád	4600	3779	-17,85	3471	-8,16
Bodrogkeresztúr	1873	1535	-18,05	1256	-18,18
Tállya	5240	3997	-23,73	3668	-8,24

(megjegyzés: az „eltérés” + és – iránya az előző adathoz, tehát az 1850-es, illetve az 1869-es bázishoz viszonyítva értendő)

E táblázat segítségével megállapítható, hogy Tokaj népessége a századvég előtt 1869-ben volt a legmagasabb, majd lassú csökkenés jellemezte. Ez a századfordulóra ismét emelkedő tendenciát mutat, 1900-ban 5110, sőt később 6000 főhöz közel kulminált (1941). Ha már a statisztikai adatoknál időztünk, megjegyezhetjük, hogy 1870-ben Tokajban 726 lakóházat írtak össze, határa pedig 4803 kh-ra rúgott.

Ezek után lássuk az 1869-es összeírást. Arról már szoltunk, hogy egy magas tudományos értékű levéltári forrástípussal van dolgunk. Természetesen az abban rögzített állapot társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt statisztikus, merev. E megállapításon azonban az értendő, hogy az elrendelt népesség-összeírás egyetlen pontra vonatkoztatva igaz adatai által bemutatott városi társadalom-kép túl merev, ezáltal nem tudnak mindenben eligazítani bennünket. Az összeírás fiktív időpontja

1869. december 31-e volt. Csak azokat a személyeket (stb.) írták össze, akik ebben az időpontban a városban tartózkodtak. Ilyen módon kimaradtak ebből azok a személyek, akik nem voltak Tokajban. Ezért ilyen megállapításokat olvashatni: „nem tudni hol tartózkodik”. Azt is elmondhatjuk, hogy az összeírást végző „biztosok” nem egyaránt jól végezték munkájukat. Nem egyaránt jól képzettek, nem egyaránt lelkiismeretesek lévén eltérések tapasztalhatók az általuk rögzített anyag hasznosságában. Feltűnő az is, hogy a polgári társadalom által immár nélkülözhetetlen statisztikai felvételkor a hagyományos rendszert követték. Ismert, hogy a feudális rend követelte irányítás évente több alkalommal pásztázta a város (falu) társadalmát, miközben egy belső rend alakult ki Tokajban is. Ezt a rendet követték a népszámláláskor is. Vagyis a városi összeírást (de a házszámsort is) a hídnál kezdték, az Óvár utca déli végénél, majd a Pap utca következett, folytatódott a munka a Danckán, a Gyulai utcán, a Várad utcán át, — ez volt ha úgy tetszik a belváros felső negyede.

Majd a munkát a város északi kapuja környékén folytatták, itt volt a kereskedők által használt Derék, később Nagy utca, illetve annak környékén a Bodnár, az Orosz, a Bodrog utcák, a Vízsél, a Serház utca, a Kis és a Kispiac utcák. A már említett Nagy utca kötötte össze a belvárost (a valamikori Tisza-Tokaj város) az ún. Kistokajjal. Közben találjuk a finánclaktanyát, a sóhivatalt, a fatelepet, s a Vársártér elnevezésű házsort. Kistokajban is volt Kisutca és következtek a Tiszaparti sor, a Tiszaszél, a Töltés sor, továbbá a Gyepszél és az Új sor. Nem hagyhatjuk ki a Vár területét, illetve a külterületen lévő Fürdőt, a vasúti indóházat és üzemi környezetét.

Összesen 708 sorszámmal, több alszámmal bővítetten, 726 lakóházat írtak össze. Adatainkból kiderül, hogy ezek az otthonok differenciáltan kezelendők. Voltak ugyanis, mai fogalmaink szerint is tágas lakóházak (Patay kisasszony), mások, ha zsúfoltak is hatnak, de nagyok, tágasak, amelyben 4-6, sőt ennél is több család is elfért. Különösen ilyenek álltak a Nagy utcán. Ismét másokról elmondhatjuk, hogy egyszerű, falusias lakóházak, 2-3 egységes, vagyis szobás-konyhás, kamrás otthonok. Az ívek adatai között utalást találhatunk az emeletes épületekre éppen úgy, mint a pinceházakra. Ez utóbbiak a Danckán, a Gyulai és Várad utcán sorakoztak, s több tucatot találhatunk a városban. Természetesen ekkor is voltak „puszta fundusok”, továbbá víz által ledöntött (különösen a Vízszélén, a Bodrog utcán), vagy tűz által elemésztett lakóházak. Összesen 44 belső (belvárosi) és 3 kistokaji telek volt lakatlan, továbbá eleve hiányzott (1942-es revízió alkalmával) négy összeíróív (ezek 350, 501, 647, 658), ezekkel együtt tehát 51 adatmélküli telek volt Tokajban. Feltűnően sok pusztítást végzett az árvíz. Talán a szabályozást követően emelkedett meg a Bodrog és a Tisza árszintje annyira, hogy a korábban biztonságosnak tűnt otthonokat lerombolta a víz.

Már is kitetszik adatainkból, hogy eldönthető kérdés, Tokaj belvárosa nagyjából kétszer akkora befogadású volt, mint Kistokaj. Ha tovább dolgozunk adatainkon, de már is sejthető, hogy a népességszám még kedvezőbb arányt mutat a Belváros javára. Rávetíthető a város térképére például számos adat. Így a zsidók által lakott házak is, miből kiderül, hogy a város kereskedő-negyede a lakhelyük. Hasonló módon lehet felrajzolni a kézművesek által lakott és (műhelyeikre gondolva) használt házakat. Ezek további feladatot rónak a kutatóra. Mindössze egyetlen szempont alapján dolgoztuk fel a város társadalmát és az a háztartásokra vonatkozóan a férj-feleség származása szerinti osztályozás, illetve a rendszerből kitűnően a magános (özvegy) háztartásfők (akár férfi, akár nő) kimutatása, ezek is származás szerinti bontásban. Kimunkálhattunk egy táblázatot tehát az „A-A” jelzés mindkét szülő (házastárs) tokaji születését, az „A-B” (házastársak) a feleség tokaji illetve idegenbeliségét, a „B-B” értelemszerűen a felek idegenben születését, míg a „B-A” a férj idegen voltát jelzi. A magános „A” illetve magános „B” az özvegyek származására utal.

Az utca neve (mai nevük)	lakóházak száma	háztartások száma	elpusztult
— az összeírást követő sorrendben —			
ÓVÁR (Óvár)	44	80	—
PAP (Kossuth tér, Dózsa u.)	35	69	1
DANCZKA (Bem u.)	24	41	1
GYULAI (Táncsics)	43	79	—
VÁRAD (Várad)	45	92	6
BODNÁR (Szepsi L.)	17	26	4
OROSZ (Vasvári)	29	51	4
BODROG (Bodrog)	8	11	8
VÍZSZÉL (Bodrogpart...!)	8	13	7
SERHÁZ (Serház)	13	38	3
KIS (Zákó köz)	4	4	—
KISPIACZ (vagy a mai Serház)	42	94	—
VÁR (jelezve) (Vár)	3	3	4
NAGY (a belvárosban) (Bethlen G. és Rákóczi F.)	116	264	—
KISTOKAJ (a közüti Tiszahídtól)	240	300 (307)	4
Összesen:	673	1174	42
ebből a belváros:	433	867	

Származás szerinti táblázat

Utca név	osztályozott házaspárok adatai						
	A-A	A-B	B-B	B-A	B	A	összes
ÓVÁR	11	10	35	10	7	9	82
PAP	11	6	28	8	9	12	74
DANCKA	4	3	19	4	2	9	41
GYULAI	13	16	27	15	7	4	82
VÁRAD	11	12	37	17	10	6	93
BODNÁR	4	2	8	4	2	-	20
OROSZ	11	2	22	6	4	6	51
BODROG	2	-	4	3	1	1	11
VÍZSZÉL	6	1	2	1	3	-	13
KIS	-	-	4	-	-	-	4
SERHÁZ	1	3	12	6	-	2	24
KISPIACZ	8	7	45	14	7	8	89
VÁR	1	1	-	1	1	1	5
EGYÉB	-	-	1	1	-	-	2
NAGY U.	24	26	106	35	12	49	252
KISTOKAJ	63	35	103	49	34	41	325
Összesen:	170	124	453	174	99	148	1168
Ennek %-a:	14,55	10,60	38,78	14,80	8,40	12,67	100%

(megjegyzendők: a táblázat összes háztartásának 1174-es adatával szemben most 1168 szerepel, ez a pontosabb háztartásbontásból ered, illetve mai fogalmainkhoz igazítottuk a meglévő adatokat. Másik: „A” jelzés Tokajt, „B” idegen helységet jelöl születési helyként. Az első tétel férfit, a második nőt jelez! Tehát „B-A” jelzés esetén a férj idegenben a feleség helyben született.)

Csupán néhány adatot emelünk ki: így a beszármazás Tokajba, megfelelő arányokat mutat. A mindkét fél esetében idegenből betelepültek 38,78%, s ha ehhez hozzávesszük az „A-B” illetve „B-A” típust, akkor meghaladtuk az 50%-ot. Meglepően magas az arányszámuk! Ez is amellett bizonyít, hogy Tokaj városi társadalommal rendelkezett. Az idegenből beszármazottak aránya nyitott társadalomra utal.

A polgárság vezető rétege, az értelmiség Tokajban 1869-ben

Tokajban az 1848-as polgári forradalom nyomán bekövetkezett átalakulás nem minden alap nélkül zajlott. Kiváltságolt mezővárosi (oppidum) volta, illetve meghatározó mértékű szőlő- és bortermeleése már ezt megelőzően is biztosított bizonyos gazdasági-társadalmi alapot, melyre ráépülhetett az 1850-es évektől bekövetkezett polgári átalakulás. A szőlődézsma megváltása, továbbá az árvízjárta legelők (miután azokat az úrbéri peres eljárások nyomán felszabadították, s polgári tulajdonná lettek) felosztása a zsellérek között, majd az ármentesítés eredményeként szántóföldi művelésbe vétele következtében a polgári földtulajdon kiszélesedett. Számottevő mértékben módosult és bővült a termőalap Tokajban is, javította ez a városi lakosság ellátását, javította az élelmiszergazdálkodást, s ezek együttesen fokozták a város vonzását. Nőtt, gyarapodott a város népessége.

A korábban is meglévő gazdasági-közigazgatási szervezetek (sóhivatal, vámhivatal, posta, szálla-üzem) újjal bővült (vasút, árvízszabályozó társulat, gőzhajózás, pénzügyőrség, városi pandúrok), majd tipikus polgári intézetek (adóhivatal, takarékpénztár) szervezése jelezték az új rend berendezkedésének irányát, tempóját, továbbá Tokaj központi szerepének erősödését eredményezték.

A város irányítása, továbbá a felsorolt gazdasági, közigazgatási szervezetek, hatóságok széleskörű igényt támasztottak az értelmiségi foglalkozások iránt. Az eleve meglévő társadalmi szükséglet mellett (hat egyház működött a városban) a teret hódító tudományos követelmények (iskola, egészségügy) mind-mind növelték az értelmiségi pályák iránti keresletet. Tokajban az átalakulást követően kiépültek a komak megfelelő gazdasági hivatalok is (gőzhajózás, vasút). Megmaradt emellett egy szűkebb gazdasági irányító szakember-réteg, a gazdatisztek, gazdasági szakemberek vékony rétege, ugyanakkor szerveződött és bővült a szabadpályán mozgó értelmiségiek köre is.

Az 1869-es népszámlálás alapján egy jól szerveződött értelmiségi réteget tanulmányozhatunk Tokajban is. Egy ezt bemutatni szándékozó táblázat alapján megismerhetjük Tokaj értelmiségi társadalmát, mely képes volt a központi funkcióra predestinált települést korszerűen működtetni, a jelentkező feladatokat ellátni, az élet minden területén irányítani mind a várost, mind vonzáskörzetét. S e széles réteg visszafejlesztése vagy éppen elvesztése egyenrangú lett volna a városiasodás beszűkülésével, amiként ez is történt, amikor Tokaj értelmiségi csoportjait egy-egy korszakban felszámolták.

S. sz.	Név	Foglalkozás	Szül. év	Szül. hely
1.	Nagy Gyula (nőtlen)	főszolgabíró	1825	?
2.	Götze Tivadar (Péterfi Borbála)	megyei esküdt	1839 1849	Sátoraljaújhely Landzsé (Sopron)
3.	Novák Gyula (Derekassy Anna)	városi jegyző	1828 1841	Lelesz Tokaj
4.	Honéti István (Duchon Etelka)	városi aljegyző	1835 1848	Cömör-Kiete Abaúj-Mislye
5.	Krausz Imre (özvegy)	városi pénztárnok	1807	Tállya
6.	Kordkovics János (Marecsirkovszki M.)	adóhivatali tiszt	1819 1830	Lubló Dubromil (Csalícia)
7.	Tina Antal (nőtlen)	adótiszt	1848	Szucsava (Bukovina)
8.	Rosztoczi Ede (Szaniszláv M.)	adótiszt	1818 1840	Tokaj Buda
9.	Szikorszky Dániel (Robert Paulin)	csendbiztos	1831 1842	Tokaj Boroszló
10.	Dézi Ferenc (Sarafí Borbála)	megyei pandur	1841 1841	Kak (Zemplén) Kak (Zemplén)
11.	Pisák János (Fejér Katalin)	pandur	1828 1829	Cönocruszka Szolnok
12.	Kerekes József (Liszka Julianna)	városi hajdú	1816 1822	Tokaj Tiszaladány
13.	Szegedi János (Pongor Erzsébet)	pandúr	1830 1822	Bodrogkeresztúr Taktabáj
14.	Veisz Izrael (Markstain Amál) izr.	magán. hiv.	1838 1847	Bercel Bács-Topolya
15.	Budai János (Pócsi Zsuzsa)	magánhivatal	1803 1810	Debrecen Nagykálló
16.	Markovics András (Stál Borbála)	sókamarás	1839 1847	Tarcal Tokaj
17.	Németi Gábor izr. (Fried Sofia) izr.	sópénztárnok	1810 1828	Pest Arad
18.	Farkas Pál (Sikorski Mária)	só ellenőr	1813 1824	Vízsolly Tokaj
19.	Bodnár András (Horvát Erzsébet)	só mázsáló	1820 1823	Tokaj Tokaj

20.	Pető Péter (Csupkás Borbála)	szállhivatalnok	1833 1842	Mór (Fejér) Eger
21.	Hanofer Mihály (Tirpák Terézia)	vámos, vámszedő	1839 1836	Mada (Szabolcs) Tokaj
22.	Rochlitz Dávid (Zákó Emília)	postakiadó	1814 1826	Tokaj Tokaj
23.	Klor János (Szentesi Éva)	levélhordó	1836 1838	Nyíregyháza Nyíregyháza
24.	Báró Metzger Mihály (Rakorics Erzsébet)	távírda főnök	1829 1840	Nagykikinda Arad m. †
25.	Rozenberg Áron izr. (Friedman Rozi) izr.	távírda felügyelő	1849 1832	Bukovec (Lengyelo.) Ungvár
26.	Peczko Frigyes (Szokolay Matild)	távírdatiszt	1829 1835	Kassa Pest
27.	Zsuzsánszki János (Béres Mária)	táv. hivatal	1837 1847	Semnitz (Lengyelo.) Kassa
28.	Bloch Ignác izr. (Auerbach Róza) izr.	vasúti főtiszt	1823 1850	Tachan (Csehország) Schönwald (Cseho.)
29.	Koch Eduard (Krausz Franciska)	vasúti hivatalnok	1823 1826	Ascha (Csehország) Ascha (Csehország)
30.	Spaak József (Kosoczkai Franciska)	vasúti felügyelő	1822 1826	Csajtova (Morvao.) Csajtova (Morvao.)
31.	Hauszgyer Henrik (Omvachel Rozália)	vasúti felügyelő	1824 1844	K. Mező (Máramaros) Bugyi (Pest)
32.	Korosecz Filep (Skoda Borbála)	vasútőr	1820 1827	Medburg (Stejerno.) Szolnok
33.	Kvassi Bertalan (Petrik Mária)	vasútőr	1820 1830	Vengerka (Galícia) Rosztoka (Zemplén)
34.	Kainar Vilmos (Puci Luiza)	vasúti pénztárnok	1835 1845	Lőcse Lőcse
35.	Naigebauer József (Heinhold Gabriella)	vas. állomásfőnök	1822 1836	Prága (Csehország) Brün (Morvaország)
36.	Derekassy István (Boros Erzsébet)	vasútőr	1832 1835	Mezőtúr Kunszentmiklós
37.	Mátyás Pál (Tóth Mária)	indóházi alk.	1825 1831	Lemberg Felsőméra
38.	Raner Bálint (Török Veronika)	bakter	1839 1835	Tokaj Bodrogkisfalud
39.	Kis Sámuel (Oszlányi Erzsébet) hely. izr.	bakter	1834 1843	Tiba (Ung) Kismarja

40.	Pócsi József (Nyitrai Borbála)	vasúti hivatalnok	1826 1833	Abony (Pest) Nyíregyháza
41.	Lefkánits Mihály (Andrasotzki Terézia)	vasúti hivatalnok	1820 1834	Olaszliszka Czáva (Szabolcs)
42.	Beszterczey István (Koszfrau Róza)	pénzü. szemlész	1843 1850	Ungvár Kolozsvár
43.	Kotics Győző (nőtlen)	pénzü. fővigyázó	1826	Komlóska (Abaúj)
44.	Soltész István (nőtlen)	pénzü. felvigyázó	1839	Bogdány (Szabolcs)
45.	Beregszászi József (nőtlen)	pénzügyőr	1834	Ásvány (Ung)
46.	Jedinecz Mihály (nőtlen)	pénzügyőr	1841	Gajdos (Ung)
47.	Janicsek Kálmán (nőtlen)	pénzügyőr	1846	Mád
48.	Stojalovszki Benedek (nőtlen)	pénzügyőr	1837	Starszki (Galícia)
49.	Orsonits Cáspár (Nyikon Mária — nem feleség)	gőzh. hivataln.	1815 1843	Székesfehérvár Polgár
50.	Kajics Mihály (Csajbók Katalin)	hajókormányos	1821 1832	Szolnok Solnok
51.	Komáromi Károly (Szedlacsek Mária)	tak. pénztárnok	1830 1841	Edelény Solnok
52.	Drabinszki Samuel (nőtlen)	adóellenőr	1835	Ruszka (Szepes)
53.	Izsépi Elek (nőtlen)	tak. Pénzt. könyv.	1840	Izsép (Zemplén)
54.	Nagy Miklós (Pasqual Veron)	Tiszaszabályozási Társ. Igazgató	1818 1821	Szoboszló Beregszász
55.	Vajtó László (Károlyi Borbála)	urasági tisztartó	1816 1818	Hernádszentandrás Hernádszentandrás
56.	Benedek Pál (Zoltán Hermin)	szab. memők	1839 1841	Hajdúböszörmény Nyírmada
57.	Márczy Károly (özvegy)	foly. mérnök	1815	Szepesszombat
58.	Stefankó János (Konrad Anna)	gátfelügyelő	1835 1840	Sáros-Róna Sáros-Svidnyik

59.	Veszeli József (Makara Anna)	uradalmi vadász	1834 1828	Szentendre Kassa
60.	Joász Alajos (...iner Anna)	erdész	1836 1840	Dél-Tirol Bács-Palása
61.	Friedman Ábri izr. (Ascher Sára) izr.	urasági sáfár	1835 1840	Abaújszántó Nuschelia (Cseho.)
62.	Vajtó István (nőtlen)	mémnök, írnok	1840	Hernádszentandrás
63.	Zarka Miklós (nőtlen)	urad. tisztartó	1837	Kőszeg
64.	Valbovszki Gyula (nőtlen)	urad. számtartó	1843	Tokaj
65.	Szakácsi Tamás (Andorkó Borbála)	ur. szőlőfelügyelő	1819 1845	Viss Zsujta
66.	Id. Komáromi Károly (Mosonyicz Krisztina)	kincstári tiszt.	1794 1805	Aranyos (Borsod) Nagyvárad
67.	Kracker Mátyás (Haliczki Katalin)	építőmester	1818 1812	Bécs Rakamaz
68.	Bergler Gyula (nőtlen)	rk. pap	1821	Kassa
69.	Damjanovics József (özvegy)	gk. pap	1805	Sárospatak
70.	Horkay János (Fejes Terézia)	református pap	1835 1848	Sajóhidvég Lagmatz (zemplén)
71.	Honétzy Miksa (Lazáry Etelka)	evangélikus pap	1837 1844	Kiete (Çömör) Tokaj
72.	Morgenster Ábrahám izr.hely. rabbi (Zuckerman Sári) izr.1809		1802 Tolcsva	Zbaris (Lengyelo.)
73.	Silberteín Dávid izr. (Mittelman Zúli) izr.	rabbi segéd	1801 1814	Bonyhád Bereznye (Ung)
74.	Sztojka Miklós (Çeri Teréz)	gk. kántor-tanító	1832 1839	Ungvár Tokaj
75.	Politti Pál (Radetzki Borbála)	ortodox kántor	1806 1809	Eger Sárospatak
76.	Rozemberg Ábrahám izr. kántor (Fischer Záli) izr.	izr. kántor	1829 1837	Almás (Bihar) Margita (Bihar)
77.	Ruzsinszky József (Kaufman Veron)	rk tanító	1837 1840	Kassa Prága (Csehország)
78.	Juhász Pál (Bujdosó Mária)	rk. elemi tanító	1840 1846	Sátoraljaújhely Tokaj

79.	Likay László (Szatmáry Klára)	ref. elemi tanító	1817 1826	Egerlövő Olaszliszka
80.	Liszcai József (nőtlen)	segédtanító	1849	Göncruszka
81.	Stern Vilmos (Pollák Fáni) izr.	izr. tanító	1840 1840	Bori (Győr !) Békésszentandrás
82.	Schezinger Márton (Mandel Rózi) izr.	izr. tanító	1801 1806	Vorona (Zemplén) Bodrogkeresztúr
83.	Haasz Jakab (Grünfeld Fáni) izr.	izr. tanító (id.)	1827 1841	Sátoraljaújhely Göncruszka
84.	Langer Ábrahám (Róth Mira) izr.	izr. tanító (id.)	1832 1834	Sáros-Kurima Sáros-Kurima
85.	Stern József (Popper Fánia) izr.	izr. tanító	1824 1830	! Irsa (Pest)
86.	Lieber Herman (Groszman Fáni) izr.	izr. tanító	1825 1846	Nagysáros Miskolc
87.	Goldberger József (Herezka Juli) izr.	izr. tanító (id.)	1825 1825	Bialla (Lengyelo.) Hoseau (Morvao.)
88.	Lichtman Emanuel (Róth Róza) izr.	izr. tanító	1808 1820	Mád Csenger
89.	Feingold Jakab (nőtlen)	izr. tanító	1835	Bia (Pest)
90.	Schön Jakab (nőtlen)	izr. zugtanító	1845	Czirált (Sáros)
91.	Edelman Ábrahám (Friedman Eszter) izr.	izr. zugtanító	1825 1830	Igló Palocsa (Sáros)
92.	Klein Ábrahám (Szroli Maris) izr.	izr. zugtanító	1824 1835	Tokaj Tokaj
93.	Balázs Ede (Sütő Johanna)	táncitanító	1836 1842	Nyíregyháza Tokaj
94.	Handa László (nőtlen)	zongoratanító	1840	Pest
95.	Bazoni Anna (özvegy)	nevelőnő	1820	Lőcse
96.	Királyfalvi Gábor (Volf Julianna)	ügyvéd	1825 1844	Belleg (Bars) Likoska (Liptó)
97.	Kardos Imre (Konstantin Mária)	ügyvéd	1817 1835	Tarnóc (Ung) Tolcsva
98.	Karácsonyi Mihály (nőtlen)	ügyvéd	1844	Tokaj

99. Komáromy Ferenc (nőtlen)	ügyvéd	1829	Edelény
100. Azary Mihály (Fischer Szidónia)	ügyvéd	1812 1838	Abaúj-Bogdány Késmárk
101. Olcsváry Bertalan (Zákó Hermina)	ügyvéd	1834 1840	Bereczki (Zemplén) Tokaj
102. Strausz Antal (Szemplér Terézia)	ügyvéd	1812 1832	Cyula-Keszi (Zala) Soly (Veszprém)
103. Komáromy Vilmos (Pelsőczy Julianna)	ügyvéd	1824 1835	Mezőkeresztes Tarcsl
104. Szabó Károly (Szakonyi Ilka)	ügyvéd	1818 1837	Tímár Dombóvár (Tolna)
105. Schwartz József izr. (Harstain Sarti) izr.	orvos-sebész	1803 1824	Brün (Morvao.) Sárospatak
106. Pichler Arnold izr. (Linderbaun Lucia) izr.	orvos gyak.	1834 1841	Munkács Dukla (Galícia)
107. Székely József (Mehl Alojzia)	orvos	1818 1823	Tokaj Pest
108. Springer Adolf izr. (nőtlen)	orvostudor	1833	Bodrogkeresztúr
109. Schezinger Ede izr. (házas)	orvostudor	1820 ?	Lipótszentmárton ?
110. Gemerzsi Edmund (nőtlen)	gyógyszerész	1825	Lőcse
111. Várady Adalbert (Pospischill Emma)	gyógyszerész	1825 1825	Nyitra m. Nagymihály (Zempl.)
112. Brezányi Ernő (nőtlen)	gyógyszerész	1843	Nyitra
113. Rózsa Terézia izr. (özvegy)	bába	1819	Szerencs
114. Marschal Ferenczné (özvegy)	okl. bába	1800	Tokaj
115. Ranner Istvánné (Dübrentei Klementin)	okl. bába (férj szabó mest.)	1830	Galanta (Pozsony)
116. Horváth József (Veres Erzsébet)	zenész	1840 1848	Tokaj Sárospatak
117. Horváth Péter (Horváth Borbála)	zenész	1818 1828	Tarcsl Tokaj
118. Stürzinger Flórián (Balog Rozália)	zenész	1797 1814	Temesvár Tolcsva

119. Babos János (Zámbo Borbála)	muzsikus	1819 1826	Tokaj Viss
120. Gurbán András (Czigány Erzs)	muzsikus	1820 1835	Ungvár Sátoraljaújhely
121. Bódi Ferenc (Dinó Kati)	muzsikus (cig.)	1847 1848	Czáva Rakamaz
122. Babos Ferenc (özvegy)	muzsikus	1782	Tokaj
123. Kovács József (Benyó Zsuzsanna)	közs. hivatalnok	1831 1833	Bekecs Bodrogkeresztúr
124. Welbavszky József (Lészay Mária)	ny. huszárcap.	1795 1820	Sátoraljaújhely Megyasszó

E táblázat széleskörű elemzésre alkalmas, most azonban ettől eltekintünk, erre e helyt nincs mód. Néhány lényeges megállapítást azonban ennek alapján már is megtehetünk. Ezek eligazítanak bennünket akkor, amikor Tokaj értelmiségi rétegét értékelni, a társadalom keretein belül, elhelyezni akarjuk. A táblázatban szereplő 124 háztartás (család) közül 3 (zsidó) idegenből jött Tokajba, s itt találta őket az összeírás. Így 121 család minősül tokajinak. Tény, hogy a 121 családfő (háztartásfő) közül mindössze 14 született Tokajban, éspedig: adófisztt (8. s. sz.), csendbiztos (9.), városi hajdú (12.), sómázsáló (19.), postakiadó (22.), vasúti bakter (38.), uradalmi tisztartó (64.), zsidó zugtanító (92.), ügyvéd (98.), orvos (107.), bába (114.), zenész (116.), muzsikuskok (119., 122.).

A tokajiak rendkívül alacsony részesedése szembeötlő, s ha ráadásul a foglalkozások kvalitását is nézzük, a helyzet egyáltalán nem hízelgő Tokajra, a tokajiakra nézve. Az értelmiségiek körében nem volt kapós a tokaji lány, ritkán nősültek Tokajból. Mindössze 13 feleség született Tokajban, közöttük is a két Zákó lány (Emília, Hermina), a görög kereskedő lányai. S mindössze 3 házaspár van olyan, hol mind a férj, mind a feleség tokaji illetőségű.

Ez amellet bizonyít, hogy az értelmiség módfelett mobil volt a polgárosodás elején. Úgy tűnik, hogy az értelmiségi tudást importálták Tokajba. Feltűnő az is, hogy az új foglalkozásokkal több idegen került a városba (pl.: vasút). Közöttük az Osztrák Birodalom más országaiból ideszármazottak is fellelhetők (Ausztria, Csehország, Lengyelország). Nagyon kevés erdélyi származásút találni közöttük. A zsidóság már ekkor számottevő arányt képviselt, a polgárosodás első évtizedeiben is.

Bergler Gyula római katolikus plébános
(1849–1903)

Tokaj rk. plébánosa

A BOR ÚTJA — SZÁRAZON ÉS VÍZEN

A világ alkoholfogyasztási szokásaiban az európai hagyományok a döntők. Vezet mindenütt a borfogyasztás, éspedig a szőlőboré. Holott a szőlő csak a Kaukázus, Délnyugat-Ázsia és Európa háromszögében őshonos, a világ többi részén európai telepesek honosították meg.¹ Ezzel félretolták a régi találmányokat (pl. az egyenlítői övben a pálmabort már csak elvétve isszák meg az őslakók), mert ezeknek alacsony az alkoholtartalmuk. Helyüket elfoglalták az európai, kaliforniai, dél-afrikai és ausztráliai borospalackok, amelyek drágábbak ugyan, ám tömegükkel kiszorítják a hagyományos készítményeket a világpiacról.² Még Európában is súlyos veszteség éri a gyümölcsborok előállítóit. Már ők is régóta arra kényszerülnek, hogy a szőlőbor technológiájának mesterfogásait alkalmazzák saját portékájuk készítésekor. Normandiában például soha be nem érő zöld almából erjesztenek gyöngyöző pezsgőt, ám ennek előállítási praktikáját a szomszédos tartományban lesték el és a Champagne-ban szüretelt bor kezelésében bevált módszereket alkalmazták. Az igazság persze az, hogy az utóbbit is a savanyú vinkó jobbítására eszelték ki, de a találékonyaságnak nincsenek határai: az eljárásokat alkalmazni lehetett az almacefre feldolgozásában is. Aztán pálinkát is főztek belőle, kivált Calvados-ban, azonban az etalon mindenütt a szőlőbor (vagy az abból párolt ital) maradt.

Mindent egybevetve, az alkoholfogyasztás kultúrtörténetének javarészét Európában írták, itt élt a legtöbb szereplő és csaknem mindenki mindig mindent megtett annak érdekében, hogy valamelyest módosítson a forgatókönyvön, annak reményében, hogy neve fennmarad. A borkultúra első fejezetét a levantei partokon írták, innen terjedt el a hagyomány a mediterrán medence nyugati részébe. Még a római idők előtt elkezdődött a folyamat és az impérium összeomlása után is tartott. Még a Próféta hívei is tettek egyet s mást az ügy érdekében. A divatnak pedig úgyszólván alig vannak határai. Északnyugat-Európa még a római időkben (és részben a keltáknak köszönhetően) kísérleti telepe lett a borok előállításának. Ez időben bizonyosan északabbra tolták a szőlő határát. Ők szüreteltek először a Mosel mentén, sőt Britanniában is. Itt azonban nem sok örömük lehetett benne. Fáradásuk gyümölcse csaknem íhatatlanul savanyú volt. Mégis elfogyott. A mediterrán borokhoz szokott rómaiak az istenek italának tartották a nedűt, a Csatornán túl érlelt ecetpótlék azonban egyáltalában nem emlékeztetett példaképére. De ez senkit sem gátolt az ivászatban. Ennél fontosabb, hogy a vesszők nemesítése nem is lehetett ördögös mesterség. Közép-Európában ugyanis őshonos a vadsző-

lő, és a klíma (mely akkoriban még melegebb volt) elősegítette a vad alanyok nemesítését.³ A részletek még homályosak. Annyi bizonyos, hogy Európában két szőlő- és borkultúra van, elsősorban a klimatikus okok miatt. Délen kiegyenlítették a hozamok, nincsenek pincék, nem alakult ki készletgazdálkodás. A levantei partoktól Szicílián át (pl. Marsala), egészen Aquitániáig (kivált Bordeaux kikötőjéig) mindenütt kilométer hosszan húzódnak a raktárak. Némelyik épületet a középkorban emelték, innen rakodtak be a vitorlásgályák, hogy sok hányattatás után megérkezzenek London, Bristol vagy Southhampton mólóihoz. A Hanza városokba is sok kikötött közülük. Angliában ittak rajnai borokat is, de még ez sem volt elég, és a szomjúság nőttön-nőtt.⁴

Az Atlanti-Európában ugyanis a középkorban kipusztult a szőlő. Kezdetben csak ide-oda tolódott a szőlő határa — a klíma ingadozásának megfelelően. Aztán a 13. században végleg fel kellett hagyni a reménytelen próbálkozásokkal. Ihatatlan bork helyett importáltak. A Csatorna másik partján sem alakultak jól a dolgok. Itt is a csapadékos teleket követték a hűvös nyarak, és keveset süttött a nap. Ráadásul (kivált a mai Belgium és Hollandia területén) egyre többen voltak már ahhoz, hogy a föld el is tartsa őket. Itt majdnem mindenütt mélyen fekvő alföldek vannak, és a római idők óta minden geográfus kilábalhatatlan mocsárnak írta le a tájat. Lakói mégis elszaporodtak. A magas laksűrűség miatt már több mint másfél évezrede vándorolnak el innen a parasztok. A középkorban zömük Kelet-Közép-Európába tartott. Főleg az Elbán túli mocsarakat csapolták le. De akik helyben maradtak, szintén arra kényszerültek, hogy a gátépítés és kanalizálás terén szerzett ismereteiket minduntalan kipróbálják. A tenger emelkedő vízszintje miatt áradások fenyegettek (és gátakkal kellett védekezniük), a belvizeket pedig kanálisokkal vezették el, úgyhogy ezeket is karban kellett tartaniuk, sőt állandóan újabb csatornákat ástak, ha termőföldhöz akartak jutni. Már a 13. században drámaivá vált a helyzet, ekkor ugyanis (az erőteljes lehűlés ellenére) mintegy 4-5 méterrel emelkedett a tenger szintje, télen nyáron ömlött az eső, csaknem kirohadt minden vetés, a korábbi századokban már pusztulásnak indult szőlőnek hírmondója sem maradt.⁵ Még a Lüneberg Heje homokjáról is kiveszett a szőlő, pedig azt csak néhány emberöltővel korábban telepítették. Winnhausen cisztercita kolostorában már csak a név őrizte a 14. század óta az alapító atyák szorgalmának emlékét. A Hannovertól nem messze eső kolostorban még ma is látható néhány faragvány és üveglak, amelynek ábrázolatai Noé csúfos kalandjára emlékeztették a talán nem is mindig józan életű lakosokat.

Mindamellet a legtöbbet a helynevekből lehet megtudni. Magyarországon is. Ide már a 11. században érkeztek vallonok. Erdőket kellett irtaniuk (Tállya, Árdó), aztán nekiláttak a dolguknak és szőlőt telepítettek. Heves, Borsod és Zemplénben is őrzi emléküket jó néhány falunév. Még a 15. században is beszélték távoli hazá-

juk nyelvét, ahova — a középkori turizmus csaknem szokványos teljesítményeit megvalósítva — maguk is elzarándokoltak. De jöttek olaszok is, kivált a 13. század derekán és ők is falvakat teremtettek, majd idővel elegyedtek a környékbeli lakossággal. A 18. században németeket is telepítettek erre a vidékre, akik szinte a legutóbbi évtizedekig megőrizték ugyan különállásukat, ám a szőlőművelés terén alkalmazkodtak a helyi szokásokhoz. A középkorban telepített parasztok — a 16. századi összeírásokból ítélve — már magyar vagy elmagyarosodott családneveket használnak, ami arra vall, hogy az asszimiláció jelentős mértékben előrehaladt. Egyelőre nem sok mondható el a szőlőművelési és borkezelési eljárásokról a középkori századokban. Nem tudjuk, milyen technológiát alkalmaztak és miként kezelték boraikat! Azt sem tudjuk biztosan, hogy a betelepülők mit hoztak magukkal és mit sajátítottak el a helyi hagyományokból! Annyi talán valószínű, hogy a „bakator” szőlőfajta a „bocca d’oro”, továbbá a furmint a „formiai” olasz szőlők magyarul nevesült kifejezése, melyek közül az utóbbi a Velence-Formia birtoknévből származik és az 1248–1250 között telepített parasztok hagyatéka.⁶

Egyébként a telepített falvak — alaprajzuktól ítélve — valamennyien teleksoros utifalvak, azaz nem erdőtelkesek és nem is magányos szórványok (mindkettő a 14–15. századi oklevelekből kiteszöven szépszámmal ülte meg hegy és dombvidékeinket!), tehát egyáltalán nem a leggyakoribb településformák, és alakilag is eltérnek a tőlünk északabbra húzódó tájak telepes falvainak morfológiájától. Azonfelül azzal kapcsolatosan is fogyatékosak ismereteink, hogy vajon milyen lehetett a szőlősgazdák mindennapi élete a középkorban, például, hogy milyen házakban laktak, voltak-e a házaknak pincéi vagy a falvaktól távolabb alakítottak ki pincesorot és egyáltalán: volt-e pincekultúrájuk? Sajnos, a régészeti feltárások mellőzték a szóban forgó kérdésekkel kapcsolatos válaszok bizonyítékait felmutatni, holott településeink átépülésének egy emberöltő óta felgyorsult folyamatában sem túlságosan sok pénzbe vagy energiába kerül néhány telken próbaásatást végezni. Valószínűleg inkább a feltevések hiánya, magukkal a történelmi problémákkal kapcsolatos értetlenség teremtette meg a kialakult helyzetet és halasztotta el a régóta esedékes válaszokat.

Mindössze logikai alapon valószínű, hogy ezek a parasztok a középkorban nem kereskedtek még boraikkal, inkább megitták azt, ami termelt. A középkor minőségű borai délről, elsősorban a Szerémségből valók. Forgalmazásukat a Duna-Tisza közének, Baranyának és Szeged térségének fuvarozó-kereskedő rétege tekinthette gyarapodása biztos alapjának. Ezt a rendszert azonban a török hódoltság pusztításai maguk alá temették, az északi vulkánikus hegyek fehér borai rövid idő alatt felértékelődtek. A fehér borok divatja új helyzetet eredményezett. Megváltoztak a kereskedelem útvonalai, amit pl. a Tokaj-Hegyalján először a nemesek igyekeztek a maguk javára kihasználni. Nem szőlőt telepítettek, hanem a kereskedelem hasznát

igyekeztek lefőlni. Szekfű Gyula két évszázaddal ezt követően az előállott bajokat zsidó kereskedőknek tulajdonította, holott azok jóval korábban keletkeztek. Ennek ellenére a forgalom növekedett, nemcsak a borszállítmányok sokasodtak, hanem mindenféle áru kereskedelmi forgalma is. Mondhatni a szállítási útvonalak változtak meg. A török támadások mind többet pusztítottak el az Alföld gazdaságából, és ennek egyenes következményeként megerősödött a nyugat-keleti irányú áruforgalom. Lengyelország, Litvánia, sőt a Baltikum távolabbi (főként Hanza alapítású) városai, másfelől Bécs és a Duna felső szakaszának kereskedővárosai közötti árukapcsolatok útvonala a Hegyalján vezetett keresztül. Abban a nyugtalan világban, ami ez időtájt Svájtól és a délnémet tartományoktól Sziléziáig, déli irányban pedig a Kárpát-medencéig húzódott, a kereskedelmi útvonalaktól átmetszett Hegyaljának is jutott szerep. A parasztháborúk után a reformáció mozgalmi tartották izgalomban a társadalmat. Vízoly templomának sekrestyéje tipikus helyszíne az ideológiák válságának és az eszmék újrafogalmazásának. (Nyelvtörténeti alapon mérve pedig valószínű, hogy körzete az irodalmi nyelv normái mintavételi lehetőségének.)

Mindazonáltal elgondolkoztató, hogy ezek a falvak és mezővárosok alig emelkedtek ki hétköznapi életvitelükkel a környező területek falvainak sokaságából. Lakóik száma sem haladja meg sehol sem a kétszáz-kétszázötven lelket, legfeljebb az idénymunkák heteiben duzzadnak fel Kárpát-alja szegényeivel a 16. század vége óta. Mindez a gazdaság dinamizmusára figyelmeztet és arra, hogy a munkaigényes szőlőkultúra jövedelmezőnek bizonyul. Ennek azonban nincsenek számottevő következményei a lakosság fogyasztási szokásaiban. A 17. századból fennmaradt néhány lakóház (ezeket tévesen „huszita házak”-nak emlegetik), rendszerint kéthelyiséges és részben alapincézett — kőfalazatú — épületek. Ha figyelembe vesszük a magyarországi falusi lakásállomány előképei terjedésének időrendjét és tartományait, akkor az Alpok terein, a Morva-medence és Alsó-Ausztria tájain talált régészeti leletekről elmondható, hogy ezek legalább hat-nyolc emberöltővel megelőzték a hegyaljai szokásokat, ráadásul zömük a 16–17. század fordulójára már jócskán felül is múlta a borvidék architektúráját. A magyar nyelvterületről nyugatabbra nemcsak parochiák és falusi kereskedők házai voltak ez időtájt többszintesek és alaprajzi tekintetben nagyobb teret szükségelők, szobával építettek, hanem mindannyian kézzelfogható bizonyítékokat szolgáltatnak a szakiparosok működéséről. Ennek a Hegyalján még a 18. században sem igen nagyon van nyoma. A kultúra és a felhalmozás késében van errefelé.⁷

Alighanem a kereskedelmi forgalmat befolyásoló makrogazdasági tényezőkön túl (amelyek között szinte első helyen kell számba venni az iparcikkek forgalmazásának egészen csekély méreteit és az agrárexport egyoldalúságát) a hasznot lefölöző földbirtokosok, adószedő hatalmasságok középkorból itt maradt és jelentősen to-

vább duzzadt tömegét kell az okok sorában elsőnek említeni. de motiválnak a piacok is. Alkalmasint távol, az Északkelet-európai és a Keletközép-európai sávok érintkezésének határos tartományában vannak, nemesi udvarházak és városi polgárok (protestáns etikájú) háztartásai. Itt nem a mindent benyakaló angol vagy holland matrózok a fogyasztók, akiknek a tokaji borkivitel fellendülése korában már pancsolt és romlott borokat adtak el, párlatokat, olykor édesítve, s a reklám lélektanának törvényei szerint „az élet vizének” emlegetve (mely utóbbi név eredetileg a hasonló módon készült orvosságokat, ezeket az ártalmatlan kotyvalékokat jelölte), hanem a tisztán kezelt bort. És meghatározó tényező volt a szállításmód is. Északnyugat-Európa középkori és újkori alkoholpiacát hajórakományokkal öntötték tele. A tokaji bor útján rázós szekereket vontattak. Annak ellenére, hogy a középkori szállítás konténerét, a hordót (amelynek neve számos nyelven aztán mértékegységet jelentett: a tonnát) itt is szabványméretben állították elő. A tokaji hordó az általag szintén a szekérfuvar igényei szerint választott méret volt a 17. század óta, mértéktörténeti vizsgálatok szerint Pozsonytól a lengyel területekig számoltak vele, vagyis terjedőben volt a szállítási útvonalakon, ám maga a szekér mégis korlátozta a rakomány méreteit. A tokaji bor — ahogyan ma mondanánk — minőségi bor volt úgyszólván kezdettől fogva. Szerepe emlékeztetett a 16. századi malagára, amit az Atlanti Európa jobb köreiben illett mértékkel iszogatni, vagy az angolok előkelő pancsolmányára a 17. század végéről, a cherry-re, mit ugyancsak módjával kortyolgattak. Meglehet ugyanezek a piaci szükségletek alakították ki a töppedt szemekből nyert aszú készítésének tudományát a 17. században. Úgy látszik a Hegyalján jelentős mértékben javult a biokémia ismerete, s az ampelológiai tudás. Az édes borokat mindig kedvelték az európai fogyasztók. A középkorban azonban még édesíteni kellett a borokat és fűszerezni őket, amit mézzel és más anyagok hozzáadásával értek el. A kívánt folyamatok most már a pincékben, a hordókban mentek végbe. Kétségtelen, hogy a 17. század óta a tokaji bor testesítette meg azt a szakismeretet, ami a kontinens más részein egyszerűen a természeti adottságok (történetesen, hogy nem fejlődött ki a pincekultúra) vagy a magas cukorfokú anyagok jelenléte okán nem is alakult ki (mint Spanyolországban és Portugáliában). Meglehet éppen a kényszerpálya tette a tokaji bort a borok királyává és a királyok borává. Magas fokú ampelológiai tudás bizonyítéka, hogy a tokaji a szárazföldi szállítás minden törődését, érett, tökéletes készítmény az aszú, igazi árucikk. Kivételes teljesítmény amit a magyaroknak tulajdonítanak mindenütt a világon. Ráadásul az innovációk egyszerű kisemberek, szőlősgazdák tudását öregbítik.

Ha van a hagyományos úton átadott tapasztalatok gyarapodásának — mondhatni — vegytiszta példája, akkor a tokaji borkultúra bizonyosan az. Ez a kultúra a megváltozott makrogazdaság feltételei, más szóval a piac vonzásában keletkezett,

innováció a szó szoros értelmében. Egyáltalán nem hagyható figyelmen kívül, hogy külpiacának központja kezdetben Krakkó, hol palotákban szolgálják fel, majd utat talál a kolostorokba, s a polgárházakba is. Innen terjed tovább Sziléziába, másfelől északra, hol a tengermelléki kikötővárosokban mérsékelik a mézsörivást és megkedvelik az aranyló italt. Meg tudják fizetni. A Keleti- és Balti-tenger partjának mögöttes terein gabonatermesztő gazdaságok sokasága működik a 15–16. század fordulója óta, terjeszkednek a szántóföldek, hajórakományok hasznán izmosodik a kikötővárosok kereskedőrétege. A piac az Északi-tenger melléke és Hollandia, Amszterdam akkoriban lesz a világ legfontosabb gabonapiaca, s tőzsdei pozícióját mindmáig megtartotta. Vagyis ez a gabonakonjunktúra előfeltétele a tokaji bor látványos karrierjének, a gabonakonjunktúra viszont része a világgazdaság keletkezésének, annak, hogy a világ gazdasági központja Északnyugat-Európa lesz, még a kontinensen belül is eltolódik a fókusz délről északra. Az a monda, melyet a 16. században jegyeztek le, hogy a tokaji szőlőszemekben aranyrög van, talán nem is áll olyan távol az igazságtól: a tokaji bor része volt annak a globális kereskedelmi rendszernek, amelyben az arany volt mindenfajta áru értékmérője, s növekvő tömegével áradt az Új-világból Atlanti-Európa kikötővárosaiba. persze ide már nem jutott el a tokaji bor. Piac a Kelet-Közép-Európára korlátozódott, ahol is pozícióját minduntalan veszélyeztették az osztrák, frank, sváb és moldvai eredetű borszállítványok. Ezek mind tengelyen érkeztek, ami arra vall, hogy a kontinens ezen megkésettén mozgásba lendülő gazdaságú övezetében mindenütt számottevő fuvaros réteg fejlődött ki, javultak a szállítóeszközök, növekedett teherbíró-képességük és gyarapodott a lőerőállomány, igényesebbé váltak a takarmányozási szokások és az istállóviszonyok. Sajnos, ez utóbbiak dolgában sem látunk világosabban, mint a tokaji szőlőművelés és borgazdaság tekintetében.⁸ Egyelőre én is csak néhány probléma megnevezésére tudtam vállalkozni.

Jegyzetek

1. Allen, 1962., Bailly, 1972., Bassermann–Jordan, 1923/I–III., Bochocsadze, 1963., Dion, 1959., Dion, 1990., Durand, 1979., Gubler, 1985., Galtier, 1960/I–III., Henry, 1989., Hyams, 1965., Lutz, 1965., Riemann, 1957., Stanislawski, 1970., Weigend, 1954: 75–101., Weinhold, 1975., Winkelmann, 1960., Zitzen, 1952.
2. Bishop, 1980., Carosso, 1948., Cochran, 1963: 60–82., Norrie, 1990., Pinney, 1989., Pollock–Agnew, 1963., Smith, 1970: 101–20., Teiser, 1983.
3. Bassermann–Jordan, 1923/1: 23. skk., Bourne, 1960: 47–75., Dion, 1959: 41. skk., Henry, 1989: 117. skk., Parain, 1962: 338–50., Sereni, 1964: 73–204., Vincze, 1958/a: 83–104., Vincze, 1958/b: 1–28., Vincze, 1965: 173–80., Weigend, 1954: 75–101., Winkelmann, 1960: 47–99.

4. Citarella, 1968: 531–55., James, 1971., Parry, 1967: 155–219., Pelham, 1969: 298–329., Williams, 1969: 266–97., Zangheri, 1969: 23–40.
5. Adams, 1976: 140., Hoffmann, 1991: 5–34., Jansen, 1979., Koeben, 1966: 1–91., Lambert, 1971., Pounds, 1969–1970: 225–47., Rácz, 1989: 118–47., Schröder–Schwarz, 1969., Verhulst, 1990.
6. Bakos, 1957., Bakos, 1959., Bakos, 1960., Bárczi, 1937: 400.
7. Balassa, 1988: 271–305., Bogdán, 1991: 155–69., Dembinska, 1963: 142–48., Divéky, 1905., Komoroczy, 1944., N. Kiss, 1968: 78–93., Veress, 1966: 285–426.
8. Hoffmann, 1989: 219–25., Paládi–Kovács, 1993: 179–83., 267–73., Treue, 1965.

Irodalom

Az előadás természetéből következően nem tartottam szükségesnek, hogy a kérdéses irodalmat a filológiai szabályok szerint idézzem, mindössze csak azt kívántam érzékeltetni, mi az az irodalmi anyag, amelyben tájékozódni kell akkor, ha a témát tárgyalja valaki. Meglehet a magyar nyelven megjelent írások szerzői ezt a lépést nem tették meg, ebből következően számos problémát (holott a téma kívánta volna) érintetlenül vagy említetlenül hagytak, nemhogy megkísérelték volna megoldásukat. Elkerülendő a bonyodalmas vitákat, amelyek ezt a szöveget indokolatlanul megterhelnék és megnyújtják, alakítottam ki — a felolvasások műfaji szabályai szerinti — előadásmódot.

Adams, I. H., 1976: *Agrarian landscape terms*. Edinburgh

Allen, R. W., 1962: *A history of wine, great vintage wines from the Homeric age to the present day*. New York

Bailly, R., 1972: *Histoire du vin en Vaucluse*. Avignon

Bakos, J., 1957: Tokajhegyalja és bortermelése hely-, gazdaság- és művelődéstörténeti irodalma. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 4–7. Szerk.: Balassa, I., Sárospatak

Bakos, J., 1959: A tokaj-hegyaljai régi szőlőművelés szókincse. Eger

Bakos, J., 1960: Újabb adatok a tokaj-hegyaljai régi szőlőművelés szókincséhez, történetéhez és irodalmához. Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei: 193. Eger

Balassa, I., 1988: A Tokaj-Hegyaljai szőlőművelés munkaszervezésének néhány vonása a XVI–XX. században. Agrártörténeti Szemle — *Historia Rerum Rusticarum* (XXX). 271–305.

Bárczi, G., 1937: A középkori vallon–magyar érintkezések történetéhez. Századok

Bassermann–Jordan, Fr., 1923: *Geschichte des Weinbaus*. I–III. Frankfurt a. M.

Bishop, G. C., 1980: *Australian Winemaking, the Bosseworthy Influence: The contribution of Alan R. Hickinbotham and Rosseworthy Agricultural College to Winemaking in Australia*. Hawthorndane

- Bočhocsadze, A. V., 1963: Vinogradszto i vinodelije v drevnej Gruzii po archeologicseszkim materialam sz drevnyejsich vremen do XII–XIII vv. n. e. Tbilisi
- Bogdán, I., 1991: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Budapest
- Bourne, F. A., 1960: The Roman alimentary program and Italian agriculture. *Proceeding and Transactions of the American Philological Association* (91). 47–75.
- Citarella, A. O., 1968: Patterns in medieval trade: the commerce of Amalfi before the Crusades. *Journal of Economic History* (28). 531–55.
- Carosso, V. P. Jr., 1948: The commercial development of California viticulture, 1830–1890. Berkeley, Cal.
- Cochrane, G. R., 1963: Commercial viticulture in south Australia. *New Zealand Geographer* (19), 60–82.
- Dembinska, M., 1963: Konsumpcja zywnosciowa w Polsce sredniowiecznej. Warszawa
- Dion, R., 1959: Histoire de la vigne et du vin en France des origines au 19e siècle. Paris
- Dion, R., 1990: Le paysage et la vigne: Essai de géographie historique. Paris
- Divéky, A., 1905: A Felső-Magyarország kereskedelmi összeköttetései Lengyelországgal. Budapest
- Durand, G., 1971: Vin, vigne et vigneron: en Lyonnais et Beaujolais. New York
- Gabler, J. M., 1985: Wine into words: A history and bibliography of wine books in the English language. Baltimore
- Galtier, G., 1960: Le vignoble du Languedoc méditerranéen et du Roussillon: étude comparative d'un vignoble de masse. Montpellier. I–III.
- Henry, D. O., 1989: From foraging to agriculture: The Levant and the end of Ice Age. Philadelphia
- Hoffmann, T., 1989: Karre, Wagen, Kutsche. In: *Ideen, Objekte und Lebensformen*. Székesfehérvár. 219–25.
- Hoffmann, T., 1991: Az épületfa, az erdő hasznosítása, sőt írtása az Alpoktól északra. *Ház és Ember* (7). 5–34.
- Hyams, E., 1965: Dionysus: a social history of the wine vine. London
- James, M.K., 1971: Studies in the medieval wine trade. New York
- Jansen, J. C. G. K., 1979: Landbouw en economische golfbeweging in Zuid-Limburg, 1250–1800: een analyse van de opbrengst van tinden. Assen
- Koebner, R., 1966: The settlement and colonisation of Europe. In: M. M. Postan (ed.), *The Cambridge economic history of Europe*. vol. 1, *The agrarian life of the Middle Ages*. Cambridge
- Komoroczy, Gy., 1944: Die Geschichte des Weinbaus in Würzburg im Mittelalter un in der Neuzeit bis 1800. (Main — frankische Hefte 43). Würzburg
- N. Kiss, L., 1968: A szőlőművelés terméshozamának alakulása a XVIII–XIX. században. *Agrártörténeti Szemle* (X.) 78–93.
- Lambert, A., 1971: The making of the Dutch landscape; an historical geography of the Netherlands. London
- Norrie, Ph., 1990: Vineyards of Sydney. Cammeray, N. S. W.
- Paládi-Kovács, A., 1993: A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Budapest
- Parain, Ch., 1962: Vorindustrielle Pressen und Keltern und ihre Verbreitung in Westeuropa. *Deutsches Jahrbuch für Volkskunde* (8). 338–50.

- Parry, J. H., 1967: Transport and trade routes. In: E. E. Rich & G. H. Wilson (eds.), *The Cambridge economic history of Europe*. vol. 4., *The economy of expanding Europe in the sixteenth and seventeenth centuries*. 155–219.
- Pelham, R. A., 1969: Medieval foreign trade: Eastern ports. In: Darby, R. C. (ed.), *An historical geography of England*. Cambridge. 298–329.
- Pinney, Th., 1989: *A history of wine in America: from the beginnings to prohibition*. Berkeley
- Pollock, N. C. & Agnew, S., 1963: *A historical geography of South Africa*. London
- Pounds, N. J. G., 1969–1970: Overpopulation in Northwest Europe in the thirteenth century. *Journal of Social History* (3), 225–47.
- Rácz, L., 1989: A középkor és a kora újkor éghajlattörténetéről. *Agrártörténeti Szemle — Historia Rerum Rusticarum* (XXXI). 118–47.
- Riemann, I., 1957: *Der Weinbau in drei französischen Regionen: Languedoc und Roussillon, Bordelais und Cote d'or*. Marburg
- Schröder, K. H.–Schwarz, G., 1969: *Die ländlichen Siedlungsformen in Mitteleuropa*. (Forschungen zur Deutschen Landeskunde 175). Bad Godesberg
- Sereni, E., 1964: Per la storia delle più antiche tecniche e delle nomenclature delle vite e del vino in Italia. *Atti e Memorie Accad. Toscana „La Colombaria“* (29), 73–204.
- Smith, D. L., 1970: Viticulture in the Barossa region: prospects and costs. *Australian Geographical Studies* (8), 101–20.
- Stanislawski, D., 1970: *Landscape of Bacchus: the vine of Portugal*. Austin
- Teiser, R. & C. Harroun, 1983: *Winemaking in California*. New York
- Treue, W., 1965: *Achse, rad und Wagen. Fünftausend Jahre Kultur- und Technikgeschichte*. München
- Verhulst, A., 1990: *Précis d'histoire rurale de la Belgique*. Brussels
- Veress, É., 1966: Háztartás, telek és termelés viszonya hegyaljai és bodrogközi jobbágyfalvakban a XVI. század derekán. (In: Makkai, L. (szerk.), *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában.*) Budapest. 285–426.
- Vincze, I., 1958/a: Magyar borpincék. *Néprajzi Értesítő*. 83–104.
- Vincze, I., 1958/b: Magyar borsajtók. *Ethnographia* (69). 1–28.
- Vincze, I., 1965: *Historische Schichten und Kultureinflüsse in der ungarischen Weinkultur*. (In: *Europa et Hungaria*). Budapest. 173–80.
- Weigend, G. G., 1954: The basis and significance of viticulture in South West France. *Annals of the Association American Geographers* (44). 75–101.
- Weihold, R., 1975: *Vivat Bacchus: eine Kulturgeschichte des Weinbaus*. Leipzig
- Williams, D. T., 1969: Medieval foreign trade: western ports. (In: Darby, H. C. (ed.)), *An historical geography of England*. Cambridge. 266–97.
- Winkelmann, R., 1960: *Die Entstehung des oberrheinischen Weinbaus*. (Marburger Geographische Schriften 16). Marburg
- Zangheri, R., 1969: The historical relationship between agriculture and economic development in Italy. (In: E. L. Jones & S. J. Woolf (eds.), *Agrarian change and economic development: the historical problems*). New York. 23–40.
- Zitzen, R. G., 1952: *Der Wein in der Wort- und Wirtschaftsgeschichte*. Bonn

Tokaji aszú

Tittes Rudolf, szőlőbirtokos, Tokaj.

Tittes Rudolf szőlőbirtokos üvegcímkéje

FELVIDÉKI (ma Szlovákia) VÁROSOK KERESKEDELMI KAPCSOLATAI A TOKAJI BORVIDÉKKEL

A tokaji borok dicsőségének és kereskedelmi presztízsének kétségtelenül fontos hagyománya van, amelyben a felvidéki városok kapcsolatai a 16. és 18. században csak egy behatárolt korszakot jelentenek. A történelmi források igazolják, hogy a 15. században és a 16-ik első felében Magyarországon a legjobb bornak a szerémségit tartják. A Felvidék keleti részén fekvő szabad királyi városok hamar felismerték a tokaji borok minőségét és már a 16. században a tokaji borvidékről származó bor, a bártfai és lőcsei kereskedők egyik fő kiviteli cikkének bizonyult. Először saját tulajdonban lévő városi szőlőkből szereztek be a bort, amelyek Olaszliszván, Erdőbényén, Tolcsván és máshol is voltak. Nehezen tudjuk meghatározni a kivitt bor mennyiségét. A feljegyzések arról szólnak, hogy a bártfai kereskedők ún. „félhordókban” (media vas) exportálták a tokaji bort. Ezek űrtartalmát nem tudjuk meghatározni. Valószínűleg 120-400 literesek lehettek. Čečsenyi L. magyar történész szerint a „félhordó” űrtartalma 203,4 liter volt. A kivitt bor mennyiségét hordókban (integre vas) és ternáriumokban is feltüntették. Ezek méreteit sem tudjuk pontosan meghatározni. Azt sem tudjuk pontosan, hogy milyen fajtájú szőlőkből készült a kivitt bor. Némely forrás szerint muskotályos borról volt szó. A bártfai kereskedők 1522-ben a tokaji borvidékről 723,5 „félhordó” — azaz kb. 147 492 liter bort vittek ki. Egy évvel később (1523) a kivitel 639,5 „félhordó” —, tehát kb. 129 717 liter volt. Ebben a mennyiségben nincsenek belefoglalva a ternáriumok, amelyek 50%-kal nagyobbak voltak mint a félhordók.

A kelet-felvidéki szabad királyi városok és a tokaji borvidék közötti kereskedelmi kapcsolat sokkal nagyobb méreteket öltött a 16. század második felében (1560 körül), amikor a szőlőt évente háromszor kapálták és a szüretet késő ősze tolták ki. Ezzel a borok minősége lényegesen javult.

Lőcse szabad királyi város a legjelentősebb szőlőtulajdonos volt a tokaji borvidéken. Ezt a periratokból állapíthatjuk meg. Birtokvita folyt azokról a szőlőkről, amelyeket Thurzó Elek hagyományozott Lőcse számára 1549–1551 között. A vitát csak I. Ferdinánd király oldotta meg, aki utasította Báthory A.-t és Serédy Benedeket, hogy adják vissza a Tokaj hegyén fekvő szőlőket Lőcse városának. A Szepességi káptalan, mivel a vita tovább folytatódott, 1554-ben behívatta Báthory A.-t, szabolcsi és szatmári főispánt annak ügyében, hogy elvette a Thurzó-féle szőlőket, amelyek Lőcse városáé voltak. 1554-ben I. Ferdinánd elrendelte Zemplén

vármegye főhatóságának, hogy adja vissza azokat a szőlőket, amelyeket Kaitzianer foglalt le és átadott Serédy Gáspárnak. (5) Az elmondottakból kitűnik, hogy Lőcse város ez időben, a tokaji borvidéken jelentős szőlők tulajdonosa volt.

A tokaji bor kiviteléről a felvidéki városokba Miksa király levele is tanúskodik, amely 1565. december 11-re van keltezve. Ebben közli Lőcse, Bártfa, Eperjes és Kisszeben magisztrátusával, hogy utasította Schwendi Lázárt, hogy védelmezze a borkereskedőket. Miksa király 1565-ben utasította Paczoth János tokaji várkapitányt, hogy vezesse be a lőcseieket a „Lisztes” dűlőn fekvő szőlőbirtokukba. A tulajdonjogért folyó harcot bizonyítja az a levél is, amely szerint a „Lisztes” dűlőn levő parcellát, amely Lőcse városáé volt, már 1567-ben elfoglalta Serédy Gáspár.

A levéltári anyagokból egyértelműen kiderül, hogy a lőcsei polgárok a 16. század második felében szőlőket birtokoltak Erdőbénye, Tolcsva, Liszka és Hejce határában. A birtoklásról vásárlási öröklevelek maradtak fent. Például Erdőbénye előljárósága 1573-ban igazolta, hogy Lőcse városa a Tolcsvai hegyen Báthory Páltól, a város lakosától, szőlőt vásárolt. Ugyancsak Ibrányi Miklós, sárospataki polgár, 1574-ben a „Bertóka” nevű szőlőjét Erdőbényén eladta Lőcsének.

Azok a nagyszabású szőlővásárlások, amelyeket Lőcse szabad királyi város végzett Erdőbényén (Omláshegy 1585), Liszkán (Határszőlő 1594, Beniő 1593) és a Tolcsva hegyen, bizonyítják a növekvő igyekezetet, megnövelni a birtokban lévő szőlők területét.

Lőcse igyekezetét az irányba, hogy uralja a tokaji borvidék kivitelét, bizonyítja Mátyás herceg levele is, aki megfiltotta a városnak, hogy akadályozza a bor raktározását, amelyet Lengyelországba szándékoztak kivinni.

Lőcse város magisztrátusának számlakönyveiből kiderül, hogy a város legjelentősebb bevételi forrása a 16. század második felétől a borkereskedelem volt. Már 1585-ben Lőcse összbevétele 13 088 aranyforint és 20 dénár volt. Ebből a helyi fogadóknak és ivóknak árusított borból való bevétel 2207 aranyforint és 1/2 dénár. Tehát a bevétel döntő hányadát az képezte, hogy a saját szőlőben termelt és behozott bor javarésze el lett adva Lengyelországba, Krakkó és Boroszló városokba. A lőcsei szőlők legtöbbje Erdőbényén volt. A város gondoskodott a bémunkások felvételéről és a területet folyamatosan bővítette. A vásárlásokra komoly pénzeszközöket áldoztak, mert tudott volt, hogy a szőlő az aranybánya, amelyből a legtöbb bevétel származik.

A kelet-felvidéki városok és a tokaji borvidék kereskedelmi kapcsolatainak létét a 17. században bizonyítják azok a levéltári adatok, amelyek a szállított bor feltartóztatásáról illetve ellopásáról szólnak. Például Sáros megye szedriája 1609. április 1-jén azt tárgyalta, hogy Fyner Orbán feltartóztatta a lőcsei polgároknak szállított bort. Ugyancsak Sáros megye Kongregációja 1610 elején tiltakozott az ellen, hogy Hartcsányi István eltulajdonította a szállított bort. A piaci kapcsolatok bővülését

nem csak a szaporodó tolvajlások bizonyítják, hanem az is, hogy behajtották a ki nem fizetett vámot a borszállítmányokért. Sáros megye Főkongregációja 1628-ban Vízoly András kisszebeni vámos panaszával foglalkozott Dessewffy Ferenc özvegye ellen, aki adós maradt a borvámossal. Sáros megye szédriájának 1634-ben elő lett terjesztve Vladislav osztróhi herceg levele a saját borának vámmentességéről, amit Lengyelországba hozatott. Hasonló vitát tárgyalt a szédria június 28-án, amikor is Baratha Ferenc eperjesi polgár megvádolta Frenkowitz Jakub lengyelt az eladott bor ügyében.

A kelet-felvidéki királyi városok kereskedelmi kapcsolatainak további alakulását a tokaji borvidékkel ugyancsak megzavarták a Habsburg-ellenes háborúk és a török betörés a 17. és 18. században. Mint pusztító vihar, úgy száguldhattak át a Felvidéken. A keleti részen raboltak és fosztogattak a császári katonák (labancok), a kurucok és a törökök. A szabad királyi városok Bocskay István, Bethlen Gábor, Rákóczi György, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc hadainak célpontjaivá váltak, ami nagy mértékben érintette azok tulajdonosait a tokaji borvidéken. Például Lőcse szabad királyi város csak akkor mutatkozott hajlandónak átfállni Bocskay táborába, ha a vallásszabadság meghagyása és minden privilégium érintetlensége mellett nem lesznek elpusztítva szőlőik Olaszliszván, Erdőbényén, Tolcsván és a jobbágyfalvak. Bethlen Gábor hívei megkísérelték elfoglalni Lőcsét korábban, mintsem megkezdődött volna a hadjárat. Amikor a tervük nem sikerült, bosszút álltak 1623-ban az erdőbényei szőlőkön. A szabad királyi városok — Lőcse és Bártfa — szőlői, a II. Rákóczi Ferenc szabadságharca alatt el lettek kobozva. De 1704-ben Rákóczi utasítást adott arra, hogy adják vissza az elkobzott szőlőt és bort.

A lőcsei szőlők állapotáról a 18. század elején, tanúskodik egy levél, amely 1701-ben lett kiadva, Erdőbénye mezőváros előljárósága által. Közli, hogy az említett szőlők értéke és minősége nőtt. A kirabolt és elnéptelenedett Zemplén megyei községek nem voltak képesek a Habsburg-ellenes harcok és a pestisjárvány után, hogy ellássák a tokaji szőlők művelésének igényes feladatát. Ezért a vármegye főhatósága 1705-ben azzal a kéréssel fordul Sáros megye főkongregációjához, hogy küldjön négy munkást minden portáról dolgozni a tokaji borvidékre.

Komoly akadályt jelentett a kelet-felvidéki városok és a tokaji borvidék kereskedelmi kapcsolataiban a szőlők megadóztatása, amely magasabb volt, mint a többi borvidéken. Erről a kérdésről élénk tárgyalások folytak 1694-ben és 1696-ban. Sáros vármegye főkongregációja foglalkozott a főnemesek és polgárok panaszaival, amelyek a tokaji szőlők túlzott megadóztatásáról szóltak. A folytatólagos vizsályt időlegesen megoldotta egy királyi rendelet 1696-ból, amely kedvezőtlen helyzetbe juttatta a tokaji bor előállítóit.

Az összes felsorolt történelmi tény igen kedvezőtlenül befolyásolta a tokaji borvidék kereskedelmi kapcsolatait. Igazolják ezt Lőcse szabad királyi város magisztrá-

tusának számlakönyvei is, amelyekben szerepel, hogy 1706-ban a borkimérésből csak 168 aranyforint volt a bevétel. Feltételezhető viszont, hogy a Rákóczi-szabadságharc csatái és a szőlők, valamint a pincék elfoglalásának ellenére a tokaji bor döntő hányadát továbbra is Lengyelországba lett viték.

Az említett 1706-os évben Lőcse a borszállításért a tokaji borvidékről március és október között 1040 aranyforintot fizetett és a szőlőkbe, valamint a borkimérésbe 3418 aranyforintot ruházott be.

A tokaji bor az akkori Magyarország északi határain át elsősorban Lengyelországba jutott el és főleg piaci központjaiba, Krakkóba és Boroszlóba. Ez köszönhető leginkább Kassa, Bártfa, Lőcse, Eperjes, Kisszeben és Késmárk polgárai által kifejlesztett kereskedelmi tevékenységnek. Borkivitelben az elsőbbséget Kassa tartotta, mivel már a 16. század második felétől elkezdte a szállításokat Lengyelországba és saját borait is értékesítette, amit az abaúji szőlőkben termelt.

16. századi levéltári források tanúskodnak kapcsolatokról a tokaji borvidékkel. 1715-ben egy Brankovich nevű kassai polgár is hozatott be bort onnan. Fejlett kapcsolatai voltak Tokajjal 1711-ben Medveczky Mátyásnak is. Lőcse kereskedelmi tevékenységéről hírek szólnak. 1720–1721-ből és 1739-ből. E tevékenység fejlődése érdekében 1631 és 1774 között a szepességi kamara rendeleteket adott ki a lőcsei főhatóságnak, amely a tokaji bor kiviteléről szólt Lengyelországba és Sziléziába. A 16 szepességi (elzálogosított) város provinciája is kénytelen volt a 18. század utolsó negyedében azokkal a vitákkal foglalkozni, amelyek a tokaji bor árusítását érintették.

A kereskedelmi kapcsolatokat részben gátolta és zavarta Kassa város és Lőcse, Eperjes, Bártfa és Késmárk között folyó elhúzódó vita a borlerakatok körül, amit okirat bizonyít 1694-ből és a további évekből. A lerakati jog megtartásáról hosszú vita folyt Késmárk és Lőcse között, mivel mindegyik város kereskedői elutasították a másik jogainak elismerését.

A kereskedelmi kapcsolatokat súlyosan érintette, hogy a Habsburg- és törökellenes háborúk következményeit nehezen számolták fel a keletfelvidéki városokban. Némely város, amelyek közé tartozott Kassa, Eperjes és több más város, a 17. században fel volt égetve és kirabolva. A kurucok elfoglalták Eperjest, Késmárkot és Bártfát. Ennek ellenére a gazdasági és kereskedelmi potenciál nem benujt meg teljesen. A viszonylag rövid békeidőszakokban némely kelet-felvidéki város nem szűnt meg a bel-, a kül- és a tranzitkereskedelem központja lenni. A krakkói piacot borral 1624-ben Eperjes, Bártfa, Lőcse, Késmárk és Kassa látták el. Az említett évben a legnagyobb exportőrök Eperjes (565 hordó, 59 bocskó (!), 32 polkuf (!)), Lőcse (382 hordó, 7 bocskó) és Bártfa (380 hordó és 47 bocskó) voltak.

A tokaji bor kereskedelmi hasznosításában rendkívüli feladata volt Eperjesnek, amelynek jelentős számú nagykereskedője volt és hatalmas borpincéi. A 18. szá-

zad elején viszont Eperjes elpusztított, hanyatló várossá vált. Nem csak a háborúk tették tönkre, hanem a Herberstein és Schultz generálisoknak fizetett bírságok és a hadsereg kintartásának terhei is.

Az összetett fejlődés ellenére 1660–1676 között Eperjes Krakkóba 146 ezer 953 lengyel aranyforint értékű bort vitt ki, Késmárk 40 ezer 812 lengyel aranyforintnyit, és Kassa, amely a kivitel kiegészítette saját abaúji szőlőiből, a bor eladásából 34 ezer 540 lengyel aranyforint bevételre tett szert. A 17. század 70-es és 80-as éveiben megfigyelhető válság után, a keletfelvidéki királyi városok és elsősorban Lőcse emelkedő áramlatba jutottak, ami eltartott a század végéig. A 17. század végén viszont minden említett város, amely támogatta a tokaji borvidék fejlődését, fuldoklott az adósságban. A lakosok száma annyira lecsökkent, hogy a 18. század elején Kassának csak 4 ezer lakosa volt és a többi városnak is csak 1500–3000-ig terjedt a lakosainak száma.

A kereskedelemben uralkodó állapotokat tökéletesen kihasználták, már a 17. század végén és a 18. század első felében a zsidók és az ún. „görög” kereskedők (A Török Birodalomból származó görögök, örmények és szerbek). Már 1715-ben panaszkodnak a zsidó és „görög” kereskedők nagy konkurenciájára Késmárk, Pozsony, Lőcse, Eperjes és más városok kereskedői. Kihhasználva az alacsony, csak 3%-os határvámot, amit nekik Bécs „ajándékozott”, elkezdtek szarvasmarhával kereskedni, valamint borral és a napi fogyasztási cikkek széles választékának behozatalával, miközben a pénzek nem maradtak Magyarországon, hanem kiszivárogtak külföldre. A leszegényedett és eladósodott királyi városok polgárai és kereskedői nem jelentettek komoly vetélytársat a zsidó boltosoknak és a „görög” kereskedőknek, ezért az országgyűlést 1741-ben rákényszerítették arra, hogy korlátozza az utóbbiak kereskedelmi kiváltságait. Ezek a döntések azonban nem hoztak nagyobb eredményt.

A kelet-felvidéki királyi városok borkivitelének döntő hányada a 18. században a tokaji borvidékről való. A felvidék nyugati részében a Kis-Kárpátok szőlőtermését hasznosították. Kassán kívül a 18. században a tokaji borvidéken szőlőket birtokolt még Eperjes, elsősorban Tállyán, Tolcsván és Zomborban. Bártfa főleg Tállyán és Tokajban volt szőlőbirtokos. Lőcsének 20 szőlőskertje volt Olaszliszván, Erdőbényén, Tolcsván és Hejácén.

Bizonyos részesedése a tulajdonjogban és így a bortermelésben a Szepesség káptalanának is volt. 1755–1843 között birtoka volt Olaszliszván, amely szőlőkből és Taxásokból állt. A káptalan sokszor került felekezeti vitákba a helyi lelkészekkel, sőt úrbéri pere is volt Olaszliszka mezővárossal 1774–1780 között. A nevezett mezőváros polgárai 1786–1788 között bírósági eljárást indítottak a Szepességi káptalan ellen, megkérdőjelezve, hogy van-e birtokjoga az adott tulajdonra. A Szepességi káptalan helyzetét megvilágítja az is, hogy például Lőcse város is,

egy megállapodás értelmében, tizedet fizetett azokért a városi szőlőkért, amelyek Olaszliszván voltak.

Általánosságban viszont megállapítható, hogy a szabad királyi városok gazdasági és társadalmi szerepének csökkenésével a Kelet-Felvidéken fokozatosan korlátozódik a tokaji borvidékkel fenntartott kereskedelmi kapcsolat. Elszaporodik a városi szőlők kiárúsítása. Például 1733-ban így lettek eladva Schobert Mártonnak azck a löcsei szőlőbirtokok, amelyek Erdőbényén a „Sákos” és „Rudnákos” dűlőn voltak, 1600 magyar aranyforintért.

A löcsei szőlők minőségére figyelmeztet, e korban, Liszka mezőváros előjárósága levelében, 1751-ből, ami szerint a „Határszőlő” nevű birtok értéke 12 ezer 550 magyar aranyforint. A magyar szőlőfelügyelet jelentése 1753-ból is szól a szőlők kiváló állapotáról a Hegyalján. A 18. század 50-es éveiben Lőcse még további szőlőket vásárol Olaszliszván, amiből kikövetkeztethető, hogy a borkereskedelem a városnak jelentős pénzügyi bevételt hozott, olyat, ami lehetővé tette, hogy a szőlők karbantartása mellett növeljék a birtokállományt, a bor kiárúsítását és kivitelét.

A 18. században, a bor viszonylagos olcsósága ellenére, összevetve az előző korszakkal, kevesebb jutott belőle el a keletfelvidéki városokba. A helyzetet tovább bonyolította az 1754-ben bevezetett magas vámtarifa, amivel a magyarországi borkivitel 70-80%-kal csökkent.

A 19. század 80-as éveiben a filoxeravész súlyos csapást mért a tokaji borvidékre. A filoxéra és a peronoszpóra Zemplén vármegyében már 1880-ban megjelent. 1885–1894 között a megyében 10 ezer 286 hektár szőlőből 9 ezer 78 hektár esett áldozatul, tehát 87%.

Az elpusztult szőlőskerteket a kistermelők csak ritkán újították meg, akkor is inkább direkt termőkkel. Az állami támogatás nem jött, esetleg csak a főnemesek vagy nagybirtokosok kapták meg. Ennek ellenére a 19. század 90-es éveinek közepétől 2773 kataszteri hold új szőlő lett kiültetve. Elsősorban a homokszigeteken telepítettek, amelyek immúnisak a filoxérára.

Az elmondottakból kitűnik, hogy bizonyos konjunktúrát a tokaji szőlőtermelésben csak a 19. század második felében észlelünk, a filoxeravészig. Zemplén megyében, 1847-ben 56 ezer kataszteri hold szőlő volt, persze ez nem mind a tokaji borvidéken. Ebben az időszakban is kárt okoztak a szokatlanul erős fagyok 1860-ban és gondot jelentettek a magas naturális szolgáltatások a nem úrbéresi szőlőkből, amelyeket egész 1896-ig kellett fizetni.

A kelet-felvidéki szabad királyi városok kereskedelmi kapcsolatainak vizsgálata, e tanulmányban is kimutatta, hogy a 19. században nem érték el a 16. és 17. század jelentőségét. Ezt elsősorban a városok gazdasági hanyatlása eredményezte, de hozzájárult ehhez a bortermelés kiterjesztése a Felvidék további régióira is. Például 1882-ben, a ma Szlovákiához tartozó Zemplén megyei területeken 30 községben

volt 1646 hektár szőlő. Ezek egyrészt a Zempléni-szigethegységben voltak (Kisbá-
ri, Nagybári, Csarnahó, Kis- és Nagytoronya), de más községekben is, úgy mint
Szürnyeg, Zemplén, Szomotor, Bodrogszerdahely, Kis- és Nagykövesd. 1882-ben
például Csarnahón 145 kataszteri hold és 1562 négyszögöl, Kisbáriban 6 kh. és
400 négyszögöl, Kistoronyán 384 kh. és 303 négyszögöl, Nagybáriban 56 kh. és
1536 négyszögöl, Szőlőskén 160 kh. és 1002 négyszögöl, Csörgőn 62 kh. és 969
négyszögöl szőlő volt.

Fordította: Bogoly János

ADALÉKOK AZ ERDÉLYI SÓBÁNYÁSZAT TÖRTÉNETÉHEZ

(XIV–XVII. század)

A só felszínre hozatalának módszere évszázadokon át fejlődött. A XIV. században Erdélyben is meghonosodik a harang alakú kitermelés, a tordai sóbányától kezdve, Kolozson és Széken át — Désaknáig. Rövid ismertetésünk ezt a módszert próbálja bemutatni.

A kitermelés általában a földréteg vastagságának fúrókkal történő kipuhatolásával kezdődött, majd 40-50 ember nekilátott a két akna kiásásának: az egyik a só felhozatalára szolgált, a másikon pedig a sóvágók ereszkedtek le a sóbányába, fa- vagy kötéllelra segítségével. A hosszadalmas és nehéz munka hetekig is eltartott. Ásás közben, 18-20 méter mélységig, az akna falait gerendákkal dúcolták ki, erősítették meg. Ott ahol a sóréteggel találkoztak, az akna *nyakánál*, *gardafának* nevezett gerendákat használtak. A gardafákat a Beszterce és Lekence környéki erdőkből hozták Désaknára is. A sórétegben 6-12 métert haladtak, s itt kialakították az akna *alapját*, 4-6 méter szélességben és 2-3 méter magasságban (szemben a 2 méteres oldalakra vágott, négyzet alakú aknával). Ez volt a *küszöb*, melyre az akna egész faépítménye támaszkodott. A gerendák mögé agyagot, pelyvát, gyapjút tömtek, a küszöb felső részére bivalybőröket rögzítettek, kinyújtva a bánya boltozata, a *sátorhajítás* fölé.

Akárcsak a gardafákra erősített bőröknek, ezeknek is az volt a feladata, hogy meggátolják a talajvíz beszivárgását és a bánya elöntését. A fenti munkálatok elvégzése után még vagy 8 métert ástak, kúp alakban, addig amíg a másik aknához nem értek. Eltávolítva a két akna között maradt sót, fokozatosan körvonalazódott a tojásdad alakú kitermelés.

Ezután következtek a *sóvágók* (incisores salium). Elkezdődött a tulajdonképpeni sóbányászás.

A sóvágók rögzítették a *sópadok* kezdővonalát. A sópadok kivágásához sajátos, egyik végén hegyes, a másikon ellapított, 21 cm hosszú *csákányszerű* szerszámot használtak. Először egy hosszabb vágást, árkot vágtak a sötömbbe, majd ékek segítségével leválasztották s több, egyenlő nagyságú darabra vágták. Így folyt a kitermelés, évekig, egyre nagyobb mélységben (még 160 méter mélységben is!).

A sóbányászathoz szervesen kapcsolódott a bányák kivilágítása és szellőztetése is. Az előbbi, kezdetben ricinus-olajjal töltött mécesekkel oldották meg. Később a fagygyertyák használata terjedt el. A sóvágók naponta 6 gyertyát is kaptak.

Nehezebb volt a tiszta levegő biztosítása. A két bejárat között elenyésző volt a nyomáskülönbség, légmozgás alig volt. Időnként bivalybőrrel készült tömbökben vitték le friss levegőt, de tüzet is gyújtottak a bányában, mesterségesen idézve elő a levegő kicserélődését.

A bányában a kivágott sót talicskák segítségével szállították. A sódarabokat bivalybőr-tömlőkbe, illetve deszkatetőre helyezték, majd egy csiga és vastag kötelekkel a felszínre húzták. A köteleket Besztercéről és Kolozsvárról vásárolták. A kötéltörők 34, 64, sőt 300 faggyúba mártott kenderfonalból fonták a karvastagságú köteleket. Egy 300 méter hosszú kötélhez 6 mázsa faggyút is felhasználtak.

A só felszínre hozatalának eredményesebb formája a *gépely* segítségével valósult meg (pyramidalem machinam extractoriam vulvo gepel ventunt octo equi, quicum 60 saccos ex inte bovino factos, repletos eundi minere extraverunt). Ez a szerkezet 2-3 méter magas és 4 méter átmérőjű volt, s egészében fából készült. Fő alkotó része a függőleges tengelyű, henger alakú *dob*.

Négy pár ló forgatta a keresztbe rakott *orsófák* segítségével.

Az orsófák végéhez 2-2 *köldökfát* illesztettek, s ezekhez kötötték a lovakat. Az egész építmény tartógerendáit *gémfának* nevezték, s 4-4 tölgyfa-oszloppal (*medvetalp*) rögzítették. A gépelyesek (kepelistae sunt curatores et rectores equorum, qui salem e fodinis extrahunt) széken ülve 12-19 méter átmérőjű körben irányították a lovakat. Ha az átmérő 12 méternél kisebb volt, akkor a lovak és a vezetők is hamar elfáradtak.

A köteleket a dobhoz kötötték, úgy, hogy a tengely forgásakor egyik vége le, a másik pedig felcsavarodjék.

A végéhez bőrtömlőbe helyezett *kádat*, vagy deszkatetőt kötötték. Az előbbibe 4 sódarabot helyezhettek, az utóbbi többet is megbírt. Egy 130 méter mélységű bányából naponta 80-84-szer is hozhattak föl sót.

A gépely folyamatos üzemeltetését, de tulajdonképpen az egész sókitermelést a *sókamarás* irányította. Ő biztosította a gépelyes lovakat, lószerszámot, takarmányt, köteleket, gerendát, szenet, bőroket, élelmet. Ő fogadta föl azokat, akik az aknában a sót vágják, szállították, akik a sótömböket az akna szájánál kirakták, vigyáztak a kötelek épségére, megkenték a gépely tengelyét. De föl kellett még fogadni a gépelyeseket, a kovácsot (fabri), szénégetőt (carbunerii), posztost (paniferi), fürdőst (balneator)... A sótömbök pontos nyilvántartásáért alkalmazott könyvelőt, írnokot (rationistee, scribee, magulatores). Volt a sókamaránál pap (presbiter, pastores, capellanos), felügyelő (dispensator), kulcsár (claviger), pék (pistor), szakács (cocus), kertész (hortulanus)...

A felszínre hozott sót ideig-óráig elraktározták, majd szárazföldön és vízen a lerakatokig szállították. A désaknai só messzi földre eljutott, még Tokaj városába is...

Irodalom

Pásztor Lajos: A désaknai sóbányák története, Bp. 1878.

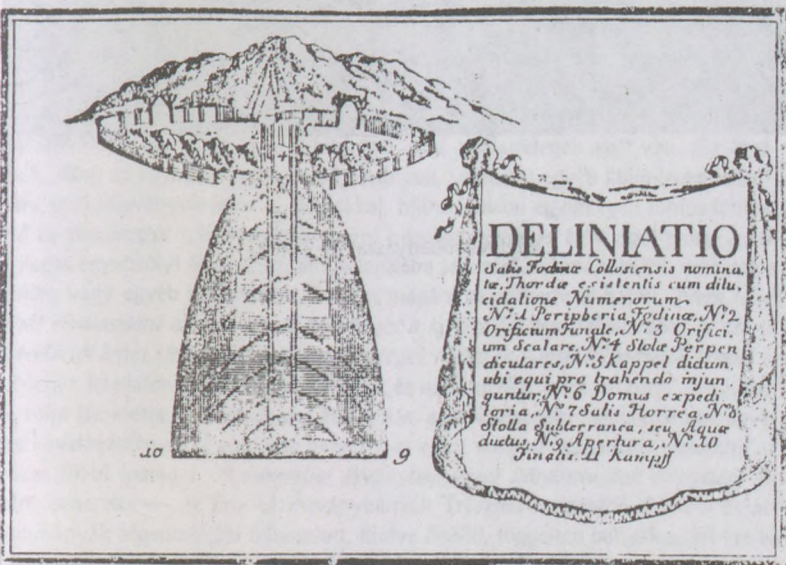
Herepey V. Á.: A désaknai sóbányászat történelmének vázlata, Bányászati és kohászati lapok, 1891. 1–16.

Fridvalszy J.: Minerologia Magni Principatus Transsilvaiae, Claudiopoli, 1767.

Kádár J.: Szék város nagyközség története, Dés, 1904., im. Szolnok–Doboka vármegye Monográfiája, I–III. Dés, é.n.

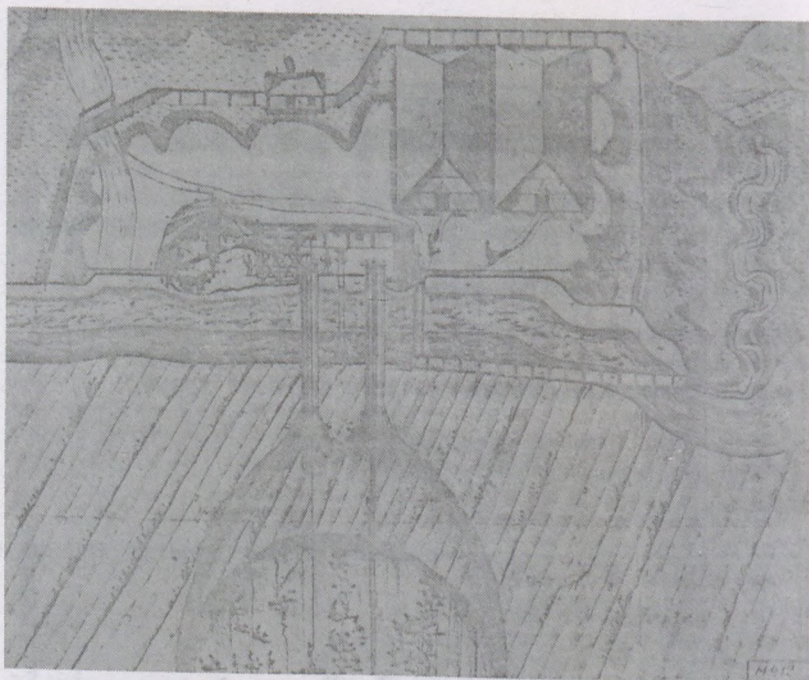
Kolozsvár város levéltára, a Kolozsvári Állami Levéltárban, fasc. 9–11.

Szék község levéltára, a Kolozsvári Állami Levéltárban, fasc. 1–11.

Harang alakú kitermelés — Torda

Cépanyes sóbányászat — Torda

A HEGYALJAI ÁSVÁNYBÁNYÁSZAT JÖVŐJE

Az a véleményem — és ezt régóta hangoztatom — hogy Magyarország nagy kincse és egyik legértékesebb ásványi nyersanyaga Magyarország talaja. Ilyen jó talajadottságok és ilyen különleges összetételű talajok Európában kevés helyen találhatók. A Tokaji-hegység, a Sátor-hegytől, ami Abaújszántónál kezdetét jelenti a sorozatnak, a Sátoraljaúj helyi Sátor-hegyig tartó csodálatos borvidék Magyarország egyik legjobb talajú területe. *Olyan különleges ásványi nyersanyagokkal kevert a talaj, ami rendkívül fontos ritka elemeket, főként nyomelemeket tartalmaz, amelyek csak ezen a területen és csakis a vulkáni folyamatok révén alakult ki, illetve keletkezett.* A Tokaj-hegyaljai nyirok-féleség szintén sajátos, ami szintén csak a vulkáni kőzetek és a pleisztocén jégkori lerakódásokkal való különleges keverék. Az említett nyomelemek amelyek nagy mélységekből, a magma-kamrákból kerültek fel a vulkáni működés során és dúsultak fel a savanyú vulkanitokban, egy egészen különleges talajkémiai jelenséget eredményeztek. Minderről már eddig hallottunk a tanácskozáson, de az én feladatom most nem a Tokaj-hegyaljai talajok elemzése és értékelése, hanem a terület elég kritikus helyzetbe jutott ásványbányászatának jövője. Mindezek ellenére meg kellett emlékezniem erről a tényről, ami nyilvánvalóan összefügg azzal a közeggel, ami a talajrétegek alatt van. Az ásványok, főleg az agyagásványok, zeolitásványok, valamint egyéb különleges felületaktív szilikátásványok (ezek az oxidokkal, hidroxidokkal együtt igen fontos ioncserélő és abszorpció tulajdonságok révén) hozzásegítették az élővilágot ehhez a különleges egyensúlyi állapothoz, ami a területre jellemző. Mondhatnánk nemcsak a szőlőre vagy egyéb növényekre, hanem magára az emberre is hatott. *Nem lehet tehát elválasztani az embert, az élővilágot a terület földtani felépítésétől és szoros korrelációt lehet kimutatni a geológiai rétegek fölötti biológiai folyamatok között.*

Nehéz feladatom jelenleg abban rejlik és azért nehéz, mert az egész országban — mint ismeretes — a gazdasági átalakulás, ami a társadalmi átalakulásnak egyenes következménye, új alapokra helyezte az egész magyar bányai part, valamint az összes többi iparágat. *A hegyaljai ásványbányászat központosított irányítása* — mint ismeretes — az Érc- és Ásványbányák Tröszttel megszűnt. Az érc- és ásványbányák organizációja felbomlott, illetve önálló, független bányákra, kft-kre és egyéb vállalkozásokra tagolódott. Ma már nincsen alárendeltségi viszony, mint volt egy központi irányító szervezet és a különböző bányák között. Egyetlen irányító, ill. felelős testület maradt csak meg, aminek a feladata a bányászati tevékenység

ellenőrzése a társadalom érdekeinek megfelelően — elsősorban baleseti szempontból —, s ez a Magyar Bányászati Hivatal. Ezt a hivatalt hívták azelőtt Bányakapitányságnak, vagy később Országos Bányafelügyelőségnek. Ez a hivatal minden társadalmi rendszerben szükséges hivatal volt, ez jelenleg is funkcionál kerületi bányakapitányságok révén tulajdonképpen mindegy hogy minek hívják.

A hegyaljai ásványbányákat és ennek jövőjét vizsgálva megállapíthatjuk előljáróban azt, hogy a *Hegyalja nagyon sok — világviszonylatban is nagy értékű — ásványi nyersanyaggal rendelkezik. Az európai készletek tekintetében a legnagyobb konkurensük ezeknek a bányai termékeknek a terén Bulgária volt, de ma már ők tulajdonképpen kiestek, pontosabban nem játszanak nagy szerepet. Most ennek okaira nem térnek ki.*

Miben rejlik a hegyaljai bányakincsnek a jelentősége? Elsősorban abban a sajátosságban, hogy az európai kontinens legnagyobb neogén vulkanizmusa ezen a területen ment végbe. Ez a neogén vulkanizmus óriási tömegű anyagszállítással járt a nagy mélységekből, de ennek nagy része mélyen eltemetve helyenként 1000 méter vastag felszíni üledékekkel fedve nem hozzáférhető és ennek feltárása gazdaságtalan lenne. Egyedül, s főként ezen a területen maradt meg a felszínen nagy tömegben és jó bányászati adottságok mellett ez az értékes bányakincs. Minden attól függ a jövőben hogy hogyan gazdálkodunk ezzel kincssel, milyen kezekbe kerül ez a bányakincs, hol hasznosítják ezt, hol fog lecsapódni ebből a bányakincsből a legnagyobb érték, nemcsak a termelő és felhasználó számára, hanem az egész nemzetgazdaság számára.

Erre csak egy példát mondanék: hogyha én a zeolit ásványt őrlés nélkül értékesíteném ebben az esetben egy kiló zeolitot legfeljebb 4 forintért tudnék eladni. Ha megőrölöm ugyanezt a zeolitot és bizonyos kezeléseknél teszem ki, akkor már 40 forint az ára. Amennyiben felhasználják egyes üzemek ennek őrlését festékekben, s egy keveréket állítanak elő, akkor ennek az ára és értéke is 120 Ft/kg, de ha mindezt különleges kezelésnek vetem alá — kémiai, vegyi úton különböző kombinációkkal állítok elő valamilyen terméket, akkor azt is el lehet érni, hogy egy grammnak az ára 1 forintba kerüljön, vagyis 1 tonna 1 millió forint.

A társadalmi változásokat megelőzően a hegyaljai ásványbányászat 400–500 ezer, sőt ennél magasabb 600 ezer tonna ásványi nyersanyagot termelt ki a Hegyalján. Ez rendkívül nagy mértékben az ismert okok miatt lecsökkent. Igen sok bánya bezárt. Mint ismeretes a rátkai bányák kaolintermelése pl. a Koldu-tető, Kelektölgyes, Hercegköves, Királyhegyi bánya egyáltalán nem működik, megszűnt. Bentonitból is csak egy helyen van jelentősebb termelés. Jelenleg elég nehéz az adatokat összegyűjteni, ha a jelenlegi termelést összeadnánk, akkor megállapíthatjuk, hogy a teljes termelés jelenleg (a kőbányászatot kivéve) tehát a *hegyaljai ásványbányászat teljes termelési kapacitása az elmúlt évben nem érte el a 200 ezer*

tonnát. Mint említettem, ezt megelőzően a rendszerváltás előtt ennek duplája, sőt háromszorosa volt a termelés.

Nézzük meg röviden ezt részletezve: bentonitból, zeolittal együtt az ún. ZEO-TRADE vállalat (Mádon) kb. 10 ezer tonnát termel évente. A Geoprodukt vállalat valamivel kevesebbet, de közel ezt a mennyiséget nyújtja ugyanott. Erdőbenyén égetett kovaföldet termelnek, amit jól fel lehet használni különböző kémiai, mezőgazdasági szerek hordozóanyagaként — gyomirtó szertől kezdve számos egyéb elemnek a hordozójaként is alkalmazzák, amit helikopterről is kipermetezne — ebből kb. 4 ezer tonnát termelnek. Pálháza éves szinten perlitből 80-100 tonnát termel — mint ismeretes, dán tulajdonban van —. Füzéradvány illit-termelése, amit kerámiai célokra állítanak elő, 10-15 ezer tonna/év. Nem tartozik szorosan az ásványbányászathoz, de azzal szorosan összefügg a bodrogkeresztúri riolittufa építőanyaggyártása, ami kb. 30 ezer tonna/év kapacitású. Nem tartozik ebbe a sorba, de meg kell említeni a teljes kapacitással dolgozó tarcali kőbányát — ami egyetlen jelentős kőbánya — évi 2 millió tonna különböző nagyságú zúzalékot állít elő. Ez tehát jelenleg a helyzet és ez a jelenlegi állapot.

Itt vagyunk tehát Hegyalján egy elég jelentős, világviszonylatban is számottevő készlettel, aminek a hasznosítása megoldható úgy is, hogy exkavátorral kitermelem és olcsó pénzért, fillérékért eladom, vagy pedig olyan értékes anyagot állítok elő a magyar szaktudással, tehetséggel, háttérparral, az emberek kezdeményezőképességével plusz azzal az odaadó, becsületes munkával, ami jellemzi Hegyalja népét, hogy ezerszeresére növelem ennek értékét. Ez rajtunk múlik.

Egyik este egy angol vállalat igazgatója hívott fel. A nevem úgy került az ő érdeklődési körébe, hogy azzal az egyetemmel, amivel mi, — a nyíregyházi Besenyei György Tanárképző Főiskola szoros kapcsolatban vagyunk Angliában —, a University of Wolverhampton. Ott intenzíven érdeklődnek és dolgoznak is különböző ásványi nyersanyagok felhasználási lehetőségeinek vizsgálatán és ismerik a mi hegyaljai lehetőségeinket. Itt gondolok a zeolitra is és egyéb ásványi anyagokra. (Ez kb. 150 millió tonnás készlet, nyilvánvaló ennek a kitermelési lehetősége sokkal korlátozottabb, mivel nem lehet a szőlők alatt lévő zeolitot mindenütt kibányászni, hiszen akkor Tokaj-Hegyalja sokat veszítene a másik oldalon. Mindenesetre olyan területeken, ahol nincs intenzív gazdasági művelés és van lehetőség ezeknek az ásványi anyagoknak a felszínre hozatalára, vagy a felszínen is vannak, és kitermelhetőek nagy környezetkárosítás nélkül.) A probléma az volt, amiért megkerestek, hogy az amerikaiak (ahonnan eddig az angolok importálták a zeolitot) rendkívül magasra emelték az árakat, és most ők keresik a közelebbi európai forrásokat, így kerültünk mi előtérbe. Tehát az egész világon nagy az érdeklődés az itt rendelkezésre álló nagy tömegű ásványi nyersanyag iránt. De miért! Azért

nagy, és itt visszatérek ahhoz, amit a bevezetőben a talajjal kapcsolatban elmondtam, az emberek rájönnek, hogy bizonyos ásványi anyagok olyan érdekes vegyi és biológiai kombinációkban jelentkeznek, amelyeket kiválóan lehet felhasználni a termelésben vagy bizonyos folyamatokban, technológiákba építve. Itt pl. gondolok egy bonyolult víztisztító rendszerre, vagy más technológiákra, ahol felhasználhatók ezekből az ásványi anyagokból előállított rendkívül jó tulajdonságú, különleges szerkezetű, ioncserélő képességgel rendelkező kristályok és ilyen szerkezeti adottságú anyagok, vagy amelynek toxikus hatása is van, vagy katalizátor tulajdonságokkal rendelkezik, vagy igen érdekes hőtároló képességű, vagy magas a ritkaelem-tartalma. Ezeket az ásványi nyersanyagokat hihetetlenül sok területen lehetne felhasználni és alkalmazni. Ismételten egy példa, a gázabszorpció tulajdonságokra, megdöbbentő, hogy egy kg őrlemény pl. 1 dl normál állapotú ammóniát képes abszorbálni, vagy különböző affinitást mutat egy érdekes elektrosztatikailag kiegyenlített térben. Mindebben fantasztikus lehetőségek vannak. Itt elsősorban a mordenitre és a klinoptitolitra gondolok.

Összefoglalva tehát a véleményem az, hogy valamilyen formában össze kellene fogni és *egy olyan kutató gárdát kellene létrehozni, akár intézetet is, ahol kidolgoznák a leoptimalisabb, legmagasabb fokú kihasználását a különböző itt előfordulható ásványi nyersanyagoknak.* Itt nemcsak a közismert és már említett zeolitra gondolok hanem a többire az illitre, betonitra vagy lehetne tovább a kovaföldnek a lehetőségeit megvizsgálni. Rendkívül nagy lehetőségek vannak számos területen, pl. a gyógyászat, állattenyésztés, kozmetikai, vegyi ipar, festékipar stb. *Tehát röviden összefoglalva mindenképpen valamilyen magas színvonalú technológiába beépítve lehet nagy értékke növelni,* ha én ezt úgy készítem elő, olyan módon kezelem, hogy egy bonyolult gyártási folyamatba, kémiai folyamatba beillesztve hasznosítom. Ebben az esetben akár ezerszeres árat lehetne ugyanannyi mennyiségből elérni, nyilvánvaló nagyobb ráfordítással, kutatással és technológiai kezeléssel. Ebben a folyamatban nemcsak azzal hogy pl. gyógynövénykivonatokkal keverem, hanem azzal is, hogy különböző vegyszerekkel egyesítem, megvizsgálom, kutatom a használhatósági területeket. Ismeretes ma már a mangánfelhordású zeolitnak a hasznosítása, de egyéb ilyen vonatkozású biológiai, kémiai kombinációkkal pl. egy mikroprocesszoros gépbe beépítve, vagy gyógyszergyári folyamatban és technológiában hasznosítva ezeket az anyagokat. Határozottan hiszem és bízom abban, hogy ennek óriási jövője van és ezt kockázatmenti a nyersanyagnak a feldolgozatlan állapotban való exportjával bűn.

A HEGYALJAI ÁSVÁNYBÁNYÁK ÖSSZESÍTETT TERMELÉSE

1993

GEOTRADE MÁD /bentonit, zeolit/ együtt	10 000 tonna
GEOPRODUCT KFT MÁD /zeolit/	10 000 tonna
PÁZHÁZA /DÁN KFT /perlit/	100 000 tonna
FÜZÉRRADYÁNY /illit/	15 000 tonna
ERDŐBÉNYE /kovaföld/	4 000 tonna
TARCAL /zuzalékkő/	2 000 000 tonna
BODROGKERESZTÚR /riolittufa termék/	30 000 tonna

ÁSVÁNYIANYAGTARTALOM

FIGYELEMBEVÉTELÉVEL

AZ ÉVI TERMELÉS ÖSSZESEN:

139 000 tonna

Akar ön jó cognacot inni ?

Kérjen mindig csak

TOKAJI COGNACOT

TOKAJ VAROS CZIMERÉVEL

(kigyós kereszt a hármás hegyen,)

mert különben értéktelen hamisítványt kap.

Valódi Tokaji Cognac kapható :

**minden nagyobb fűszer- és csemege-keres-
kedésben és gyógyszerárban.**

ELSŐ TOKAJI COGNACGYÁR

TOKAJ.

A tokaji Cognac hirdetése

A TOKAJ-HEGYALJAI COGNACGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG TÖRTÉNETE

A gyár alapítását megelőzően Székely Elek ügyvéd alapító s néhány társa egy körözüvényt bocsátottak ki, melyben elhatározták az üzem alapítását s egyben 500 darab 400 korona értékű részvény jegyzésére tettek javaslatot. A körözüvényen mindenki jelezte, hogy ki mennyi részvényt kíván jegyezni, s kötelezte magát arra, hogy a jegyzett részvények értékének 50%-át azonnal befizeti.

Az alakuló ülés Sátoraljaújhelyen 1894. január 7-én Székely Elek lakásán történt. Részt vettek az ülésen: Dókus Gyula, Székely Elek, Burger Samu, Kellner Ede, Dr. Kellner Soma, Dr. Nyomárkay Ödön, Grósz Vilmos, Rusznyák Adolf, Weisz Antal, Dr. Szepessy Arnold, Szőlőssy Sándor, Kellner József és Szentgyörgyi Vilmos. Székely Elek alapító nyitja meg az ülést, s megállapítja, hogy az összes részvényesek megjelentek s javaslatot tesz a Tokaj-hegyaljai Cognac Gyár megalapítására.

Az alakuló ülés egyhangúlag választja Dókus Gyula részvényest alkalmi elnökül, jegyzőül pedig Székely Eleket.

Az elnök ismerteti, hogy a részvényesek befizetéséből 100 000 korona lett az alaptőke. Ezután felolvassák az 1894. január 7-én keltezett alapszabályt, mely IX részből és 45 §-ból állt. Kimondják 10 évre az alakulást, s az alakulás idejéül 1894. január 15-ét jelölik meg. Elhatározzák, hogy az alakulás jegyzőkönyvét s az alapszabályt a kir. törvényszéknek megküldik.

Az elnök javaslatot tesz 6 igazgatósági tag és 4 felügyelő-bizottsági tag megválasztására. A választás során Székely Eleket 130, Kellner Edét 130, Burger Samut 130, Dr. Nyomárkay Ödönt 130, Grósz Vilmost 130 részvénytulajdonossal igazgatósági tagokul, Dókus Ernőt 130, Dr. Szepessy Arnoldot 130, Kellner Józsefet 130, Szentgyörgyi Vilmost 130 részvénytulajdonossal felügyelő-bizottsági tagokul megválasztották.

Az alaptőkét négy sátoraljaújhelyi pénzintézetnél helyezték el.

Az alapszabályokat a sátoraljaújhelyi törvényszék, mint kereskedelmi bíróság 1894. február 10-én jóváhagyta, s a céget a társas cégek sorába az I. kötet 148. lapján „Tokaj-hegyaljai Cognacgyár Részvénytársaság” néven bejegyezte. Az alapszabályok 45 §-ából érdekesség kedvéért csupán néhányat ismertetünk. E szerint: A társaság székhelye: Sátoraljaújhely. Saját helyiség. Az alaptőke: részvények. A társaság alaptőkéje 200 000 korona, melyből már 100 000 koronát befizettek. Az V. 23 §. a hat igazgatósági tag részére a 42 §. szerint kiszámított tiszta nyereségből 10%, a művezető igazgató és aligazgató részére 5% fizethető ki. A 20 §. szerint a közgyűlés hatáskörébe tartozik:

1. Az igazgatóság és felügyelőbizottság megválasztása titkos szavazás útján.
2. A zárszámadás és a mérleg jóváhagyása.
3. Egyesülés más társaságokkal.
4. Kartell szerződések kötése.
5. Az alaptőke leszállítása, vagy felemelése.
6. Az alapszabály módosítása.
7. A társaság felszámolása, feloszlata stb.

A 40 §. szerint az esetleges veszteség fedezésére a tiszta jövedelem 5%-át évente tartalékolják.

A gyár igazgató művezetője Weisz Antal, helyettes igazgatója Rusznyák Adolf lett, kiket az igazgatóság nevezett ki.

A gyár Tokajban az állomáshoz vezető Vasút utca sarkán működött bérelt helyiségben. A munkáslétszám nem volt nagy — 14-18 fő —, s elsősorban a tokajiak közül került ki. Itt dolgoztak: Engelthaler József, Hornyák István, Engelthaler Teréz, Lefkánics Borbála, Lefkánics Miklós, Szokolcai Zsuzsa, Bodnár Rozália, Burcsik Gyuláné, Harcsa János, a Fehér lányok és Rehorovics bácsi.

Az első év eredményeit az 1895. március 25-én megtartott közgyűlés jelentéseiből ismerhetjük meg. A közgyűlésen 14-en jelentek meg 475 részvény képviselőiben. A részvények aránya ekkor a következőképpen oszlott meg:

Szunyoghy Dezső	5 db	Mattyasovszky Kálmán	5 db
Szóllóssy Sándor	20 db	Dr. Nyomárkay Ödön	40 db
Dr. Keller Soma	40 db	Székely Elek	40 db
Kellner Ede	40 db	Grósz Vilmos	40 db
Burger Samu	45 db	Dr. Szepessy Arnold	20 db
Szentgyörgyi Vilmos	10 db	Kellner József	20 db
Weisz Antal	75 db	Rusznyák Adolf	75 db

A vezetőség tagjai ekkor a következők voltak:

Igazgató: Weisz Antal, könyvelő: Csemyiczky János. Könyvelő és pénztáros: Szóllóssy Sándor.

Igazgatósági tagok voltak: Grósz Vilmos, Kellner Ede, Kellner József, Dr. Nyomárkay Ödön, Burger Ferenc, Székely Elek.

A Felügyelő Bizottság tagjai: Dr. Szepessi Arnold, Kellner József, Szentgyörgyi Vilmos.

A közgyűlésen elhangzott az igazgatóság és felügyelő bizottság jelentése. A jelentésből kiderült, hogy az eredmény várakozáson felüli volt, a tiszta jövedelem 24 153 forint 54 fillért tett ki. Az igazgatóság részéről javaslatot tesznek a jövedelem felosztására, s több indítványt is tesznek. Így a részvények számát 900-ra akarják emelni, a vállalat alaptőkéjét 180 000 forintra csökkenteni úgy, hogy a 900 részvény 200 koronás legyen. Ennek érdekében újabb részvényeket bocsáta-

nak ki. Javasolják, hogy igazgatósági tag 5-9 fő legyen, az igazgató tiszteletdíja 20%, a felügyelő bizottság tiszteletdíja 4% legyen, az igazgató helyettes is bírjon szavazati joggal, s hogy a felügyelő bizottság 5 tagból álljon.

A közgyűlés az előadott javaslatokat különböző módosításokkal elfogadja. Hogy valami fogalmunk legyen az üzem nagyságáról, forgalmáról és működéséről, ezért közlöm az első év mérlegét:

Mérlegszámla 1894

Tartozik:		Követel:	
1. Pénztári számla	9583,55	2. Részvénytőke	100000,00
2. Részvények	50000,00	5. Hitelezők	4501,76
3. Felszerelés	1770,34	14. Elfogadványok	5386,01
4. Cognac	11902,69	Egyenleg	24153,54
5. Adósok	56319,60		134041,31
6. Gőngyöleg	3974,74		
7. Hordó	359,85		
14. Váltó	130,54		
	134041,31		

Nyer és veszt számla 1894

Tartozik:		Követel:	
1. Adósok és hit. számla	141,06	4. Cognac számlától	62254,94
2. Felszerelési sz.	1120,42	9. Kamat számlától	848,09
6. Költség sz.	13160,72		63103,03
6. Gőngyöleg anyag	6309,67		
7. Üzem sz.	3599,09		
7. Hordó	61,33		
8. Jutalék	6194,25		
10. Utazások utiköltsége	5145,17		
10. Levonások	517,78		
15. Vám és fuvar	2700,00		
Egyenleg	24153,54		
	63103,03		

Å fenti adatokból világosan kitűnik, hogy cognacgyárunk nem volt nagy volumenű üzem, inkább csak kis manufaktúra.

Alig három hónap múlva, 1895. június 23-án rendkívüli közgyűlést hív össze a vezetőség, melyen megjelent 42 részvényes 726 részvény képviselőjében. E gyűlésen javaslatot tesznek az alapszabály 4, 17, 18, 23, 27, 33 és 37. pontjának módosítására s a 200 000 koronából álló alaptőkét 100 000 koronára szállították le, s a régi 500 db részvényt a tényleg befizetett 200 korona értékben bélyegezték le, egyúttal újabb 400 db 200 korona értékű részvény kibocsátását határozták el.

A módosított alapszabályok szerint az igazgatóság 5, legfeljebb 9 tagból áll, az igazgatóság tiszteletdíja 15%, helyettes elnök is választandó, a felügyelő-bizottság pedig 5 tagból áll, mely 3 évenként választható.

A következő év a gyár életében a legeredményesebb, de utána már lassú hanyatlásnak indul az üzem.

Az 1896. március 29-én, Sátoraljaújhelyen a gyár saját székházában megtartott évi rendes közgyűlésen 21 részvényes 800 részvény képviselőjében jelent meg. E gyűlésen már feltűnnek új részvényesek, így: Szerviczki Ödön 30 db részvénnel, Spóner Sándor és Spóner Gyula 42 db részvénnel, Ambrózy Nándor 10 db részvénnel, Wieland Lajos 8, Juhász Jenő 19, Bideskúti Örzse 10 részvénnel, stb.

A mérleg 32 291,19 korona nyereséget mutatott ki, s a bevételek között cognac eladásból 51 552,68 korona folyt be.

A következő évi rendes közgyűlést 1897. február 14-én tartották, melyen 21 részvényes jelent meg 587 részvény képviselőjében.

A beszámolóból kitűnt, hogy az év már korántsem zárult olyan jól, mint az előző évek, mert a tiszta nyereség csupán 2105,53 koronát tett ki, s bejelentették, hogy osztalékot nem fizetnek, mert a nyereséget leírásokra fogják fordítani. Egyben bejelentették az igazgatóság lemondását is, s javaslatot tettek arra nézve, hogy az igazgatóság ezután csak 6 tagból, a felügyelő-bizottság pedig csak 3 rendes és 2 póttagból álljon, s az igazgatóságnak 10%, a felügyelő-bizottságnak pedig 2% legyen a részesedése a tiszta nyereségből.

A közgyűlés az igazgatóság lemondását elfogadja s megejtik az új választást. Az új igazgatóság tagjai lettek: 587 szavazatból Szerviczki Ödön 557, Halász József 587, Szunyoghy Dezső 587, Kellner József 587, Dr. Kellner Soma 369, Ambrózy Nándor 355 szavazattal. A felügyelőbizottság tagjai 403 szavazatból: Dr. Nyomárkay Ödön 273, Dr. Szepessi Arnold 243, Kellner Ede 240. Póttagok: Dr. Ligeti József 50, Szentgyörgyi Vilmos 173 szavazattal.

A jelentésekből megtudjuk azt is, hogy a forgalom Magyarország és Ausztria tartományaiban emelkedett, s hogy a gyár a Milleneumi Kiállításon önálló pavilonnal szerepelt, mely nagy sikert aratott, de végeredményben a kiállítás mégis veszteséges volt.

A cognac szállításból eredő bevétel ez évben 31 215,88 Ft volt.

Az 1898. évi február 6-i rendes közgyűlésen részt vett 15 részvényes 340 részvény képviselőjében. Még ez évben is nyereséggel zárt, 12 339,98 Ft-tal, s a cognac szállításból befolyt 42 896,56 Ft.

Az üzem szinte meglepetésszerű megszüntetését az 1899. március 26-i rendes közgyűlés határozta el. A közgyűlésen megjelent 25 részvényes 607 részvény képviselőjében. Az igazgatóság beszámolója szerint az év 6735,83 forint veszteséggel zárult, sőt mivel a behajthatatlan váltók összege 9881,71 forint, a behajthatatlan tartozásoké pedig 1182,79 forint, ez a veszteség valójában 17 800,33 forintnyi összeget tesz ki. Ezután javaslatot tesz a társaság feloszlására.

Az igazgatóság javaslata után Szöllősy Artúr részvényes javasolja, hogy a közgyűlés Weisz Antal vezérigazgatónak a felmentést ne adja meg, a biztosítékul letett részvényeit az esetlegesen okozott károkért tartsa vissza.

A közgyűlés az igazgatóságnak azon javaslatát, hogy a társaságot oszlassák fel, egyhangúlag elfogadja, s egy három tagú felszámoló bizottságot állít fel, kiknek működésük idejére, — ha az alaptőke 40%-a befolyt — a befolyt pénzeszség 3%-át fizessék ki tiszteletdíj címén. Csernyiczky János könyvelő a bizottság működése alatt állásban marad.

A felszámoló bizottság tagjai: Dr. Kellner Soma, Dr. Nyomárkay Ödön, Juhász Jenő lettek.

A felügyelő bizottság tagjai: Kellner József, Szentgyörgyi Vilmos, Dr. Szepessi Arnold.

A feloszlás elfogadása után felmondták a gyár bérletét és felmondtak az alkalmazottaknak.

Felmerül a kérdés: mi okozta a hirtelen hanyatlást, mi az oka annak, hogy az üzem veszteséges lett, s miért vált szükségessé a társaság feloszlása! Ha az igazgatóság jelentését vesszük figyelembe, akkor mindennek az oka:

1. A világpiacon uralkodó tisztességtelen verseny,
2. A szűk üzleti kapcsolat,
3. A kormánytámogatás hiánya,
4. Hogy az üzem fejlesztésében nem mertek előbbre lépni, nem mertek korszerűsíteni, bővíteni,
5. Magas volt az adókulcs, a kis üzem évi 3350 forint adót fizetett.

Ha tárgyilagosaak akarunk lenni, akkor a fenti okokon kívül még jó egynehány tényező is közrejátszott abban, hogy a felszámolásig jutott el a társaság. Így a sok fedezet nélküli váltó és behajthatatlan adósság (8144,88 Ft.) azt mutatja, hogy az igazgatóság nem volt elég körültekintő a hitelképesség megítélésében, másrészt az alkuszok, ügynökök személyének kiválasztása nem volt a legszerencsésebb, hiszen ezt bizonyítják az üzemmel szembeni kártérítési, végkielégítési perek is. Végül a

bátor, kockázatos üzleti szellem hiánya, mely rögtön az első veszteséges év előállása miatt, inkább a feloszlást választotta, mint a küzdelmes talpraállást.

Rendkívül érdekes az, hogy a felszámolást kimondó 1899. évi március 26-i közgyűlés után a felszámolás teljes 14 évig tartott, mert a felszámoló közgyűlés Sátoraljaújhelyen a városháza tanácstermében csak 1914. március 19-én délelőtt 11 órakor ült össze. Ez időtartam alatt is fizették a könyvelő fizetését s a felszámoló bizottság tiszteletdíját. Szinte hihetetlen!

Az 1914. március 19-i közgyűlésen 77 részvény alapján 365 szavazattal Székely Elekot választották meg a közgyűlés elnökének, melyen Juhász Jenő a felszámoló bizottság elnöke számolt be a bizottság munkájáról, s a következő jelentést tette:

Tekintetes Közgyűlés!

Alulírottak, mint a „Tokaj-hegyaljai Cognacgyár” Részvénytársaság felszámolója, a felszámolás eredményéről tisztelettel a következő jelentést terjesztjük elő:

A felszámoló bizottság működésének megkezdésekor a Részvénytársaságtól átvett vagyon értéke 208 153 Kor. 42 fillér volt, ebben az összegben benn foglaltak a különböző óvadékok, értékpapírok, a készpénzek s az összes kinnlevőségek, — amelyekből a felszámolás tartama alatt készpénzben 66 080 Kor. 26 fillér hajtott be.

Ebből a 208 153 Kor. 42 fillér vagyonból a felszámolás alatt a K. T. értelmében elsősorban a Részvénytársaság tartozásai fizetettek, illetve hitelezői elégítettek ki, azután egy korábbi közgyűlési határozat alapján a részvényeseknek fizetett ki osztalék címen részvényenként 30-30 korona, egy nagyobb összeg, mint 1904. évi április hó 1-ig megállapított veszteség leíratott, — azonkívül ebben az összegben benn foglaltatik még a kinnlevőségek értéke, — s a jelenleg rendelkezésre álló 11 283 Kor. 78 fillér készpénz.

A Részvénytársaság üzleti könyvei a felszámolás alatt történt változások bevezetése után 1904. április hó 1-én lezártak, s azokból a fenti adatokat előtüntetett mérlegszámla és veszteségszámla elkészítettet.

A két számla A és B alatti csatolása mellett tisztelettel bejelentjük, hogy a felszámolás tartama alatt:

1. Tartozások címen kifizetett:	40 790 K. 26 f.
2. Osztalék:	25 290 K. — f.
3. 1904. április 1-ig megállapított veszteség:	55 445 K. — f.
4. Kintlévő követelések összege:	83 598 K. 68 f.
5. Rendelkezésre álló készpénz:	11 285 K. 78 f.

—A kinnlevőségek címen feltüntetett 83 598 K. 68 f-nyi követelés behajtása a felszámolási eljárás alatt megkísérelve nem lett, — és pedig azért, mert mint az ezen

követelésekről készített C alatti kimutatás mutatja e követelések teljesen rosszak, s így perlésük csak hiábavaló költséggel járna, tisztelettel indítványozzuk ezért, hogy azok bírói árverés útján eladattassanak.

Indítványozzuk továbbá, hogy...

Eddig a történet! A rövid életű magyar cognacgyártás ezzel véget is ért. Nem feladatunk a megszűnés okait kutatni, de az bizonyos, hogy a gyár működése amúgy is rövid életű lett volna, hiszen tudvalévő, hogy a franciák a magyar „cognac” gyártásnak, illetve a cognac név használatának mindig is ellenzői voltak, s a magyar cognacgyártást törvénytelennek, hamisításnak minősítették, érthető okból, hiszen a Cognac név használata egyedül Cognac francia várost illeti meg, ahol mintegy 300 éve készítik az italokat. A franciáknak éppolyan fájó pontjuk volt a magyar cognac gyártás, mint nekünk a francia „tokaji”-k készítése.

Ez ellentétek megoldása érdekében száz éven át folytak diplomáciai tárgyalások. Először 1882-ben Bismarck idejében, majd a franciák — tudomásom szerint — a trianoni békeszerződésben is kikötötték a cognac név magyarországi használatának a betiltását. 1929-ben Franciaország részéről Jean Hennessy mezőgazdasági miniszter és Aristid Briand külügyminiszter is jóváhagyták azt a megállapodást, hogy a franciák nem használják a tokaji, a magyarok a cognac elnevezést, de francia részről a megállapodást egyáltalán nem tartották be. 1977-ben a Közös Piac Borfőosztálya hozott olyan döntést, hogy a franciák 1980. után nem használhatják a „tokay” elnevezést. Betartották a döntést! Mai napig is palackoznak „Elszászi Tokay”-kat.

Alig múlt el 70 év s a tokaji cognac gyár emlékeiből alig maradt fenn valami. Még áll az épület a mai Baross, a régi Vasút utca sarkán, de hová lettek a nagyhírű gyár gépei, palackjai, címkéi, reklámjai, emblémái, poharai! A Tokaji Múzeum birtokában még fellelhető néhány vignettája, több üvegnyakra ragasztható lepke, 2-3 típusú kóstoló pohár, egy minipalack, egy felirattal ellátott lapospalack, 2-3 színes bádogleklám, egy porcelán embléma.

Régi újságok híradásai s a megmaradt árjegyzékek alapján tudjuk, hogy gyártmányai keresettek voltak, kilencféle konyakot készítettek, melyek között igen kedveltek voltak a „Sec” (száraz) és a Korona márkájú italok, melyeknek litere 16-18 koronába került. Hírnevének alapja a tokaji márkanév volt s az a tény, hogy az egész világ természetesnek tartotta, hogy a legnemesebb borból a legnemesebb konyak származhatik. Még Ferenc József osztrák császár és magyar király is kíváncsi volt erre, mert — s ezt korabeli újságok is megírták — amikor 1896. május 2-án a milleneumi kiállítás tokaji „cognac” pavilonját meglátogatta, mindenki legnagyobb meglepetésére egy pohár tokaji konyakot kért. S nosza lett riadalom, mert poharat hirtelen sehol nem találtak. Végül mégis előkerült egy csinos, emblémás kóstoló pohár, amit megtöltöttek a csodás itallal, amit a király jóízűen kiivott. Hogy ízlett e neki, s mit mondott az itala, arról nem szól a krónika. Hogy azután

máskor is kíváncsi-e Ferenc József a „tokaji cognac”-ot azt nem tudjuk, de azt igen, hogy haláláig hű maradt legkedvesebb italához az aszúhoz.

A Tokajban lévő konyakgyár története véget ért, de nem így az első tokaji konyak pályafutása. Ugyanis a Széchenyi könyvtárban lévő Nagy Magyar Compass évfolyamait áttanulmányozva meglepetéssel tapasztaltam, hogy annak ellenére, hogy a tokaji konyakgyár 1905-ben véglegesen megszűnt, a Compassban továbbra is találtam az első tokaji konyakgyárra vonatkozó adatokat még az 1928–1929 évről is. Hogyan lehetséges ez? Itt valami manipulációt sejtettem. Ezt az is valószínűsíti, hogy az évfolyamok egyikében sincs benne a telephely megnevezése, csupán a központi igazgatóság és iroda címe, ami Budapest VI. Frangepán u. 12–14. Az történhetett, hogy a tokaji telep megszűnte után 15 évig nem volt tokaji konyakgyártás, de a trianoni békeszerződés után akár politikai okból (frankhamisítás!), akár üzleti haszonszerzésből Budapesten 1921. május 5-én kelt alapszabállyal, amit a hivatalos lap is közölt, ismét megalakult, de most már Budapesten az Első Tokaji Konyakgyár Rt., melynek két család volt a tulajdonosa. Ugyanis az igazgatóságot Engel Hugó és Engel Bernát, továbbá Beér Artúr és Beér Oszkár alkották. Az a Beér család, mely annak idején megvette a felszámolás után a tokaji konyakgyárat, illetve annak épületét, amit egészen 1940. május 1-ig megtartottak, amikor is a két igazgatósági tagnak a hozzátartozója Dr. Beér Ferenc Miklós és Dr. Beér Bertalan eladta az ingatlant L. Nagy Gyula és felesége, valamint Andriskó Sándor tokaji lakosoknak 8250 pengőért. S hogy 1929-ben miért szűnt meg ez a gyár? Nyilván az 1929-es Jean Henessy francia mezőgazdasági miniszter és Aristid Briand francia külügyminiszter és a magyar kormány megegyezése következtében, amit a francia kormány nem, a magyar kormány pedig szigorúan betartott.

Források

1. Tokaji Szövetkezetek. Manufaktúrák. Sátoraljaújhelyi Fiókleveltár. 12. doboz – 26. Tokaj-hegyaljai Konyakgyár Rt.
2. Hegyi József: Tokaji konyak a császár poharában. Déli Hírlap, 1971. június
3. Szóbeli adatközlők: Bodnár András 82 éves, Peleskei Tiborné 91 éves, Halász Józsefné 74 éves tokaji lakosok.
4. Széchenyi könyvtár: A Compass és a Nagy Magyar Compass 1894–1930 kötetei.
5. A tokaji konyakgyár eladásának adásvételi szerződése, 1940. május 14.

Van

utánzott „TOKAJI COGNAC.” Ezek ugyan nagyon olcsók, de ép oly rosszszak és így még a legkisebb összeget sem érik meg. — Eme értéktelen utánzatok könnyen felismerhetők, mert:

1) nem az egyedüli és csakis Tokajban létező

ELSŐ TOKAJI COGNACGYÁRBÓL származnak,

2) ezen **TOKAJ VÁROS CZIMERÉVEI** nincsenek

ellátva.

BEJEGYZETT
AZ ELSŐ TOKAJI

VÉDJEGYE
COGNAC-GYÁRNAK

TOKAJBAN.

Valódi csakis

TOKAJI COGNAC

TOKAJ VÁROS CZIMERÉVEL

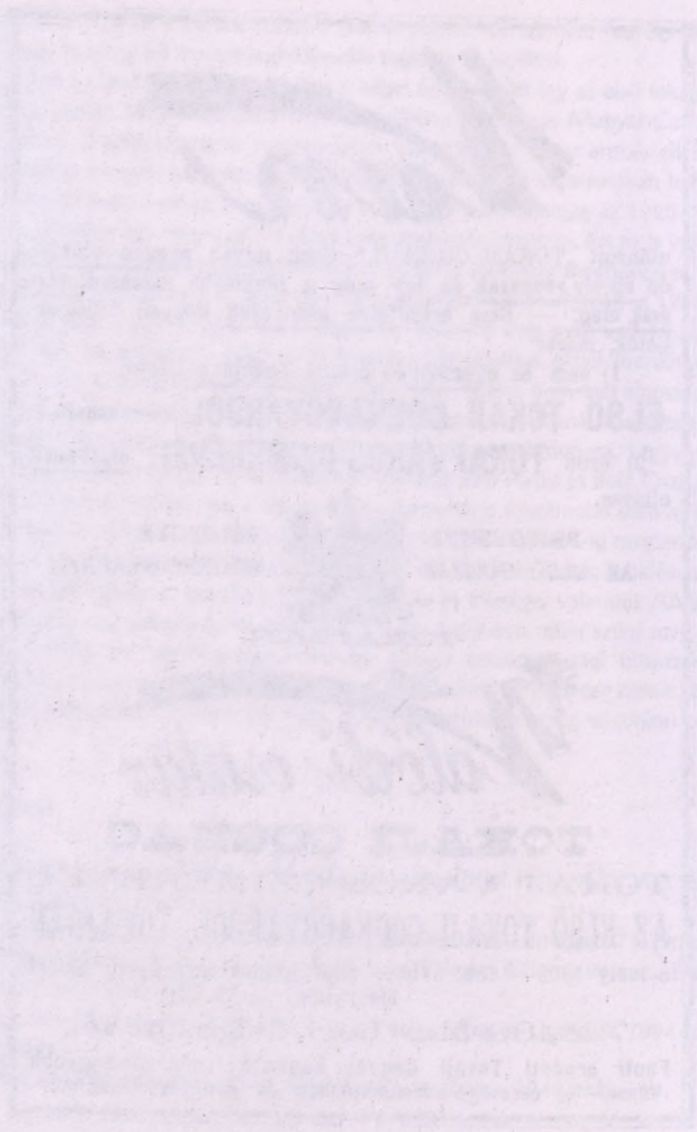
AZ ELSŐ TOKAJI COGNACGYÁRBÓL, TOKAJBAN

a mely 1893—1894. évben, mint hiteles közjegyzői okirat bizonyítja

725,130 liter bort dolgozott fel.

Fenti eredeti Tokaji Cognac kapható: minden nagyobb fűszer- és esemege-kereskedésben és gyógyszerárakban.

A SZENDRŐI FILOXÉRA ÁLLOMÁS ÉS TOKAJ-HEGYALJA

— Adalékok Herman Ottó parlamenti tevékenységéhez —

Herman Ottó tudományos munkásságát meglehetősen jól ismerjük, politikai és közéleti tevékenységét már jóval kevésbé. Politikai pályáját s ezen belül világnézetének paramétereit elsősorban nagy ívű publicisztikai tevékenységéből vizsgálták. Másfél évtizedes igen aktív parlamenti beszédeit jóformán csak ERDŐDY Gábor vizsgálta 1984-ben megjelent könyvében, de ő is csak a „társadalmi-nemzeti felemelkedés” aspektusából.¹ Én magam 1960 táján — a magyar alföldi pástorkodás kutatása kapcsán találkoztam Herman Ottó határozottnak és szuggesztívnek minősíthető tevékenységével. Azóta néhány tanulmányban próbáltam adalékokkal szolgálni részben tudósi portréjához, részben életének, sőt magánéletének több jelentős mozzanatához.²

Legalább egy évtizede MIKSZÁTH Kálmán parlamenti tudósításait böngésztem, itt figyeltem fel Herman Ottó igen aktív tevékenységére a „tiszelt házban”. Azóta gyűjtöm az idevonatkozó adatokat, de csak 1994 koratavaszán került sor arra, hogy áttanulmányozzam a *Képviselőházi Napló* közel száz kötetét 1879 és 1896 között, a tudósnunk parlamenti képviselősege alatt. Ennek kapcsán vetődött fel Herman Ottó tevékenysége a filoxeravész leküzdésében. 1879 és 1899 között legalább tíz alkalommal foglalkozott e témával. Ez alkalommal azonban csak idevonatkozó munkásságának a Tokaj-Hegyalja borvidékére vonatkozó adatairól kívánok beszámolni, a teljes tevékenységet majd egy más helyütt adom közre.

Lássuk mit tud a szakma a *filoxéráról*?

A *Magyar Néprajzi Lexikonban* ÉCETŐ Melinda filoxéra címszóban egyáltalán nem említi Herman Ottó szerepét³, s nem ismeri BALASSA Ivánnal az 1975-ben a Herman Ottó Múzeum Évkönyvében megjelent A filoxéra Tokaj-Hegyalján c. kiváló tanulmányát sem.⁴ Csupán néhány szőlészeti szakmunka alapján írta le a vész európai megjelenését és magyarországi hatásait. Szinte ugyanezt mondhatjuk el a magyar szőlészettel foglalkozó néprajzi szakirodalomról is.

BALASSA Iván az előbb említett tanulmányát építette be 1991-ben megjelent *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora* c. kiváló monográfiájába is.⁵

A filoxérát (*filoxera vastatrix*) Amerikában 1856-ban fedezték fel. Többféle alakja ismert, ivaros, ivartalan, szárnyas, szárnyatlan. Nálunk az utóbbi a gyökéren megtelepedve végezte a nagy pusztításokat, s a levelek sárgulása messziről jelezte a fertőzés helyét. Egyes fajai tölgyfa leveleken is élnek, de itt nem okoznak kárt. Európába 1858–1862 között szőlővesszőkön hurcolhatták be. Franciaországban bukkant fel először 1865-ben a du Gard megyei Pujautban. 1868-ban a montpellier-i iskola igazgatója J. E. PLANCHIN (1823–1888) nevezte el *Phylloxera vastatrix*-nek (BALASSA fordításában „levélszárító pusztító”).

Az Európába bejutó irtóztató kór vészese gyorsasággal terjedt. 1872-ben az osztrák Klosterneuburgban tűnt fel először egy kísérleti telepen. A Magyar Földművelésügyi Minisztérium 1874-ben már felhívta rá a figyelmet, tették ezt azért is mert az említett gazdaságból sokan hozattak vesszőt. A *Magyaróvári Gazdasági Akadémia* kísérleti állomása még 1875. júniusában azt jelentette, hogy hazánkban még nem fordult elő megbetegedés.⁶

Herman Ottó igen hamar felfigyelt a pusztító vészre. 1874-ben, a *Természettudományi Közlönyben* tanulmánya jelent meg *A phylloxera kérdéséhez* címmel.⁷ Ez után ugyanazon folyóiratban, de több újságban is, több mint fél tucat tanulmánya, cikke hívta fel a szakma és a közvélemény figyelmét az egész Európa szőlőkertjeit veszélyeztető vészre.⁸ 1877-ben szakértőként a Magyar Képviselőház pénzügyi bizottságának az ülésére is meghívták. Ez alkalommal jelentette meg 12 oldalas kis *füzetét A phylloxera ügye tekintettel a Pancsován végrehajtott irtásokra*.⁹ Megállapíthatjuk tehát, hogy Herman Ottó az elsők között volt, aki aktívan részt vállalt a hazánk gazdag szőlőterületeit megtámadó vész elleni küzdelemből.

1883-ban hazánkban, a fertőzött községek száma még csak 124 volt, 1894-ben ez a szám már 2544-re növekedett. A szőlőterületek ez idő alatt 425 497-ről 219 842 hektárra csökkentek. Zemplén megye közgyűlése 1885-ben felterjesztést küldött a minisztériumnak: A vész Tokaj-Hegyalja és szomszédsága „kizárólag szőlőműveléssel foglalkozó lakosságát végínséggel...pusztulással fenyegeti. ...Ha a szőlő elpusztul 12 000 hold terület fogja kopáran hirdetni Tokaj-Hegyalja hajdani fényét és gazdagságát.”

A filoxéra-vész terjedésének okán az európai államok — köztük hazánk is — 1878-ban, Bernben nemzetközi szerződést írtak alá. Az 1882. évi 5. törvénycikk pedig — a nemzetközi megállapodásnak megfelelően — lényegében megtiltotta a szőlővesszők, a szőlő és törköly kivitelét és behozatalát. A védekezést éveken át nagyon nehezítette, hogy a szőlőtermesztők nem nagyon hittek a vészben, nem ismerték annak megjelenési formáit, illetőleg gyakran felültek sok jó szándékú, de sanda téveszmének is. SZABÓ Lajos, a tarcali vincellérképző Intézet igazgatója 1882-ben hírt is adott erről. A filoxéra támadást a Hegyalján elsősorban Kassa

felől várták, ahol MATHIÁSZ János fertőzött szőlőiskolájából sok vesszőn hurcolták szét a vészt.

BALASSA Iván tanulmányából tudjuk, hogy Tokaj-Hegyalja 1880-ban még vészmentes volt. De ugyanebben az évben nyugat felől érkezett meg, a Borsod megyei Szendrőn és határában már felütötte a fejét. Zemplén megye 1879-ben *Filoxéra Bizottságot* hozott létre, amely főként a falusi lelkészekre és értelmesebb szőlőgazdákra támaszkodva fejtette ki tevékenységét, célja az volt, hogy megismertesse a néppel a filoxéra megjelenésének jellegzetességeit és a védekezés lehetőségeit. A Tokaj-Hegyalja területén pusztító filoxéravész BALASSA Iván kiválóan feldolgozta említett tanulmányában¹⁰, ezért én itt csupán Herman Ottó tevékenységének ismertetésével kívánok hozzájárulni az eddigi ismeretekhez, tekintettel arra, hogy BALASSA is csak egyes publicisztikai munkáit hivatkozta.

Herman Ottó 1879-ben, időközi választáson lett először parlamenti képviselő. Szűzbeszédét november 12-én Bosznia és Hercegovina közigazgatásáról szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával mondta el. A második beszédét 1879. december 9-én — talán jelzi a kérdés fontossága is — a filoxéra ügyének szentelte, ahol is kétszer is felszólt. Támogatta az ún. *lausannei conventio* elfogadását. Ebben a filoxéra elleni közös védekezés és információcsere kötelezettségét írták elő a tagok részére.¹¹

Herman Ottó már 1880-ban a következőket írja: „Hegyalja népe remeg, mert hiszen a baj Kassa felől már megközelítette — hegyeibe már talán be is férkőzött. Az ijedségtől felkorbácsolt képzelet már elsárgulva, a végső veszedelem torkába dobvatálja a tokaji borkirály termőhelyeit... — de nem általánosan!!! Hiszen az emberek jelentős része nem tesz semmit a vész elhárítására, sőt azt is akadályozza közönyösségével, amit a felsőbb hatóságok próbálnak kezdeményezni.”¹²

Az 1881. évi költségvetés tárgyalásakor, 1880 októberében vetette fel először Herman Ottó a Szendrő községbe (Borsod m.) telepített filoxéra-állomás ügyét: „Szendrőre nézve kimondatott, hogy mivel ott az inficiálás 60 holdra terjed, ott a *kénegezés* egyáltalán nem ajánlható. Szendrő tehát azon nagy inficiált helyekhez sorakozott, melyekre nézve fenntartotta a bizottság, hogy tovább tanácskozik, sőt jónak találta, hogy még az akadémia is az ügy érdekébe vonassék be. Azonban, a midőn az igen t. miniszter úr itt az ő jelenlétében számos egyes írfási esetet elősorol, Szendrőről egyáltalán nem szól semmit, pedig az kétségen kívül való dolog, hogy Szendrőn, — habár a szakértő bizottság ellene volt, mégis nagy mennyiségű szénkéng szállítatott — az írtás foganatosított és az eljárás eredményre még sem vezetett.”¹³

Az 1881–1884 közötti ülészakon hét alkalommal foglalkozott a filoxéra országos helyzetével és a védekezés állapotával. 1883. február 20-án hozzászólása előtt három kérdést intézett a miniszterhez: „Mielőtt a szőnyegen levő törvényjavaslat-

hoz általában hozzá szólanék, a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter úrhoz három kérdést intézek. Ezeknek elseje az, hogy az eredetileg benyújtott törvényjavaslat indoklásában foglalt részletes költségkimutatást jóhiszeműen terjesztette-e be s teljes felelősséget vállal-e a számok csoportosításáért? A második kérdésem az, vajon az amerikai ellenálló fajok tenyésztését kizárólag az államnak tartja-e fenn? A harmadik pedig az, hogy Szendrő megmarad-e kísérleti állomásnak vagy sem? Ha a t. miniszter úr kegyes lesz nekem ezen kérdésekre felvilágosítást adni, meg lehet, hogy lényegesen módosítani fogom felszólalásomnak tartalmát."

A minisztériumi válasz után ismét felvetette a szendrői telep ügyét, amelynek fenntartását mindig azzal igazolták, hogy a „Hegyaljára nézve végzetlenül fontos”. Ezt az állítást Herman Ottó a következő érvekkel cáfolta: „Ezt én kerekén tagadom. Ne méltóztassék a miniszter úr az én szavam után indulni, hanem minthogy hatáskörébe tartozik, az állami földtani intézetet megkérdezni, hogy van-e valami elfogadható alap, melyen a szendrői hegységet a hegyaljai bortermő vidékkel viszonyba lehet hozni. És azon választ fogja nyerni, hogy semmi összefüggés nincs, mert a hegyalja vulcanicus képződmény, az a mi a hegyaljai borászatnak azt a különös becsét megadja. Én beleegyezem minden állomás felállításába, mely a hegyaljai borviszonyokra nézve mérvadó, de tiltakozom minden olyan állomás felállítására ellen, mely Magyarország borászati vidékei érdekét nem mozdítja elő és az országnak csak költséget okoz, mely a haszonnal semmi arányba nem áll!”¹⁴

A szőlőművelés ügyét a következő évi költségvetési tárgyalásokon, 1884. január 22-én vette ismét fel. kifogásolta egyes artézi kutak fúrását, de jobbára a szendrői filoxéra állomás fenntartására szánt összegeket ellenezte. Megemlítette Herman Ottó az ellene felhozott érveket is, mi szerint úgy nyilatkozott Szendrőről, hogy nem is járt ott. Most arról ad számot, hogy „...kénytelen voltam azon áldozatot hozni, hogy személyesen elmentem Szendrőre s megnéztem a kísérleti állomást. Ennek alapján jelentem ki most t. képviselőház azt, hogy a szendrői állomásra ráköltött pénz haszontalan költség”. Érvei a következők: A táj geológiailag karszt, a termőtalaj rendkívüli silány, és itt akarnak szőlőt telepíteni és kísérleti állomást fenntartani. Kutak hiába ásnak a csemeték öntözésére, vizet sem találtak. Ehhez még az is hozzájárul, hogy közel három óra járásra van a vasúttól. A kísérleti állomás állapotát pedig így jellemezte: „Ezen szendrői állomáson én sok mindenfelét tapasztaltam. Láttam ott a szőlőt egy mezsgyével körülvelt területen, mely tökéletesen elburjánzott. Mi ez? Azt a felvilágosítást kaptam, hogy az egy tudományos kísérlet. Milyen tudományos kísérlet! b. Kemény György ő excellenciája olvasván a „Pester Lloyd”-ban, hogy a phylloxera ellen a legbiztosabb védekező szer az, ha a szőlő egészen magára hagyatik, majd megbirkózik ő avval, ez előtte annyira fontosnak és elfogadhatónak tűnt fel, hogy 1000 métert erre az experimentumra rászánt és a

vége az, hogy a szőlő elpusztult míg a phylloxera megmaradt és szép dudvatermés keletkezett rajta, de egy érdemét, ennek az experimentumnak elismerem, hogy a magyar államnak egyetlenegy krajczárba sem került. (Derültség.) Feljebb hatolva t. ház, a tőkék egész sorára találtam, melyeken kendertörök volt nagy nagy massákban. Kérdeztem, hogy mi az. Ez is tudományos kísérlet. A tudományos kísérlet az, ha nem csalódom, hogy egy vaskereskedő arra az ideára jött, hogy az áztatott kender, mivel igen rossz szagot terjeszt, tökéletesen alkalmas arra, hogy ha a szőlőtökére nyakravaló gyanánt kötik, kipusztítja a phylloxérát. (Derültség.) T. ház, ezek az illető kormányközegek által odabocsátott tudományos kísérletek."

„Constatálom, hogy én nemcsak a szendrői állomást néztem meg, hanem az ottani szőlészet romjait is és constatálom, hogy Szendrőre szőlőgazdaság tekintetében semmi súly nem helyezhető. Mert ott szőlőt rendszeresen termesztetni sohasem lehetett, mert a talaj improductív. Az igaz, hogy tartottak a magyar emberek Szendrőn szőlőt, de úgy, mint száz és száz magyar ember teszi, csak azért, hogy szőlője legyen, de nem azért, hogy jövedelmezzen, ép úgy mint a városi ember tart egy kis virágos kertet élvezet céljából. Ha ott elpusztult a szőlő, abba nem érdemes befektetni semmit. Én megszavazok többet is, ha kísérleti állomásokat állítatnak fel oly hegységekben, a melyek bírnak fontossággal, a melynek fajboruk van, de tiltakozom az ellen, hogy a tudomány nyilvános meghamisításával oly hegylánczon tétessenek kísérletek, a melyek már természeti viszonyainál fogva sohasem alkalmasak azon célra, és ha talán van valakinek kétsége az iránt, hogy a karszt absolute nem való arra, én megzörgetem e házban a köveket, melyeket onnan hoztam. (Egy dobozt megráz. Nagy derültség.), mert bocsanatot kérek, hallatlan, hogy ott oly módhoz folyamodnak, hogy a meddő sziklát dynamittal rigólfrozzák.”¹⁵

A következő parlamenti ciklusban (1884–1887) ugyancsak az év elején, az 1885. évi költségvetés tárgyalásakor került szó ismét a szőlőket veszejtő fertőzés aktuális kérdéseiről. 1885. januárjában és februárjában többször tette szóvá Herman Ottó a filoxera elleni védekezés különböző gondjait. Az ún. *Talajjavító Bank* megalapítása kapcsán vetette fel a szőlők vízzel való elárasztásának lehetőségeit, mint a filoxera elleni védekezés egyik módját. Azon élcélődött, hogyan folyik majd fel a víz a hegyeken lévő szőlőkre. „Tehát talajjavító bankok idejében t. ház, minden ily problémák vettemek fel a társadalomban, én követem ezeket s azt mondom, jó áraszuk el tehát a hegyeket. Ehhez képest éppen oly rendszabályok szükségesek, mint egy talajjavító bank felállításához, egy óriási tölcser, mely Magyarországba leeső minden vízcseppet felfog, viszi a vizet egy óriási reservoirba, mely a lomniczi csúcson van, (Derültség.) melyről aztán csövek segítségével vitetik a víz a Somlóra, Badacsonyra, az egész Hegyaljára és ezen hegységek körülvétnak chinai fallal, hogy medenczék alakuljanak, melyeket időnként megtöltenek”.¹⁶

1885. január 20-án ismét szóvá tette a szendrői állomás haszontalanságát és javasolta megszüntetését: „Én már a múlt alkalommal kifogásoltam a szendrői phylloxéra-állomást, ma is megmaradok véleményem mellett és azt mondom, hogy ezen állomást más nem teremtette meg, csupán csak a protectio, mert Szendrő vidéke borászati szempontból semmiféle értékkel sem bír: a szendrői környékbeli gazdák az ő szőlőművelésük által gazdagítva nincsenek annyira, hogy ott irtások történnek, és nekem tapasztalnom kell a mellett azt, hogy Szendrő vidékbeli birtokosok tőlem kérnek tanácsot, hogy mitévők legyenek, hogy Franciaországból amerikai szőlővesszőket kaphassanak, s midőn őket a szendrői állomáshoz utasítom, azt mondják, hogy ott teljességgel semmit sem lehet kapni. Nagy költséggel rigóliroznak ott három év alatt s hogy ne bírjunk vesszőt előállítani, annyit, hogy azaz illető környéken érezhető legyen, ezt teljességgel nem értem. Ennek pedig meg kell történnie”.¹⁷

1887. február 11-én mondott beszédében ismételten felvetette a szőlők homok talajra telepítésének fontosságát. A szőlők homokos talajon való meghonosítása a védekezés egyik módja volt.¹⁸ Herman Ottó ezen irányzatnak nagy élharcosa volt: „Én ma is tudom igen jól, hogy előbb-utóbb a magyar borászat a homokterületekre fog átköltözködni”. Nem igaz az, hogy homokon nem lehet jó bort készíteni. Természetesen ezt a javaslatot „a tokaji, a badacsonyi, a villányi” szőlőbirtokosok, mivel a nemes hegyi fajok birtokosai soha megkedvelni nem fogják. Az ő érdekük, hogy ők maradhassanak meg az ő hegyi szőlőgazdaságuk mellett: én azt értem és csak azt az egyet sajnálom, hogy előbb-utóbb el fog rájuk következni a pusztulás. Én ezen ellenálláson nem csodálkozom, ez természetes ösztön, hogy minden bortermelő ragaszkodik a helyéhez és azt a helyet megtartani igyekszik, de nekem kötelességem rámutatni arra, hogy igen is van mód, hogy eljárjunk a dolgban úgy, a mint kell, hogy szükség esetében a magyar borászat a homokterületekre átmegy”.¹⁹

1889-ben ismét foglalkozott a filoxéra vésszel, de aktív tevékenysége folyamatosan csökkent, talán azért is, mert az országos és a helyi védekezés egyre szervezettebbé vált. A vést csak századunk első egy-két évtizedében tudták leküzdeni. Herman Ottó érdemei azonban idevonatkozóan is elévülhetetlenek.

Jegyzetek

1. Erdődy G. 1984.
2. Szabadfalvi J., 1988., Szabadfalvi J. 1990.
3. Magyar Néprajzi Lexikon II. Bp. 1972. 163–164.
4. Balassa I. 1975. 305–333.

5. *Balassa I.* 1991. 327–370.
6. *Balassa I.* 1975. 305–306.
7. *Herman O.* 1874.
8. *Herman O.* 1876a., *Herman O.* 1876b., *Herman O.* 1876c., *Herman O.* 1879., *Herman O.* 1888., *Herman O.* 1880a., *Herman O.* 1880b., *Herman O.* 1880c., *Herman O.* 1880d., *Herman O.* 1880e.
9. *Herman O.* 1877.
10. *Balassa I.* 1975.
11. 1879. dec. 9. Képviselőházi Napló (a továbbiakban Kn.) 1878–1881. évi ülészak. XI. 134. 1.
12. *Herman O.* 1880. 4–5.
13. 1880. okt. 26. Kn. 1878–1881. XV. 186–190.
14. 1883. febr. 20. KN. 1881–1884. 178.
15. 1884. jan. 22. KN. 1881–1884. XIV. 158–160.
16. 1889. jan. 14. KN. 1884–1887. II. 379.
17. 1885. jan. 20. KN. 1884–1887. III. 11.
18. *Für L.* 1972. 108–111.
19. 1887. febr. 11. KN. 1884–1887. XV. 127–128.

Bibliográfia

Balassa Iván

1975. A filoxéra Tokaj-Hegyalján. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XIII–XIV. 305–333.
1991. Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Történeti-néprajzi tanulmány. Tokaj.

Für Lajos

1972. A filoxéravész hatása a homoki szőlőtermesztés fellendülésére. Agrártörténeti Szemle, XIV. 108–111. Bp.

Herman Ottó

1874. A phylloxera kérdéséhez. Természettudományi Közlöny (a továbbiakban Ttközl.) VII. 431–435. Bp.
- 1876a. A phylloxera kérdéséhez. Ttközl. VIII. 201–205.
- 1876b. Az élősdiség kérdéséhez (A phylloxera ügyében). Bp.
- 1876c. A tölgy phylloxerája. Ttközl. VIII. 66–67.

- 1876d. Phylloxera-sáska. ellenőr, 1876. nov. 26., dec. 6.
 1877. A phylloxera ügye, tekintettel a Pancsován végrehajtott irtásokra. A magyar képviselőház pénzügyi bizottságának 1877. márc. 15. tartott üléséből. Bp.
 1879. A phylloxera ügyében. Ttközl. XI. 449–463.
 1880a. A phylloxera. Vészkiáltás a magyar szőlők érdekében. Bp.
 1880b. Phylloxera a homokban. Ttközl. XII. 477–478.
 1880c. A phylloxera Magyarországon. Egy kis történelem a jövő hasznára. Ttközl. XII. 249–260.
 1880d. Szervezkedjünk, küzdjünk a phylloxera ellen. Ttközl. XII. 329–339.
 1880e. A phylloxera elleni védekezéshez. Ttközl. XII. 400–401., 477–478.

Szabadfalvi József

1988. Írások Herman Ottóról és a Herman Ottó Múzeumról. Borsodi Kismonográfiák. 25. Miskolc.
 1990. Herman Ottó az alkotó ember. A Miskolci Akadémiai Bizottság Közleményei. 10. 32–44.

EGY HEGYALJAI ÚJSÁG SZEREPE A FILOXÉRAVÉSZT KÖVETŐ REKONSTRUKCIÓBAN

A XIX. század közepétől kezdődően Észak-Amerikával megélénkült a kapcsolat. Ennek révén az ott őshonos szőlőkártevők bekerültek Európába és itt nagy kárt okoztak a szőlőgazdaságokban. Hazánk szőlőültetvényeinek területe ekkor 580 000 kh. volt, jelentősen nagyobb, mint ma.

A szőlőkártevők közül „első áldásként” a *lisztharmat* (*Oidium Tuckeri*, *Uncinula necator*) kórokozó gomba lépett fel Európában. Elsőként TUCKER angol kertész fedezte fel a szőlőhajtató házban 1845-ben. Innen egész Európába terjedt át, 1850 táján már észlelték a francia szőlőültetvényeken, az 50-es végén már hazánkban is végezte pusztító munkáját. BUCZÁT PÁL fedezte fel 1853-ban. A Földközi-tenger mediterrán vidékein terjedt el a legnagyobb mértékben, pusztítva a szőlőültetvényeket.

A lisztharmatnak ellenálló amerikai szőlőfajokat Amerikából az 1850-es évek végen tömegesen kezdik Franciaországba szállítani. Nagy a valószínűsége, hogy ezekkel a szállítmányokkal hozták be a filoxérát (*Phylloxera vastatrix*, *Dactylospheera vitifolii*, *Phylloxera vitifolii*), amely a Rhone folyó alsó részén, a 60-as évek elején kezdi pusztítani, s két évtized alatt el is pusztítja a francia szőlőhegyek 2/3-ad részét.

A filoxéra (szőlőgyökértetű) őshazája Észak-Amerikai Egyesült Államok. 1858 és 1862 között hurcolták Dél-Franciaországba, onnan hamarosan elkerült Európába, minden szőlőtermelő országba. Első ízben Pozsonyban észlelték 1872-ben. 1875. augusztus 3-án. Egy Pancsován feladott, szőlővesszőt tartalmazó felszakadt csomagra lett figyelmes Gerger Ede távírótiszt a temesvári postán. Innen került Magyaróvárra a Vetőmagvizsgáló és Növénykórtani állomásra, ahol Deininger Imre és Linhart György megállapítása szerint, a pancsovai szőlőt a szőlőtetű, a hírhedt filoxéra támadta meg.

Égész Európa a franciáknak köszönhette a filoxérát, (hazánk már akkor, akarata ellenére is, elsőként csatlakozott Franciaországhoz, *nyugathoz*, megelőzve az összes kelet-európai országokat, természetesen a filoxéra témakörben (de ők dolgozták ki a védekezési eljárásokat is az európai szőlőtermesztők számára):

- immúnis homokba telepítés,
- szénkénegezéssel és vízzel árasztással való gyérítés és
- ellenálló amerikai alanyra való oltással.

LALIMAN bordeauxi ampelográfus megállapítása, hogy a *Vitis aestivalis* nem pusztítja el a filoxéra (1869). *Ezzel felfedezték az amerikai fajok ellenállóságát.*

A filoxéra csak a szőlő- (*Vitis*) fajokon él. Amerikában főleg a *Vitis riparián* és a *Vitis rupestrisen*.

LALIMAN elgondolása alapján kidolgozták a módszert és a hegyvidéki szőlőkben megindult a nagy munka, a szőlők felújítása *amerikai alanyra oltott nemes szőlőfajtákkal*. Nálunk is követték a példát. A földművelésügyi minisztérium 1890-i jelentése a filoxéra-ügyről felsorolja, hogy 1880 óta, — mikor nálunk a szőlőtetű elleni védekezés megindult —, mennyi amerikai alanyvesszőt hoztak be alanynak (részben az állami szőlőtelepek beültetésére, részben a szőlőbirtokosok közt leendő kiosztásra).

1880	100 000
1881	142 000
1883	413 000
1885	2 559 000
1886	2 148 000
1887	606 000
1888	426 000
1889	1 301 000
1890	5 070 000
<u>Összesen (db):</u>	<u>12 766 000</u>

Az amerikai szőlők hazai termesztése egyre nagyobb mértéket ölt. Ebben az időben terjedt el nálunk a termőszőlők közül a rókaszőlő termesztett alakja az IZABELLA, s egy keresztezett származéka az OTHELLÓ.

Nagyobb jelentőségű az *alanyfajták termesztésének meghonosítása*. TELEKI ZSIGMOND villányi szőlője termeszteti a legelterjedtebb szőlőalanyokat.

Az amerikai dírekt termő fajták illetve hibridek:

Noah, Delaware, Izabella, Othello, stb. Filoxéra tűrésük 9–12 körül van, tehát igen gyenge. Mészűrésük 25–30 fok.

A filoxératűrés csak viszonylagos számot jelent. A filoxérának teljesen ellenálló szőlőfajtát 20-szal jelöljük. Minél kisebb ez a viszonyszám, annál kevésbé ellenálló, pl. az európai fajták viszonyzáma 0 volna.

AZ AMERIKAI ALANYFAJTÁK JELLEMZŐ TULAJDONSÁGAI

Fajta	Filoxératűrés		Mészűrés magyar fok
Riparia portalis	jó	18	15
Rupestris du Lot (Monticola)	közepes	16	25-30
Riparia x Rupestris 101-14	jó	18	15-20
Riparia x Rupestris 3309	jó	18	15-20
Berlandieri x Riparia T.8.B.	igen jó	20	35-40
Berlandieri x Riparia T.5.C.	igen jó	20	40-45
Berlandieri x Riparia T.5.BB. Kober	igen jó	20	40
Armon x Rupestris C ₇ .1.	gyenge	13	28-32
Mourvedre x Rupestris 1202.C.	kielégítő	14	42-45
Chasselas x Berlandieri 41.B.	kielégítő	15	50-60

—A mészűrés azt fejezi ki, hogy milyen mészertartalmú talajban tud megélni a kérdéses szőlőfajta.

A magyar-fok a talaj finomeloszlású, oldható mészkarbonát-tartalmát jelenti. A rögös, darabos mészke nem számít, mert ez nem, vagy alig oldódik. Az európai fajták mészűrése igen nagy.

A továbbiakban a Hegyalján zajlott eseményeknek szentelem a figyelmet. Ennek a kutatásnak az a lényege, hogy a táj nyugati vidékén mozgósító erejű újságokat szemlélve, kísérletet tegyek a védekezés-szervezés kutatására, adatok sorrendbe állítására.

Forrásunk pedig a: **TOKAJ-HEGYALJA**
(Ezelőtt: „ZEMPLÉN-HEGYALJA”)

TÁRSADALMI, KÖZGAZDASÁGI, SZÉPIRODALMI HETILAP.

Megjelenik minden csütörtökön.

Kiadó tulajdonos: SIMON JÓZSEF
Felelős szerkesztő: PÉCH FERENC
Főmunkatárs: Dr. KRÖCZER LÁSZLÓ

Hírt ad egy megyei tanácskozásról, ahol az alábbiak vettek részt:

a Hivatalok szakemberei:

Parnói Molnár István Zemplén vármegye főispánja
gr. Andrássy Gyula a mádi kerület korm.-párti jelöltje
Dobokay Lajos miniszteri osztály tanácsos
Füzesséry Ödön a tokaji járás főszolgabírája
Kosinszky Viktor szőlészeti és borászati felügyelő
Kudász Kálmán Tokaj város főjegyzője
Miklós Gyula szőlészeti és borászati kormánybiztos
Molnár Béla képviselő
Szabó Lajos mádi bíró

Birtokos szakemberek:

Brezeviczy Egyed
Dókus Gyula (Sátoraljaújhely)
Dr. Homay Béla (Sátoraljaújhely)
Illésházi Endre (Mád)
Dr. Laczi Szabó László
Dr. Láczy László
báró Mailott György
Meczner Gyula
Nagy Barna
Petrovics István
Dr. Rosenthal (Sátoraljaújhely)
Simon József
Dr. Schön Vilmos (Sátoraljaújhely)
Dr. Szabó Gyula (Tállya)
Zalay Andor
gr. Zichy Andor
Zimmermann Zsigmond (Mád)

Megszólalók:

Hézsér Emil (mádi református lelkész)
Bernáth Béla országgyűlési képviselő (Tokaj)

Az 1894. november 29. 48. számú újság „Lesz még szőlő lágy kenyér” cikkében örömmel közli; hogy ez év őszén Hegyaljánkon oly felújítási igyekezetet tapasztalt, hogy minden túlzás nélkül remélhetjük, az elpusztult szőlőkincsünk reorganizálódása komoly vállalkozások terére lép. Igen lényeges, hogy a filoxéra gyászos, de kétségen kívül helyesen felhasználható alkalmat teremtett részünkre, hogy a szőlőink régebbi rendszerű gazdasági és telepítési szervezetének összes hibáit és hiányosságát kiküszöbölhessük az újonnan telepítendő szőlőinkből.

A szőlőbirtokosok figyelmét hívja fel s egyben figyelmeztet az alábbi momentumra: az új szőlőtelepítés helyes keresztülviteléhez nélkülözhetetlen a *helyes és okszerű terv*.

Az előmunkálatokkal kapcsolatban ajánlja az újság: a szőlőtelepítés kezdete előtt, próbagödörök ásásával vizsgálják meg, hogy lehetséges lesz-e legalább 60–70 cm-re megforgatni a szőlő talaját (a forgatott föld elengedhetetlen feltétele az amerikai szőlők díszlésének). Így megtudjuk szőlőink használható részeit. Ezt az alkalmas részt lehetőleg mérjük és a kapott térképen, melyen a lejtméretek is szerepelnek, készítsük el szőlőink térképi képmását. Azon előre gondosan kijelölve a prësházak, rakodó, utak, fordulók stb. helyét, az egyes táblák nagyságát, a táblák rendeltetési célját és így tovább. Ezek után a vállalat egész költségvetését is készítsük el. Így világosan fog előttünk állni az egész tervbe vett műveletünk.

A termelt növények természetének minden feltételét kifogástalanul meg kell adni. Hacsak egy műveletet is kihagyunk, avagy nem eléggé adjuk meg, különben egyremegy, ha akár a többi munkákat is elhanyagolnánk. Feltétlen szükséges négy erős kapálás, 3-4 évenként kat. holdanként 300–400 q trágya a hegyaljai szőlőkbe minden körülmények között. E két művelet tulajdonképpen a tőkék táplálkozásának művelete.

Hasonló az eset a kiültetett amerikai alanyokon forszírozott zöldoltásnál. Sokan meg sem engedik a tőkét a helyén jól meggyökeresedni, s már is vézna hajtásaiba oltványokat készítenek és még panaszkodnak, ha ez nem jár kellő eredménnyel, vagy ha őszig be nem érik és a legelső évben tönkre megy.

A korabeli szemlélő írja: Sátoraljaújrhelytől Tokajig, Tokajtól Abaújszántóig 40 km vonalon szép hegysor települ, megannyi pihenő vulkán. A világ legjobb bora fakad tüzes-mézes lávatalajból.

„Der Tokajer der gibt Feuer!”

Ezt mondja és szedi kottába a német is.

Elhagyott, kopár, kietlen sivatag az egész Hegyalja. A régi szőlők helyén Bodrogkeresztúr táján kőbányák fehérlenek.

Reményt ébresztenek az új telepítések.

A tokaji hegyen a király, meg Tisza István fogott hozzá az új szőlő telepítéséhez nagyobb területen. Tarcalon a vincellérképző régebbi telepe. Tályán is vannak te-

kintélyes telepek. Szegilongon, Tolcsván, Szőlőskén sorban keletkeznek az új telepek.

Lassan-lassan megmozdul az egész Hegyalja, ültetgetik az amerikai alanyt. De akik ezt teszik, azok mind gazdag emberek a királytól kezdve lefelé bártfai Szabó-ékig. A nagyobb termelő közönség, azaz a kisember, csak azért nem bírja a munkát, mert nincs pénze. Ha a "kisember" nem jut pénzhez, hiába minden szép dikió, minden okoskodás.

Így van ez nemcsak Tokaj vidékén, hanem mindenütt e szép országban. Jó tanáccsal bárki szolgálhat, de pénzzel nem.

E munkámban már említettem, hogy a filoxérát a franciáktól kaptuk, a védekezési eljárásokat is ők dolgozták ki.

A vízzel való elárasztás a mi szőlőültetvényeink kitétsége miatt nem alkalmazható, *a szénkénevezés* igen költséges és nem adta az elvárt eredményt, *a talajunk nyirok és lősze, vagyis nem immúnis a filoxérával szemben*. Maradt tehát az *amerikai alanyokra való oltás módszere*.

A továbbiakban ezzel a védekezési módszerrel foglalkozik az újság is, hogyan segítették és vitték eredményre ösztönzésükkel, az elért eredmények ismertetésével, a filoxéra vést követő rekonstrukció munkáját.

1894. február 22. II. évfolyam 8. számában PÉCH FERENC felelős szerkesztő írja „Szőlőink újraültetése” című cikkében:

Zemplén vármegyénk állandó közgazdasági bizottsága a földművelési minisztériumhoz terjedelmes memorandumot intézett, hasznos és célhoz vezető javaslatokkal — az abban kifejtett eszmék és nézetek alapos ismertetése által — kivívni a miniszter gyors intézkedését, legalább részben helyreépíteni azon elveszett rengeteg tőkét, amely a szőlősgazdák elszegényedésének legfőbb oka, amit a filoxéra gyászos pusztítása okozott.

Az alkalmas és ügyes szőlőmunkások, nem kevés számmal, kénytelenek a megélhetés céljából kivándorolni és még hány szőlőtermelő kényszerül a végpusztulás elől e vidékről elvándorolni. E tények felsorolása után felhívja a figyelmet a komoly munkához való hozzáálláshoz, míg egészen késő nem lesz. Egy kis vállalkozó szellem, kitartás és értelmes munka, biztos sikert ígérnek. A most még parlagon heverő szőlők helyén új szőlő, új élet és jómód fog megint virulni.

MIKLÓS GYULA szőlészeti és borászati kormánybiztos, a magántőkét kívánja kisebb-nagyobb részvénytársaságok alakítása által bevonni és felhasználni. Csakis így látja megoldhatónak az elszegényedett szőlőbirtokos osztály részéről, a szükséges munkálatok és kellő befektetések foganatosítását még abban az esetben is, ha a földművelésügyi minisztertől olcsón és kedvező feltételek mellett kapnák a szükséges és kész oltványokat. Részvénytársaságok megalakításával kedvező alkalom nyílna a vagyonosabb borkereskedők számára is, miután a szőlőtelepítésbe fektetett

tőkájük több kamatot hozna, mint ha azt a takarékpénztárba helyeznék, sőt mi több, kiérdemelnék a jelen és az utókor teljes elismerését is.

Füzéressy Ödön járási főszolgabíró közhírré teszi, egyben figyelmezteti a járásbeli filoxéra-károsult szőlőbirtokosokat, hogy az államkincstár által megvásárolt homokterületek — Nyíregyháza ún. „Sóstó” fürdő és a vasúti megállóhely szomszédságában — nagyobb része még kiosztásra vár.

E homokterületek a hegyaljai szőlőbirtokosok részére kedvezményes árak és részletfizetési feltételek mellett osztatnak ki. Ezzel a teendővel KOSINSZKY VIKTOR tarcali igazgató van megbízva, aki a hozzáférőknek a kívánt felvilágosítást megadja.

Felhívja továbbá a figyelmet, mielőbb jelentkezzenek, mivel a kikötött határidő lejár és így a homokterületek Nyíregyháza, vagy más szomszédos községek birtokába kerülnek.

Az újságban KOSINSZKY VIKTOR ismerteti a „Szolgálati utasítást”, melyet az elpusztult hegyaljai szőlők újratelepítői részére adtak ki.

A kezelők feljogosítottnak, hogy a székhelyük birtokosaiknak szőlőibe is kimehessenek, hogy az ott folyó munkálatokban felvilágosításokat adjanak. A munkásoknak az egyes fontosabb munkák elvégzési módját, metszéseket, tőke, sor osztásokat stb. megtanítsák. Ez irányú igénybevételük egy-egy birtokos részéről csak egy napra terjedhet. Több napi igénybevételükhöz az igazgatóság engedélye szükséges.

A telepen egyes munkák betanulása céljából jelentkező vincelléreket, vagy szőlőmunkásokat a felügyelő mindenkor azonnal és teljesen díjmentesen köteles betanítani. A betanuláshoz szükséges anyagokat pl. vesszőket, az illető magával köteles hozni. Különmunkák végzésekor a felügyelőket naponta egy forint napi díj illeti meg. Ha a felügyelő egy nap több birtokosnál működik, a napi díjat az illetők közösen fizetik.

A felügyelők a termelők minden hozzájuk intézett kérdését, ha azokra már nem tud választ adni, tartoznak írásba foglalni és az igazgatósággal jelentkezéseik kapcsán közölni.

(Kelt Tarcalon, 1893. évi febr. 24. Kosinszky s.k.)

Végül közli a lap, hogy a sóstói homoki szőlőtelepítőknek egy *állami szakközeg* rendelkezésére fog állni, teljesen ingyenesen, akitől a munkák során bármikor közvetlen útbaigazítást nyerhetnek.

Célszerű lenne — a munkáltatási és kezelési költségek csökkentése szempontjából —, ha a sóstói szőlőtelepítők kedvezményes vasúti személyszállításért folyamodnának. Ez a telepítők részére nagyon előnyös volna, a mostani jó közlekedés mellett.

TOKAJ-HEGYALJA adja hírül, hogy az ojtási tanfolyam vizsgája Tállyán lesz.

A vizgálóbizottság tagjai:

MIKLÓS GYULA kormánybiztos, mint elnök,

KOSINSZKY VIKTOR igazgató,

Dr. SZABÓ GYULA,

bárá MAILOTT GYÖRGY,

BREZEVICZY EGYED és nagy számú érdeklődők.

72 ojtó, angol-párosítással oltott. Az ojtó-hüvelyeken való metszési eljárást mutatták be. Meglehető szép metszéseket produkáltak.

50 ezüst forintot osztottak ki jutalomdíj gyanánt. Bárá Mailott György 25 frrtal, Dr. Szabó Gyula 10 frrtal járult hozzá. Az ojtási tanfolyam vezetői 15-15 frrt tiszteltdíjat kaptak.

A múlt évben vizsgázottakkal már 140-150 kitűnő ojtó áll Hegyalja szőlőbirtokosainak rendelkezésére. Tállyán a nagybirtokosokon kívül, 120 kisebb birtokos is megkezdte a telepítés munkáját, a fenti munkások Tállyán is alkalmazást nyemek. Az az óhaj, hogy Hegyalján minden városban hasonló tanfolyamot állítsanak fel. *Kosinszky Viktor vincellérképezi igazgató kir. szőlő- és borfelügyelő* a következőket tudatja:

„A f. évi szőlő-zöldoltási tanfolyamot Sátoraljaújhelyen június 4-én,

Sárospatakon 5-én,

Liszkán 8-án,

Tolcsván 7-én,

Tokajon 9-én fogom megtartani.

A tanfolyamot Újhelyen, Tolcsván, Liszkán és Patakon az ottani állami telepeken, Tokajon pedig a filoxéra elleni védekezési szövetkezet szőlőtelepén fognak megtartani, s minden reggel 9 és du. 3 órakor fognak kezdődni.”

— A **TOKAJ-HEGYALJA újság** a főispán Nagyméltóságának tett javaslatokhoz az eddig tett intézkedések teljes érvényesüléséhez, még hiányzó kiegészítő javaslatot tesz:

TOKAJ-HEGYALJÁN a tarcali és vidéki HEGYALJÁNKON az eddigi telepek kiegészítéséül még egy megfelelő nagyságú és termelőképes *szőlőoltvány telepnek minél előbb való létesítése*. Továbbá a vidék szőlőtermelő és felújító közönsége részére megfelelő rendőri viszonyok és hegyrendőri szakszolgálat szervezése.

Új szőlőink reánk nézve nemcsak pusztá szőlőbirtok változást, de a valóságban teljes művelési rendszerváltozást is jelentenek (a helyes telepítés kivitele, a beállított telepek szakszerű kezelése).

Gondoskodni kell arról, hogy a szakszolgálat még jobban kifejlesztessék és a szaktanács még jobban hozzáférhető legyen. Mindezekkel pedig az egész felújításnak határozott szabályok szerinti keresztülvitele és eszközlése biztosítható.

Szőlőinken minél előbb szerveznők a hegyrendőrséget és minden egyes ilyen hegyrendőrség élére egy-egy úgy szólván az egész hegyközségi telepítés, ellenőrző és vezető szakképzett hegymestert, mint hatósági közeget állítanánk. Ezekre égető szükség van és nagyon sok jót várunk keresztülvitelétől.

Ez év április 26. 17. számában "Szőlőink újraültetésének kérdéséhez" című cikkben tárgyilagosan bírálja a filoxéra elleni küzdelem módját, lassúságát, eredménytelenségét. Bár a kormány részéről folyton történtek intézkedések, de azok még sem közelítették a célszerűséget. A nép oktatása — mely alapja lett volna az ügynök — csak elmélet maradt, írott malaszt. A filoxéra biztosok, vándortanárok a filoxéravészről látogatott gazdákat nem bírták felrázni tétlenségükből. A minden újítással szemben kételkedőket meggyőzni csak úgy lehet, ha az állításokat tényekkel igazoljuk. Minden szőlősgazda először szeretne meggyőződni a mondottak igazsága felől. Megkívánják, hogy tanítójuk számokkal, vagy kísérletekkel bizonyítson és csak akkor fog benne hinni, ha a kísérletek sikerültek.

A régi szőlőink megmentésének kérdése már idejét múlta. A tőkék már úgy el vannak csigázva, hogy többé magukhoz nem jöhetnek. Itt tehát az ideje, hogy szőlőink regenerálásával a legkomolyabban foglalkozzunk.

Az újság példamutatásként kijelenti, hogy a regenerálás csakis az ellenálló *amerikai alanyú oltványokkal* történhet. Sajnos a gazdák tömege még mindig kételkedve fogadja a biztatást. Csak a példa és a vele kapcsolatos felmutatható eredmény az, amivel hatni lehet a gazdákra. Az intelligensebb és pénzes szőlőbirtokosok hozzáfognak az oltványozás nehéz munkájához. És amint az elsők munkájuk gyümölcsét élvezni fogják, az addig kétkedők és lanyhák, seregestül fognak a példa követéséhez. Ennek gyorsasága attól függ, hogy a megye közgazdasági bizottságának memorandumában foglalt javaslata — a központi oltványtermelő telepre és a hegyrendőrségre — eléri-e célját a földművelési miniszternél.

Az újság felhívja a figyelmet a *filoxéra ellen védekező szövetkezetekre*. Ezen intézménynek sok ellensége van. Egész Hegyalján csak kettőt tudtak létesíteni, a tokajit és a tállyait. A szövetkezeteknek a látható eredmény felmutatásához legalább hat év szükséges.

A tokaji szövetkezet is, mely fennállásának negyedik évében van, csak az ötödik évében képes először kész, gyökeres oltványokat szolgáltatni csekély díjért tagjainak. Mit lehet egy szövetkezetől többet kívánni! Minden évtől több oltványt lesz képes előállítani és a tagoknak alkalmuk lesz az onnan nyert oltványokkal lassan-lassan szőlőiket beültetni. Enélkül aligha lennének képesek, vagy csak kétszeres kiadás mellett.

Javasolja az újság, hogy a kormány azokat támogassa, akik az ügy érdekében fáradoznak, buzgólkodnak, áldoznak és másokat is tevékenységre buzdítanak.

„Új szőlő Szerencsen” című cikkében a szerző mintegy lelkesíti Szerencs és a környező települések lakosságát, figyelmüket felhívva, hogy valaki megkezdte már a szőlő újjáalakítását, csak követni kell a példát. Akarni kell és az akarat csodákat mível. Ez a valaki HARKÁNYI FRIGYES szőlő nagybirtokos, aki a Köveshegyen, még az ősz folyamán megkezdte a régi szőlő felújítását.

Jó mélyen megforgatja a talajt (rigolíroz), megtrágyazza és az így előkészített földbe, tavasszal kész oltványokat ültet.

Szerencs lakossága látván a példát, tömegesen fognak az új szőlők létesítéséhez. A legszegényebb is forgathat minden évben egy-egy darabkát és azt kész oltványnyal beülteti.

BERNÁTHI BÉLA országgyűlési képviselő 1894. december 4-én a képviselőházban mondott beszédében kifejtette, hogy a földművelési minisztérium költségvetése nem felelt meg azon igényeknek és követelményeknek, melyekkel a közgazdasági bajainkat orvosolni lehetne. Mezőgazdaságunk nemcsak pang, a filoxéra pusztítása következményeként a szőlészettel és a borászattal az ország egy jövedelmező közgazdasági ágat veszített el, amiért a kormányt eddig a legnagyobb könnyelműséggel és megbocsáthatatlan mulasztásokkal vádolja.

Bár a kormány a szőlők regenerálását felvette programjába, de az csak ígéret maradt. Utalt arra a memorandumra, melyet 1893-ban benyújtott Ófelségének, a parlamenthez, a kormányhoz, amelyben a tokaj-hegyaljai szőlők regenerálási programja volt kifejezve. A parlament magáévá tette, de a kormány nem. A képviselő már régen sürgeti a búza kivitelét, a szőlőtelep felállítását, kapott is ígéretet, de nem történt semmi sem. Előadja, hogy a szőlők regenerálása tárgyában az alábbi határozati javaslatot fogja benyújtani.

Határozati javaslat:

Utasítsassék a kormány egy törvényjavaslat benyújtására, hogy abban a filoxéra pusztítása által károsult szőlőbirtokosok állami kedvezményben részesüljenek.

Utasítsassék továbbá a kormány, hogy a benyújtandó törvényjavaslatnál különös figyelemmel legyen az alábbiakra:

- a filoxéra által károsult szőlőbirtokosoknak, az újbóli betelepítésre kamat nélküli előleget adjanak.
- Ilyen előleget kapjanak a községek, társulatok és szövetkezetek.
- Az előlegre telekkönyvi jelzálogi biztosítás köttessék ki.
- A jelzálogi biztosításnál a szőlőterületek becsértékeként a beültetés utáni érték szerepeljen.

- Az előleget a bemutatott munkaterv szerint végzendő munkákhoz részletekben adják ki és a visszafizetést tíz év múlva részletekben, kamat nélkül teljesítsék.
- Az előlegek, egyes részletek és a visszafizetési módozatok megállapítása, a földművelési miniszterre utaltassanak.
- A fentiekkel járó mindennemű beadványok, okiratok, telekkönyvi bekebelezések bélyegmentessége mondassék ki.

Ezek előterjesztése után kérte a tisztelt házat, a határozati javaslatának elfogadására. És kijelenti, hogy a költségvetést az elmondottak alapján, még általánosságban sem fogadja el. (Helyeslés a szélső baloldalon is.)

1895. évi augusztus elején az újság cikkírója közli, hogy a régi szőlők kihajtanak, szép vastag vesszőt hoznak, de mielőtt termést hoztak volna, a gazda lekaszálta a kalászosokkal együtt, amit a régi szőlőbe vetett. Hasonló a helyzet Tályán, bár tudjuk, hogy ott sok szőlőkert van, hol sok bort szűmek.

Tarcalon újfent erős szőlővesszők nőttek mindenféle munkáltatási művelet nélkül. Addig nem kapáltatták, míg minden szomszédja el nem pusztul. Megvárták, míg a kellően nem művelt, nem trágyázott, nem forgatott föld, ugaron való tartása folytán vissza nem nyerte termékenyítő erejét. Ennek bekövetkeztével a tarcaliak forgattak egy, vagy félméternyire és új szőlőt csináltak. Persze, hogy lassan megy. De a nép szegény is és becsvágyó is. Irigyli, hogy sokan még a múlt évben is szüreteltek és a borért kapott forint fúrja az oldalukat és szeretnének hasonlóra szert tenni. Csak egy kissé több szorgalom és kedv kell hozzá, no meg pénz. A cikkíró hivatkozik és buzdít, a pénz mindig kevés marad, ha a munkakedv és a szorgalom meg nem sokszorozódik.

1894. június végén az újság közlése szerint, Lyonban megtartott szőlészeti és földművelési kongresszuson, nem tárgyalták, mi lehet az oka, hogy a szénkéneggel fenntartott szőlők termése kezd csökkenni és maga az ekként kezelt szőlők is pusztulnak. Ez a hír a tokajiakra nagyon kedvezőtlen, mert a Hegyalján még csak itt vannak szőlők, melyeknek a szénkéneggel való fenntartására reményeik lehetnek, sőt többen az újrültetést is honi vesszőkkel szándékoznak végezni és azt szénkénegezéssel fenntartani.

Tekintve — biztatja az újság a szőlősgazdákat —, hogy a talaj és hőmérsékleti viszonyaink nem azonosak Franciaország adottságaival, éppen ezért nem szabad csüggednünk, tegyenek bátran kísérleteket és a további munkálkodásaikban a saját tapasztalataik legyenek az irányadók.

PETROVICS ISTVÁN „A homoki szőlők” című művében, *miért nem terjed a homokban a filoxéra?* kérdésre a válasz egészen röviden: A homokban nincsenek repedések, nincsenek meg tehát a közlekedési utak a filoxéra részére egyik gyökértől a másikig. A kötött talajban a szárazság folytán a repedések betömődnek. Egy

esős nyáron a repedések megtelítődnek vízzel, a filoxéra elpusztul, a tőkék kihajtának. Ha jön egy száraz nyár, e szép reménynek vége. Más magyarázata: ha a talaj kvarc tartalma eléri a 75%-ot, a filoxéra által fúrt járatok beomlanak — ezt a talajt „immúnis”-nak mondjuk. A szőlőgyökértetű teste puha és a kvarcot nem bírja.

SIMON JÓZSEF 1896. október 12-én Tarcalon megtartott kirándulásról ad hírt, melyben a szőlősgazdák és szakemberek tüzes szellemmel érkeztek.

Ez évben ehhez hasonló tanulmányút volt még Tállyán, Tolcsván, Szőlőskén.

Ezeket a *szőlészeti kirándulásokat* megyénk főispánja vezeti, mely egy jó idő óta haszonnal járó divatban van.

Ott látjuk ezeken a kitűnő méltóságokat és a jeles férfiakat: gr. Andrassy Gyula a mádi kerület kormánypárti jelöltjét, gr. Zichy Andort, dr. Molnár Béla képviselőt, Bernáth Bélát, a mádi kerület országos volt képviselőjét.

Ezeket a szőlészeti tanulmányutakon a főispán úr életre való eszméket hangoztatva, a szakelőadást Kosinszky igazgató tartotta a szőlők újraalakításának módszeréről.

A TOKAJ-HEGYALJA szerkesztősége fő feladatának tartja, a szőlészet terén elért sikerek szemléltetését, népszerűsítését, a szakavatott férfiak előadásainak előnyeit ismertetni, a figyelem felkeltése az egyes tanfolyamokra, ahol a szakemberektől mindenkor útmutatást nyerhetnek az elpusztult szőlők helyreállításának lehetőségeire.

1895. augusztus 6-án Zemplén megye főispánja meghívására Sárospatakon a szőlőtelepek meglátogatására többen megjelentek:

Bernáth Béla országgyűlési képviselő,

Szabó Lajos mádi bíró,

Zalay Andor,

Debokay Lajos miniszt. osztály tanácsos,

Kosinszky Viktor a tarcali vincellér képezde igazgatója, aki minden irányban szakértő, felvilágosítással szolgál.

— A *szőlőlátogatás célja* az elért telepítési eredmények bemutatása és egyben népszerűsítése. A *telep* Dr. Szabó László tulajdona, aki fáradtságot, pénzt és munkát nem sajnálva, 20 kh. területű szőlőt ültetett be 5 év alatt. Ripária alanyba furmint oltócsapot zöldoltással. A betelepítést folytatva az új hajtásokat bujtatja, majd a megfogant vesszőket porhajas módjára lehomlítja és meggyökeresedés után az állandó helyre ülteti, ahová szükséges. Az új telepítés módszerét is megismerhetik a látogatók. Ez a szőlő mintegy demonstrálja, hogy a szakértelemmel párosult munkával és pénzáldozattal, az elpusztult szőlőt 5 év alatt helyre lehet hozni.

A Füzésér partján elterülő 30 kh *állami telep* nemesített furmint és szakva vesszőkkel van beültetve, Ripária az alany itt is. Kézben oltást végeznek. Ezek a ne-

mes vesszők tavasszal a *szőlőiskolába* kerülnek, ahol meggyökeresednek. A szőlőiskola nagy gonddal és szakértelemmel kezelt és szép sikerekkel járnak. A gyökeres oltványokat két-három éves korukban a szőlőtelepítőknek eladják. A kipusztult szőlők tulajdonosait szőlőtelepítésre és az új kezelési módok elsajátítására buzdítják a Lorántffy Zsuzsanna-féle szőlőben, ahol Ripáriába oltott furmint és Zsakva szőlő töveket mutatnak be, melyek mindegyikén 10-15 szőlő fűrtöt olvastak meg.

Ezeknek a szőlőtelepeknek a bemutatásával és az elért szép eredmények ismertetésével, a legszegényebbeket is tevékenységre buzdítják, hogy fogjon hozzá a föld megmunkálásához, az új telepítéshez.

A *TOKAJ-HEGYALJA* szakírója értesíti a szőlőtulajdonosokat, hogy (1894) szeptember 23-án szőlészeti társas kirándulást rendeztek Tarcalra az állami szőlőtelepre, melyen 32-en vettek részt. Ezen a kiránduláson a Ripária oltványozást, az abban elért eredményt nézhették meg. A látottak alapján kedvet kaptak szőlők újratelepítéséhez, amihez összesen 130 000 oltványt rendeltek meg.

A már fentebb ismertetett szőlészeti kirándulásokat, amelyek pozitívan értékelhetők, Zemplén megyének főispánja szervezi, írja a tudósító.

Az *ellenzők* — élükön HÉZSER EMIL úrral (mádi ref. lelkész), nemcsak, hogy tagadják, de haszontalanságnak minősítik a kirándulásokat. Vonatkozik ez a *Sátoraljaújhelyen tartott értekezletre* is, ahol a főispán úr — hivatkozva arra a tényre, hogy a gazdák kezében az oltványozás sikertelen munka — javasolta a vármegye mezőgazdasági bizottságának a földművelésügyi minisztériumnak küldendő memorandumát, melyben egy Hegyalján felállítandó oltványtelep létesítését kéri. Ez a kérés meg is történt Sárospatakon való létesítésével.

Dr. KRÖCZER LÁSZLÓ Hézszer úrnak írt viszontválaszában, képtelenségnek tartja Hézszer úr állítását, hogy a főispán úr a Sátoraljaújhelyi értekezleten azt mondta volna, hogy: „A ripáriával való védekezést nagyúri passzióknak kell tartania”. Ellenkezőleg! A főispán úr az oltványtelep létesítése céljából hívta össze az értekezletet, s mint az oltványozás buzgó híve, a reorganizáció terén vezérszerepet vállalt el és általa rövid időn belül sikert is tud felmutatni.

Hírből is, meg a válaszokból is látszik, Hézszer úr nemhogy ellensége, de egyik buzgó híve a Ripária oltványozásának, miszerint „Mozdul Hegyalja” című tárcacikke, nem a Ripária, sem a kirándulás, hanem egy másik körülmény ellen volt irányítva, amely a mozgalom eredetében keresendő.

Nálunk magyaroknál történhetik meg — írja viszontválaszában Dr. Krötzer — hol minden téren a politika dominál, melytől az emberek nem tudnak szabadulni a társadalmi és közgazdasági kérdésekben sem és nem azt kérdezik, hogy mit csinál? hanem, hogy: ki csinálja? Ez a körülmény szülhette a „Mozdul Hegyalja” című tárcacikket is.

Hézszer úr szerint a tarcali kirándulást azért nézték görbe szemmel, „mert előreláthatóan nem eredményezi azon sikert, melyet egy ilyen nagyszabású összejövetelnek eredményeznie kellene”. A főispán úr a *tarcali kirándulást* azért rendezte, hogy az oltványozásnak híveket kívánt szerezni. Ezzel újfent csak azt bizonyítja, hogy a szívén viseli Hegyalja ügyeit.

Egyébként mi más közvetlen eredmény várható egy ilyen kirándulástól, mint hogy az érdeklődést felkeltse? A szőlőbirtokosok nagy indolenciája közepette, ez magában is nagy eredmény már. Ezután következhet a tett is. Ha a tanulmányozóknak csak néhány százalékát is sikerült az ügynek meghódítani, az már nagy eredménynek tekinthető.

1893. évi október havában kerületünk országgyűlési képviselője — írja az újság — szőlészeti értekezletet hívott össze Mádon. „Mozdul a Hegyalja” című tárcacikk szerzője a tarcali kirándulásnál nem találta a sikert. Hát ezen a mádi értekezleten hol vannak a tettben megnyilvánuló sikerek? Kézzel fogható eredményt sem látunk, ezek ellenére még sem volt hiába való!

Erkölcsei értéke van, mert általa a szőlőbirtokosok érintkezvén egymással, alkalmuk nyílt eszmét cserélni s kényszerítette a szőlőbirtokosokat a kérdéssel foglalkozni. Aki pedig nem értett vele egyet, az elmondhatta nézetét illetékes helyen, a dolog természetéhez illő komolysággal. De senkinek sem jutott eszébe — pláne a sajtó útján — nevetségesnek tüntetni fel a mozgalmat. Inkább válllvetve kellene egymást segítenünk, nem pedig kigúnyolnunk — (írja Dr. Kröczer Tokajban, 1894. november 11-én.)

Az újhelyi értekezletről csupán a *vita összértékéről* jegyzi fel Dr. Kröczer: „Az értekezlet úgy hatott az ügyre, mint egy jótékony eső, mely a levegőt megtisztítja és felerősíti”. Kívánatos lenne, hogy a főispán úr minden évben hasonló értekezletet hívna egybe, hogy a szőlőbirtokosoknak alkalmuk lenne tapasztalataikat és az azon alapuló eszméiket, egymás előtt előszóval kifejezésre juttatni, hogy a nagy kérdésben minden éve meghozhassa a maga eredményét.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a „TOKAJ-HEGYALJA” szerkesztősege felismerve a kor égető gazdasági kérdését, nevezetesen az elpusztult ültetvények pótlását, felvállalta azt, hogy kellő módon mozgósítja a károsult táj gazdáit. Számba vette a lehetséges utat-módozatot a rekonstrukcióhoz, s minden lehető alkalmat megragadott az érdekeltek mozgósításához. A folyamat szerkezete is világossá lehet hetilapunk cikkei nyomán, éspedig legfontosabbnak ítélte az állam hathatós és azonnali támogatását, majd a nagybirtokosok vezető (és húzó) szerepét, hogy nyomukban felzárkózzanak a kisemberek, akik nem kockáztathatnak, ellenben a bevált, sikerült módszert átvették és szívesen alkalmazták.

Felhasznált irodalom

1. *Lehoczky János—Reichart Gábor: A szőlő védelme*
2. *Dr. Bognár Károly: Szőlőtermesztés homokon*
3. *Kozma Pál: Szőlőtermesztés*
4. *Pálinkás: Szőlészeti és borászati zsebkönyv*
5. *Papaics Raymund: A magyar gyümölcs*
6. TOKAJ-HEGYALJA társadalmi, közgazdasági, szépirodalmi hetilap 1884., 1885., 1886., 1888., 1899. évi számai, felelős szerkesztő: PÉCH FERENC, főmunkatárs: Dr. KRÖCZER LÁSZLÓ

III. évfolyam.

2. szám.

Szerencs, 1895. január 10.

TOKAJ-HEGYALJA

(Ezelőtt: „ZEMPLÉN-HEGYALJA“)

TÁRSADALMI, KÖZGAZDASÁGI, SZÉPIRODALMI HETILAP.

☞ Megjelenik minden csütörtökön. ☞

ELOFIZETÉSI DIJ:

Egész évre	4 frt.
Fél évre	2 frt.
Negyed évre	1 frt.
Egy példány ára 10 kr.	
Nyitási ára 25 kr.; hirdetés költségül 30 kr.	

Főszerkesztő:

HORVÁTH SÁNDOR

A lap szellemi részét illető közlemények a szerkesztőséghez; az előfizetési, hirdetési pénzek és reklamációk a kiadónálhoz intézendők. Kéziratok nem adtnak vissza.

Kiadó helyesem:

SIMON JÓZSEF

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Szerencsén

Hirdetések díja:

Kiemelt körzetben hirdetésekkel minden negyedik em után 5kr. átszámol. Többesrét hirdetésnél kedvezmény adatik. Nyitlitterek, hirdetések a kiadóhivatalban előlegesen és azonnal vételek fel.

Főmunkatárs:

Dr. KRÖCZER LÁSZLÓ

Munkásaink

A ki figyelemmel kíséri az életet, észre veszi, hogy mindenütt, minden ember lelkéjé magáról rázni a "nehéz munkát, és a könnyebb élet módot keresi.

ből félre nem tett semmit, hanem eddig nem is képzelt fénylőzési cselokra kötötte pénzét, Sőt, mielő nagyobb volt a fizetés annál nagyobb volt a kiadása szönvedélyünkre kielégítésére.

A miut fogyni kezdett a vagyon és kereset nov után a "nyomor út

a bérrel, a napiidijal nem volt megelégedve és már egy, legfeljebb két heti munka után megugrott. Felé sem nézett többé, en kereseti forrásnak. Persze rájuk néző a "szőlő" munka után nem volt ez aránybánya, hanem utolra Dóciál tük kezenczéje. — a

A TOKAJ-HEGYALJA újság fejléce, 1895

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

FORAMEN

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

AZ UKKON-POHÁR FELMUTATÁSA

Három tudományág — történelem, nyelvtudomány, néprajz — jeles képviselőinek adott vitatémát a szakirodalomban az *Ukkon-pohár* néven ismert jogszokás.

Több mint egy és negyed század (127 év) telt el azóta, hogy a kitűnő történész, nyelvész és etnográfus *Hunfalvy Pál* a *Nyelvtudományi Közlemények* 1867-es évfolyamában *Hegyaljai oklevelek* címmel írt cikkében felhívta a figyelmet arra, hogy a Tokaj-hegyaljai szőlőeladási oklevelekben gyakran előfordul egy addig ismeretlen terminológia, az *Ukkon-pohár*, illetőleg egy sajátos, a szerződéssel összefüggő szokás, az *Ukkon-pohár* felmutatása.

A szokás értelmezéséhez két példát említek. Az első (1596) Rátkáról, a második (1623) Tállyáról való (mai helyesírás szerint):

1. „Mi esküdt bírák és polgárok, ezen két félnek igenlő akaratját megértettük volna ez szőlőnek eladásából és megvételéből, mi ennek áldomását ívök, Ukkon poharat mutatta fel Kiss András, ennek ellenzője senki nem volt...”
2. „Mely vallástételeknek nagyobb bizonyására mi is felül megnevezett bírák és esküdtek, eleinknek régi élő törvények szerint áldomását is ittuk, melynek áldomásában Veres Bálint uram adott bort juss 25 per 15, facit florenos 3. // 75, Ukkon pohart jus 2. ételre adott fl.
3. Az Ukkon-pohár felmutató volt Liszkai Kantuk János.”

Az első közléstől napjainkig a levéltári kutatások során jelentős számú adat bukkant fel. A közelmúltban két történész-etnográfus barátom is jelezte, hogy a hegyaljai oklevelek vizsgálata során újabb példák kerültek elő az *Ukkon-pohár* szokásgyakorlatára vonatkozóan. Természetesen *Balassa Iván* közelmúltban megjelent nagy művében is.

A bőséges példák elegendő bizonyítékot nyújtanak arra, hogy Tokaj-Hegyalján a 16–17. században a szőlőbirtok adás-vételét egy sajátos szokás zárta le, rögzítette és voltaképpen törvényesítette az *Ukkon-pohár felmutatása*.

Ezt többen áldomásként értelmezték, noha az *Ukkon-pohár felmutatása* mellett külön szerepel az áldomásívás. A kettő tehát nem lehet azonos funkciójú cselekvés. A Néprajzi Lexikon (*Kecskés Péter*) az ún. *tizedpénnel* megfizetésével kapcsolatban említi az *Ukkon-poharat*. Eszerint a *tizedpénnel* átadása után következett az *áldomáspohár* — a szerző szerint Tokaj-Hegyalján *ukkon- vagy tudomány-pohár* —, amely a birtokbavétel közös borivással való társadalmi elismertetése volt. A címszó összekeveri az *áldomás*, az *Ukkon-pohár* és a *tudomány-pohár* fogalmát. Feltűnő, hogy a jogszokás-kutató *Tárkány Szűcs Emő* is az áldomáshoz sorolja az

Ukkon-poharat, éppen csak megemlítve, zárójelben. (Magyar népi jogszokások. Bp. 1981. 531.)

Az *áldomás* nem egyenlő az *Ukkon-pohárral*. Az *áldomás* országosan ismert szokás, amely számos alkalomhoz kapcsolódott: szerződés-kötéshez, örökösödéshez, bíróválasztáshoz, pásztorfogadáshoz, mesterré avatáshoz, munkák befejezéséhez stb.

Az *Ukkon-pohár* azonban nem önmagában szerepelt, hanem megelőzte az *áldomást*, vagyis önálló funkciója volt, noha nyilvánvalóan az *Ukkon-pohár felmutatása* és az *áldomás* együtt jelentette az aktus befejezését.

Erre voltaképpen már *Hunfalvy Pál* felhívta a figyelmet. Közleménye két olyan fontos kérdést vetett fel, amelyből az egyikre máig sincs megnyugtató válasz.

Az első kérdés arra irányult: az *Ukkon-pohár felmutatásának* gyakorlata ismeretes-e más területeken, vagy csak Tokaj-hegyaljai oklevelekben fordul elő?

Továbbá: mit jelent az *Ukkon* és az *Ukkon-pohár* fogalom?

Az elsővel kapcsolatban az a nézet alakult ki, hogy az *Ukkon-pohár felmutatása* csak Tokaj-Hegyaljáról ismeretes. Ami az adatok többségét illeti, kétségtelenül igaz. Azonban már a múlt században, nem sokkal *Hunfalvy* példái után (1878) a Történelmi Tár közöl egy szőlő adásvételi szerződést, amelyből kitetszik, hogy a szőlők adásvételekor az *Ukkon-pohár felmutatása* Gömör és Torna megyében is szokás volt. Az adásvétel miatt keletkezett per egyik tanúja vallotta: „az *áldomás* ital előtt Körtvést az bírák és polgárok előtt, ott volt mind az két fél, Kelemen Imre és Balázs Miklós, és Kelemen Imre kérésére én mutattam föl az Urkon pohárt és letette Kelemen Imre az 84 frtot, és másnap föl vette Miklós az pénzt, én nem hallottam, hogy senki ellenezte volna”.

Ez a példa nem csak az elterjedési területet tágítja, hanem egészen egyértelműen bizonyítja, hogy *áldomást* ittak és felmutatták az *Ukkon* — az irat szerint *Urkon-poharat* is.

Az elterjedési területre vonatkozó példák kétségkívül az mutatják, hogy az *Ukkon-pohár felmutatása* Tokaj-Hegyaljához kapcsolódik. A környező területekről felbukkanó adatok nyilvánvalóan a hegyaljai szőlők adásvételével függnek össze. Ugyanezen régióban előfordul még a *kötőpohár*, a *tudománypohár* elnevezés is, azonban a terminológiai változatok a jogszokás és az *Ukkon-pohár* kérdését nem érintik. Ami pedig a vonatkozó feltevéseket illeti, azokra utalást teszünk.

Talán nem érdektelen az értelmezés miatt is megemlíteni egy abaújszántói példát. Eszerint 1639-ben Gyarmaty János és felesége Vass Ilona asszony Szántó határában a deréksátomak oldalán vesznek egy darab szőlő örökséget Tornán lakozó öregbik Kátai Ferencz megmaradott özvegyétől Széký Judith asszonytól örök áron, bizonyos summa pénzen, úgymint ezer magyar frton, s erről a város főbírája, bíró társai, s az eskütt polgárok előtt vallást tesznek, a levélnek az *áldomásra* vonatkozó pontja így szól: »melynek *áldomását* minékünk régi élő törvényünk és városunk szép rendtartása szerint elegendőképpen meg adták az vevő nemes személyek, úgymint: ezer iczce bort, ukkon pohárban egy pint bort, melynek felmutatója volt Szigyártó Ferenc (nemo contradixit), tudván azért a bormak iczzejét tizenkét pénzben, téssen százhusz frtot huszonnégy pénzt.« (Századok, 1880. 758-759.)

Rendkívül fontos példa ez, mert nem csak az áldomásra és az *Ukkon-pohára* vonatkozik, hanem az arányra, a mértékre is. Az áldomás ezer icce, az *Ukkon-pohár* pedig egy pint, ami csupán két iccének felel meg. Az áldomás mértéke egyértelmű: függött a vételártól. A nevezett szőlőt ezer magyar forintért vették, s ez után ezer icce bor áldomást voltak kötelesek a városnak adni, ez esetben nyilvánvalóan pénzben kiegyenlíteni. Ehhez képest az *Ukkon-pohár* egy pint, azaz két icce bor, amely mindössze másfél-két liter, csak jelképes, de a jogszokás szempontjából fontosabb.

Itt jegyezzük meg a Magyar Néprajzi Lexikon tévedését. A szőlőbirtoklás című szerzője (*Égető Melinda*) a szőlő adásvételével kapcsolatban azt írja, hogy Tokaj-Hegyalján az ún. *tudománypohárba* (ami a szokásgyakorlat szerint megfelel az *Ukkon-pohárnak*) a vevő fél annyi pint bort adott, ahány forint volt a vételár. Nem kétséges, a szerző összekeveri az áldomással járó boradási kötelességet és a pohár felmutatásának szokását. Ez a tévedés gyakori, ezekre fentebb is utaltam.

Az *Ukkon-pohár* körüli problémákat különösképpen bonyolítják a terminológia eredetével és értelmezésével kapcsolatos vélemények.

Az *Ukkon-pohár* felmutatásának szokását az oklevelekben felfedező *Hunfalvy Pál* már első közleményében feltette a kérdést: mit jelent az *Ukkon* szó, illetőleg az *Ukkon-pohár*?

A finn mitológiában találta meg a párhuzamot.

A finn mitológiában *Ukkó* az ég istene, mennyei atya, felhők ura, levegő királya, aki esőt, havat hoz, villámlik és vihart támaszt. Ünnepeit a tavasz vetés idején tartották. Tiszteletére itták az *Ukkó poharat* és ételeket áldoztak neki.

Az egyszerű analógia alapján *Hunfalvy* feltételezi, hogy a magyar *Ukkon* azonos a finn *Ukkóval*, bár nyelvi problémának tekinti, hogy a finn *Ukkó* a magyarban pedig *Ukkon*, s az azonosításban az *n* ad kételyt. A finn kapcsolat mellett *Hunfalvy* az ellene felhozott érvek ellenére is kitarzott.

Egy másik értelmezés szerint az *Ukkon* szó a latin *usucapionis* — birtokbavétel vagy bitokbaivás — rövidítésével keletkezett. (Révész, 1908.)

Ez azonban teljesen téves nézet. Bizonyítja ezt az is, hogy egy 1604-ben kelt latin nyelvű szerződésben mind az *áldomás*, mind az *Urkon pohár* magyarul szerepel. (Történelmi Tár, 1894. 380.)

Az *Ukkon* szó a szerződésekben előfordul *Urkon* változatban is. Ez adott példát ahhoz a hipotézishez, amely szerint az *Ukkon* a német *Urkunde* — *okmány*, *oklevél*, *okirat* —, illetőleg az *Ukkon-pohár* az *Urkund Becher* magyarítása. Ezt a nézetet fogadja el *Bakos József* is a Tokaj-hegyaljai szőlőművelés szókincséről írt tanulmányában.

Véleményem szerint az *Ukkon* nem származhat a német *Urkunde*-ből, következésképpen az *Ukkon-pohár* a német *Urkund Becher*-ből. Ilyen terminológiát a

szerződésekkkel kapcsolatban a német néprajzi szakirodalom nem ismer. Ha a fogalom a német nyelvből származna, akkor miért csak a *Becher*-t fordították magyarra és az *Urkunde*-t nem? Egyébként a *Becher* magyarul *serleg*, ami ugyan megfelelne a szokáshoz, azonban egyetlen példában sem szerepel *Urkon*- vagy *Ukkon-serleg*.

Azt sem lehet megmagyarázni, hogyan változott az *Urkunde* *Urkon*-ná, illetőleg *Ukkon*-ná. Az *Urkunde*-nak fordítás nélkül éppen úgy nincs értelme, mint az *Ukkon*-nak. Tehát maradhatott volna *Urkunde-pohár* (vagy serleg) is. De így fele-fele fordításként logikátlan. Különböznél, ha létezne *Urkunde Becher*, akkor a magyarázata *okmány*-, *oklevél*- vagy *okirat-serleg* lehetne.

Feltételezték azt is, hogy a sporadikusan előforduló *tudománypohár* elnevezésben a tudomány szó azonos az *Urkunde*-vel, a *tudománypohár* az *Urkunde Becher*-rel (eszerint mindkét szót magyarra fordították), ami szintén vaskos tévedés, mivel az *Urkunde* jelentése semmilyen összefüggésben sem tudomány, s amint említettük, a *Becher* sem pohár; tehát tükörfordításról sem beszélhetünk, azaz az *Urkunde Becher* nem *tudománypohár*.

További nehézséget jelent az, hogy a német telepések, akik ezt a fogalmat és jogszokást magukkal hozhatták volna, a 18. században érkeztek, az *Ukkon-pohára* pedig már a 16. századtól van adat.

A német eredet ellen szól az is, hogy a német terminológia, illetőleg a hozzá kapcsolható jogszokás, a pohárfelmutatás más magyar területen nem ismeretes, a nyugati övezetekben sem, ahol a német-osztrák befolyás egyébként jelentős.

Az elmondottak jól mutatják, hogy egyetlen terminológia és a hozzá kapcsolódó szokásgyakorlat számos olyan kérdést vet fel, amelyek vizsgálata külön-külön is fontos. Több irányú megközelítésben kísérelték meg a kutatók az *Ukkon* szó, illetőleg az *Ukkon-pohár felmutatása* kifejezés magyarázatát. Az eddigi eredmények — és saját vizsgálatom — nyomán úgy látom a terminológiai értelmezések mindmáig nem adtak választ a múlt században felvetett kérdésre. Úgy vélem, amíg újabb példák, eredetre, kapcsolatra mutató párhuzamok nem bukkannak fel, az *Ukkon* szó eredete megoldatlan marad.

Művelődéstörténetünknek számos pontosításra és értelmezésre váró terminológiája van. Mindettől függetlenül, kultúrtörténeti és néprajzi szempontból a kapcsolódó cselekvés, esemény, szokásgyakorlat a lényeges. És úgy vélem, az *Ukkon-pohárnál* kapcsolatban is ezt kell hangsúlyoznunk és előtérbe helyoznunk.

Áttekintésünkéből kitűnt, hogy az *Ukkon-pohárhoz* kapcsolódó szokást tévesen értelmezték, fontos kézikönyvek tekintetbe sem vették. A *Magyar Művelődéstörténeti Kislexikonban* (Zsámbéki László, 1986. 2. kiadás) szerepel ugyan, de szintén hibás magyarázattal: fogyasztási adó jellegű áldomásnak határozza meg általánosságban, lokalizálás nélkül.

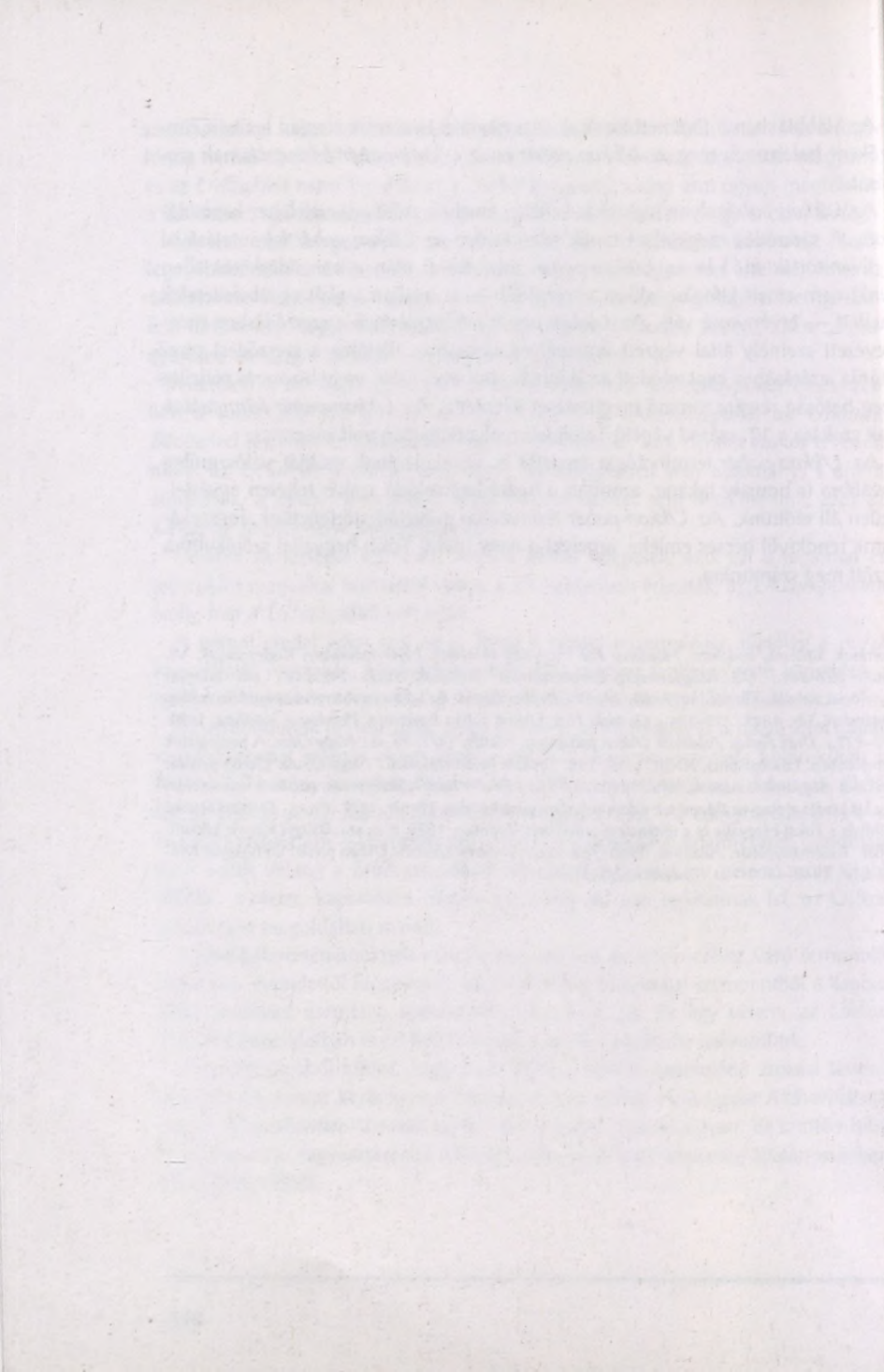
Az alábbiakban a történeti források és a néprajzi ismeretek alapján lexikon címszóként határozzuk meg az *Ukkon-pohár* és az *Ukkon-pohár felmutatásának* szokását.

Az *Ukkon-pohár* olyan jogszokás kelléke, amely a szőlő adásvételéhez kapcsolódott. A szerződés megkötését tanúk jelenlétében az *Ukkon-pohár* felmutatásával nyilvánították ki. Ha az *Ukkon-pohár felmutatása* után a szerződéskötés ellen senki nem emelt kifogást, akkor a szerződés — az írásban foglalt egyéb feltételek mellett — érvényessé vált. Az *Ukkon-pohár felmutatásának* a szerződésben megnevezett személy által végzett ünnepélyes aktusához, illetőleg a szerződési ceremónia lezárásához kapcsolódott az áldomás, ami evés-ivást, vagy bizonyos pénzösszeg hatóság részére történő megfizetését jelentette. Az *Ukkon-pohár felmutatásának* szokása a 17. század végéig Tokaj-Hegyalja régióiban volt ismeretes.

Az *Ukkon-pohár* terminológia eredetét és kialakulásának múltját valószínűleg továbbra is homály takarja, azonban a hozzá kapcsolódó szokás teljesen egyértelműen áll előtűnk. Az *Ukkon-pohár felmutatása* művelődéstörténetünk, jogszokásaink rendkívül becses emléke, amelyet a nagy múltú Tokaj-hegyaljai szőlőkultúra őrzött meg számunkra.

[Források, közlések, irodalom: *Hunfalvy Pál*: Hegyaljai oklevelek. Nyelvtudományi Közlemények, VI. 1867. 327–349.; *Uő*: Magyarország Ethnographiája. Budapest, 1876. 242–247.; *Uő*: Magyar mytológiai töredék. Ellenőr, 1877. 89. 92. 12.; *Czékus László*: Az Ukkon pohárra vonatkozó szerződés. Történelmi Tár, 1894. 379–381.; *Csetneki Elek*: Ukkon pohár. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1880. 273–277.; *Deák Farkas*: Adalékok Ukkon poharához. Ellenőr, 1877. 95. sz.; *Nagy Géza*: A honfoglalók Zemplénben. Ethnographia, XXIII. 1912. 222. További hivatkozásokkal.; *Nagy Gyula*: Ukkon pohara. Krosznai magyarok. Századok, XIV. 1880. 757–760.; *Révész Imre*: Ukkon-pohár, poculum usucapionis! Egy kis kérdés a magyar áldomások ukkon poharára vonatkozólag. Ellenőr, 1877. 89. sz.; *Szakácsi Dániel*: Fölvívás a Tokaj-Hegyalja és a történelem érdekében. Zemplén, 1878. 5–6. sz.; *Szilágyi Károly*: Ukkon-pohár. Tudománypohár. Adalékok, 1900. 282–285.; *Vongrey Gusztáv*: Ukkon pohár. Új Magyar Múzeum, V. 1942–44. 84–91. További hivatkozásokkal.]

A TOKAJI KAPUCINUSOK FENNMARADT KÖNYVEI

A kapucinus rend (ordo Fratrum minorum Sancti Francisci Capucinatorum, rövidítve O.M.Cap.) az ún. kisebb testvérek, a Fratres Minores rendjének sorrendben legutolsó alapítású, legfiatalabb ága. A rend tulajdonképpeni alapítója, Matteo di Bassia szándéka nem csupán a szigorú ferenci regula betű szerinti értelmezése és követése volt, hanem a külsőségekben való azonosulás is, mint amilyen pl. a csuklya- és szakállviselet volt. Az 1619-ben önálló renddé vált a szerzet V. Pál pápa jóvoltából, s rendházai Európa-szerte nagy népszerűsége tettek szert — nem kis mértékben — a kapucinusok pasztorális tevékenységében mutatott áldozatvállalása révén.¹

Az 1674-ben Bazinban alapított első magyarországi rendházat hamarosan több másik követte, köztük — hazánkban való megtelepedésük után harminchét évvel — a tokaji rendház is. A pálosok és piaristák mellett a katolikus egyház reorganizációjában fontos szerepet játszottak Tokajban és hegyalján a kapucinusok, akik 1711-ben kaptak meghívást a letelepedésre. Amennyire kideríthető, a meghívó bizonyos Witterbachi Kristóf tokaji sótárnok volt, aki a „katolikus hit növelésére” és megerősítésére invitálta őket Tokajba.² Telekes István egri püspök, majd III. Károly császári jóváhagyása után az első három barát Ausztriából érkezett Tokajba, s ez könyvtárak fragmentumaiból is kitűnik: fennmaradt könyveik közül kettő — a bejegyzések tanúsága szerint — a bécsi rendházból származik.

A Tokajban való megtelepedés biztató kezdeteket ígér: először a mai plébánia környékén kaptak ideiglenes lakhelyet, majd 1714-ben az ún. Rákóczi-házat és a hozzátartozó telket kapták meg templom és klostrom építésére. Több patrónusuk közül kiemelkedik Koháry István, aki 20 000 pengős adománnyal támogatta a kapucinuskápolna építését.

A tokaji kapucinusok spirituális tevékenységének volt köszönhető, hogy a tokaji plébánia jelentősége ismét visszanyerte az őt megillető helyét, s nagy befolyást tudott gyakorolni a környék egyházi-vallási viszonyaira.³

A kapucinusok itteni rendjét — a többiekhez hasonlóan — II. József 1782. január 12-én kiadott edictuma oszlatta fel, melynek értelmében a rendnek 1786-ig be kellett szüntetnie tevékenységét. A kolostort egy esztendő múlva hágyta el az utolsó szerzetes.

⁴ Bár meglehetősen mennyiségű okleveles anyag áll rendelkezésünkre a kapucinusok tokaji megtelepedésére vonatkozóan⁴, a dokumentáció nem szól, sajnos, sem a könyvvásárlásokról, sem pedig az adományokról, így a tokaji kapucinus könyvtár állományáról is csupán elnagyolt képet tudunk fölvezetni. A szerzetesrendi könyvtárak, így a kapucinusok könyvtárának állománya felől is azok a jegyzékek nyújtanak tájékoztatást, melyek a rendfelosztások alkalmával készültek. (Jelenleg az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában találhatóak.)

Ezek a könyvjegyzékek azt tanúsítják, hogy a rendi könyvtárak túlnyomórészt hittudományi jellegű munkákat tartalmaztak, szépirodalmi vagy más tudomány-szakokra tartozó művekkel csak az oktatással is foglalkozó rendházak könyvtáraiban találkozhatunk. Kivétel, természetesen mindenütt van, de bizonyos, hogy a rendi könyvtárak összetételét alapvetően meghatározza az a funkció és küldetés, melyet a rend betölt, a spirituális, pasztorális tevékenység inkább gyakorlati szükséglete, vagy az oktatás didaktikus — morális célja.

A Mária Terézia és II. József alatt történt abolíciók alkalmával a rendházak könyvei szétszóródtak, rekonstruálásuk a fennmaradt könyvjegyzékek alapján a könyvtár- és művelődéstörténet adósságai közé tartozik.

Ami a tokaji kapucinus rendház állományát illeti, nagyban valószínűsíthető, hogy tartalmilag a teológia és kegyességi irodalmat ölelte fel, amint azt a Római Katholikus Plébánián őrzött hét fennmaradt példány is bizonyítja. A szépen tipografált 18. századi könyveket Németország és Itália nyomdái állították elő, mint pl. Velence, München, Köln, Nürnberg. A példányok mindegyikén van kapucinus — tulajdonra utaló bejegyzés (pl.: Ad usum Fratrum Minorum Capucinatorum, Loci Capucinatorum Tokaini), egy esetben szerepel a vásárlás vagy adományozás időpontja is: 1768.

A tokaji kapucinusok könyvtárából fennmaradt könyvek a korban széles körben olvasott és elterjedt teológiai és kegyességi irodalom termékei, melyek egy része az idők folyamán igen sok és sokféle kiadásban forgott közkézen, igényes kiállításukkal pedig — s ez sem utolsó szempont — az európai barokk könyvművészet magas színvonalát tükrözik. Mind a dekoratív metszetanyag, mind pedig a címlap megformálások az érett barokk nyomdaművészet jó teljesítményei közé tartoznak.

Az alábbiakban a művek rövidített címlap leírását adjuk, — terjedelmi okok miatt a teljesség igényéről lemondva — alapvető információ gyanánt azok számára, akik — akár helytörténészként, akár más szakterület művelőiként — figyelmet fordítanak Tokaj kulturhistóriai emlékeire.

I.

Praxis Catechistica, Das ist Einfältiges und nußliches Gespräch Zwischeneinem Vatter und Sohn..... Durch R. P. Placidum Spies..... Kempten.....1688.....

II.

Summa Spiritualis in qua Resolvuntur omnes Casus & Difficultates occurrentes in via perfectionis. Adjunctis Meditationibus juxta Ordinem Exertitiorum S. P. Ignatii Soc. Jesu Fundatoris. Composita a R. P. Casparo de Figuera Soc. Jesu, Idiome Castellano. Accessit eiusdem Industria Tractatus Tertius Dialogorum Sacrorum, Christum inter & sponsa. Omnia ab Aliis Ejusdem Societ. Religiosis in Italicum & Latinum translata. Editio sexta. .... Dilingae, MDCXCII.

III.

Semita Perfectionis purgativa, Illuminativa, et unitiva, in suos Passus se Gressus distincta ..... descripta Omnibusque Fidelibus, praesertim perfectioni deditis, ad decurrendum proposita a R. P. Joanne Dirckink e Societate Jesu. Coloniae Agrippinae. (é.n.)

IV.

Flores Bibliae, sive Loci Communes omnium fere materiarum, ex Veteri ac Novo Testamento excerpti, atque alphabetico ordine digesti, nunque demum castigati ..... Norinbergae, MDCXCIX.

V.

Stella Mystica ..... In Hymnum Ave Maria Stella concinnata. Primum a R. P. Francisco Bonaipo Societate Iesu Gallice conscripta & nunc recens a F. Antonio Dulken Cartus. Coloniens alumno in Latinam Linguam conversa. Coloniae ..... MDCVII.

VI.

Agnus Triumphans et gloria Sanctorum. Das ist Dienst-schuldige Lob- und Ehren-Predigen .... durch A. R. P. F. Thomam Buccelleni ... München, ... 1686.

VII.

Sylva Rerum Moralium, seu Praedicabilium in duas partis divisa, ac per Locos communes distributa ..... Auctore Leonardo Lauredano Veneto, ex Clericis Regularibus Theologo ..... Venetiis, MDCXXVI.

Jegyzetek

1. *P. Weremund*: A kapucinusok rövid története. Bp. 1927., *Wolkanberg*. A katolikus világmisszió. Bp. 1925., A katolikus egyház története. Szerk.: *Szántó Konrád*. II. köt. Bp. 1985. 117.
2. *Szabó József*: Szerzetesrendek, kegyestanítórendi iskola Tokajban. In.: Tokaj és Hegyalja I. Szerk.: *Bencsik J.* Miskolc, 1989. 152.
3. *Szabó*, i. m.
4. Cszdasági vonatkozású anyagról van szó, publikálás előtt.

Ezúton mondok köszönetet *Cyulai László* esperes úrnak, hogy a könyvek megtekintését lehetővé tette.

AZ ABAÚJSZÁNTÓI EGYHÁZ SZŐLŐFŐ SERLEGE

Az ötvösmunkák sorában a XVII. században az egyik kedvelt forma volt az ún. szőlőfő pohár, amely nevét a szőlőfűrthöz való hasonlósága alapján kapta. A szőlőfő elnevezés mellett illették ananászpohár névvel is. Ez a fedeles, talpas, hólyagos pohár kecsessége révén érvényre juttatja az anyagban rejlő lehetőségeket. A forma a XVI. század végén Nürnbergben alakult ki. A XVII. század első felében itt készült a legtöbb ilyen serleg. Ezeket az Augsburgban készültek követik, Augsburg vette át Nürnberg meghatározó szerepét a XVII. század közepétől kezdődően.¹

A forma a XVII. században Magyarországon is kedvelt szőlőfő poharakra Kasásról, Kolozsvárról, Brassóból, Nagybányáról² ismerünk adatokat. A fennmaradt tárgyak közül pontosan mesterhez köthető Kecskeméti W. Péter kassai ötvös 1664-ben készült edénye³ és a kolozsvári Seres Istváné, akiről 1660-ig van adatunk.⁴

A debreceni ötvösök addig ismert XVII. századi készítményei között is nyilván tartottak két hasonló fedeles díszedényt. Mindkét pohár a *hajdúszoboszlói* református egyház tulajdona, amelyeket a XX. század elején adtak letétbe az Iparművészeti Múzeumnak, amely egy hasonmás serleget készíttetett helyette.⁵ Az eredeti ma is a Déri Múzeum helytörténeti kiállításának egyik ékessége, a debreceni ötvösség színvonalának érzékeltetője.⁶

A Déri Múzeumban lévő serleggel először *Zoltai Lajos* foglalkozott a debreceni ötvösséget bemutató *Ötvösök és ötvösművek* Debrecenben c. munkájában. Ezen a poháron a következő felirat szerepel: *Tatai Ferenc Ur Predikátorságában készítette e Pohárt a Szobaszlai Sz. Eklesia 1748. di Esztend.* E felirat évszáma ellenére Zoltai Lajos azt feltételezte, hogy ez a dátum csupán a serleg talprészére vonatkozik, maga a felső rész a XVII. századból származik.⁷ Kőszeghy Elemér ezt a poharat a talpon található mesterjegy alapján XVIII. századnak tartotta.⁸

Zoltai Lajos felvetését végül Bobrovsky Ida támasztotta alá az Iparművészeti Múzeumban lévő pohár alapos tanulmányozásával. Ugyanis ezen a poháron a talprészen egy 1766-os felirat látható, viszont a szájjperemen egy másik felirat olvasható, amelyben 1658. évszám szerepel.⁹ A két pohár hasonlósága alapján Bobrovsky Ida igazolta Zoltai Lajos feltevéseit a XVII. századi eredetről.

Az abaújszántói egyház kincsei közé tartozik egy szőlőfő pohár. A tagolt, domborított talpon kagylós, indás díszítmény található, felső részén domború maszkos motívumok. A síma szár körte alakú nodusszal ellátott, amely a szoboszlói poharak-

hoz hasonló. A szőlőfürt alakú kehely fedele egyenes szárú virágcsokor fogóval ellátott. A fedél és a pohártest egy-egy hólyagában vésett név Stephanus Szepessy.¹⁰ Mesterjegy, amely a készítőjére utalna nem található a kelyhen, így készítési helyét illetően analógiák alapján gondolkozhatunk.

A talp díszítmény kagylós motívumainak hasonlóját egy ötvös mintarajz gyűjteményében, *Tar András* mintarajzai között találjuk.¹¹ E mintakönyvnek az eredetije a kolozsvári Erdélyi Múzeumban van. *Zoltai Lajos* 1929-ben *Kelemen Lajos* ismertetése révén¹² szerzett tudomást a könyvről és készített róla másolatot. Sajnos az eredeti 77 lapból már több hiányzik. Így vélhetően ezek között volt az a lap is, amelyet csupán Zoltai megjegyzéséből ismerünk: „Látunk ananász alakú hólyagos serleget, hasonlót a szoboszlói szőlőfő poharunkhoz” — írta.¹³ A lapok között a debreceni ötvösök legrepresentatívabb munkáinak, a híres oszlopdíszes kannának¹⁴ a mintája mellett a rajzolt manierista gyümölcsösömókat is megtaláltuk debreceni poharakon.¹⁵

Tar András személyéről viszonylag keveset tudunk. Zoltai debreceni származásának vélte, mivel Debrecenben a XV. századtól éltek Tar nevűek. Tar István a levéltári források alapján 1677–1683 között a városban lakott, adót fizetett. Mintakönyvében tett bejegyzései szerint 1677–79 között Ecsedi István ötvösmester legénye volt.¹⁶ Ecsedi Ötvös Istvánról eddig csak levéltári adatokkal rendelkezünk. 1675-ben a Piac utcai Mike házban lakik, 75 dénár adót fizet. Hat év múlva a Német utcán vásárol házat 320 forintért. Ekkor 25 forint adót fizet, ami azt mutatja, hogy a tehetős polgárok közé tartozott.¹⁷ Tar András a vele való kapcsolatát így örököltette meg: „Rajzolta Tar András ez virágotcskát Debrecenben az Ecsedi István uram remek kupájának ajakáról az ő kegyelme műhelyében diebus 12. apr. 1678”.¹⁸

A továbbiakban sem a mesterséggel összefüggő adatok maradtak fenn Ecsedi Ötvös Istvánról. Az egyik esetben Ecsedi Ötvös Gergely árvái képében azok örökségét, egy házat Köleséri Sámuelnek és feleségének Domján Annának adott el. Ez az adat azért érdemes a figyelemre, mivel Tar András mintakönyvében egy címer rajza szerepel és ez Köleséri Sámuelné címere.¹⁹ Valószínűleg nem tekinthető véletlennek, hogy Köleséri Sámuel jeles prédikátor József szent eltökélése c. könyvét a tanácsnak, a kereskedő rend előkelő tagjainak és néhány céhmesternek ajánlotta, akik között Ecsedi István is ott volt.²⁰

Ezért is figyelemreméltó Tar András rajza, amelyhez hozzáfűzte: „Rajzoltam le Debreczenben ez kupa derekat lábastul az ő kegyelme kupájáról ugyanazon kegyelme műhelyében én Tar András 1677 die ultima Octobris.”²¹ Az előbbiek alapján feltételezhetjük, hogy bár nem szerepel a feljegyzésben Ecsedi István neve, ő róla van szó.

Az előbbiek alapján talán nem teljesen megalapozatlan a feltételezés, hogy debreceni készítésű az abaújszántói egyház szőlőfő serlege, és esetlegesen Ecsedi István ötvösmester munkája. Ezért kettős jelentősége van ennek a serlegnek. Egyrészt egy újabb debreceni ötvöstárgyat ismerhetünk meg, méghozzá egy olyan formát, amely eddig átdolgozott alakban volt ismert. Másrészt talán Ecsedi Istvánnak, aki nek munkásságáról eddig csak levéltári adatok álltak rendelkezésünkre, egy jelentős alkotásával találkozunk.

Jegyzetek

1. *Rosenberg, Marc* I–III. kötet Frankfurt am Main 1922–1925, IV. kötet Berlin 1928. Közel 120 szőlőfő és ananászpoharat sorol fel, legtöbbjük nürnbergi, augsburgi csupán 10, hamburgi 2, danzigi, lübecki 1–1.
2. Nagybányáról *Balogh Béla* — *Oszóczi Kálmán* 1979. 130. a szőlőgerezdes pohámak említett forma.
3. *Mihalik József* 1900. 264–269. 264. oldalon lévő kép *Uő.*, 1912. 114–115.
4. *Bunta Magda* 1976. 336. VI. kép, *Sasianu Alexandru* 1986. 13. 2. kép. Használó serleg *T. Németh Annamária* 1991. 3. kép
5. *P. Szalay Emőke* 1976. 302–303. 1. kép
6. *Módy György* 1978. 95.
7. *Zoltai Lajos* 1937. 64–67. VII. kép a. rajz
8. *Kőszeghy Elemér* 1936. 584. Büttösi István munkái között sorolja fel a. pont alatt.
9. *Bobrovsky Ida* 1980. 85–86.
10. Méretei: talp átmérő: 11,5 cm, száj átmérő: 9,6 cm, magasság: 37,5 cm.
11. Tar András mintakönyvének másolata Déri Múzeum Általános Történeti Dokumentációs Gyűjtemény V. 1929. 137.
12. *Kelemen Lajos* 1977. 161–162.
13. *Zoltai Lajos* 1937. 11–12.
14. *Bobrovsky Ida* 1974. 3–4.
15. *P. Szalay Emőke* 1989. 147–148. *Uő.*: 1992. 112–113.
16. *Zoltai Lajos* 1937. 47–48. *Bobrovsky Ida* 1980. 83–84.
17. *Uő.*: 11–12.
18. Tar András mintakönyve DMÁTDGY. V. 1929. 137. 34–35. lap
19. *Uo.*: 58. lap
20. *Zoltai Lajos* 1937. 57.
21. A rajzot közölte *Bobrovsky Ida* 1980. 108. kép.

Irodalom

Balogh Béla—Oszóczki Kálmán 1979. A nagybányai ötvös céh a XV–XVII. században., Művelődéstörténeti Tanulmányok (Szerk.: *Csetri Elek, Jakó Zsigmond, Tork Sándor*, Bukarest) 121–137.

Bobrovszki Ida 1974. A debreceni református egyház XVI–XVII. századi oszlopdíszes úrvacsorakannái. Építés- Építészettudomány V. 1973. 3–4. 1980. A XVII. századi mezővárosok., iparművészet Budapest.

Bunta Magda 1976. Aurari clujeni si operele lor (sec. XVI–XVIII.) I. Acta Musei Napocensis XIII. 329–350.

Kelemen Lajos 1977. Gyergyói Mihály ötvöskönyve., Művészettörténeti Tanulmányok, Bukarest 161–163.

Kőszeghy Elemér 1936. Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig, Budapest.

Mihalik Sándor 1900. Kassa város ötvösségének története, Budapest 1912. Az ötvösség, In.: Az iparművészet könyve III. Szerk.: *Ráth György*, Budapest.

Módy György 1978. Debrecen az újkorban. In.: Vezető a Déri Múzeum kiállításaihoz (Szerk.: *Dankó Imre* Debrecen) 79–105.

T. Németh Annamária 1991. A barokk ötvösművészet. Magyar Ötvös III. 1991. 1. szám 1–7.

Rosenberg, Marc 1922–1928. Der Goldschmiede Merkzeichen 3. kiadás I–III. kötet., Frankfurt (M. IV. kötet Berlin)

Sasiánu Alexandru 1986. Ezüst és ónművesség a XVI–XIX. században. A nagyváradai egyházmegye kegyzerei. Nagyvárad.

P. Szalay Emőke 1976. A Déri Múzeum Iparművészeti Gyűjteménye. In.: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve. (Szerk.: *Dankó Imre*, Debrecen) 301–322. 1989. A tokaji református egyház 1705-ös pohara. In.: Tokaj és Hegyalja. Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából I. (Szerk.: *Bencsik János — Szappanos Erzsébet*, Miskolc) 146–150, 1992. A bodrogkeresztúri egyház úrasztali poharai. In.: Tokaj és Hegyalja. Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából VII. (Szerk.: *Bencsik János — Szakál Jenőné*, Miskolc) 111–118.

Zoltai Lajos 1937. Ötvösök és ötvösművek Debrecenben. Debrecen.

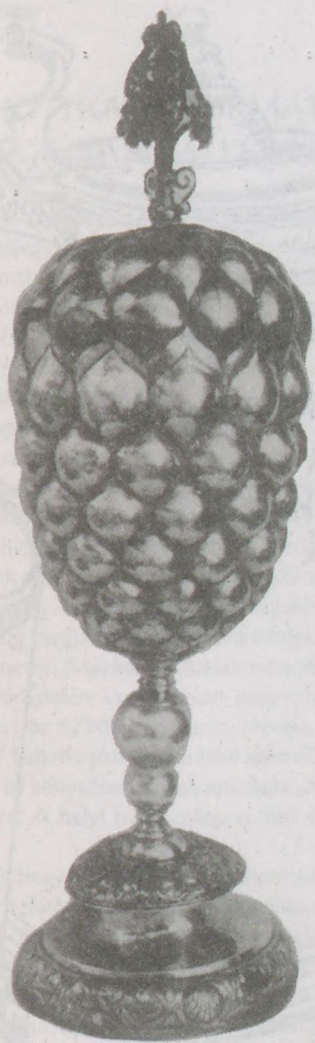

1.

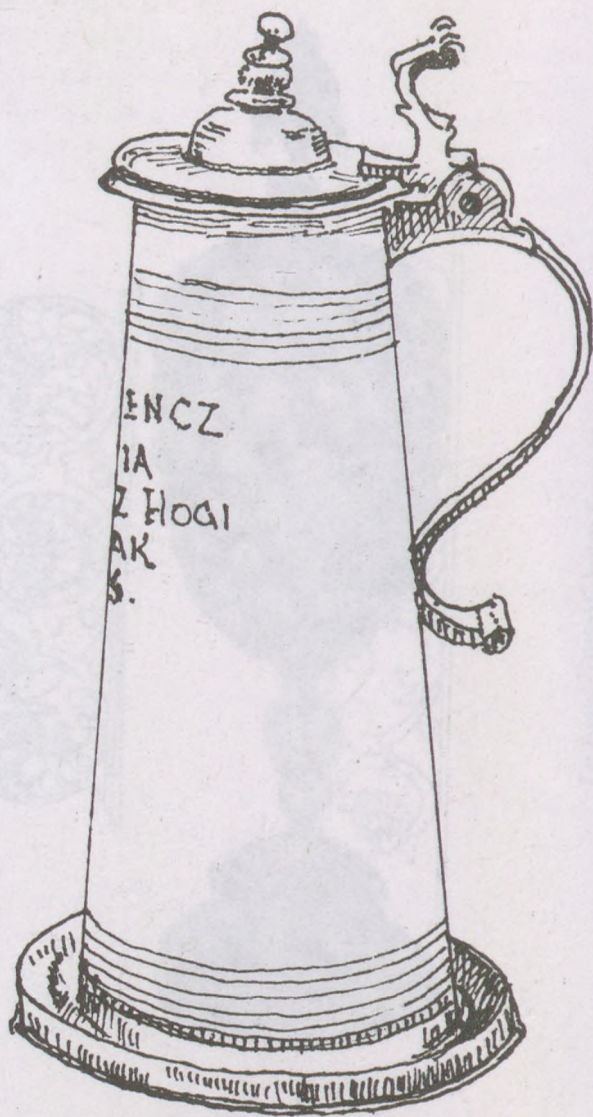
2.

Tar András rajzának részlete Ecsedi István kupájáról

Az abaújszántói szőlőfő serleg

A makkoshotycai református egyházközség úrasztali kannája

A MAKKOSHOTYKAI REFORMÁTUS EGYZHÁZ- KÖZSÉG ÚRASZTALI KANNÁJA

Makkoshotyka ősi magyar település. A környező hatalmas erdőségek, a védett völgy, az alföldre nyíló tájegység bőven nyújtott lehetőséget a megélhetésre. Különösen vadászó nép számára volt kiválóan alkalmas terület a letelepedésre. Első lakói nem is lehettek földművesek, mert a környék talaja erre alkalmatlan. Vadászó nép telepedett itt le, és szőlőtermesztéssel is foglalkoztak. Erre enged következtetni a falu legrégebbi neve is. Mely adat szerint Makkoshotykat Makramálnak hívták. Makra=szőlő, Mál=hegyfarak.¹

A falura vonatkozó legrégebbi adalék 1262-ből származik. Ez egy adománylevél, mely dokumentum szerint a falu neve: Makramál alias Hotyka. V. István Makramált egy Hugka vagy Hukka nevű vitézének és öt fiának adományozta vitézi szolgálataiért — mondja ki az adománylevél. A falu neve később is szerepel, és mint V. István és IV. Béla kedvelt vadászterületét említik.²

Ebből következtethetünk arra, hogy a település eredetileg királyi várbirtok volt és rajta királyi jobbágyságok laktak. A falu később is jobbágybirtok maradt és nevét első szabad birtokosa után máig megtartotta. 1791-ben Hotykának, 1888-tól Hokykának, 1891-től pedig mai nevén Makkoshotykának nevezik.

A református egyház történetére vonatkozóan nagyon kevés egykorú feljegyzés áll rendelkezésünkre, mert az 1790-es hatalmas tűzvész alkalmával elpusztultak. A reformáció előtti időre vonatkozóan egy adatot sikerült találnom. Patay Pál régész, régi harangjainkról írt könyvében ezt olvashatjuk: „Makkoshotyka ref. Mind össze egy kereszt díszítette. A helyi hagyomány szerint a reformáció előtti időből való volt.”³

Mindenesetre feltehető, hogy a lakosság a protestantizmus elterjedésével már az első időkben átvehette a református vallást. Sárospatakkal minden időben szoros kapcsolatot tartottak fenn. Itt pedig már 1531-ben megalapították a református iskolát, ahol Kópácsi István a ferencesrendi szerzetesből reformátorrá lett tanító vezetésével megindult az oktatás. Makkoshotykat gazdasági érdekei, minden bizonnyal Patakhhoz fűzték, így feltehető, hogy már a 16. század végén volt református gyülekezetük. A 17. század elejéről fennmaradtak a Canonica Visitatio-s, az ún. egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Ezek páratlanul értékes adatokat szolgáltatnak a református egyház történetére vonatkozóan. 1629. május 17-én tartott egyházlátogatás alkalmával tudósítanak a visitatorok arról, hogy: „...templom és harangláb

zsindely nélkül van. Hasogatják a zsindelet. Templomot megfoltazzák.”⁴ Megtudjuk, hogy a gyülekezet lelkésze Fónyi Mátyás. Tudósítást kapunk a gyülekezet úrasztali felszereléséről is, a klenódiumokról. Sajnos csak 1 üveg pohara van a gyülekezetnek, de utasítás van arra, hogy két kannát vegyenek, egyet kereszteléshez, egyet úrvacsorához.⁵

A 17. század elejéről származó dokumentumokból megtudjuk, hogy volt a gyülekezetnek lelkipásztor, temploma — a templom mellett harangláb —, és volt parókiája.

Jelenleg is a gyülekezet tulajdonában van egy ónkanna, amely 1666-ból származik. Ez a több, mint 300 éves ónkanna tesz bizonyosságot a gyülekezet 17. századi virágzó életéről. Az úrasztali kanna leírása: ónból készült, hengeres, felfelé összeszűkülő testtel, széles talppal, oldalán többszörös sima vonalkázással, fedelén tagolt gomb, billentő, füle sima vonalú. Elől vésett felirat: „Heczei Baxa Ferencz Hogikai Beiczi Maria Conferaltak az Higikai Ecclesianak 1.6.6.6.” Az S alakú fül-nél mesterjegy. Ez mutatja, hogy a kanna Eperjesen készült, HK nevezetű mester munkája.

Ez az úrvacsorai ónkanna ma is bizonyosságot tesz a gyülekezet és a falu 17. századi történetéről.

Idézett forrásjegyzék

1. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Adattár At. 1142.
2. U.a. mint a 1. sz. At. 1143.
3. *Patay Pál*. Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt. *Kia: Magyar Nemzeti Múzeum* 68. p.
4. Miskolczi Csulyak István egyházlátogatási jegyzőkönyvei Történelmi Tár Bp. 1906. 55. p.
5. U.a. mint a 4. sz. 270. p. latinul

HECZEI BAXA FERENCZ
HOGIKAI BEICZI MARIA
CONFERALTAK AZ HOGI
KAI ECCLESIANAK
1.6. 6.6.

A makkoshotycai református egyházközség úrasztali kannájának
felirata és mesterjegye

FLORES
BIBLIÆ,
SIVE
LOCI COM-
MUNES

OMNIUM FERÉ MATE-
RIARUM, EX VETERI AC NOVO
TESTAMENTO EX-
CERPTI,

*ATQUE ALPHABETICO
ORDINE DIGESTI, NUNCQUE
DEMUM CASTIGATI.*

NORINBERGÆ,
SUMPT. MARTINI ENDTERI,
M DC XCIX.

FLORES BIBLIÆ

(A tokaji kapucinusok fennmaradt könyveiből)

A SZERENCSI GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ

Dolgozatom hiányos források alapján készült. A viszonylag kevés információ csak azt teszi lehetővé számomra, hogy vázlatosan mutassam be egy hegyaljai kisváros kultúráját színesítő vallási közösség múltját és jelenét.

Történelmi adalékok

A keleti egyház híveinek megjelenését városunkban a schematizmusok 1626-ra datálják.¹ Közismert, hogy ebben az időben Szerencs a nagykiterjedésű Rákóczi birtokok egyike volt. A törökök a 16. század második felében rendszeresen betörték a királyi Magyarország délkeleti peremvidékének számító Hegyaljára. Úgy az anyagi javakban, mint emberéletben jelentős kárt okoztak. A háborús csapásokat még a gyakori járványok is tetézték. A fenti okok miatt fogyatkozó munkaerő pótlására a Rákóczi család gazdatisztjei a török garázdálkodásaitól nem szenvedő, így sűrűn lakott Sáros megyei falvakból vezényelték jobbágyokat a Hegyaljára, hogy az itt lévő allodiális birtokrészeket elvégeztessék a fűkaszás, aratás és a szőlőművelés munkálatait. A 6-8 hetes hosszú robot, az emberek utaztatása nagyobb távolságra, nem bizonyult hatékony foglalkoztatási módszernek, ezért később családostól próbálták áttelepíteni a makovicai uradalomban élő ruszin jobbágyaikat a gazda nélkül maradt telkeikre.²

A szervezett migráción túl, a török kiűzése után kialakult a spontán költözések folyamata szintén növelte a különböző nemzetiségű jövevények számát ezen a vidéken.

A felsorolt migrációs események következtében a 17. században jelentős lélekszámú ruszin népesség telepedett le Szerencsen is. Az 1646-os ungvári unióig az ortodox egyház kebelébe tartoztak. Az uniót követően a római székhelyű nyugati egyházhoz csatlakoztak.

A szerencsi görög katolikusok a (Bodrog) Olaszi anyaegyház filiájaként működtek a 18. század második évtizedének kezdetéig. 1714-ben kezdték el építeni első önálló templomukat, amely paticsfalú, faszindelyes, torony nélküli épület volt. 1715. decemberében a közösség tanácsa úgy döntött, hogy saját parókiát állítanak fel. Céljaik érdekében levéllel fordultak úrnőjükhöz, hogy segítse őket a hivatalos formások elintézésében. Gróf Aspremont Góbertné, Rákóczi Julianna nemcsak jóindulatáról, hanem anyagi áldozatvállalásáról is biztosította szerencsi jobbágyait

a Zboróban, 1716. január 29-én keltezett válaszában.³ Közbenjárására, még ebben az évben önállósodott a helyi görög katolikus filiá. A lelkésznek az általa biztosított telki ellátmány belső fundusán házat emeltetett.

A szerencsi parókia első lakója: Puskárszky János, aki a töredékes Historia Domus adatai szerint 38 éven át pasztorálta híveit.⁴ Működése alatt megerősödött az egyház. A gyermektelenül élő házaspárok sokszor testálták szülőiket a parókiára, amelyek jövedelméből további szülőket, szerkönyveket, szakrális tárgyakat vásároltak. Megkezdték a tőkegyűjtést egy kőtemplom felépítéséhez, mivel a régi cerkó az idők haladtával romlásnak indult.

1754-ben Boksay János vette át a lelkészi hivatalt. Az 1771-ig tartó működése alatt szervezték meg a görög katolikus gyerekek négy osztályos oktatását. Az iskola a későbbiek során többször szüneteltette tevékenységét. Hol kevés volt a gyerek egy tanító eltartásához, hol megfelelő tanerőt nem kaptak. Ilyenkor a római katolikus iskolában tanultak a görög katolikus fiatalok. Az iskola helyzete végül a 19. század első harmadában konszolidálódott annyira, hogy azután az 1948-as államosításig folyamatosan működött.

A 18. század folyamán többször váltották egymást a lelkészek a szerencsi parókia élén. 1772-től: Kőszeghy György, 1778-tól: Bányay György, 1792-től: Sándor Mihály, 1796-tól: Laczkó Péter pasztorálta a híveket.

Bányai kezdte el a kőtemplom építtetését és Sándor Mihály fejeztette be. 1792-ben szentelték fel a máig működő cerkót, Szűz Mária mennybemenetele tiszteletére. Ezen a napon, augusztus 15-én tartják a templombúcsút azóta is a szerencsi görög katolikusok. Az oltárt és a hajót elvászató ikonosztáziót annak költség- és munkaigényessége miatt csak hét év múlva, 1799-re készítették el. Alkotóját sajnos nem ismerjük.

Sándor Mihály lelkészségének idejéből maradt ránk egy felmérés, amely rögzíti a szerencsi parókiához tartozó filiákat. 1792-ben: Bekecs, Monok, Legyesbénye, Ond, Tállya, Çolop, Szentistvánbaksa, Hernádkércs, Megyaszó, Rátka, Nagykinizs, Harkány, Szada, Felsődobsza, Alsódobsza, Harangod görög katolikusainak gondozása tartozott a parókus feladatai közé. A 19. század során egyes filiák más önállósult egyházközsegekhez kerültek, míg ezek helyett Szerencshez csatolták a Harangod területén frissen létesült majorságok és tanyák ruszin cselédségét. Az így megnövekedett terület lelki gondozásához segédlelkészt kértek és kaptak a munkácsi püspökségtől.

Ebben a században is folytatódott az egyház lassú anyagi gyarapodása. A parókiát, templomot a kellő időben javíttgatták. A kántoritanítónak és a segédlelkésznek külön lakásokat építettek. A templom tornyát 1855-ben megmagasították.

1802-től: Kovács János, 1809-től: Azary János, 1812-től: Çulovics János, 1828-tól: Dudinszky Antal, 1832-től: Soltész János, 1855-től: Çulovics Antal, 1867-től:

Bányay János volt a pap. Bányay úr 55 évig működött Szerencsen. Hosszú szolgálati ideje lehetővé tette számára, hogy több maradandó értéket hozzon létre és aktívan vegyen részt a város vallási és világi közéletében. 1888-ban renováltatta a templomot kívül-belül. Kicséréltette a régi lócákat stabil padokra. 1904-ben kórust csináltatott a férfiak számára. Felújította, kibővítette a parókiát és új iskolát emeltetett. Beruházásaihoz jelentős összegeket szerzett gróf Andrássy Dénestől és magától a császártól, Ferenc Józseftől. Az iskola felépítését például teljes egészében Andrássy gróf finanszírozta. Az intézmény 1901. szeptember 1-ji megnyitásakor Bányay János olyan alapítvány létrehozását kezdeményezte, amely kamataiból két szegény sorsú, jóképességű gyerek tanulhatott tovább mindaddig, amíg az 1926-os infláció el nem értéktelenítette a tőkét.

A szerencsi képviselő testületnek, több gazdasági és társadalmi szervezetnek volt elnökségi tagja. Ezen tisztségei révén tudott megfelelő anyagi fedezetet szerezni vallási és kulturális rendezvények sorozatának megtartásához. Több évig volt a kerület katolikus iskoláinak tanfelügyelője, majd a környékbeli parókiák esperese. Ebben a tisztségében aktívan harcolt a magyar nyelvű liturgia bevezetéséért.

A két világháborúval, a gyakori rendszerváltással, több gazdasági és ideológiai krízissel sújtott 20. században a görög katolikusok élete is zaklatottá vált. A trianoni körülmételéssel lezárult első világháború olyan mérvű gazdasági visszaesést okozott, hogy csak az 1930-as évek közepére tudott talpra állni az egész ország. Az elszegényedett görög katolikusok is csak állami segítséggel foghattak nagyobb beruházásokhoz. 1935-ben ilyen formában épült fel a legyesbényei felekezeti iskola, ahol ünnepnapokon liturgiát tartottak. Az iskola udvarára két évvel később már a hívek adományaiból állítottak haranglábat, rajta két haranggal.

1937-ben vásároltak a szerencsi templomba orgonát. 1942-ben felújították és bővítették a parókiát, kívülről renoválták a templomot. A második világháború kitörése után kezdték el a bekecsi görög katolikus templom felépítését és 1944 októberében szentelték fel. A bekecsi filia 1946-ban önállósodott. A szerencsi egyházhoz jelenleg már csak Legyesbénye, Monok, Taktaharkány és Ond tartozik.

Az ország összes egyházára a legnagyobb csapást az 1947 szeptemberében hatalomra került judeobolsevista dominanciájú, ateista kurzus működésének megkezdése jelentette. A napjainkig szakkozott, másságot nem tűrő, gyors és erőszakos intézkedéseik következtében a szerencsi parókia is elveszítette a létalapját biztosító birtokait és iskoláját. Mindössze a vegetáláshoz elegendő paplak és a templom maradt meg. Ez a torzszülött, emberrnyomorító hatalmi csoportosulás azonban a lelkekben végezte el a legnagyobb romboló munkáját. Először erőszakos, később valamivel humánusabb, de cinikusan rafinált módszerekkel érte el, hogy egy tál lencsésért sok csigagerincű ember fordítson hátat ősei hitének.

Ezen társaság hosszúra nyúlt, dicstelen regnálása alatt egy ízben került sor arra, hogy kényszerszülte beruházásba fogjanak a hívek. Szerencs tanácsa a parókia Kossuth utcai telkét, épületét kisajátította, mert 1969-től bérházakat emeltetett a helyére. Az ingatlan ellenértékéből, szemben a templommal vásároltak egy magánlakást, amelyet kibővítettek. Ebből az összegből sikerült a vihar által megrongált toronytetőt is kijavítani.

A templom felújítását már csak az 1990-es változások után tudták megoldani, két éves időtartam alatt, a hívek közadakozásából. A kőtemplom felépítésének két-századik évfordulójára adták át a megújult épületet.

Századunkban a következő lelkészek szolgáltak a szerencsi parókián: 1922-től: Fedák Miklós, 1935-től: Szuchy Elek, 1949-től: dr. Szász László, 1971-től: Verecki András, 1980-tól: Vatamány Albert, 1981-től: Ivancsó Tibor, 1993-tól, a kézirat lezárásáig: Kiss Andor.

Az egyház javai

Az egyház tulajdonában az elmúlt századok során különféle nagyságú beltelek, szőlő, szántó és rét volt. A belsőségeken állt külön-külön a templom, a parókia és a felekezeti iskola. Az államosítások alkalmával 36 kh 660 négyszögöl szántót és 1386 négyszögöl szőlőt, az iskola telkét és épületét vették el az egyháztól. Az iskolát 1992-ben visszakapták a hozzá tartozó melléképületekkel és telekkel együtt.

A szerencsi görög katolikusok birtokában lévő építmények közül a templom képvisel jelentősebb művészeti értéket.

Az egyháznál megtalálható írásos forrásokból az derül ki, hogy a templom 1799-re nyerte el a máig fennmaradt későbarokk formáját. Szentélye félköríves záródású, amelyet a diadalívbe állított hatszintes, rokokó és copf faragásokkal díszített ikonosztácion választ el a hajótól.

A hajó három csehsüveg boltozatból áll, amelyek közül az oltárhoz legközelebb esőt, még két oldalt egy-egy félköríves negyedgömb kupolával fedett kiugró fülke határol. A harmadik boltozat alatt található a fából épített kórus. A hajóhoz nyugat felől torony csatlakozik, amelyet az idők során többször magasítottak és sisakjának formáját is megváltoztatták. A toronyban jelenleg két harang van. A nagyobbikat 1949-ben, a kisebbiket 1892-ben öntötték Budapesten. Mind a két világháborúban vitték el hadi célokra az egyházközségből harangokat, de ezek öntési évéről feljegyzéseket nem találtam.

A templom belső falát festmények díszítik. Az oltár fölött a Szentháromság, az első boltozaton a Szent Lélek eljövetele, a középső boltozaton Szűz Mária halála és a négy evangélista, a harmadik boltozaton Jézus sírba vitele látható.

A képállványon 53 ikont helyeztek el. Középen áll a kereszt, amelynek két oldalán Szűz Mária és János evangélista képe van. A kereszt alatt a Szentháromság jelképe. A leírt kompozíciók körül ószövetségi patriarchák és próféták sorakoznak. A Szentháromság alatt található Krisztusnak, mint a béke fejedelmének nagyméretű ábrázolása. Ennek két oldalán az apostolokat és a bizánci egyház főbb ünnepeit bemutató képeket helyezték el. A képfalon három ajtó van. A két oldalajtón egy-egy kompozíció, amelyen Mihály és Gábor arkangyal látható. A kétszárnyú királyajtón elhelyezett képeken Jákob álmát és Mózes Istennel való találkozását festette meg az alkotó. Az ajtók mellett és között nagyméretű ikonok vannak, amelyek Szent Miklóst, a kis Jézust ölében tartó Szűz Máriát, az ítélőbíró Jézust, Szűz Mária halálát, a templom búcsúünnepét szemléltetik a hívekkel. A királyajtó fölött az utolsó vacsora, a képállvány legalsó sorában pedig az ószövetség négy áldozata az ikonok témája.

Az egyház birtokában szerkönyvek, egyházi textíliák, miseruhák, szakrális tárgyak vannak, amelyek között különleges értékű iparművészeti alkotás nincs.

A hívek

Fontosnak tartottam, hogy tanulmányomban néhány sor erejéig megemlítsem mindazokat a családokat, akik a görög katolikus egyházat ennyi századon keresztül, nem kevés anyagi áldozattal fenntartották.

A rendelkezésemre álló adatok nem teszik lehetővé, hogy mindenkit felsoroljak. Az anyakönyvek — igaz, többszöri megszakításokkal — már 1716-tól ismeretsek. Ezekből gyűjtöttem ki a parókia és a filiák leggyakrabban előforduló neveit, akik közül többen a mai napig tagjai a szerencsi görög katolikusok közösségének.

Íme a névsor:

Alekszovics, Antonyi, Balázs, Banyik, Beraksza, Béres, Bobák, Bodnár, Borsos, Bozány, Bukovszky, Büdi, Czeller, Csatlós, Csarni, Csendes, Csorba, Csordás, Csontos, Deme, Demko, Dudás, Éliás, Fazikas, Fedor, Firtko, Forrai, Gálnoka, Géczy, Gerják, Hajszák, Haraszin, Harkály, Hajdú, Hegedűs, Hriczu, Horváth, Hornyák, Huba, Hudák, Ignác, Inga, Iván, Jeszenyik, Juhász, Kaszik, Király, Konyárdy, Kovács, Koleszár, Krajnyák, Kövér, Koternics, Kurecsko, Kurilla, Macsuga, Magda, Máté, Majoros, Martinusz, Mikita, Molnár, Lipószki, Lázár, Lesko, Lukács, Nagy, Novotnyi, Nyigu, Nyiri, Oleár, Onder, Oprende, Orosz, Ördög, Pacsuta, Pályinkás, Pecsenka, Peko, Perecsi, Petecs, Petro, Péter, Petruska, Rozgonyi, Rusznyák, Sedlák, Sebők, Sipos, Spisák, Spirnyák, Soltész, Suga, Suskó, Suszter, Sütő, Szabó, Szarka, Szaniszló, Szalontai, Szeman, Szmétanko, Szentiványi, Sztanko, Taksás, Tatár, Timko, Thomesz, Topolyánszka, Tóth, Turóczy, Vasko, Vaszily, Vavrek, Veres, Vojcsik, Zavodnyik, Zsugyel.

A szerencsi parókiához tartozó hívek számáról több adatunk is van, amelyet az alábbi táblázatban tudtam rögzíteni az utókor számára:⁵

Megnevezés	1792	1806	1871	1918	1948
Szerencs	213	209	220	599	650
Filiák	873	855	1132	1279	826
Összesen:	1086	1064	1352	1878	1476
Filiák száma	16	14	24	11	10

A dolgozat készítésének időpontjában hivatalos adatok nincsenek az egyház kötelékébe tartozók számáról. Kiss Andor parókus a máter és az idetartozó négy filia görög katolikus lélekszámát összesen 600 főre becsüli.

Vallási néprajz

A szerencsi görög katolikusok egymást váltó nemzedékei egyre kevesebbet őriznek meg mindazokból az örökségből, amelyet elődeik régi lakóhelyeikről magukkal hoztak. A népi vallásosságnak, az egykori nemzetiségükre jellemző szokásaiknak már csak halvány emléke él köreikben. Amint azt már a történeti részben említettem, az 1948 óta végbement politikai változások ilyen téren is szegényítették egy-egy vallási közösség kultúráját.

Az elszármazottak és az itt élők találkozásának legnagyobb eseményét, a templom búcsúját a mai napig megtartják az augusztus 15-éhez legközelebb eső vasárnapon.

Már nem jellemző az itteni görög katolikusokra, hogy csoportosan zarándokoljanak Máriapócsra, mint tették azt egészen az 1950-es évekig. A protokollum és Historica Domus céljára egyaránt szolgáló könyvben Bányay János esperes feljegyezte az 1895. szeptember 20-i, pócsi búcsúba vezetett zarándoklatának a lefolyását.

Az ünnep előtt három nappal indultak el gyalogosan Szerencsről. Az indulást megelőzően, hajnal három óraker liturgiát tartottak. A zombori csárdánál reggeliztek, Rakamazon a kálváriánál ebédeltek. Itt ültek aztán vonatra, amellyel Nyír-

egyházáig mentek. Nyíregyházán éjszakáztak, ahonnan gyalog mentek tovább kora reggel. Kállósemjénben ebédeltek és 15–16 óra között értek be Pócsra. Két napot tartózkodtak ott. Részt vettek minden ájtatosságon, liturgián, vecsernyén. Találkoztak, ismerkedtek hittestvéreikkel. Visszafelé ugyanazon az útvonalon gyalog, vonattal jöttek. A cukorgyári keresztnél a helyi hívek a „Kik Máriát szívből szeretik, Isten hozott most vissza Titeket!” — kezdetű énekkel köszöntötték a zászlókkal és feszülettel hazatérő 69 zarándokot.

A görög katolikus ünnepkörhöz kapcsolódó egykori szokások közül sok elhalt. A legidősebbek emlékeznek még arra, hogy Szent Miklós napján kevés terményt, tojást, almát, diót vittek a hívek a templomba. A Miklós ikon előtt elhelyezett asztalon gyűjtötték össze. Ezt a pap megszentelte.

Vízkereszt napján még most is szokásos a vízszentelés, amellyel már csak az idősebb asszonyok a saját portájuk minden zugát: a házat, melléképületeket, a kutat, a gyümölcsfákat, az állatokat meglocsolják, hogy elhárítsák egész évre a betegségeket. Az első világháborúig ezzel a vízzel még a hegyen lévő szőlőket is megszentelte a gazda.

Húsvétkor pászkát, sonkát, kolbászt, tölteléket, szirecet (sárgatúrót), tormát, bort szenteltettek a hívek. A mai napig ebből áll az ünnepi ebéd első fogása.

A búzaszentelés és a Szent János napi virágszentelés már megszűnt itt, de még megmaradt a filiákban, ahol a természet közelsége jobban jelen van, mint az urbanizálódásnak indult Szerencsen. Az úrnapi gally is itt számít még gyógyerejű szentelménynek. A szőlőt és más gyümölcsöket általában az Úr színéváltozásának napján áldják meg.

Sokat enyhült a görög katolikusságra oly jellemző szigorú böjtölés szokása is. Maga az egyház, belátva a gazdasági és társadalmi körülmények gyors változásának hatását, lazított az előírásain. Az egykori zsír- és húsnélküli étkeket az idős asszonyok még ismerik, de már ritkán készítik.

A görög katolikus vallás nagy teret enged a pap és a hívek kezdeményező készségének a szertartások során elhangzó imádságok és énekek alkalmazásánál. Így lehetőség van arra, hogy a lokálisan ismert, népi imák, énekek megmaradhassanak. A szerencsiek a környékbeliektől elűző speciális éneklési stílusukra büszkék, amely szerintük sokat megőrzött a ruszinokra jellemző dallamörökségből.

Jegyzetek

1. Schematismus Venerabilis cleri graeci ritus catholicorum diocesis Munkácsiensis pro anno 1821. Kassa.
2. *Makkai László* (szerk.): I. Rákóczi györgy birtokainak gazdasági iratai. Budapest, 1954.
3. A szerencsi görög katolikus egyház protokolluma (SZGP)
4. SZGP, amelynek oldalain töredékesen felvezették az egyházközség eseményeit.
5. *Bendász István–Koi István*: A Munkácsi Görög katolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza, 1994. 100. oldal., *Udvári István*: A munkácsi görög katolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása. nyíregyháza, 1990. 143. oldal., SZGP. 80. oldal. 1871. évi lélekszámlálás., Schematismus Venerabilis cleri diocesis graeci ritus catholicorum Hajdudorogensis ad annum Domini 1918. Nyíregyháza., Ua. 1948. Nyíregyháza.

Irodalom

Hodinka Antal: A munkácsi görög katolikus püspökség története. Budapest, 1910.

Pirigyi István: A görög katolikus magyarság története. nyíregyháza, 1982.

Szabó Jenő: A görög katolikus magyarság utolsó kálváriaútja. Budapest, 1913.

Szabó Oroszt: A magyar oroszokról. Budapest, 1913.

Az egyház 19. századi pecsétlenyomatának rajza
Készítette: Akácosi Tivadar

A templom 1935-ben
Lerchbaum Sándor fotója alapján készült fénymásolat

A templom ikonosztáziója. 1992.
Fotó: Erdős Miklós

SUMMA
SPIRITUALIS,

In Qua

Resolvuntur omnes Casus & Difficul-
tates, occurrentes in via perfectionis.

ADJUNCTIS MEDITATIONIBVS
JUXTA ORDINEM EXERCITIORUM

S. PIGNATII SOC. JESU
FUNDATORIS.

et Capucini *Composita* de *Beato* *Francisco*

à R. P. CASPARO DE FIGUERA
SOC. JESU,

Idiomate Castellano.

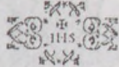
Accessit Eiusdem Industriâ

TRACTATUS TERTIVS DIALOGORVM
Sacrorum, Christum inter & Sponsam.

Omnia ab Alijs Eiusdem SOCIET. RELIGIOSIS
in Italicum & Latinum translata.

EDITIO SEXTA.

Cum Gratia & Privilegio Sacrae Caesareae Majestatis,
Et facultate Superiorum.

D I L I N G E,

Typis & Sumpt. JOANNIS CASPARI BENCARD,
Bibliopolæ Academicæ.

ANNO M. DC. XCII.

SUMMA SPIRITUALIS
(A tokaji kapucinusok fennmaradt könyveiből)

S Y L V A
R E R V M M O R A L I V M .
S E V P R A E D I C A B I L I V M
I N D V A S P A R T E S D I V I S A ,

AC PER LOCOS COMMVNES DISTRIBVTA.

Non solum Ecclesiasticis, sed Lectoribus quibilibet; ijs praesertim, quibus censura, & quaedam chirurgiae praxis in huius facult, & variorum statuum vitia, & vanitates aridet, vti speramus, non iniucunda, nec inutilis futura.

AUCTORE LEONARDO LAVREDANO VENETO,
EX CLERICIS REGVLARIBVS THEOLOGO.

Eniã præter plura rerum Capita, de quibus in huiusmodi promptuarijs agi solet, plura pertractantur ab alijs vel omissa, vel solum leuiter tacta, saltem quo ad vsus Concionis, vel Orationis: vt Lector in Opere ipso videre poterit.

Ratio, & intentio Operis ex Praefatione ad Lectorem plenius habetur.

CUM QVADRVPlici INDICE.

Ad Serenissimum Venetiarum Principem

IOANNEM CORNELIVM.

Et Illustrissimum, atque Amplissimum Senatorem

EIVSDEM FRATREM GEORGIVM.

*Ad vsu
Lectoris*

*Frater Minor
Venerabilis
Urbanus*

Sp. Cap. Venet.

1616

V E N E T I I S . M D C X X V I .

APVD MARCVM ANTONIVM BROIOLVM.

Superiorum permissu, & Privilegijs.

S Y L V A R E R V M M O R A L I V M
(A tokaji kapucinusok fennmaradt könyveiből)

AGNUS
TRIUMPHANS
ET
GLORIA SANCTORVM.

Das ist:

Cap: Tokaji

Laci
Dienst-schuldige
Lob und Ehren-Predigen /
auff die Hochfeyerliche Fest-Tag des
Jahrs / und auff die vornemmieste Solemniteten
der lieben Heiligen und Außerwöhlten Göt-
tes gerichtet.

Vnd mit sonderbarem Fleiß auß vilen schönen Lehr-
reichen Büchern / theils gesamblet / theils auch in ein Ord-
nung geüchlet / vnd zusammen getragen / auch mit guten
Beobachtungs-Registern wol versehen.

Ietzt aber auff eyffriges vnd inständiges Anhalten viler Gott-
liebender Herren zu Hülf / vnd Nutzen / aller Seelen eyffrigen Predigern
vnd Lobprechern durch offenen Druck ans Taglicht gegeben.

Durch

A. R. P. F. THOMAM BUCCELLENI,

Ordinis Prædicatorum General- vnd dertmahlen Ordinari

Ex in. c. 17. 18. 19.

Prediger zu Bogen.

1686

Cum Gratia & Privilegio Sac. Caf. Majestatis.

ET PERMISSU SUPERIORUM.

München / gedruckt vnd verlegt durch Johann Jäcklin / Churfürstl. Hof-
buchdrucker, vnd Buchhandler. 1686.

AGNUS TRIUMPHANS

(A tokaji kapucinusok fennmaradt könyveiböl)

A TOKAJI TITTES CSALÁD

Tokajnak nagyon hosszú idő óta ötezer-körüli a lélekszáma. Mindig jönnek új emberek és tűnnek el családok, kik a város történetének részei. Az egyik ilyen híres család, a Tittes is nyomtalanul múlt el, utódok nélkül, — már csak az idősebbek emlékeznek rájuk, s a múzeumban két Gyoroki portré őrzi Tittes György és felesége emlékét az 1940-es évekből.

Még a múlt század második felében történt, hogy egy úr Brassóból, miután Bécsben elvégezte a Kereskedelmi Akadémiát, Tokajban telepedett meg. A kereskedelem, a bor vonzotta ide, mint annyiakat. A háromnyelvű Brassó után megfelelően neki Tokaj vegyes, mondhatnánk nemzetközi lakossága, mert hamarosan szőlőbirtokot vásárolt és 1900-ban a Tokaj-Hegyaljai Takarékpénztár alkalmazottai között találjuk nevét: Tittes Rezső főkönyvelő. (Td. 85.72.1.) — A család (és más iratok) Rudolf néven említik, ő maga is így írta alá egy német nyelvű üdvözlőlapon. — Mert közben családot alapít itt, megveszi a mostani Vasvári Pál utcai házat (3. szám) és ott születnek gyermekei: 1894-ben Tittes Karolina, 1899-ben Tittes György, 1901-ben Tittes Elza.

Feleségül Schickedanz Elzát veszi el, aki 1867-ben még a lengyelországi Bialán született, de szüleivel ő hetes korában már menekülésre kényszerült a belső források, harcok miatt. 11 gyermekükkel előbb Késmárkra, az anya szülővárosába menekültek, ahol a nagyobbak gyökeret is vertek, de a legkisebb Elzával 1880 körül végül Tokajban telepedtek meg — lévén Schickedanz Ferdinánd többek között borkereskedő is. Ismerte Tokajt, hiszen Bialáról évente egyszer szekerekkel mindig útra keltek, hogy bort vásároljanak Hegyalján és Lengyelországba szállítsák. „Schickedanz Ferdinánd és családja 1881–83 között Késmárkról Tokajba költözött és itt több mint három évtizeden keresztül a mai Bem utca 18. sz. alatti házban laktak. Az előzmények során említettem, hogy Schickedanz Ferdinánd évenként egyszer felkereste a Hegyalját és Tokajt, itt borokat vásárolt. Így válik érthetővé az, hogy a régi ismeretségek felelevenítésével miért éppen Tokajba indult a család.” (Laszota Z. nyomán) Azt sem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a második legidősebb gyermekük, Schickedanz Albert a híres építész, bécsi tanulmányainak befejeztével 1868-ban már Budapesten, Ybl Miklós mellett dolgozott, tehát Magyarországon telepedett meg. Később felkapott építésszé válva, meggazdagodva ő is vett Tokajban házat, szőlőket is, támogatta, látogatta szüleit, így Elzát is, akit Tittes Rudolf feleségül vett. A két család között számos párhuzam adódott, németes kultúrájuk ellenére Tokajt választották, magyarrá lettek, a bor vonzotta

ide őket, birtokot vásároltak itt. A budapesti Milleniumi emlékművet és a Hősök tere épületeit tervező építész húga volt tehát Tittes Rudolf felesége, s egyetlen fiuk — így nem csoda — ha Budapesten a Műegyetemet végezte el. Az is érthető, hogy még a lányok is Késmárkon tanultak, s anyagi helyzetük azt is lehetővé tette, hogy Rozsnyón internátusban nevelkedjenek. Fiuknak, Tittes Györgynek 1913-ban is Késmárkra szól apja levele (Hauptplatz 41.) Brassóból. Tehát a felvidéki és erdélyi kapcsolatokat is fenntartották Tokaj központtal, ahonnan valószínűleg mindkét területre bort is szállítottak, kereskedtek, utaztak. Ugyanakkor Budapesten is bázisuk volt, s Alberten kívül a legnagyobb Schickedanz lány is ott élt családjával. Később Tittes Rudolf is házat vesz fent gyermekeinek, egy rózsadombi villát az Áldás u. 11. alatt, ahol lánya Karolina is él férjével, aki Budapesten dolgozik, mint pénzügyi tanácsos. (Idős korában visszatért Lini néni Tokajba, s ma itt él fia, Laszota Zoltán is.) Ebben a villában lakik Tittes György is egyetem évei alatt, hol gyakran vendégül látja tokaji kollégáját Helm Sámuelet. A legkisebb gyermekük Elza maradt Tokajban a családi házban, mert itt ment férjhez Tasnádi Ferenc tokaji főjegyzőhöz. A jegyzői szolgálati lakás ekkor a „Kosárfonó” épülete volt, (később Leánypolgári, stb. a mai Bajcsy Zs. utca elején) ott született Tasnádi István 1921-ben, majd az Óvár utcai szolgálati lakásban Tasnádi Olgi és György. Olgi néni ma is városunk köztisztviselőként álló lakója, pedagógusa.

Tittes Rudolf középső gyermeke, a fiú — úgy látszott kiszakad Tokaj bűvköréből, ugyanis Tittes György miután elvégezte az egyetemet, Budapesten kezdett dolgozni. Illetve hamarosan még távolabbra került: Törökországba. Kemal Atatürk, Törökország nagy reformere ugyanis célul tűzte ki a török vasúthálózat kiépítését is, és ehhez magyar mérnököket hívott meg. A magyar segítségnek már hagyományai voltak ott, mi építettük ki pl. a tűzoltóságukat, de a meteorológiai szolgálatuk rendszerét is, Tittes Györggyel és társaival pedig a vasúthálózatuk született meg, ami hidak és alagutak építésével is együtt járt a kietlen anatóliai pusztákon, hegyeken. Fotók őrzik az építkezések fázisait, s érzékeltetik a nehézségeket. „A híd 3x10.00 az alagút oldalfalához ér. A fénykép bal oldalán az Eufrátesz nyomvonalán haladó szolgálati út van kipontozva a sziklák alatt. Ezen a helyen az alagúton egy ablak is van. Alatta található egy malom, ami még ma is működik.” „Itt folyik az Eufrátesz egy alig 5 m széles nyíláson át. Korábban két fatörzset fektettek át a folyó felett. A katonaság építette a mostani hidat és összekötötték a szolgálati úttal. Árvíz esetén a víz átfolyik a híd fölött, és mögötte egy nagy felduzzadt tó is keletkezik. A barakkok is víz alatt állnak. A két sziklatömb, ami jelenleg a híd támasztéka, bármikor leszakadhat.” És itt kellett vasutat építeniük, meg a mellékelt ábra szerint Törökország egész területén.

Tittes György kb. 1925–1938-ig dolgozott Törökországban, kezdetben Kütahyában is élt, ahová 1850-ben Kossuthot száműzték, ezalatt megtanult törökül is (a német-magyar anyanyelv mellett), s majd rákényszerült, hogy oroszul is tanuljon

még. De kint kapcsolatban volt a magyar kolóniákkal is, hiszen valószínűleg itt ismerkedett meg a híres meteorológus Réthly Antal lányával. Az Új Idők Lexikona ezt írja róla: Réthly Antal meteorológus, műegyetemi nyilv. rk. tanár... 1925–27-ben megszervezte a törökországi meteorológiai szolgálatot és az ankarai meteorológiai obszervatóriumot. 1934-ben a Meteorológiai és Földmágnességi Intézet igazgatója lett, itt már 1900 óta működött." (Természetesen ezt már Budapesten.) Lánya, Erzsike úgy látszik elkísérte Törökországba, mert Tittes György már 1926-ban eljegyezte Angorában, s 1928-ban Isztambulban össze is házasodtak. Tíz évig éltek kinn, melynek emlékeit lakásuk sokáig őrizte Tokajban, s magam is láttam még.

Ugyanis, mikor hazajöttek, Budapesten a Réthly szülőknél laktak egy ideig (Kittaibel P. u. 1.), s Gyurka bácsi Ungvár–Munkács felé a megnyitott területeken ismét kapott munkát, majd itthon Hernádnémetiben is épített, de már nagyobb vállalkozásba nem fogott. 1938-ban eladták Tittesék az Áldás utcai házat és később Tokajban vettek egyet a Bem u. 2. szám alatt. Hazaköltöztek Erzsike néniel együtt, szőlőt is vettek, és Tittes György névjegyén az okl. mérnök a szőlőbirtokos címmel is kiegészült. 1939-ben egy munkatársuk leveléből tudjuk, hogy Pesten voltak, s vendégül látták egy partin, mielőtt visszament Törökországba „felügyelni Erzincanba a csodálatos 54. számú munkaterületet”. De tokaji életszínvonalukra is jellemző adat, hogy a 40-es években volt telefonjuk, s neves festővel festették meg portréikat.

A háború azonban nem engedte, hogy megszépüljenek a tokaji évek. Végül a nagyszerű mérnököt „malenkij robot”-ra hurcolják el az oroszok, — 1945. szeptember 20-án Moszkvából keltezte tábori levelét, a Vöröskereszt útján ezt üzeni: „Drágáim! Tudatom, hogy jól vagyok és várom, hogy végre hazamehessek. Egészségem jó, a reumám egész fogságom alatt nem jelentkezett. Meleg ruhám is van, úgyhogy miattam ne legyen gondotok. Igen sokat gondolok rátok, és nem tudom elképzelni, hogy miből éltek. ...” Olyannyira jól volt, hogy miután hazajött, 1948-ban meg is halt. S hogy miből élt egyedül maradt felesége, akitől elvették a szőlőket, s kulákká nyilvánították, házuk felét államosították — elképzelhetni. Pedig még Pestről kitelepített rokonait, a hűgát és családját is ahogy lehetett magához vette, miközben meghalt férje és Pesten édesanyja is szinte egyszerre. Apja, Réthly Antal is sokat volt itt a háború alatt, de utána visszament Pestre és újjászervezte az intézetet, de 1948-ban ő is nyugdíjba vonult.

Végül is el kellett adni a tokaji házat, s Erzsike néni visszaköltözött Pestre egyedül élő édesapjához a Szalai u. 5-be. 1975-ben meghal édesapja is, 1989-ben ő is. Nemigen látogatott az utolsó időkben haza, hiszen nem maradt semmi kötődés Tokajhoz. Életük javát Törökországnak adták, a háború, egy bosszúálló munkás feljelentése kettétörte pályájukat, megakadályozta őket abban, hogy Tokajért is munkálkodjanak. Házuk jelenleg jó kezekben van, Várhelyi Gyula rendbe hozatta és újra felvirágoztatja, talán éppen a bor révén. Hatalmas és gyönyörű présháza berendezve nyitva áll a látogatók előtt, és a ház falán emléktábla őrzi dr. Réthly Antal nevét. Ez az írás pedig őrizze az egész Tittes család érdemeit!

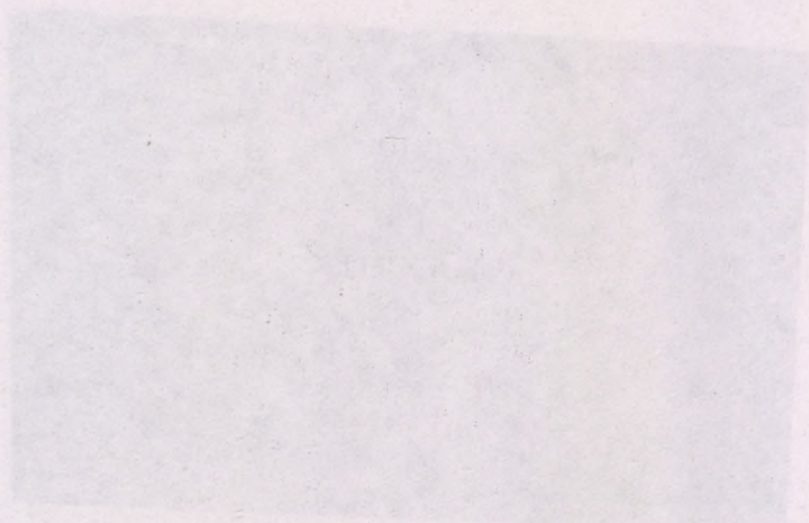

Gyoroki Pál: Tittes György és felesége Réthly Erzsébet portréja
(Tokaji Múzeum Ltsz: 93.4.1-2.)

FÜGGELÉK

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

Dr. Boros László köszöntése

1995. szeptember 28-án dr. Boros László főiskolai docens a „Tokaj-Hegyalja” szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői című disszertációjának sikeres megvédésével az akadémiai Doktori Tanács a földrajztudomány kandidátusává nyilvánította. S ebből az alkalomból, amely egy kutató-tudományművelő ember számára kiemelkedő jelentőségű esemény, összefoglalásszerűen bemutatjuk dr. Boros László életútját, tanári és tudományos alkotótevékenységének fontosabb eredményeit.

Boros László 1937. szeptember 27-én Tokajban született. Édesanyja, **Lucskai Mária** (1898–1975) háztartásbeli, édesapja, id. **Boros László** (1893–1958) köztisztviselőként álló géplakatos kisiparos volt, aki segédként előbb az erdélyi Kovásznán dolgozott, majd közel négy év katonai szolgálatot teljesített az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészet „Tátra” nevű torpedó rombolóján, az Adriai-tengeren. Kényszerű utazásairól szóló élménybeszámolóit, no meg a tokaji táj, a Koppas-hegy, a Tisza, a Bodrog és a szép ártéri síkság hamar felkeltette fia érdeklődését a természet iránt.

Boros László az általános iskolát szülőhelyén végezte, majd 1952-ben beiratkozott az akkor alakult tokaji Petőfi Sándor Gimnáziumba, ahol 1956-ban tett érettségi vizsgát. A földrajz iránti érdeklődését — édesapja — mellett — középiskolai tanára, **Rokosz József** igazgató úr ébresztette fel. 1957-ben tett sikeres felvételi vizsgát a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem történelem–földrajz szakára, ahol 1962-ben szerzett középiskolai tanári diplomát. Közben, édesapja korai halála miatt ikertestvére, **Boros Ferenc** biztosította a továbbtanulás anyagi feltételeit. Az egyetemen olyan kiváló tanítómesterei voltak mint pl. **Kádár László**, **Kéz Andor**, **Pinczés Zoltán**, **Borsy Zoltán**, **Justyák János**, vagy a történész **Szabó István** és **Orosz István**. Tőlük kapott olyan tárgyi tudást, szemléletet és indítást a tudományos munkához, amelyből mind a mai napig profitál. A kutatás alapvető módszereit és eszközeit a Földrajzi Intézetben ismerte meg, ahol diákköri tagként kapcsolódott be a természetföldrajzi tájkutató munkába.

Az egyetem elvégzése után, 1962-ben hazatért Tokajba, ahol a Tokaji Ferenc Gimnázium és Szőlészeti Szakközépiskolában tanított nagy lelkesedéssel, ügybuzgalommal 1975-ig. Pályakezdő tanárként folytatta tájkutató munkáját. Az 1960-as évek elején Pinczés professzor a gondozására bízta az akkor felállított tokaji talaj-eróziós kísérleti állomást. S az itt végzett kutatómunka meghatározó jelentőségű volt Boros László további tevékenységére, tudományos alkotómunkájára. A pro-

montóriumok eróziós lepusztulását vizsgálva figyelme a szőlő- és borgazdaság iránt fokozódott s komplex módon vizsgálta, értelmezte Tokaj és környéke ökológiai és ökonómiai kérdéseit. A gimnázium tanáraként tanítványait is a település és környéke földrajzi megfigyelésére és egyes jelenségek, folyamatok feldolgozására ösztönözte. Számos tanítványa sikeresen szerepelt különböző pályázatokon és az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyeken. Eredményes szakmai munkája elismeréseként 1970-ben — tokaji szolgálati helyének megtartása mellett — kinevezték megyei középiskolai szakfelügyelőnek. E kettős szerepkörét 1975-ig látta el. 1975-ben — éppen két évtizede — **Frisnyák Sándor**, a Bessenyei Tanárképző Főiskola tanszékvezetője és akkori főigazgató-helyettese a Földrajz Tanszékre hívta Boros Lászlót, akit az 1970-es években már nemcsak a megyében, hanem országosan is ismertek a szakmai berkekben.

Boros László 1984-ig adjunktusként, majd docensi beosztásban és tanszékvezető-helyettesként tanít és kutat. Oktató-nevelő munkáján kívül mind a lakóhelyén (Tokaj) mind a munkahelyén (Nyíregyháza) aktív közeleti tevékenységet is folytat, de más székhelyű tudományos testületeknek is tagja (Budapest, Debrecen, Sárospatak). Szülővárosában hosszú idő óta (1972-től) tanács-, illetve önkormányzati tag és minden olyan ad hoc bizottságban részt vesz, amelynek munkája — sokszor csak áttételesen — település- és gazdaságfejlesztésben realizálódik. Tokajban folytatott kutató és tudományos közeleti tevékenysége az 1980-as évek közepétől, **Bencsik János** néprajztudós-múzeumigazgató tudományszervező munkássága és — minden Hegyalja-kutatóra kiterjedő — figyelme révén tovább fokozódott és kiteljesedett. A „Tokaj és Hegyalja” c. igényes periodika és a „Tokaj várostörténeti tanulmányok” sorozat fórumot biztosít a történelmi borvidékkel és a leghíresebb magyar borvárossal foglalkozó tudósoknak, köztük Boros Lászlónak is. A rendszeressé vált Tokaj-Hegyalja Konferenciákon Boros László minden évben újabb részletet mutat be a hegyaljai szőlőkultúra természet-földrajzi alapjairól, társadalmi-gazdasági feltételrendszeréről, a mikrorégió humán erőforrásairól, a borfalvak és — városok településföldrajzáról stb. Tokaj szellemi kisugárzása már nemcsak az írótaborok és a nyári művésztelepek, a borkultúrával összefüggő fesztiválok révén érvényesül, egyre inkább felfigyel az ország az itt folyó táj- és gazdaságtörténeti, néprajzi és földrajzi műhelymunkára is.

Hasonlóan kedvező feltételek mellett végzi munkáját Nyíregyházán is, ahol a Nyírség és a Felső-Tiszavidék agrár-földrajzi kutatásával, egy-egy megbízás alapján más tájak geográfiai vizsgálatával, továbbá a tanárképzést szolgáló tankönyvek, jegyzetek, segédkönyvek stb. írásával foglalkozik. Kutatási eredményeit a Frisnyák

Sándor szerkesztésében megjelenő actasorozatban, a város- és tájmonográfiákban, a különböző gyűjteményes munkákban és a központi szakmai folyóiratokban (Földrajzi Értesítő, Földrajzi Közlemények, Földrajztanítás stb.) kapnak publicitást. Czazdag szakirodalmi munkássága alapvetően három témakörbe sorolható: 1. jelenkori eróziós felszínfejlődés (erózió, szuffózió, szoliflukció), 2. Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdasága, 3. Északkelet-Magyarország (Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) agrárföldrajza. Mindezek mellett a földrajzoktatás és a földrajztanárképzés metodikai kérdéseivel is sokat foglalkozik. Nagy munkabírása és munkaszeretete, szorgalma a szülői ház példamutatása mellett azzal is magyarázható, hogy fiatal korában sportolt, másfél évtizeden át atletizált a Debreceni Atlétikai Club színeiben.

Tudományszervezői tevékenysége a tanszéki kiadványok szerkesztésében és a nagyrendezvények előkészítő munkálataiban nyilvánul meg. Így pl. 1992-ben „A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke tantárgy- és tudománytörténeti füzetei” címmel új periodikát indított, amelyben eddig négy tudományos életrajz jelent meg. Alapító szerkesztője az Észak- és Kelet-Magyarország Földrajzi Évkönyv-sorozatnak is (1994–1995). 1996-ban jelenik meg első önálló könyve Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságáról, amelyet majd a már csaknem teljesen elkészült „Bodrog” című útikalauza követ.

Oktató-nevelő és tudományos munkásságát a főiskola és a geográfus szakma nagyra értékeli. Ennek jeleként 1976-ban a Magyar Földrajzi Társaság Nyírségi Osztálya titkári tisztét reá bízták, majd 1985-ben tagja lett a Magyar Földrajzi Társaság országos választmányának, 1991-ben pedig beválasztották a Nemzetközi Földrajzi Unió Magyar Nemzeti Bizottságába, az akadémia geomorfológiai albizottságába, a nyíregyházi földtudományi szekcióba, stb. A geográfia terén kifejtett sokirányú tevékenységéért és tanári munkájáért 1973-ban az Oktatásügy Kiváló Dolgozója, 1983-ban Kiváló Munkáért, 1986-ban a Magyar Földrajzi Társaság országos közgyűlésén a Szocialista Földrajzért, 1987-ben a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Érdemes Dolgozója kítüntetést kapta.

Boros László geográfusról megrajzolt pályakép nem lenne befejezett, ha nem szólnánk arról, hogy a hazai terepmunkáin kívül évtizedek óta rendszeresen elviszi tanítványait a Kárpát-medence országaiba, s a hivatalos és egyéni szakmai tapasztalatszerző-ismeretgazdagító tanulmányútfjain sok országba megfordult (Ausztria, Belgium, Bulgária, Csehország, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Hollandia, Izrael, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Németország, Norvégia, Olaszország, Románia, Svájc, Svédország, Szlovákia, Törökország és Ukrajna). Külföldi tapasztalatait nemcsak az oktatásban (Eurázsia regionális földrajzát ta-

nítja a főiskolán és a miskolci magánegyetemen), hanem — az összehasonlító vizsgálatai révén — a tudományos alkotómunkájában is hasznosítja.

Boros László kandidátus, főiskolai docens kiemelkedő teljesítményeiben a lakó- és munkahelyi környezet (Tokaj és Nyíregyháza) kedvező feltételrendszeren és elismerően, megbecsüléssel kívül jelentős érdeme van feleségének, Mester Judit gimn. tanár, kollégiumi igazgatónak, aki az alkotó tanári-tudományos munka nyugodt és szilárd családi alapjait biztosítja, s alkalmasint munkájában is segítőtársa. S nagyon reméljük és kívánjuk, hogy Boros László szép, nagy ívű pályája tovább folytatódjék.

Dr. Dobány Zoltán

Dr. Boros László publikációs jegyzéke

Könyvek (főiskolai tankönyvek, jegyzetek)

1. Tokaj (fejlesztési tervtanulmány) Szerk.: Berényi I. Társszerző. Bp. 1977. p. 141.
2. Magyarország agrárföldrajza. Jegyzet. Mezőgazdasági főiskola, Nyíregyháza, 1979. 140 p.
3. A felső-tiszai áruszállítás régen és ma. Társszerző: Korompai G. In. Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv II. Szerk.: Frisnyák S., Nyíregyháza, 1980. pp. 80–91.
4. Szabolcs-Szatmár megye mezőgazdasága. In. Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi olvasókönyv II. Szerk.: Frisnyák S., Nyíregyháza, 1980. pp.
5. Általános természeti földrajz. Főiskolai jegyzet. Szerkesztő és társszerző. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 402 p.
6. Geomorfológiai gyakorlatok. In. Általános természeti földrajzi gyakorlatok. Szerk.: Boros L. Tankönyvkiadó, Bp. 1988. 317–400.
7. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. In. Budapest és a megyék földrajza. Szerk.: Frisnyák S. Tankönyvkiadó, Bp. 1984. pp.
8. Magyarország természetes növénytakarója, állatvilága, talaja. Társszerző. In. Magyarország földrajza. Szerk.: Frisnyák S. Tankönyvkiadó, Bp. 1988. pp. 111–144.
9. A világgazdaság kialakulása, fejlődése és mai akció centrumai. In. Általános gazdaságföldrajz. Szerk.: Frisnyák S. Tankönyvkiadó, Bp. 1990. 121–149.

Évkönyvek, monográfiák és tájismertető könyvek

10. A Zempléni-hegység gazdasági élete. In. Zempléni-hegység turistakalauza. Szerk.: Frisnyák S. Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc. 1978. pp. 103–126.
11. Falu- és városnéző séták. In. Zempléni-hegység turistakalauza. Szerk.: Frisnyák S. Idegenforgalmi Hivatal, Miskolc. pp. 305–340.
12. Kazincbarcika mezőgazdasága. Társszerző. In. Kazincbarcika. Szerk.: Frisnyák S. 1979. pp. 273–288.
13. Rátka és környéke természetföldrajzi képe. In. Rátka. Szerk.: Frisnyák S. 1991. pp. 5–25.
14. Mátészalka természeti földrajza. In. Mátészalka története. Szerk.: Ujváry Zoltán. Társszerző. Debrecen, 1992. pp. 5–20.
15. Észak- és Kelet-Magyarország Földrajzi Évkönyv I. Frisnyák Sándor 60 éves. Szerkesztő és társszerző. Miskolc—Nyíregyháza, 1994. 238. p.

16. Adalékok a Szikszó-csereháti borvidék történeti földrajzához. Észak- és Kelet-Magyarország Földrajzi Évkönyv I. Szerk.: Simon I.—Boros L. Miskolc—Nyíregyháza, 1994. pp. 155–176.
17. Észak- és Kelet-Magyarország Földrajzi Évkönyv II. Szerkesztő. Miskolc—Nyíregyháza, 1995. 287 p.
18. Tokaj-Hegyalja szőlő- és borgazdaságának földrajzi alapjai és jellemzői. Észak- és Kelet-Magyarország Földrajzi Évkönyv 3. Tokaj—Nyíregyháza. 270 p.
19. A Bodrog és környéke. Nyíregyháza, 1995. 85 p.
20. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mezőgazdasága. In. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Mónográfiája II. Szerk.: Frisnyák S. Megjelenés alatt.
21. Tállya természeti földrajza. In. Tállya. Szerk.: Frisnyák S. 1994. pp. 7–49.
22. Tállya gazdasági élete. Társzerző. In. Tállya. Szerk.: Frisnyák S. Tállya, 1994. pp. 269–323.
23. A társadalmi termelés földrajzi alapjai. In. Tokaj várostörténeti tanulmányok I. Szerk.: Bencsik J.—Orosz I. Tokaj, pp. 9–19.

Természetföldrajzi, tájökölógiai dolgozatok

24. Korráziós völgyek a Harangod területén. Borsodi Földrajzi Évkönyv. Miskolc, 1964. pp. 105–107.
25. Schneeschmelzerosion in der Tokajer Weingarten. Társzerző Pinczés Zoltán. Acta Geographica Debrecina 1966a pp.
26. Eróziós vizsgálatok a Tokaji-hegy szőlőterületein. Társzerző Pinczés Zoltán. Acta Geographica Debrecina 1966b pp.
27. Tokaj-Hegyalja szőlőtermesztése és földrajzi adottságai. Földrajzi Értesítő, 1971. 20. 3. pp. 343–358.
28. A Tokaji-hegy állandó- és időszakos vízfolyásai. Hidrológiai Közöny, 1977. 11. pp. 513–515.
29. Hóolvadék által előidézett talajpusztulás a Nyírség északnyugati részén. Földrajzi Értesítő, 1980. 2–3. pp. 217–234.
30. A Tokaji-hegy völgyhálózata. Borsodi Földrajzi Évkönyv, 1982. pp. 59–74.
31. Olvadékvíz-erózió különböző lejtésű és talajadottságú területeken. Acta Academiae Ped. Nyíregyháziensis, 1982. pp.
32. A természetföldrajzi tényezők szerepe a Tokaji-hegy és környékének földhasznosításában. Földrajzi Értesítő, 1982.
33. Adatok az 1980. évi csapadékos nyáron bekövetkezett talajeróziós pusztítás mértékéhez. Földrajzi Értesítő, 1983. 1. 23–35.
34. Adatok Rátka környékének pleisztocén-holocén felszínfejlődéséhez. Acta Academiae Ped. Nyíregyháziensis, 1985. Tom. 10/4. pp. 49–71.

35. A tokaj-hegyaljai szőlő- és borgazdaság természetföldrajzi alapjai. In. Tanulmányok Tokaj-Hegyalja múltjából I. Miskolc, 1989. pp. 15–33.
36. A Zempléni (Tokaji)- hegység vízrajza. Borsodi Művelődés, 1989. 3. pp. 12–31.
37. Csapadékvíz által előidézett talaj- és tápanyag kimosódás Baktakék határában. *Acta Academiae Ped. Nyíregyháziensis*, Tom. 12/B. pp. 5–14.
38. Megfigyelések a Tokaji-hegy lösztakarójának egy sajátos pusztulásformájáról. *Acta Academiae Ped. Nyíregyháziensis*, Tom. 12/B. 23–38.
39. Jelenkori szoliflukciós folyamatok vizsgálata löszös térfelszíneken. *Földrajzi Közlemények CXVII*. 1993. 2. pp. 87–99.
40. Egy gyors tömegmozgásos folyamat szerepe löszös üledékekkel fedett lejtők felszínének formálásában. *Földrajzi Értesítő*, XLIII. 1994. 1–2. pp. 41–55.
41. Néhány gyors mikrotömegmozgásos folyamat szerepe löszrel fedett lejtők felszínének formálásában. *Acta Academiae Ped. Nyíregyháziensis*, Tom. 13/B. 1992. pp. 229/258.
42. A Harangod földrajzi vázlata. In. *Adatok Szerencs és Dél-Zemplén történetéhez*, Szerencs, 1995. pp. 13–30.
43. Adatok a lösz pusztulásának egy sajátos formájához. *Földrajzi Értesítő*, XLIV. évf. 1995. 1–2. pp. 53–70.

Társadalom (gazdaság)-földrajzi dolgozatok

44. Adatok Tokaj település- és népességföldrajzához. *Acta Academiae Ped. Nyíregyháziensis*, 1977. Tom. 8. pp. 53–72.
45. Nyíregyháza mezőgazdasága. *Acta Academiae Ped. Nyíregyháziensis*, 1980. Tom. 8. pp. 95. 123.
46. Adatok a Bodrogzug agrárföldrajzához. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1980. 2. pp. 121–132.
47. Adatok Kárpát-Ukrajna agrárföldrajzához. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1981. 2. pp. 50–59.
48. Szabolcs-Szatmár megye átalakuló mezőgazdasága. *Földrajzi Közlemények*, 1985. 3. pp. 238–258.
49. Adalékok a Szabolcs-Szatmár megyei szőlőkultúra földrajzához. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1985. 1. pp. 49–60.
50. Adalékok Dél-Borsod agrárföldrajzához. Társszerző: Frisnyák Sándor. *Alföldi Tanulmányok*. Békéscsaba, 1986. pp.
51. Adalékok Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti felének agrárföldrajzához. *Borsodi Földrajzi Évkönyv*. Miskolc, 1985. 10–46.
52. Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti része mezőgazdaságának néhány jellemző vonása. *Földrajzi Értesítő*, 1986. pp.

53. Nyíregyháza népesség- és településföldrajzának főbb vonásai 1949–1985 között. Társ szerző: Balogh Béla András. *Acta Academiae Ped. Nyíregyházien-sis*, 1987. Tom. 11/4. pp. 43–65.
54. Faluföldrajzi vizsgálatok Szabolcs-Szatmár megye északnyugati részén. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1987. I. pp. 62–75.
55. A kertészeti ágazat termékeinek felvásárlása és feldolgozása az Alföldön 1970 és 1985 között. *Acta Academiae Ped. Nyíregyházien-sis*, 1990. Tom. 12/F. pp. 263–280.
56. Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása. Tokaj és Hegyalja V. Szerk.: Bencsik János. Miskolc, 1991. pp.
57. A Tokaji-hegy zártkert tulajdonosainak lakóhely szerinti vizsgálata. Tokaj és Hegyalja VII. Szerk.: Bencsik J.–Szakál J-né. Miskolc, 1992. pp. 12–28.
58. Adalékok a Bodroghöz társadalomföldrajzához. Társ szerző: Borosné Mester Judit és Boros Ferenc. *Borsodi Földrajzi Évkönyv*, 1992. pp. 33–54.
59. Három tokaj-hegyaljai település (Tállya, Abaújszántó, Rátka) zártkerti szőlőbirtokosainak lakóhely szerinti vizsgálata. Tokaj és Hegyalja VIII. Szerk.: Bencsik J.–Bényei Gy-né. Miskolc, 1993. pp. 148–176.
60. Adatok a felső-tiszai áruszállítás történetéhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXII. Miskolc, 1994. pp. 512–525.
61. Tállya Zemplén vármegyei nagyközség kataszteri térképvázlata. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. 28. pp. 136–141.
62. Adatok Felső-Zemplén 19. századi szőlő- és borgazdaságához. Néprajzi Látóhatár. III. évf. 1994. 3–4. pp. 205–218.

Oktatás-módszertani írások

63. Hogyan készülünk fel az új feladatok megoldására a tokaji gimnáziumban? A földrajz tanítása 1966.
64. Hozzászólás Balogh Béla cikkéhez. *Földrajz tanítás*, 1968. 4–5.
65. Tájékoztató munka a tanítási órán kívüli földrajzoktatásban. *Acta Academiae Ped. Nyíregyházien-sis*, 1973. pp. 99–105.
66. A lakóhelyismeret és annak felhasználása a gimnáziumi földrajz oktatásban. *Földrajz tanítás*, 1979. 5. pp. 134–137.
67. Az 1983. évi írásbeli felvételi vizsgák eredményei és tanulságai a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán. *Földrajz tanítás*, 1984. 2. pp. 39–49.
68. Földrajz tanításunk gondjai. *Földrajz tanítás*, 1985. 5. pp. 154–155.
69. Az írásbeli felvételi vizsgán nyújtott teljesítmények néhány jellemző adata a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán. Társ szerző: Boros Lászlóné. *Földrajz tanítás*, 1986. 1. pp. 1–15.

70. Még egyszer az írásbeli felvételi vizsgákról, 1986/87 tanév. Földrajztanítás, 1987. 4. pp. 102–116.
71. Az általános iskolai tanárok intenzív továbbképzése. Földrajztanítás, 1988. 1–2. pp. 2–7.
72. Az általános iskolai tanárok intenzív továbbképzése. Földrajzi Közlemények, 1988. 1–2. pp. 92–95.
73. Tapasztalat szerző körúton északi rokonainknál. Pedagógiai Műhely. Nyíregyháza, 1990. pp. 59–62.
74. Felvételi vizsgák földrajzból 1989-ben a nyíregyházi főiskolán. Pedagógiai Műhely. 1989. 3. pp. 39–49.
75. Néhány megfigyelés a finn iskolarendszerről és a tankönyvek tartalmi felépítéséről. Földrajztanítás, 1993. 1. pp.
76. Gondolatok és adatok az 1993. évi írásbeli felvételi földrajz vizsgákról. A földrajz tanítása. 1994. II. 3. pp. 27–29.

Tudománytörténeti írás

77. A Nyírség geomorfológiai kutatásának vázlatos története. Acta Geographica Debrecina. 1990. pp. 113–120.

Ismeretterjesztő cikkek

78. Az 1970-es nagy tiszai árvíz. Földrajztanítás, 1971. 1. pp. 29–31.
79. A 900 éves Tokaj. Földrajztanítás, 1973. 3. pp. 65–67.
80. A 900 éves Tokaj. Természet Világa, 1973.
81. Bemutatjuk Kárpát-Ukrajnát. Föld és Ég, 1979.12.
82. Kelet-Szlovákia hangulatos tája: Felső-Zemplén. Föld és Ég, 1981. 4. pp. 116–119.
83. A Salzach-völgye. Föld és Ég, 1982. 6. pp. 168–171.
84. A Bodeni-tótól a Matterhonig. Föld és Ég, 1983. 3. pp. 76–79.
85. A Bodrog és környéke. Föld és Ég, 1985. 8. pp. 249–252.
86. Tokaj népességföldrajzának néhány sajátos vonása. Tokaji Ferenc Gimnázium évkönyve, 1992. pp. 98–102.
87. Hollandia. Társ szerző: Kormány Gyula. Iskolakultúra, 1993. 20. pp. 30–36.
88. A Tokaji-hegy. Tokaji Hírek, 1993. II. 2. pp. 6–7.
89. Városunk két folyója: A Tisza és a Bodrog. Tokaji Hírek, 1993. I. 8. pp. 7–8.

Tanulmányok, nekrológok a földrajztanítás (és tanárképzés) nagyjairól

90. Pósa Lajos (1926–1980). Földrajztanítás, 1981. 6. pp. 188–189.
91. Emlékezés egy kiváló pedagógusra. Földrajztanítás, 1988. 6. pp. 189–190.

92. Emlékezés a gimnázium egykori igazgatójára, Rokosz Józsefre. Tokaji Ferenc Gimnázium Évkönyve, 1992. pp. 68–69.
93. Hatvan éves dr. Kormány Gyula. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke tantárgy- és tudománytörténeti füzetek. I. Szerk.: Boros László, 1992. 6. p.
94. Dr. Czőz Lajos földrajzi munkássága. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke tantárgy- és tudománytörténeti füzetek. II. Szerk.: Boros László, 1993. 9. p.
95. Dr. Frisnyák Sándor 60 éves. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke tantárgy- és tudománytörténeti füzetek. III. Szerk.: Boros László, 1994. 20. p.
96. Dr. Balogh Béla András 70 éves. A Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajz Tanszéke tantárgy- és tudománytörténeti füzetek. III. Szerk.: Boros László, 1995. 27. p.

Recenziók, beszámolók

97. A Magyar Földrajzi Társaság XXVIII. Vándorgyűlése. Földrajztanítás, 191. 1.
98. Lőrincz András—Varajti Károly: Földrajzi feladatgyűjtemény. Pedagógiai Műhely, 1978. III. pp. 118–119.
99. Frisnyák Sándor: Történeti földrajz. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1986. 2. pp. 79–80.
100. Borvízi Béla: Ásvány- és borvizek. Földrajztanítás, 1980. 3. pp. 97.
101. Kós Károly—Forgó József szerk.: Népismereti dolgozatok. Földrajztanítás, 1982. 4. pp. 33.
102. Endrődi Lajos szerk.: Kirándulások hat ország hegyeiben. Földrajztanítás, 1982. 4. pp. 125–126.
103. Peter Francis: Vulkánok. Földrajztanítás, 1982. 4. pp. 126–127.
104. Lászlóffy Woldemár: A Tisza. Földrajztanítás, 1982. 5. pp. 160–161.
105. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása... Földrajztanítás, 1983. 5. pp. 160–161.
106. Csendes László et. al.: Szabolcs-Szatmár megye régi térképeken. Földrajzi Múzeumi tanulmányok, 1991. 9. pp. 77.
107. Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 1991. 10. pp. 94–95.
108. Kormány Gyula: Az önálló tanulói munka a földrajztanításban. Pedagógiai Műhely, 1994. 2. pp. 59–60.
109. Borsod-Abaúj-Zemplén. Megyekönyv. Pedagógiai Műhely, 1994. 4. pp. 62–63.

TARTALOMJEGYZÉK

Köszöntő	5
Boros László: Adalékok a tokaji szőlő- és borgazdaság XIX. századi földrajzához.....	7
Bevezetés	7
Tokaj gazdasága a XIX. század közepén.....	7
Tokaj „Fölvételi ív”-je	8
Tokaj társadalma.....	10
Kókai Sándor: A tokaj-hegyaljai mezővárosok fejlődése a XIX. században	13
1. A tokaj-hegyaljai mezővárosok közlekedés-földrajzi helyzete.....	13
2. Tokaj-Hegyalja központjai a városi funkciók fejlettsége alapján.....	15
A) Piacközpontok.....	15
B) Alközpontok	16
3. A tokaj-hegyaljai mezővárosok népességszámának változásai a XIX. század folyamán	20
Bogoly János: Felső-Bodroghköz jellemzése	29
Németh Péter: Tolcsva a mohácsi vész előtt	37
Fehér József: Németi Ferenc tokaji várkapitány alakja.....	51
Udvari István: Tokaj-hegyaljai férfi keresztnevek Mária Terézia korában	65
Dobány Zoltán: A taktaközi települések demográfiai sajátosságai a 18. század végétől napjainkig	75
Népességszám és a népsűrűség-változása 1784/87 és 1992 között	76
A települések népmozgalma	78
A népesség kormegoszlása.....	80
A népesség gazdasági aktivitása, foglalkozási átrétegződése.....	82
Rózsa Gábor: A „Pannónia” gőzhajó első — kémútja — Szegedtől Tokajig a Tiszán	105
A „Pannónia” gőzös	105
A „Pannónia” személyzete.....	106
A „Pannónia” utasai.....	107
Bencsik János: Egy hegyaljai város, Tokaj 1869-ben.....	137
A polgárság vezető rétege, az értelmiség Tokajban 1869-ben.....	142
Hoffmann Tamás: A bor útja — szárazon és vizen.....	151

Juraj Žadansky: Felvidéki (ma Szlovákia) városok kereskedelmi kapcsolatai a tokaji borvidékkel	161
Máté Kálmán: Adalékok az erdélyi sóbányászat történetéhez.....	169
Gőzőz Lajos: A hegyaljai ásványbányászat jövője.....	173
Pap Miklós: A tokajhegyaljai cognacgyár részvénytársaság története	179
Szabadfalvi József: A szendrői filoxéra állomás és Tokaj–Hegyalja.....	189
Almássy Károly: Egy hegyaljai újság szerepe a filoxéravészt követő rekonstrukcióban	197
Ujváry Zoltán: Az Ukkon-pohár felmutatása.....	213
János István: A tokaji kapucinusok fennmaradt könyvei.....	219
P. Szalay Emőke: Az abaújszántói egyház szőlőfő serlege	223
Pocsainé Eperjesi Eszter: A makkoshotycai református egyházközség úrasztali kannája	231
Siska József: A szerencsi görög katolikus egyház.....	235
Történelmi adalékok.....	235
Az egyház javai	238
A hívek.....	239
Vallási néprajz	240
Makoldi Sándorné: A tokaji Tittes család.....	247
Függelék.....	253
Dr. Boros László köszöntése	255
Dr. Boros László publikációs jegyzéke.....	259

COLAS-ÉSZAKKŐ Bányászati Kft. AJÁNLATAI

Autóutak, autópályák, egyéb utak, vasútvonalak alap-
és zúzottkövel való ellátásához
ANDEZIT ZÚZOTTKÖVET

Folyók- és csatornamedrek burkolásához, partfal védelméhez
ANDEZIT TERMÉSKÖVET

ÉPÍTKEZŐK!

Fehér és színes faragott, fűrészelt
ÉPÍTŐ-, DÍSZÍTŐKŐ

termékeinkből készíthetnek pincefalat, lábazatot, kerítést, külső
és belső falburkolatokat, járdák, parkok, terek burkolatait.

FŰRÉSZELT FALAZÓBLOKKOT

ajánlunk lakóházak, hétvégi házak, nyaralók, pincék építéséhez
39 x 22 x 19 cm-es méretben az egertíhaméri üzemünkből.
Gyors, olcsó, perlitvakolat alkalmazásával hőszigetelt falazatot biztosít.

Mezőgazdasági kis- és nagytermelők, kertészkedők részére ajánlunk
**KÖRNYEZETBARÁT, TERMÉSZETES
RIOLITTUFÁT**

Felhasználható:

Melegágyi palánta, hajtattott és kiskerti növények, szántóföldi növény,
zöldségtermesztésénél, szőlő- és gyümölcsültetvények, parkosított
területek, erdőültetvények alá, a talaj felszíni rétegébe bemunkálva.

Érdeklődésüket az alábbi címen, telefonon vagy telefaxon várjuk:

COLAS-ÉSZAKKŐ Bányászati Kft. 3915 Tarcfal, Malom út 10.

Pf.: 26

Tel.: 47/352-644, Ker. O.: 47/352-536, Fax: 47/352-338

VINUM REGUM

REX VINORUM

TOKAJI

Tokaj Kereskedőház Rt.

H -3980 Sátoraljaújhely, Mártírok u. 17., Pf. 229

Tel.: (36 47) 322-133 • Fax: (36 47) 321-603 • Telex: 62 255

TOKAJ HÉTSZŐLŐ

A Kopasz-hegy déli lankáin elterülő híres bortermő szőlőskertek: a Hétszőlő és a Nagy(régebbi nevén Izsák)-szőlő ma a francia érdekeltségű Tokaj-Hétszőlő Rt. tulajdona.

Ezek a területek a 15. sz. végétől (Szapolyaiak) a magyar királyok (Habsburgok), az erdélyi fejedelmek (Bocskai, Bethlen, a Rákócziak) és leg-hatalmasabb földesuraink (Thurzó Gy., Homonnay J.) majd 1715-től újra a kincstár birtokában voltak. A 18. sz.-tól 1945-ig a tarcali kamarauradalom részeként művelték.

A Hétszőlő elnevezés már a 15. sz.-ban előfordult egyes részeinek adás-vételi szerződéseiben. Egységes birtokként 1619-ben hozták létre.

A Hétszőlő Rt. központja a tokaji váruradalom egykori gazdasági épületében van, ahol sok száz éven át érlelték az uradalmi és dézsma-borokat. Ma Rákóczi-pinceként ismert. Itt volt az 1907-ben alakult Tokaji Bortermelő Rt. pincészete, mely 1931-ig működött, majd új tulajdonosai (Krausz Ernő és Holló Andor) a Hg. Windischgraetz Lajos pincészete, *Tokaj, Rákóczi-pince* címkével látták el palackjaikat (1944-ig). A pince 1951-ben állam tulajdonba került. A privatizáció során szerezte meg jelenlegi birtokosa.

Hétszőlő Rt. Tokaj

Telefon: (47) 352-009

Fax: (47) 352-141

